

ÉVKÖNYV

29

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 29.

A kötet megjelenését a

támogatta.

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 29

Újabb tanulmányok a romániai magyar néprajzkutatásról

Szerkesztette
Keszeg Vilmos
Szakál Anna

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
KOLOZSVÁR, 2021

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@kjnt.ro
www.kjnt.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2021

Lektorálta:
dr. Tánzos Vilmos
dr. Ilyés Sándor

Borítóterv:
Szentés Zágón – IDEA PLUS, Kolozsvár

Számítógépes tördelés:
Tipotéka

ISBN 978-606-9015-26-1
ISSN 1841-3021

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötés:
IDEA DESIGN&PRINT, Kolozsvár

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

Keszeg Vilmos Zárszó a 13. konferenciához	7
Olosz Katalin Balladarendszerezések a magyar folklorisztikában	39
Tekei Erika Az 1970-es évek két romániai magyar néballadakötete dokumentumok tükrében	75
Domokos Mariann Illetlenség és közerkölcs. A folklórszöveg-közlések rejtett korlátairól	105
Svégel Fanni Asszonysorsok kutatása Erdélyben – Nagy Olga témaválasztásai . .	147
Deák Ferenc Loránd Sárosi Csaba grafikus képi világa (A közösségi kontextus hálójából kiesett ember)	165
Nagy Zsolt A magyar népi dísznövénykultúra kutatásának története	205
Nagy Zsolt Néprajzi kutatásterületek, határterületek és társtudományok hozzájárulása a magyar népi dísznövénykultúra megismeréséhez	253
Bodnár Mónika Marjalaki Kiss Lajos egykori abrudbányai polgári iskolai tanár (1913–1918) munkássága és menekülése Abrudbányáról Miskolcra	295

Keszeg Vilmos

Zárszó a 13. konferenciához

2008-tól kezdődően a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Néprajzi és Antropológiai Szakbizottsága, az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya közös összefogással 14 alkalommal hirdetett, 13 alkalommal tartott tudományos kutatástörténeti konferenciát. Az első rendezvény 2008. október 18-án került sorra, *Megemlékező konferencia a kolozsvári néprajzoktatás 110. évfordulója alkalmából* címmel. A továbbiakban az aktualitásra való törekvés nem érvényesült. A tematika mindvégig azonos maradt, mindössze az egyes rendezvények megkülönböztethetősége végett a megfogalmazása variálódott, minimális mértékben. A felhívásokban évről évre ismétlődő kulcsszónak bizonyult a néprajzoktatás és a -kutatás. Ugyanakkor, a felhívások a figyelmet a kutatás korszakaira, változó szemléletére, módszertanára, intézményi és személyi meghatározottságaira, forrásaira, a kutatói életpályákra, a népi kultúráról szóló diskurzus résztvevőire, fórumaira és elérhető nyomaira irányították. S bár a középpontban Kolozsvár tudományos élete állt, az évek során feltárultak a romániai magyar néprajzi tudományos élet műhelyei, egyéniségei, mozgalmi, magyarországi és román kapcsolatai.

A 13 rendezvény előadásai 9 kötetben láttak napvilágot.¹ A kötetekben megjelent tanulmányok száma 13 + 16 + 22 + 15 + 14 + 18 + 16 + 19, azaz összesen 133, 84 szerző tollából.

---

¹ Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2010. 432 p.; György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2012. 446 p.; Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmé-*

Az egybesereglett szerzők egyik része évtizedeken keresztül részese és alakítója volt a romániai magyar néprajzkutatás történetének. Belülről és közelről ismerték a kutatótársadalmat, ennek a társadalomnak a hierarchiáját és szociometriáját, az egyéni adottságokat, kvalitásokat, az intézményi adottságokat és hiányokat, a kutatási szemléleteket, a terep- és témaválasztás motivációit, egy-egy alapkutatás történetét, egy-egy hagyatéék sorsát, hollétét. Az „emlékező társadalom” közléseit ennek a személyes tudásnak a megörökítése teszi értékessé Filep Antal, Almási István, Albert Ernő, Péntek János, Barabás László, Balázs Lajos, Halász Péter, Magyar Zoltán írásában. Máskor a személyes tudás, az emlékek feltárására interjú formájában került sor Balázs Lajos, Albert Ernő, Asztalos Lajos, Csögör Enikő, Kakas Zoltán esetében.

Az előadók egy másik csoportja kutatásai során szembesült a kutatástörténeti korszakokkal, epizódokkal, forrásokkal. Ezek az előadások az utóbbi években folyó kutatások kutatószemléleti, -történeti és -módszertani előzményeire, az előzmények és a kortárs kutatások viszonyára, eltérő voltára vagy kapcsolódására világítanak rá (Pócs Éva, Gazda Klára, Olosz Katalin, Viga Gyula, Poszony Ferenc, Tánczos Vilmos, Zakariás Erzsébet, Gagyai József, Szacsvey Éva, Nagy Janka Teodóra, Tótszegi Tekla, Vajda András, Veres Gyöngyvér Emese). Hol egy-egy kutató életpályájának homályban maradt eseményeire, hol egy-egy homályban maradt forrásra irányították a figyelmet.

A szakma legfiatalabb tagjai új forrásokat szólaltattak meg (Miklós Alpár, Kelemen Zsuzsanna, Mikos Éva, Tasnády Erika, Virginás-Tar

---

nyek, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2014. 528 p.; Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2015. 429 p.; Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2016. 328 p.; Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2017. 453 p.; Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2018. 464 p.; Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): Kutatótörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2019. 474 p.

Emese, Laczy Enikő, akárcsak András Andrea, Csibi László, Kiss Emőke, Konsza Júlia-Johanna).

A konferencián örvendetes módon feltűntek a rokontudományok (irodalom-, kiadás- és média-, művészettörténet, pszichológia, szociológia) művelői, a tudományterületek összekapcsolódását hangsúlyozva (Cseke Péter, Egyed Emese, Dávid Gyula, Tibori Szabó Zoltán, Újvári Mária, Salamon Márton László, Séra László, Szabó Zsolt, Berki Tímea). Ritkán ugyan, de a konferencián megjelentek a romániai román kutatók is (Eleonora Sava, Simion Valer Cosma, Maria Grosu).

Az évek során elhangzott előadások a következő témakörökbe illeszkedtek.

A kolozsvári néprajzoktatás alapításáról és első korszakáról, Herrmann Antal oktatói és kutatói pályájáról korábbi emlékkonferencia emlékezett meg.² Ennek az időszaknak a képe a továbbiakban mindössze enyhén árnyalódott. A kolozsvári tudományegyetem bölcsészkarának a román folklór iránti érdeklődésére egy, a diákok számára kiírt pályázat irányította a figyelmet. Tanulmányaik idején és végeztével a román anyanyelvű diákok közül többen is néprajzi érdeklődésükről tettek bizonyosságot, az erdélyi román társadalom népi kultúrájának kutatása során (Keszeg 2019). Ebben nagy szerepe volt az egyetem romántanárának, Moldován Gergelynek (Berki 2019).

Az egyetem diplomásai közül többen folytattak balladagyűjtést (Olosz 2017). Egy tudósítás született Sebestyén Gyulának a kolozsvári irodalomtörténeti tanszékre kerülésével kapcsolatos szándéka meghíúsulásáról (Olosz 2010b). A képzés második korszakából két jegyzőkönyv bukkan fel a kolozsvári tudományegyetem néprajz tanszékének betöltéséről. A két dokumentum egyértelműen jelzi az egyetemnek a leendő tanárral szembeni elvárásait, és láthatóvá teszi egy generáció kutatási prioritásait, szakmai tájékozottságát (Keszeg 2010a, 2012a). A harmadik korszak kezdetéről, az újraindítás körülményeiről Péntek János készített összefoglalást (Péntek 2014).³ A Kolozsvári Egyetemi Intézet keretében 2004-ben alakult a Kriza János Néprajzi Társaság és a Magyar Néprajz és Antro-

---

² A Pozsony Ferenc által szerkesztett füzet Gaál György, Voigt Vilmos, Paládi-Kovács Attila, Péntek János, Hála József, Katona Imre emlékező írását és Bálint Sándor interjúbán összefoglalt emlékeztetését tartalmazza. Pozsony (szerk.) 1999.

³ A szerző korábbi írása: Péntek 2001.

pológia Intézet által támogatott Kriza János Szakkolégium, a kolozsvári egyetemi hallgatók interdiszciplináris szemináriuma (Pál 2019).

Örvendetes módon, a népi kultúra iránti érdeklődés alakítása más intézmények tanrendjében is állandósult. Zsigmond Győző egy korábbi írásában számolt be a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszékének oktatási programjáról (Zsigmond 2001). Az elmúlt időszakban két további intézet, a Marosvásárhelyi Népi Egyetem néprajzi tanfolyamának (Asztalos 2012), valamint a Kántor–Tanítóképző Főiskola⁴ néprajzi tárgyainak bemutatása történt meg (Barabás 2019). A magyartanároknak az I. tanári fokozat megszerzése érdekében tudományos-módszertani dolgozatot kell megvédeniük. A dolgozatok gyakran dolgoznak fel néprajzi tematikát, ami a néprajzi tartalmaknak a közoktatásba való beszivárgására enged következtetni (Virginás-Tar 2017).

Az erdélyi, tágabban az erdélyi és a partiumi, a romániai magyar néprajzkutatás történetében folyamatosan zajlottak többé-kevésbé szervezett, irányított, körülhatárolt célt követő mozgalmak. Egyik részük kimondottan a népi kultúra megismerését követte, több esetben azonban a népi kultúra megismerése a mozgalom másodlagos hozzávéka volt. Kriza János székelyföldi gyűjtése kiterjedt a kalendáris rítusok kutatására is (Barabás 2014). Az első intézetek, a Néprajzi Társaság és a Kisfaludy Társaság az 1889–1914 közötti időszakban figyelemmel kísérték és támogatták az Erdélyben kibontakozó kutatásokat (Olosz 2014). A folklórkutatást népszerűsítette a kolozsvári unitárius kollégium olvasóköre is (Szakál 2017). Az 1930-as évek közepétől több erdélyi helyszínen is kutatótáborozásokra került sor, a „társadalom valóságának friss ismerete” céljából (Filep 2017). Az Erdélyi Fiatalok egy fiatal értelmiségi generációt hozott kapcsolatba a faluval és a falu gondjaival, ösztönzött a falu megismerésére és gondjainak megoldására (Cseke 2010). A moldvai csángók kutatása folyamatos kihívást és ugyanakkor nehézséget jelentett (Halász 2014). Az építészeti és tárgyi örökség összegyűjtése és megjelenítése Maros megyében különböző típusú gyűjteményekben, különböző kezdeményezések formájában történt meg (Vajda 2014). Egy-egy iskolában, egy-egy tanár ösztönzésére a tanulók éveken, évtizedeken keresztül terepre jártak, megtanultak gyűjteni. Irányító tanáraik az összegyűjtött anyagot iskoláj-

⁴ A Károli Gáspár Református Egyetem kihelyezett tagozata.

ságba szerkesztették, önképzőkörön népszerűsítették, kötetbe gyűjtötték vagy kéziratos formában helyezték biztonságba (Albert 2014, 2019; Gagyi 2016; Olosz 2018, 2019). A pedagógusok maguk is végeztek hagyománymentő munkát (Ozsváth 2010), akárcsak a lelkészek (Cosma 2014, Veres 2016). A kolozsvári Folklór Tudományos Diákkör az 1956–2006 közötti időszakban a 41 romániai megye közül 25-ben szervezett adatgyűjtést, ezeket az adatokat archívumban helyezte el (Sava 2012).

A népi kultúra elemeinek rekontextualizálását, új körülmények közötti népszerűsítését jelentette az erdélyi népművészet berlini kiállítása 1927-ben (Szócsné Gazda 2017), a háromszéki szóttosmozgalom az 1930-as években (Szócsné Gazda 2014), a sepszentgyörgyi terménykiállítások sora (Szócsné Gazda 2016), a kézműves és mezőgazdasági termékek 1906-os tordai kiállítása (Keszeg 2014), a kolozsvári táncház (Szeesődi 2016). Ugyanakkor, a népi kultúrára is figyelem irányult a szocializmus korának pionírexpedíciói (Miklós 2015), a Nemere természetjáró kör Bao-Bao táborai (Kakas–Fosztó 2018), a makfalvi képzőművészeti alkotótáborok (Dimény-Haszmann 2017) keretében.

Az oktatási intézmények mellett az előadások más intézményekre is kitértek. Ezek egyike – a legjelentősebb – a Román Akadémia Kolozsvári Folklórarchívuma (Almási 2010, Zakariás 2012). Egy tanulmány a bukaresti szociológiai iskola és az Erdélyi Fiatalok kapcsolatára tért ki (Salamon 2012).

Örvendetes módon gyarapszik a száma azoknak a kutatásoknak, amelyek a népi kultúra mediatizálásának formáit, okait, céljait tárják fel. A sajtó a kezdetektől támogatta a gyűjtést, népszerűsítette a gyűjtés módszertanát és eredményeit. A kutatások gyakran az eredményeknek kötetben való megjelentetésével zárultak. A néprajzi intézmények hiányával küszködő korszakban mind egyes lap-, mind kiadószerkesztőségek a kutatást médiaeseménnyé alakították. Intenzív munkamegbeszéléseket tartottak a terepmunkáról, a feldolgozásról, a kéziratok megírásáról, kapcsolatot teremtettek a gyűjtők, a szakemberek és a kiadó között. Gondoskodtak a kötetek terjesztéséről, a bemutatók szervezéséről. A népi kultúra a harmadlagos (rádió, tv) és a negyedleges (digitalis) média számára is folyamatosan témát jelentett. Ugyanakkor a média története folyamán a médiafolklór újabb és újabb formái születtek meg (Keszeg 2018a). A médiának a népi kultúra és kutatása iránti érdeklődése indokolja a lapok és folyóiratok honismereti-néprajzi bibliográfiájának elkészítését és

a kutatástörténet perspektívájából való hasznosítását (Cseke 1981, Szabó I. 1978, Szilágyi 2002, Zágoni 1980). Az *Erdélyi Múzeum* című folyóirat megjelenésének első szakaszában szórványosan tett közzé folklóradatakat (Olosz 2010a). 1892-ben a tordai hetilap, az *Aranyosvidék* pályadíjat tűzött ki a vármegye folklórszövegeinek lejegyzésére; a felhívás ösztönzőnek bizonyult (Keszeg 2012b). A Minerva nyomda és könyvkiadó kiadványai gyakran nyújtottak olvasmányt az érdeklődők széles körének, és közöltek néprajzi írásokat (Tibori–Újvári 2012). A Kriterion Könyvkiadó megalakulása „új időszámítás kezdete a hazai magyar néprajzi könyvkiadásban” (Dávid 2012). A rendszerváltást követően indult Mentor Kiadó is jelentős mértékben a néprajztudomány segítségére sietett (Vida Tekei 2012). Összefoglalás készült a romániai magyar népköltészetnek 1919–1947, valamint a népballadáknak 1948–1989 között kötetben történt megjelentetéséről (Tekei 2018, 2019). A *Jóbarát* című gyereklap az 1960–1980-as években több olyan nagyhatású néprajzi eseményt kezdeményezett a gimnáziumi tanulók körében, amely tömegmozgalommá alakította a gyűjtést, jelentős kiadványokat eredményezett, és amely néprajzi archívumokat alapozott meg (Szabó Zs. 2016). Az iskolákban tanári irányítással lefolyt gyűjtések az iskolaújságokban kerültek megörökítésre (Albert 2016). Hagyományos szellemiségével is űrt töltött be a tiszavirágéletű diáklap, a *Kútfej* (2004–2011) (Burus 2015). Ugyancsak mozgalommá nőtte ki magát a bukaresti televízió Kaláka műsora, amely az 1970-es években kilenc alkalommal került megszervezésre (Simonffy 2016). Egyelőre feltáratlan forrásvidékre kalauzolt Tasnády Erika, amikor az 1989 után gombamód felbukkanó lokális médiumok egyikét, a széki televíziót mutatta be (Tasnády 2015).

A művészet folyamatosan magába építette a népi kultúra hatásait, újrahasznosította és értelmezte a népi kultúra elemeit. A konferenciákon több alkalommal hangzottak el olyan előadások, amelyek a művészi (zenei, képzőművészeti, irodalmi) folklorizmus eseteit következtették ki (Balázs 2012; Deák 2015, 2017, 2018; Doszlop 2019; Kürti 2014).

És végezetül meg kell említenünk azokat a tanulmányokat, amelyek a mindennapok keretébe illeszkedő új hagyományok kutatását kezdeményezték. Ilyen hagyományok az amatőr színjátszás (Laczi 2014), a kicsengetési kártyák készítése és szétosztása (Kelemen 2017).

A konferenciafelhívások egy-egy kutatási téma szintézisének szükségességét is felvetették. Összefoglaló tanulmány született a vallás (Tánc-

zos 2010), a gombaismeret (Zsigmond 2017), az erdélyi népi jogélet (Nagy J. T. 2014), a székely társadalom (Pozsony 2014a), a katonáskodás kultúrájának (Bakos 2018), a papság és a népi életforma és mentalitás kapcsolatának (Bárth 2019), a lakodalom (Balatonyi 2019), a magyar Grimm-mesehagyomány (Domokos 2019), az Afrika-kutatás erdélyi születésű úttörőinek (Biernaczký 2018), egy mesei szüzsé, a népmesei hős halála (Luka 2018) kutatásáról.

A kutatástörténeti adalékok egyaránt érintették a tánc (Kürti 2015), a kulturális identitás (Kali 2014) értelmezését és kutatását.

Az 1989 utáni kolozsvári néprajzkutatás egyik vonulata az egyéniség-kutatás szemléletének és módszerének érvényesítésénél állapodott meg. Az évek során egy-egy előadás elidőzött a „beszélőmester” (Gagyí 2014), mesemondó (Kiss 2016, Bodó 2017) szerepkörénél.

A legtöbb előadás azonban egy-egy kutatói életpálya epizódjait vagy kontextusát érintette. Ezek a megközelítések egyaránt hozzájárultak az egy-egy korszakon belüli, az egymást követő generációk közötti kapcsolatok, egy-egy intézmény és egyéniség egymásra hatásának, kutatói motivációk, kutatásszemléletek és módszertanok megértéséhez. Előadás hangzott el Petrás Incze Jánosról (Tánczos 2014a), Kriza Jánosról (Barabás 2014, Olosz 2016), Sebestyén Gyuláról (Olosz 2010b), Moldován Gergelyről (Berki 2019), az aranyosszéki folklórt gyűjtő Borbély Sándorról (Keszeg 2012b), a kutató tanító Ősz Jánosról (Doszlop 2016), Seprődi Jánosról és Sztipszky Hiadorról (Almási 2010), a nagyenyedi Berde családról (Séra–Szacsavay 2018), Bözödi György mesekutatásairól (Kiss 2015), Balázs Ferenc néprajzi feljegyzéseiről (Keszeg 2018b), a bukovinai magyarok monográfiájáról, Sántha Alajosról (Gatti 2012), Konsza Samu életútjáról (Konsza 2018), László Gyula és Méri István örökségéről (Filep 2018), Györffy István és Banner János indulásáról (Filep 2016), Viski Károly balladagyűjtéséről (Olosz 2012), Mikecs László kutatásmódszeréről (Tánczos 2017), Járdányi Pál kidei kiszállásairól (Fehér 2017), Lükő Gábor bukaresti kapcsolatairól (Tánczos 2012), Gunda Béla kolozsvári éveiről és kultúraszemléletéről (Pozsony 2014b, Viga 2012), Jenei Sándor (Szőke 2015) és Hegyi István életpályájáról (András 2017), Vámszer Gézáról (Pozsony 2010, Málnási 2019), dr. Kós Károlyról (Tötszegi 2010), Faragó József pályájáról és műveiről (Albert 2012, 2017; Szakál 2015; Magyar 2016), Nagy Olga életművéről és kutatásmódszertanáról (Keszeg 2010b, Bálint 2015, Nagy G. Á. 2015), Szentimrei Judittról (Gazda

2010), Székely Lászlóról (Tánczos 2014b), a mesefordító Asztalos Lajosról (Keszeg 2017a), a hiedelemgyűjtő Csögör Enikőről (Keszeg 2017b), Balla Tamás mesekötetének recepciójáról (Tekei 2017), Sebestyén Dobó Klára pályájáról (Tasnády 2014), Gyurka László kutatásairól (Gergely 2018), a kolozsvári Nicolae Bot életművéről (Sava–Grosu 2014), Mitruely Miklós publikációiról (Czégényi 2018), Balázs Lajos szokáskutatásának szemléletéről (Balázs 2015), Lapohos András életpályájáról és munkásságáról (Lapohos 2018). Egy kutatás a kunsági értelmiség kolozsvári kötődését (Örsi 2015), egy másik a papság és a nép kapcsolatait tárta fel (Muntagné Tabajdi 2019, Bednárík 2019, Szakál 2019), egy harmadik pedig erdélyi orvosok életpályájának sajátosságait foglalta össze (Tatai 2015).

A konferenciák során kevésbé ismert hagyatékok, illetve ezek kevésbé ismert rétegei kerültek a figyelem középpontjába. Ezek az előadások a gyűjtés, a gyűjtött anyag utóéletének, recepciójának, nyilvántartásának esetlegességeire figyelmeztettek. Kriza János hagyatékának sorsát Szakál Anna foglalta össze (Szakál 2016), Csibi László Teleki Samu afrikai expedíciójának képanyagát tárta fel (Csibi 2015), Filep Antal Cs. Sebestyén Károly örökségét (Filep 2019), Magyar Zoltán Faragó József nagymohai (Magyar 2016), Fehér Anikó Járdányi Pál kidei gyűjtését (Fehér 2017) foglalta össze, Mikos Éva pedig Orbán Balázs regéinek utóéletét követve nyomon (Mikos 2019). Nagy Ákos a kollektívizálás narratívumainak a Kriza János Néprajzi Társaság archívumában található korpuszát mutatta be (Nagy Á. 2015). Pócs Éva egy család, szűkebben Kozma Ferenc közel két évszázadot átfogó hagyatékának összetett forrásértékére hívta fel a figyelmet (Pócs 2019). Nagy Janka Teodóra a „törvény szorításának” Nagy Olga általi értelmezését foglalta össze (Nagy J. T. 2019). Új forrástípusként terelődött a figyelem a nemesi szertartásköltészetre (Egyed 2014), a templomi aranykönyvekre (Kicsi 2018), a tanári fokozati dolgozatokra (Virginás-Tar 2017), a kommunizmus korabeli pionír-expedíciók iratanyagára (Miklós 2015).

A tanulmányokban ismételten tematizálódott a mintavétel reprezentativitása és hitelessége (Kürti 2012, Szakál 2018), a kultúra regionalitása (Gráfik 2014).

A fenti áttekintést még egyszer, vázlatosan összefoglaljuk.

Az előadások legtöbbször a kutatói életpályákba pillantottak be (Albert 2012, 2019; András 2017; Berki 2019; Czégényi 2018; Doszlop 2016; Filep 2016, 2018, 2019; Gatti 2012; Gazda 2010; Gergely 2018; Ke-

szeg 2010b, 2017a, 2017b; Kiss 2015; Konsza 2018; Lapohos 2018; Magyar 2016; Málnási 2019; Mikos 2019; Nagy G. Á. 2015; Nagy J.T. 2019; Olosz 2012, 2016, 2019; Pozsony 2010, 2014b; Sava–Grosu 2014; Séra–Szacsavay 2018; Szakál 2015; Szóke 2015; Tánczos 2012, 2014a, 2014b, 2017; Tasnády 2014; Tötszegi 2010; Viga 2012). Ezzel kapcsolódott össze a kutatás módszerének értelmezése (Balázs 2015, Bálint 2015, Cseke 2010, Csibi 2015, Filep 2017, 2018, Halász 2014, Szakál 2018), valamint a több kutatót huzamosabb ideig foglalkoztató kutatások és mozgalmak (Kakas–Fosztó 2018; Keszeg 2012b, 2016; Miklós 2015; Olosz 2010a, 2014, 2018; Ozsváth 2010; Salamon 2012; Sava 2012; Szakál 2017; Vajda 2014), a kutatás segédintézményét képező archívumok, múzeumok (Zakariás 2012; Vajda 2014; Szőcsné Gazda 2016, 2017), a tudomány szemléletet formáló oktatás (Albert 2014; Asztalos 2012; Barabás 2019; Gagyí 2016; Keszeg 2010a, 2012a, 2019; Olosz 2010b; Örsi 2015; Pál 2019; Péntek 2014; Veres 2016; Virginás-Tar 2017) története.

A konferenciák során körvonalazódott a népi társadalom és a népi kultúra életét jelentősen meghatározó intézmények hatása. Ezek az intézmények a katonaság (Bakos 2018), az egyház (Bárh 2019, Bednárik 2019, Cosma 2014, Kicsi 2018, Muntagné Tabajdi 2019, Szakál 2019), a közművelődés (Dimény-Haszmann 2017; Doszlop 2017; Keszeg 2014; Laczi 2014; Miklós 2015; Szőcsné Gazda 2014, 2016, 2017), a média (Albert 2016; Burus 2015; Dávid 2012; Keszeg 2018a; Kürti 2014; Olosz 2010a; Simonffy 2016; Szabó Zs. 2016; Tasnády 2015; Tekei 2017, 2018, 2019; Tibori-Újvári 2012; Vida-Tekei 2012) és a művészet (Balázs 2012; Deák 2015, 2017, 2018; Doszlop 2017).

A népi kultúra területei közül az előadások a következő területek kutatására reflektáltak: a társadalomnéprajz (Pozsony 2014a, Tatai 2015), a vallás (Tánczos 2010), a jogi élet (Nagy J. T. 2019), a hiedelem (Kakas–Fosztó 2018, Keszeg 2017b, Pócs 2019), az etnomikológia (Zsigmond 2017), a tánc (Albert 2017, Kürti 2015, Szecsódi 2016), a népdal és a népzene (Almási 2010, Fehér 2017), a népballada (Olosz 2012, 2017; Tekei 2019), népmese, a narratívum (Bálint 2015; Bodó 2017; Domokos 2019; Keszeg 2018b; Kiss 2015, 2016; Luka 2018; Mikos 2019; Nagy Á. 2015), a népszokás (Balatonyi 2019, Balázs 2015, Barabás 2014, Egyed 2014, Kelemen 2017, Kürti 2012), az interkulturalitás, az etnocentrizmus (Berki 2019, Biernaczky 2018, Kali 2014, Keszeg 2019).

A 133 tanulmányhoz a jelen kötet további nyolcat tesz hozzá.

A jelentős eredményeket felmutató erdélyi etnobotanikai kutatók szomszédságában Nagy Zsolt egy új tudományterületet körvonalaz. A kötetünkben olvasható két tanulmánya a dísznövénykultúra történetét, majd határterületeit és a rokon diszciplínák kérdésfelvetéseit és eredményeit foglalja össze.

Bodnár Mónika Marjalaki Kiss Lajos életművére és hagyatékára hívja fel a figyelmet. Az 1887-ben született tanító és tanár 1913 és 1918 között Abrudbányán volt tanár, könyvtáros, a közművelődési élet központi alakja, a helyi lap főmunkatársa, a helyi dokumentumok gyűjtője és közlétezője. 1918 novemberében szüleihez, Kisújszállásra távozott, majd 1919 január-februárjának fordulóján Miskolcon telepedett meg. Kéziratai, akárcsak felátírt írásai számot tarthatnak az utókor érdeklődésére. Tekei Erika az erdélyi néprajzi könyvkiadás újabb epizódját tárja fel. Ezúttal a Kriterion Könyvkiadó Irattárának dokumentumai közül válogatta össze és tette közzé a két balladaskönyv (Kós Károly: *Székely balladák*, 1973 és Ráduly János: *Kibédi népballadák*, 1975) kiadásának háttérét megvilágító leveleket.

Svégel Fanni Nagy Olga életművének egy szeletét közelíti meg, helyezi el a nő kutatások irányvonalában.

Az utóbbi évtizedek során Olosz Katalin jelentős mennyiségű verses epikus folklórt tárt fel a 19–20. során készített kéziratos feljegyzésekből. Ezek azonosítása és közzétevése során vált nyilvánvalóvá, hogy a rendelkezésünkre álló népballada rendszerezések nem alkalmasak a gazdag és változatos korpusz befogadására. Ez ösztönözte egy lehetséges, rugalmas balladakatalógus és balladaantológia szerkezetének kidolgozására az erdélyi népballadák, epikus énekek rendszerezése céljából.

A folklórszövegek kiadásának történetét végigkövette az „illetlen” szövegek kiadása körüli bizonytalankodás. Domokos Mariann ezt a történetet követi végig és összetallózza a közlésben érvényesített konszenzusokat.

Az erdélyi képzőművészeti életműveket vizsgáló Deák Ferenc Loránd ezúttal Sárosi Csaba grafikus „képi világát”, valójában partikuláris létélményeit és ezek feldolgozásának formakészletét mutatja be. A művész grafikáin egy széthulló világ biografikus emlékekkel társul hajdani tárgyait a szerzői intenció, vízió tartja egységben, tölti meg jelentésekkel.

A tizenharmadik alkalommal megszervezett konferenciát, valamint a konferencia előadásainak gyűjteményét látva, úgy érezzük, minden adott a folytatáshoz. A 84 szerző közül sok a visszajáró előadó, és hozzájuk évről évre újabb előadók zárkóztak fel. A fenti áttekintés nem csupán az

eredményekről készült számvetés: az eredményekkel egyszerre tudatosítja azokat a hiányokat, amelyekre szintén rá kell kérdezni, amelyekről szintén beszélni kell. És nem utolsósorban, az őszi konferenciák a kolozsvári tudományos élet nélkülözhetetlen eseményeivé váltak.

Szakirodalom

Albert Ernő

2012 Faragó József (1922–2004). In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 367–398.

2014 Néprajz és iskola. Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 109–162.

2016 *A Gyökerek iskolai folyóirat* (Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy). In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 229–270.

2017 Faragó József írásai a népi táncokról. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 289–306.

2019 A folklór szolgálatában. Részletek Albert Ernő önéletrírásából. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 151–180.

Almási István

2010 Népzene kutató műhely Kolozsváron. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 135–142.

András Andrea

2017 Hegyi István életpályája (1914–2004). In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 263–272.

Asztalos Enikő

2012 A Marosvásárhelyi Népi Egyetem néprajzi tanfolyamának 18 éves története (1993–2011). In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 187–202.

Bakos Áron

2018 Tudománytörténeti vázlat a katonaság néprajzi kutatásához. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 271–314.

Balatonyi Judit

2019 Lakodalomkutatások a 20. században: módszerek, szemléletek és perspektívák. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 303–318.

Balázs Lajos

2012 Bartók nem menekül! A globalizáció apokaliptikus víziója a *Cantata Profanában*. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 399–418.

2015 Szokáskutatásaim egyéni útjai, sajátosságai, szemlélete. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 169–210.

Bálint Péter

2015 Nagy Olga azonosulása a mesekutató szerepével. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 49–66.

Barabás László

2014 A kalendáriumi népszokások gyűjtésének és kutatásának kezdetei Székelyföldön. A népszokáskutató Kriza János. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 369–376.

2019 Néprajz a marosvásárhelyi Kántor–Tanítóképző Főiskolán (1991–2019). In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 361–376.

Bárth Dániel

2019 Papság és népi kultúra a 18–19. században. Tudománytörténeti kérdésfelvetések. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 395–410.

Bednárík János

2019 Gyümölcsfametszés és szlovák grammatika. Egy nemzetiségi falu plébánosa a 19. század első felében. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 437–454.

Berki Tímea

2019 Kultúrák találkozása: az etnográfus Moldován Gergely. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 57–72.

Biernaczky Szilárd

2018 Afrika az erdélyi művelődés történetében. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 315–340.

Bodó Andrea

2017 Egy csíkszentdomokosi mesemondó autobiográfiájának elemzése. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 273–288.

Burus János

2015 *Kút fő* – Kis magyar néprajz diákoknak. Egy diáklap története. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 395–429.

Cosma, Simion Valter

2014 Népismeret a társadalomszabályozás folyamata és a nacionalizmus között. A román klerikusok és a néprajzkutatás kezdetei a 19. századi Erdélyben. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 163–184.

Cseke Péter

1981 *A Falvak Dolgozó Népe* néprajzi bibliográfiája 1954–1980. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1981.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 219–264.

2010 A műveltségteremtés bartóki-kodályi útján. Az *Erdélyi Fiatalok* falukutatásainak néprajzi és népművészeti szempontjai. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 143–168.

Csibi László

2015 Teleki Samu kelet-afrikai expedíciójának képi hagyatéka. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 245–276.

Czégényi Dóra (összeáll.)

2018 Mitruly Miklós néprajzi bibliográfiája. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 433–440.

Dávid Gyula

2012 Új időszámítás kezdete a hazai magyar néprajzi könyvkiadásban (A Kriterion Könyvkiadó első évei). In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 123–132.

Deák Ferenc Loránd

2015 A népi élet töredékei Kosztándi B. Katalin képein. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 277–310.

2017 Miklóssy Mária festészetéről. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 399–428.

2018 Öregemberek Plugor Sándor rajzain. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 385–432.

Dimény-Haszmann Orsolya

2017 A Csernátoni Népfőiskola szerepe és működése. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 147–182.

Domokos Mariann

2019 A magyar Grimm-mesehagyomány. A Grimm-mesék megjelenése a magyar irodalomban és folklórban. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 195–224.

Doszlop Lídia

2016 Ősz János emlékezete a Kis-Küküllő mentén. Egy elfeledett tanítói pálya. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 91–110.

- 2017 A táj és népe vonzásában. A makfalvi alkotótábor története. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 183–208.
- 2019 A népélet megjelenítése Kádár-Dombi Péter kisplasztikáin. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 181–194.
- Egyed Emese
- 2014 Nemesi lakodalmi verskompozíció (1758). In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 481–490.
- Fehér Anikó
- 2017 Járdányi Pál népzene kutató munkássága és kidei gyűjteménye. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 243–262.
- Filep Antal
- 2016 A 20. századi magyar néprajz kolozsvári gyökerei. Györffy István és Banner János indulása. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 111–134.
- 2017 Kísérlet a néprajz és a társadalomtudományok terepkutatásainak megújítására 1935 után. A táj- és népkutató táborok, az egyetemi és a tudományos intézeti falukutatók. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–46.
- 2018 László Gyula és Méri István öröksége. A néprajz és a régészet együttműködésének példája. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 107–138.

2019 Cs. Sebestyén Károly öröksége. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 73–94.

Gagy József

2014 A „beszélőember”, Balogh Pál praetextusán: a rituális kommunikáció revíziójáról. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 509–520.

2016 A csíkszeredai Matematika-Fizika Líceum néprajzi köre. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 309–315.

Gatti Beáta

2012 Sántha Alajos és életműve a bukovinai székelység kutatástörténetének kontextusában. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 343–366.

Gazda Klára

2010 Szentimrei Judit portréja. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pózsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 397–412.

Gergely Zoltán

2018 Gyurka László életpályája és népzene kutatásai. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 257–270.

Gráfik Imre

2014 A régió fogalmáról (különös tekintettel a kulturális régióra, kitérve annak hasznára és kárára). In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 439–458.

Halász Péter

2014 Csángó kutatás a tilosban. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 291–300.

Kakas Zoltán – Fosztó László

2018 Falvak, fák, kövek. Beszélgetés a Bao-Bao táborokról, avagy egy mozgalom emléknymatai. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 447–464.

Kali Kinga

2014 Kulturális stratégiák: armenizmus és neoarmenizmus. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 491–508.

Kelemen Zsuzsánna

2017 Kicsengetési kártyák. Adatok Székelyudvarhely vidékéről (1951–2011). In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 429–453.

Keszeg Vilmos

2010a A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1943. április 8-i jegyzőkönyve. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–287.

2010b Nagy Olga pályájának szakaszai. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 371–396.

2012a A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1942. április 16-i jegyzőkönyve. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–78.

- 2012b Borbély Sándor aranyosszéki folklórgyűjtése a 19. század végén. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–228.
- 2014 A lokális-regionális gazdálkodás rekontextualizálása: az 1906-os tordai ipar- és gazdasági kiállítás. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 185–247.
- 2016 Kolozs megyei gyermekmondóka adatbázis az 1980-as évekből. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 317–328.
- 2017a A mesefordító és -gyűjtő Asztalos Lajos. Interjú. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 341–378.
- 2017b Csögör Enikő tordatúri hiedelemgyűjtése. Interjú. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 379–398.
- 2018a Média és népi kultúra. In: Romsics Imre (szerk.): *Hagyomány – szellemi kulturális örökség – népies rendezvény. Pillanatképek a mai népművészetről*. Néprajzi konferencia előadások. Kalocsa, 2017. július 5–7. Viski Károly Múzeum, Kalocsa, 61–82.
- 2018b Mesék Balázs Ferenc életművében. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–220.
- 2019 A román folklór iránti érdeklődés a kolozsvári tudományegyetemen (1872–1919). In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 333–360.

Kicsi Noémi

2018 Az aranykönyv mint reprezentatív-kompenzáló regiszter. Farkas Jenő udvarfalvi református lelkész aranykönyv-bejegyzései. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 359–384.

Kiss Emőke

2015 Bözödi György bözödi mesegyűjtése. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 97–120.

2016 A bözödi Móra Eszter mesemondó és meséi. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 161–184.

Konsza Júlia-Johanna

2018 Konsza Samu életpályája és munkássága. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 221–256.

Kürti László

2012 Idő, terep és leírás: Kalotaszeg kutatói és a lakodalmak összehasonlítása. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 299–328.

2014 Irodalom és néprajzi reprezentáció: Kalotaszeg Katona Szabó István regényeiben. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 459–480.

2015 Korporealitás és a maszkulin tánc. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 211–244.

Laczi Enikő

2014 A tordaszentlászlói amatőr színjátszás mint kitalált hagyomány. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 319-344.

Lapohos Sarolta Ildikó

2018 Lapohos András életpályája. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 441-446.

Luka Éva

2018 A népmesei hős halála és feltámadása Nagy Olga értelmezésében. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 341-358.

Magyar Zoltán

2016 Faragó József nagymohai folklórgyűjtése. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 185-196.

Málnási Levente

2019 Vámszer Géza – csíki mozaik. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 95-120.

Miklós Alpár

2015 Szovátai pionír-expedíciók egy magángyűjtemény tükrében: kisebbségi törekvések, amatőr néprajzi gyűjtések az 1970-1980-as évek Romániájában. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 329-366.

Mikos Éva

2019 Orbán Balázs regéinek utóélete. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 225-256.

Muntagné Tabajdi Zsuzsanna

2019 Egy 18. századi katolikus esperes alakja és tevékenysége. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 411–436.

Nagy Ákos

2015 A romániai kollektivizálással kapcsolatos adatok a Kriza János Néprajzi Társaság kéziratárában. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 377–394.

Nagy Gabriella Ágnes

2015 Daseinanalízis és népmese: Nagy Olga népmesegyűjtései. (A *hűtlen feleség* típus: származás, hűtlenség, féltékenység). In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 67–96.

Nagy Janka Teodóra

2014 A magyar népi jogéletkutatás és az erdélyi gyűjtések (1939–1948). In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 95–108.

2019 A törvény fogalom használata és közelítései Nagy Olga *A törvény szorításában* című monográfiájában – kolozsvári adatok a magyar jogi néprajz kutatástörténetéhez. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 319–332.

Olosz Katalin

2010a Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az *Erdélyi Múzeum* népköltéssel kapcsolatos tevékenysége (1859–1948). In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 117–134.

- 2010b A kolozsvári néprajzi oktatás egy elszalasztott lehetősége. Sebestyén Gyula pályázata a kolozsvári egyetem irodalomtörténeti tanzékére. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 169–203.
- 2012 Viski Károly balladagyűjtései a huszadik század elején. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 209–250.
- 2014 Népköltészeti gyűjtések Erdélyben a néprajz önálló tudományterületté válásának időszakában (1889–1914). In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2014
- 2016 Még egyszer Krizáról In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 43–90.
- 2017 Balladagyűjtő tanárok a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem diplomásai között. Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 209–226.
- 2018 Diákgyűjtők az erdélyi és partiumi magyar népköltészet feltárásában (1845–1990). In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 67–106.
- 2019 Rendhagyó interjú Albert Ernővel. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 121–150.

Ozsváth Imola

2010 A pedagógusok gyűjtőmunkájának helye a romániai magyar néprajzkutatás történetében. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 289–326.

Örsi Julianna

2015 Kolozsvári iskola és családi kötődés a kunsági értelmiség életpályájában. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 131–148.

Pál Emese

2019 A Kriza János Szakkollégium alakulás- és működéstörténete. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 377–389.

Péntek János

2001 Nemzedékváltás és intézményépítés. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 14–17.

2014 A harmadik (újra)kezdés. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 279–290.

Pócs Éva

2019 Kozma Ferenc (1844–1920) családi hagyatékának közművelődési és tudományos vonatkozásai. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–56.

Pozsony Ferenc

2010 Vámszer Géza (1896–1976). In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 351–358.

- 2014a A székely társadalom kutatása. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 41–94.
- 2014b Gunda Béla a kolozsvári tudományegyetemen 1943–1948. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 377–386.
- Pozsony Ferenc (szerk.)
1991 *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője IX.* 1–2.
- Salamon Márton László
2012 A Dimitrie Gusti professzor vezette bukaresti szociológiai iskola ée az Erdélyi Fiatalok közötti kapcsolatok (A *Sociologie Românească* folyóirat tükrében). In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 279–298.
- Sava, Eleonora
2012 A Kolozsvári Egyetemisták Folklorköre. Történet, kutatási módszerek, archívum. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 173–186.
- Sava, Eleonora – Grosu, Maria
2014 Nicolae Bot professzor és a Kolozsvári Egyetemisták Etnológia és Folklor Köre. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 397–420.
- Séra László – Szacsвай Éva
2018 A néplélek és a néprajz vonzalmában. Az enyedi Berde család példája. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 171–204.

Simonffy Katalin

2016 Volt egyszer egy Kaláka. A táncházmozgalomra épült tévéműsor a hetvenes évek végén. Háttérvázlat egy induló forráskutatáshoz. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 283–296.

Szabó Ilona

1978 A Korunk népismereti könyvészete. *Korunk Évkönyv 1979.* Kolozsvár-Napoca, 299–312.

Szabó Zsolt

2016 A Jóbarát néprajzi gyűjtései 1968–1980 között. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 271–282.

Szakál Anna

2015 „...Rajta kívül nem teremhet fű a folklórtudomány cseppet sem kies mezején” – Kritikai észrevételek Faragó József filológusi életművéhez. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 13–48.

2016 Aszfaltolvasztó kazánba hányt, szalonnasütéskor elpusztult, nyirkos pincében megpenészedett Kriza-kéziratok nyomában. Kísérlet a Gergely Pál konstruálta legenda lebontására. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–42.

2017 A Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasóköreinek létrejötte, összetétele és hatása az erdélyi szervezett folklórgyűjtés megindulására. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 99–126.

- 2018 „A mi magát a székel létre feleeresztését illeti [...] az minden esetre ha nincs is nehezebb, mint a prédikáció dolgozás, de oly nehéz van.” – Hitelesség, hamisítás, szövegalakítás a *Vadrózsák* néhány meseszövegének példáján. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–66.
- 2019 Egy néprajzi gyűjtést végző unitárius lelkész a 19. századi Erdélyből. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 455–474.
- Szecsődi Barbara
- 2016 A mozgalom hőskorának kolozsvári táncházasai Halmos Béla Orális Archívumában (Hagyományok Háza). In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2016
- Szilágyi Enikő Hajnalka
- 2002 *Az Erdélyi Múzeum folyóirat néprajzi írásainak annotált bibliográfiája.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. [Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője XII. 1–2.]
- Szócsné Gazda Enikő
- 2014 A kutatástól a tömegmozgalomig: az 1930-as évekbeli háromszéki szótteszmozgalom története. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 247–278.
- 2016 A sepsiszentgyörgyi székely kiállítások és előzményeik. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 197–228.
- 2017 Erdély Berlinben, 1927. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 127–146.

Szóke Renáta

2015 Ki volt Jenei Sándor? In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 121–130.

Tánczos Vilmos

2010 Magyar vallási néprajzi kutatások Erdélyben (tudománytörténeti összefoglaló és könyvészet). In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 13–116.

2012 Lükő Gábor bukaresti kapcsolatai, tanulmányai (1931–1933). In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 251–278.

2014a Újabb adatok Petrás Ince János (1913–1886) életpályájához. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 345–368.

2014b Székely László (1912–1982) életpályája és szellemi hagyatéka. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 421–438.

2017 A minőség mint értéktöbblet. A 100 éve született Mikecs László tudományos módszeréről. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 227–243.

Tasnády Erika

2014 Sebestyén Dobó Klára életpályája. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 387–396.

- 2015 A Széki Televízió húsz éve. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 311–328.
- Tatai Orsolya
- 2015 Adalékok a 20. századi orvostörténethez. Orvosképzés Marosvásárhelyen. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 149–168.
- Tekei Erika
- 2017 *Fehér Virág és Fehér Virágszál.* Balla Tamás magyardécei népmegyűjteményének recepciótörténete. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 307–340.
- 2018 Romániai magyar népköltészeti kiadványok (1919–1947). In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 139–170.
- 2019 Balladagyűjtemények recepciótörténete a romániai magyar néprajzi könyvkiadás második korszakában (1948–1989). In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 257–302.
- Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária
- 2012 A Minerva nyomda és könyvkiadó (1920–1948) kiadványainak jelentőségéről. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 95–122.
- Tötszegi Tekla
- 2010 A múzeumőr és múzeumteremtő Kós Károly. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 327–336.

Vajda András

2014 A tárgyi népi kultúra kutatásának és gyűjtésének korszakai Maros megyében. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 301–318.

Veres Emese-Gyöngyvér

2016 Egyesületek és folyóiratok hatása a barcasági magyar tanítók és lelkészek munkásságára. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 135–160.

Vida Tekei Erika

2012 A Mentor Kiadó néprajzi kiadványai – 1996–2010. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 133–172.

Viga Gyula

2012 Gunda Béla és Kárpát-Európa vándorai. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 329–342.

Virginás-Tar Emese

2017 Fokozati dolgozatok a népi kultúra oktatásáról. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 47–69.

Zágoni Jenő

1980 A sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör néprajzi bibliográfiája 1968–1976. In: dr. Kós Károly – dr. Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1980.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 240–265.

Zakariás Erzsébet

2012 A Román Akadémia Kolozsvári Folklórarchívuma. Történet és szerkesztet. In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 79–94.

Zsigmond Győző

2001 A magyar népi kultúra a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszéke oktatási keretében. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 279–282.

2017 A magyar etnomikológia történetéről. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások*. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 71–98.

Olosz Katalin

Balladarendszerezések a magyar folklorisztikában

A romániai magyar népballada-katalógus előkészítő munkálatai során számos műfajelméleti kérdésen túl gyakorlati problémaként vetődött fel, hogy milyen kritériumok alapján rendszerezhető ez a rendkívül heterogén költészeti műfaj. Mint bármely más téma vizsgálata esetén, ezúttal is a korábbi kísérleteket és eredményeket kellett számba vennem ahhoz, hogy döntésre juthassak. Egy előzetes tudománytörténeti áttekintés – melynek részleteiről a továbbiakban számolok be – arról győzött meg, hogy bármennyire is kutatott műfaj a népballada, a magyar folklorisztikában nem került sor egységes rendszerezési szempontok és egységes balladatipológia kidolgozására. A rendszerezési kísérletek egyetlen kivételtől eltekintve nem katalógizálási szándékkal születtek meg, hanem tágabb olvasóközönségnek szánt balladaantológiák anyagának tagolására, s más-más szempontok figyelembe vételével az adott kiadványok szerkesztői dolgozták ki a maguk balladacsoportosítási rendszerét. E kísérletek során többféle klasszifikációs rendszer is kialakult, modern balladai típuskatalógus azonban mind a mai napig nem készült nálunk. Meg kell azt is említenem, hogy a rendszerezési kísérletek többnyire csak a régi balladákra korlátozódnak, a ballada új stílusú rétegének tipologizálására és osztályozására fölöttébb kevés figyelmet fordított a szaktudomány. És az sem mellékes, hogy – egyetértve Kríza Ildikóval – eddig nem született „olyan rendszerezési módszer, amely a balladát szöveg-dallam együttesében rendszerezni tudná” (Kríza 1971: 183).

A rendszerezés nehézségeinek, sokféleségének okát a magyar népballada fogalmi meghatározásában és fejlődéstörténetében kell keresnünk. Hosszú időn át balladának – mai terminológiával élve – csak a régi réteg darbjait tekintették. Az elkülönítés tulajdonképpen a drámai konfliktus alapján történt, s többnyire a tragikus kimenetelű klasszikus balladákat sorolták ide. Azokat a népi szövegeket, melyeknek máig érvényes műfaji meghatá-

zását Greguss Ágost fogalmazta meg 1865-ben: „A balladában [...] a költészet mindhárom ága csodálatosan egyesül: a ballada epikai, mert elbeszél valamit; lírai, mert dal; drámai, mert cselekvényt ad elő, s ennek részeseit lelki mozgalmok, szabad működésök gyors folyamában állítja elénk, s érzéseiket velök magokkal mondatja el. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a ballada rendszerint gyászos eseményről zeng, azt kellő rövidséggel így határozhatjuk meg: tragédia dalban elbeszélve” (Greguss 1865: 169). Ugyancsak Greguss Ágost terjesztette ki e meghatározás érvényét a ballada- és románc-költészet minden fajtájára: „dráma dalban elbeszélve” vagy még rövidebben: „drámai dal” (Greguss 1865: 169). E meghatározás értelmében a románcokat, epikus énekeket, balladás dalokat, a 19. század gyűjtői és teoretikusai a „rokonneműek” kategóriájába utasították, s ebben a csoportban kaptak helyet a véletlenül előkerült és közlésre méltatott új stílusú balladák is.

Ez utóbbiakat annál is inkább nehéz balladaként rendszerezni, mivel a népballada – ahogy Katona Imre jellemzi a műfajt – „meglepően gyors fejlődésre volt képes: a kortárs népdalhoz hasonlóan [...] rövid pályafutása alatt is »stílust váltott«. A régi és az új balladaréteg tartalomban-formában annyira különbözhet egymástól, hogy már-már műfaji egységét is kétségbe lehet vonni, sőt esetenként (pl. a franciában és a magyarban) még az átmeneti típusok is hiányozhatnak. A kutatók többsége megrekedt az értékesebb régi réteg vizsgálatánál, így viszont eredményeik nemcsak az európai balladakincs egészére, hanem sokszor még saját népük újkori balladáira sem alkalmazhatók” (Katona 1998: 184–185). A népballadát – Katona Imre szerint – „fokozatos kialakulásának időszakától kezdve lassú elmúlásának korszakáig átmeneti formák széles övezete veszi körül, amelyek egyrészt (a verses és kisebb részben prózai) epikával, másrészt pedig a (kötött formájú) lírával kötik össze népköltészeti-irodalmi vonalon egyaránt. E műfaji együttesből korántsem könnyű az úgynevezett »tisztá« balladai formák kikeresése. A műfaji jellemzés, meghatározás és elnevezés nehézségei is jelentős részben innen adódnak” (Katona 1998: 184).

A magyar tudománytörténet napjainkig úgy tartotta számon, hogy balladarendszerezésre nálunk kizárólag a 20. században került sor. Ez igaz is volt mindaddig, míg elő nem került Kanyaró Ferenc és tanítványainak kéziratban lappangó balladagyűjteménye,¹ melyet a kolozsvári tanár

¹ Kanyaró Ferenc: *Székely népballadák és románcok*. Kézirat [1896] Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archívum, Budapest. Jelzete: EA 2276.

ügy küldött el kiadásra 1896 májusában a Kisfaludy Társaságnak, hogy a maga belátása szerint rendszerezze a 275 darabot tartalmazó gyűjtemény anyagát.² Ahhoz azonban, hogy jelentőségének megfelelően helyén kezelhessük Kanyaró rendszerezési elgondolását, szükségesnek tartom röviden vázolni a 19. századi előzményeket.

A balladák valamiféle csoportosításának, az egyes csoportok elkülönítésének szándéka lényegében egyidős a magyar népballada felfedezésével. „Már a legelső kiadványaink is elválasztják az újat a régitől, »ó-szé-kely«, »ó-magyar« balladát emlegetve jelennek meg szövegközlések” – állapította meg Kríza Ildikó, hivatkozva Gyulai Pál 1862-es tanulmányára (Kríza 1971: 184). Kríza János levelezésében is gyakran találkozunk olyan megfogalmazásokkal, melyek arra vallanak, hogy Kríza külön kategóriaként kezelte a balladák között a régit és az újat, s ha nem is nevezte néven a két balladacsoportot, körülírással mindig egyértelművé tette, hogy melyik csoport balladáiról beszél. 1862 augusztusában, például, Kríza arról tájékoztatta Gyulai Pált, hogy „egypár Kádár Kata-féle balladára is van kilátásunk [...], s mind azon imádkozom az egyházi liturgia mellett, hogy a jó békesség mellett adjon az öreg Isten vajegy öreg balladát is, támassza fel az ő elrejtett vagy eltemetett Szentjeit: mert olyanoknak nézem ezeket, s megannyi óriásoknak, akiknek léteztéről nem is álmodtunk volna, s ecce! egy-egy példányjok még existál az országunk egy-egy szurdokában” (Szakál 2012: 166).³ Más alkalommal – 1862. július 11-én – Gyulai Pál véleményét kéri azzal kapcsolatban, hogy közölje-e a siménfalvi nagy ütközetről szóló történetet, a „*Siménfalvi*[!] *balladát*”, mely „egy igen fiatal szolgálóleányzó a régi Madonnaszerű tiszteletre méltó balladák mellett” (Szakál 2012: 114, 112). Vagyis, hogy felvegyen-e gyűjteményébe egy új stílusú büntényballadát a régi stílusú klasszikus balladák mellé. Kríza azonban még Gyulai válasza előtt határozott: „de mégis közlöm – folytatja a fent idézett passzust – mint mutatványát a nép kimeríthetetlen dalbőségének⁴ – s közlöm legeslegvégül Kőmives Kelemennét, ami aztán terméсарanyféle” (Szakál 2012: 112). A Madonna-

² Kanyaró Ferenc folklorisztikai tevékenységéről lásd bővebben Olosz 2015.

³ Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy az idézett szövegeket a jelenkori helyesírási szabályok szerint közlöm, viszont megtartom Kríza eredeti szóhasználatát, s azokban az eredeti írásmódot is (példányjok, existál).

⁴ A levélben *Siménfalvi balladaként* emlegetett szöveg a *Vadrózsákban Mónár Józsi k... huszár* címen jelent meg (Kríza 1863: 318–319/586. sz.)

szerű, szenteknek, óriásoknak, termésaranyának tartott Kádár Kata-féle „öreg” balladák mellett (melyeket a *Vadrózsák* megjelenése előtt egyszerűen nevezett ó-székely balladáknak)⁵ – Kriza tehát felfigyelt az „igen fiatal szolgálóleány”-ra, az új stílusú bűntényballadára is, mi több, ez utóbbit is balladának nevezte. Igaz, csak az idézett levélben. Egy dátálatlan feljegyzésében már úgy fogalmazott, hogy „ujabb ballada forma költemények v. versezetek számtalanok leteznek minden faluban; mert egynevezetes[!] haláleset aligtörténik[!], hogy megne[!] énekeljék: de ezek inkább halotti bucsuztató alakjában jelennek meg” (Szakál 2012: 279).

A magánszférában használt „terminológián” és történeti szempontú csoportosítási elven Kriza a *Vadrózsák* előkészítése és szerkesztése során változtatott. 1862. április 2-án Nagyajtai Kovács Istvánnak írt levelében Kriza már arról számolt be, hogy hozzákezdett „a sok anyagszer rendezéséhez” és annyira haladt a munkával, hogy „elkezdődött a nyomtatás. A cím: *Székely Népköltési Gyűjtemény. 1^{szőr} jőnek Székely Népdalok, balladák s rokonneműek.* a) Udvarhelyszékiek. b) Háromszékiek. c) Marosszékiek. d) Aranyosszékiek. e) Vegyesek Erdélyből, mind amelynyiben lehet, mindenik széknek sajátosos nyelvjárása szerint”⁶ (Szakál 2012: 89). A *Vadrózsákban* tehát Kriza már nem történeti szempont szerint különítette el a balladák két (régí és új) rétegét/csoportját, hanem közelebről meg nem nevezett, feltehetően műfaji–tartalmi–formai különbözőségeket és hasonlóságokat figyelembe vevő kritériumok alapján különböztette meg a balladát a „rokonneműek” csoportjától. Gyakorlatban ez úgy valósult meg, hogy a székely székek költészetét bemutató fejezetek elejére kerültek a balladák, melyeknek eleinte – az udvarhelyszékiek esetében – címet is adott Kriza, aztán – Háromszék és Marosszék költészeti anyagában – már cím nélkül s a népdalokkal összekeverve sorakoztak elegyesen balladák és azok az adatok, melyeket összefoglaló névvel „rokonneműek”-ként emlegetett Kriza. Azt azonban nem tisztázta, hogy mit értett a „rokonneműek” megnevezésen, és melyek azok a szövegek a gyűjteményben, melyeket ebbe a csoportba tartozónak gondolt.⁷ Innen

⁵ Ismereteim szerint az *ó-székely ballada* megnevezést először Gyulai Pál használta a megjelenés előtt álló *Vadrózsák* két balladájának előzetes bemutatására készült tanulmányában, mely *Két ó-székely ballada* címen jelent meg (I. Gyulai 1862).

⁶ A dűlt betűs kiemelések Krizától származnak.

⁷ Azt viszont szóvá tette az előszóban is, hogy gyűjteményéből „jórendin a *Balladák* s rokonneműek fognak figyelmet ébreszteni” (Kriza 1863: VI).

adódik az a furcsa helyzet, hogy a *Vadrózsákban* közölt balladák számát nehéz megállapítani, mert koronként és kutatóként változott, hogy ki mit tekintett balladának. Ennek következtében héttől harminchatig terjedő számot emlegetnek a kutatók a *Vadrózsák* első kötetében található balladák számát illetően.

Kriza János csoportosítása, úgy tűnik, elnyerte tetszését a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* új folyamának elindítását szorgalmazó, majd az első kötetek verses részét szerkesztő Gyulai Pálnak, s nyomában a sorozat későbbi szerkesztőinek is. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* verses népköltészetet is tartalmazó kötetekben – egy kivételével – az első fejezet a balladákat és „rokonneműeket” tartalmazza. A kivétel a *Nagyszalontai gyűjtés* (MNGy XIV.), mely 1924-ben jelent meg, és csak balladákat hozott az első fejezetben. De nem azért, mintha akkorra megváltozott volna a Kisfaludy Társaság koncepciója a ballada és „rokonneműek” fogalmi köréről, egymáshoz való viszonyáról, hanem csupán annak okán, hogy a kötetben eleve csak a Szalontán gyűjtött népköltészeti adatok régi rétegét publikálták. „Balladák és rokonneműek” tekintetében a Kisfaludy Társaság koncepciója mit sem változott, mi több, a nagyszalontai gyűjtést szervező-irányító Folklore Fellows magyar osztályának gyűjtési útmutatója is megerősítette azt a nézetet, hogy népballadának csak a régi réteg darabjai tekinthetők. A *gyűjtők kérdőívében* a verses népi epika műfajcsoportját *Balladák és rokonneműek* cím alatt így osztották al egységekre: „a) Régi balladák. – b) Újabb eseményeket tárgyaló epikai dalok. – c) Zsiványhistóriák és rabi énekek. – d) Verses mesék, mondák, legendák. e) Koldusénekek, versenydalok és gajdok” (Sebestyén–Bán 1912: 203). E felsorolásból világosan kitűnik, hogy népballadának csak a régi réteg darabjait ismerték el, a verses népi epika újabb képződményeit: a *zsványhistóriákat* (értsd: betyárballadákat), az *újabb eseményeket tárgyaló epikai dalokat* – az újkori baleset-, sirató-, bűntény- és ponyvaballadákat – nem tekintették népballadának, csak *rokon nemű* költői alkotásoknak. Tudomásul vették, hogy a szájhagyományozó költészetben előfordulnak ezek is, de a klasszikus balladákhöz képest gyengébb esztétikai minőségük folytán semmiképpen sem tartották népballadának. A figyelem középpontjában kizárólag a régi balladák álltak. E csoport „rendkívül ritka emlékeinek kutatását különösen azért ajánljuk a gyűjtők figyelmébe – olvashatjuk a gyűjtők kérdőívében –, mert az újabb időben elért eredmények azt igazolják, hogy az ószékely balladák epikai tár-

gyai valaha ismeretesek voltak minden magyar nyelvterületen” (Sebestyén–Bán 1912: 203).

A *gyűjtők kérdőívében* megfogalmazott utasítások két szempontból is figyelemre méltóak: egyrészt itt találkozunk először a „rokonművek” kategóriájába sorolt verses népi epika csoportjainak megnevezésével-felsorolásával, mely egyúttal azt is világossá teszi, hogy két nagy csoportot különített el Sebestyén Gyula és Bán Aladár a verses népi epikán belül: a régi balladákat, illetve a „rokonművek” gyűjtőcím alá vont epikus énekeket: a zsványhistoriákat és rabénekeket, az újabb eseményeket tárgyaló epikai dalokat, a verses meséket, mondákat, legendákat, koldusénekeket, valamint a számomra azonosíthatatlan versenydalokat és gajdokat. Ez a felosztás azt sugallja, hogy a népballadának nincs folytatása, nincs megújulása, a népballada a klasszikus réteg darabjainak elhalásával eltűnik a népköltészetből. Utána már csak epikus énekek következnek, melyek valamiképpen rokonságot mutatnak a klasszikus balladával, de balladának nem nevezhetők. Másrészt Kriza János után itt találkozhatunk másodszer a földrajzi szempont figyelembe vételével a balladaosztályozásban. Míg azonban Kriza János földrajzi-adminisztratív kritériumok – a székely székek – szerint osztotta külön csoportokra a népdalokat, balladákat és rokonműveket, a Sebestyén–Bán szerzőpáros arra figyelmeztetett, hogy alaptalan sajátos külön csoportnak tekinteni az ószékely balladákat, mert ezek epikai tárgyai valaha ismeretesek voltak a magyar nyelvterület egészén.

A fent elmondottakat röviden úgy foglalhatnánk össze, hogy a Kisfaludy Társaság népköltési sorozata, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* meghatározó szerepet játszott a 19. század utolsó harmadában, de még a 20. század első negyedében is a népballada, pontosabban a verses népi epika klasszifikációja tekintetében. Gyulai Pál nyomán e műfajcsoporton belül elméleti szinten két kategóriát különböztettek meg a sorozat szerkesztői – a *balladát* és a *rokon műveket* –, a nélkül azonban, hogy tisztázták volna a két csoport mibenlétét, fogalmi körét, egymáshoz való viszonyát. A gyakorlatban pedig kísérletet sem tettek arra, hogy a két csoport elkülönítésével megmutassák, hogy mit sorolnak a ballada kategóriájába, és mit a „rokonművek” közé. Mai szemmel nézve csupán annyi fogódzóra kínáltak alkalmat, hogy a fejezet elején közölték a balladákat, s a vége felé következtek a rokonművek. A választóvonalat azonban soha nem húzták meg a két kategória között.

Visszatérve Kanyaró Ferenchez, aki 1896-ban a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* számára küldte be balladagyűjteményét a Kisfaludy Társasághoz, nem véletlenül kényszerült arra, hogy valamiképpen tagolja a hatalmas anyagot, valamiképpen rendszerezze a begyűjtött nagy mennyiségű szöveget. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* addigi három kötetében a balladák és rokonneműek mindig csak egy fejezetet tettek ki a kötet egészéből, s e fejezet számszerűen egyik kötetben sem haladta meg a száz darabot. Kanyaró Ferenc viszont – elsőként a magyar folklórkutatás történetében – egy kizárólag csak népballadákat, románcokat és epikus énekeket tartalmazó kötetet készített elő kiadásra *Székely népballadák és románcok* címen.

A kötet több szempontból is jelentős újításokat hozott. Kanyaró már a címadással is jelezte, hogy gyűjteménye nem pusztán balladákat tartalmaz. Beöthy Zsoltnak írott levelében még pontosabban fogalmazott: nem 275 balladát, hanem 275 darab „epikai művet” emlegetett.⁸ Ez más szóval annyit jelent, hogy Kanyaró tudatosan tágította a népballada fogalmi körét, a balladák mellett vizsgálódásai körébe vonta mindazokat az epikumot tartalmazó énekeket, melyeket részben az élő szájhagyományból szedtek össze tanítványai, részben a 19. század második felének kéziratot énekeskönyveiben talált. A magyar folklórgyűjtők között Kanyaró az első, aki népköltési gyűjteményben helyet adott a szabadságharc, valamint az önkényuralmi korszak eseményeit megőrkítő epikus énekeknek. A 19. század teoretikusai kategorikusan kiutasították a népköltészet fogalmi köréből ezeket az énekeket, részben formai okok miatt, részben történelmi–politikai tartalmuk, részben pedig írásos mivoltuk miatt. Kanyaró más vonatkozásban is tágított a népballada fogalmi körén. Gyűjteményében helyet adott mindenféle epikus költeménynek, ponyvai históriának, fűzfapoéták szerzeményeinek, melyekről pontosan tudta, hogy nem népi eredetűek, de mert tanítványai a szóbeliségben találták, érdeemesnek tartotta rögzítésüket, mintegy jelezve egy folyamatnak azt a pillanatát, amikor a félnépi vagy irodalom alatti költészet egy-egy terméke valamilyen úton-módon bekerül a népi kultúrába. A továbbiakban aztán vagy átalakul és gyökeret ereszt, vagy nyomtalanul kihull a közösség tudatából. Kanyaró egyébként is nagyon tágan értelmezte a ballada, pon-

---

⁸ *Kanyaró Ferenc levele Beöthy Zsolthoz*. Kolozsvár, 1896. május 18. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár. Jelzete: Ms 5088/6.

tosabban a népi epikus ének fogalmát, aminek az lett a következménye, hogy az epikus elemeket is tartalmazó katonadalok, betyárdalok, szerelmi dalok egy részét is besorolta gyűjteményébe.

A kolozsvári diákok gyűjteménye kiadásra előkészített, megszerkesztett formában érkezett a Kisfaludy Társasághoz. Ennek folytán Kanyaró Ferenc a balladarendszerezés tekintetében is jelentősen újított. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* gyakorlatával, illetve gyűjteménye címével ellentétben nem balladákra és rokonneműekre, nem balladákra és románcokra osztva rendszerezte a gyűjtemény darabjait, hanem a ballada történeti fejlődése szerint tagolta két nagy részre az anyagot: az *Ó-székelly balladák* kisebbik – alig több mint egyharmadot kitevő – fejezetére és az *Újabb székelly és erdélyi népballadákat* bemutató – a gyűjtemény majdnem két harmadát magába foglaló – nagy fejezetre.⁹ Kanyaró azt nem tisztázta, hogy mit ért az *ó-székelly* és *újabb ballada* fogalmán, a mából visszatekintve viszont megállapítható, hogy az ószékelly balladák kategóriájába sorolt nagyjából minden olyan balladát, ami régies stílusánál fogva, vagy korábbi feljegyzései okán tarthatott igényt a régi balladák közé sorolásra. Szemben az ószékelly balladákkal, melyeket további alcsoportokra nem osztott Kanyaró, az *Újabb székelly- és erdélyi népballadák* esetében több csoportot különített el. Megnevezés nélkül, de elkülönítette az új stílusú helyi balladákat, azokat követik *Rablók és betyárok* cím alatt a betyár- és új stílusú bűntényballadák, külön fejezetbe sorolta a forradalom és szabadságharc költészetének epikus darabjait (*A magyar világból*), majd az önkényuralom korszakát megidéző (*Világosnál*), illetve a katonáskodással kapcsolatos epikus énekeket (*Katonáké*). Ezt követően *Románcfélék, Kétes népballadák, Kezdetleges néprománcok és balladák*, illetve *Búcsúztatófélék* című alfejezetekbe sorolta a begyűlt szövegeket.

Kanyaró Ferenc a balladák rendszerezése, a kötet megszerkesztése tekintetében úttörő munkát végzett: először próbált meg balladacsoportokat elkülöníteni a magyar folklorisztikában. Először tekintette a klasszikus népballadák folytatásának az új stílusú betyár-, bűntény-, baleset-, és siratóballadákat, először terjesztette ki figyelmét a ponyvaballadákra, s mindazokra az epikus versezetre, melyekből sok esetben egy-egy új stí-

⁹ Az első fejezet 96, a második 179 szöveget tartalmaz. Az utóbbiban azonban szép számmal fordulnak elő olyan adatok (szerelmi, betyár- és katonadalok), melyek nem sorolhatók az epikus költészethez.

lusú népballada formálódott a közzsájon forgás következtében. Balladarendszerezése, még ha olykor esetleges és szemponttörésektől sem mentes, akkor is figyelemre méltó: Kanyaró megelőlegezte a 20. század második felének balladatipológiai és balladarendszerező törekvéseit. Csak az a sajnálatos, hogy 2015-ig¹⁰ gyűjteménye és vele együtt balladarendszerezési kísérlete ismeretlen volt a magyar folklorisztikában.

Következésképpen a 20. század első évtizedeiben továbbra is az a balladarendszerezési elv érvényesült, melyet a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* addig megjelent első három kötete honosított meg: *Balladák és rokonművek* cím alatt közölték a sorozat 20. századi kötetekben is a verses népi epika darabjait, csupán annyi elmozdulás történt, hogy a Folklore Fellows magyar osztályának gyűjtési útmutatója végre felfedte, hogy mit sorolnak a rokonművek kategóriájába (lásd Sebestyén–Bán 1912: 203).

Ez a rendszerezési elv tovább élt nemcsak a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 20. századi kötetekben, de azokban a népballada-antológiákban is, melyek szépirodalmi könyvsorozatok egy-egy köteteként jelentek meg az 1900-as évek első évtizedében, illetve a két világháború közötti időben.¹¹

¹⁰ 2015-ben jelent meg Kanyaró Ferenc és tanítványainak összesített balladagyűjteménye, és a Kanyaró Ferenc életét és tevékenységét bemutató tanulmány. Vö. Kanyaró 2015, Olosz 2015.

¹¹ Három nagy szépirodalmi könyvsorozatot említhetünk, melyek külön köteteket biztosítottak a magyar népköltészetnek: egyet a népdaloknak és egyet a népballadákknak. A *Magyar Remekírók – A magyar irodalom fõmûvei* című sorozat (1902–1907) 54–55. köteteként jelent meg Endrõdi Sándor szerkesztésében a *Magyar népdalok*, illetve a *Magyar népballadák* című antológia (Endrõdi (s.a.r.) 1906a, Endrõdi (s.a.r.) 1906b); a *Remekírók Képes Könyvtára* sorozatban, a magyar- és világirodalom klasszikusainak társaságában kapott helyet a sorozat 43–44. köteteként Vikár Béla kétkötetes népköltészeti összeállítása *A magyar népköltés remekei* címen. A sorozat 43. kötetét Vikár a szerelmi dalok bemutatására szánta (Vikár (szerk.) é. n. [1906]), a 44. kötetben pedig a *Balladák, románcok és rokonművek* fejezete után – mely mintegy harmadát teszi ki a kötetnek (Vikár (szerk.) é. n. [1906 v. 1907]: 5–105), a népi líra további csoportjaiból közölt válogatást. A két világháború közötti idõszakban jelent meg a Kiszalud Társaság *Élõ Könyvek – Magyar Klasszikusok* című, hatvan kötetbõl álló szépirodalmi könyvsorozatának 39–40. köteteként a *Magyar népdalok*, illetve a *Magyar népballadák és románcok* antológiája Vargha Gyula bevezetõ tanulmányával, s feltehetõen Vargha Gyula volt a kötet szerkesztõje is ([Vargha Gyula] (szerk. ?) é. n.^a [1924–1929 között], [Vargha Gyula] (szerk. ?) é. n.^b [1924–1929 között]). Ez a sorozat is a kiadási év jelzése nélkül jelent meg, ezért kötetneik elhelyezése az idõtengelyen nehézségekbe ütközik. Bizonyos körülmények figyelembevételével azonban arra következtethetünk, hogy a sorozatot az 1920-as évek első felében indíthatta el a Kiszalud Társaság, és valószínû, hogy a népdal- és balladaantológia is még a 20-as években kijött a nyomdából. (Lásd a 31. lábjegyzetet.)

Az Endrődi Sándor, Vikár Béla, illetve Vargha Gyula által szerkesztett kötetek az addig megjelent kiadványok balladaanyagából válogatva mutatják be a magyar verses népi epika jellegzetes darabjait a nagyközönségnek. Kivételt csak a Vikár Béla által szerkesztett kötet képez (Vikár é. n. [1906 v. 1907]), melybe Vikár saját kiadatlan gyűjtéseinek egy részét is közölte. E kiadványok jó alkalmat kínáltak volna a balladaanyag rendszerezésére-osztályozására, ez azonban egyik kötetben sem történt meg, egyikben sem találjuk nyomát valamiféle rendszerezési elv érvényesítésének. A balladák és „rokonművek” teljes összevisszaságban, esetlegesen követik egymást ezekben a kötetekben, melyekben közös az is, hogy semminemű folklorisztikai információt nem tartalmaznak az egyes szövegekről. Nem tudható, hogy kik, hol és mikor gyűjtötték az egyes darabokat, mint ahogy arról sem talál tájékoztatást az olvasó, hogy hol jelentek meg eredetileg a közölt szövegek. Egy-két ritka kivételtől eltekintve nem közöltek változatokat sem, a balladákat és rokonmű szövegeket időtlen és konstans esztétikai minőségként, a szépirodalmi művekkel egyenrangú esztétikai értéként mutatták be. Mindezek miatt a fent említett köteteket a második világháború utáni magyar folklorisztika joggal mellőzte, hiszen nem volt mit kezdenie velük. Tulajdonképpen nem is folklorisztikai céllal és rendeltetéssel készültek ezek a kötetek. Azzal, hogy mindhárom esetben nagyközönségnek szánt szépirodalmi könyvsorozatban kaptak helyet ezek a balladás- és az azokat közvetlenül megelőző népdalkötetek, azt demonstrálták a sorozatok, illetve az egyes kötetek szerkesztői, hogy a népköltészet esztétikai minőségénél fogva része a magyar, illetve a világirodalomnak, és ugyanúgy egyedi darabok, mint a szépirodalmi alkotások. A három különböző időben és más-más szerkesztő által összeállított kötet szöveganyaga ennek következtében nagyjából azonos, ugyanazokat a balladákat és rokonmű szövegeket sorakoztatják fel, melyeket többnyire a 19. század és a 20. század elejének népköltési kiadványaiból – mindekelőtt Erdélyi János, Kriza János és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* addig megjelent köteteiből – válogattak össze. Márpedig a Kisfaludy Társaság népköltési sorozatának szerkesztésében alapelveként fogalmazódott meg – a 19. században csak hallgatólagosan, a 20. század elején tételesen is –, hogy bár „örvendetes haladásnak tekinti” a Társaság azt a tényt, hogy „a népköltési gyűjtés újabban a folklorisztikának szélesebb mezejére is kiterjed, nem lát rá okot, hogy a Kisfaludy Társaság, saját népköltési gyűjteményének szerkesztésénél *az eddig követett esztétikai irányt mással*

cserélje föl. [Kiemelés tőlem: O. K.] A folklórnak hazánkban is megvan a maga szerve, a Néprajzi Társaság, kár volna átcsapni ennek működési körébe. A Kisfaludy Társaság helyesebben jár el, ha megmarad saját feladatkörében, s azt igyekszik minél jobban betölteni.¹² Az Endrődi Sándor, Vikár Béla és Vargha Gyula által összeállított balladakötetek ennek a folklórszemléletnek a jegyében születtek, ennek a folklórszemléletnek utolsó reprezentatív összesítő gyűjteménye a húszas évek második felében megjelent, Vargha Gyula által gondozott népballadakötet.

A két világháború közötti évtizedekben egyre erőteljesebben nyert teret a népköltészet tudományos szempontokat érvényesítő vizsgálatának, egyebek mellett a népballadák rendszerezésének igénye is. Szólnunk kell itt Gragger Róbert balladaantológiájának posztumusz kiadásáról (Gragger 1927), mely átmenetet képez a 19. századi esztétikai és az 1930-as években jelentkező, folklorisztikai szempontokat érvényesítő ballada-szemlélet között. A balladaantológia, melyet a Magyar Irodalmi Társaság adott ki, látszólag ugyanúgy minden rendszerezés nélkül közli a balladaszövegeket, mint az előbbieken említett három kiadvány. Csak a kötet végén közölt rövid utószóból értesül az olvasó arról, hogy valamilyen rendszerezési elv mégiscsak érvényesült a kötet szerkesztésekor. „A sorrendben előre tettük a valamennyire történeti vonatkozású balladákat – tájékoztat az *Utószó* –, azután a megállapíthatóan régi, majd a vidám tárgyú balladák következnek, végül az újabban keletkezettek. [...] Mivel a tanulmányokra is tekintettel voltunk, nem vettünk fel kiadásunkba néhány különben érdemes és jelentősebb balladát. (Barcsai, Gyöngyvári Katica = Landorvári Dorka, Fehér Anna = Fehér László, A siroki erdőben, Szabó Vilma stb.)” (Gragger 1927: 210). Az utószó olvastán első és legfontosabb észrevételünk kétségtelenül az, hogy Gragger antológiájában nem „balladák és rokonnemű” szövegek, nem balladák és románcok szerepelnek, hanem csak balladák, melyek között megkülönböztet történeti vonatkozású, „megállapíthatóan régi” és újabban keletkezett balladákat, s a régi és új balladák között elkülöníti a vidám tárgyú népballadákat. A másik lényeges különbség Gragger antológiája és a szépirodalmi könyvsorozatokban megjelent népballada-kötetek között az, hogy Gragger Róbert jelentős terjedelmű jegyzetet fűzött minden egyes balladához, melyben

---

¹² A Kisfaludy Társaság 1901. november 26-i ülésének jegyzőkönyvéből. *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, Új folyam XXXVI. kötet, 1901–1902. Budapest, 1903. 166.

egyrészt pontosan megjelölte a forrást, ahonnan a balladát átvette, másrészt pedig áttekintette az adott ballada változatait, a ballada történetével kapcsolatos ismereteket, illetve esetenként irodalmi párhuzamait. Mind ez együttvéve azt jelenti, hogy Gragger Róbert alkotta meg az első tudományos igényű, tudománynpszerűsítő magyar népballada-antológiát, s vele együtt egy kezdetleges balladarendszerezést is.

Az 1930-as években két jelentős kísérlet történt a magyar népballadák rendszerezésére. A két kísérlet egyúttal jelezte azt a két lehetséges fő irányt is, melyek mentén rendszerezni lehet a magyar népballadákat. Solymossy Sándor a történeti szempontú csoportosításra tett kísérletet, Dános Erzsébet pedig a tematikus rendszerezés lehetőségeit próbálta ki.

Solymossy Sándor rendszerezési elgondolásáról abban a nagy összefoglaló tanulmányában adott számot, mely a *Magyarság Néprajza*-nak harmadik kötetében, a nép epikáját bemutató fejezetben kapott helyet (Solymossy [1935]). Történetiségében szemlélve a magyar népballadát, Solymossy Sándor három alaprétetet különített el a magyar balladaanyagban, s azokon belül kisebb tematikai csoportokat. Az első csoportba a 16–17. századi balladákat sorolta, s a csoporton belül megkülönböztette az általános mesetárgyúak,¹³ a törökvilágbeliek,¹⁴ a családi élet¹⁵ balladáinak alosztályát, valamint „az egyetlen vallásos, legendás balladánkat” a *Júlia szép leányt* (Solymossy [1935]: 98–116). A második csoportba a 18. századi balladák kerültek, melyeket Solymossy Sándor *bujdosó- és haramiaénekek*ként definiált (Solymossy [1935]: 116–118).¹⁶ A legnépesebb harmadik csoportba sorolta a 19. században keletkezett balladákat, melyek között két alcsoportot különített el: a *helyi népballadákét*¹⁷

¹³ A következő balladákat sorolta ide: *Kádár Kata, Molnár Anna, Kőműves Kelemen, Fehér László, Az ápsip kigyó, Megöltek egy legényt, Kerekes Izsák, Két királygyermek, Gyere haza édesanyám.*

¹⁴ *Szilágyi és Hagymási, A fogoly katona, Bodroginé, Két rab testvér, Fogarasi István, Boriska, Világszép Erzsók.*

¹⁵ *Baresai, Bátori Boldizsár, Homlódi Zsuzsánna.*

¹⁶ Ebben a kategóriában négy balladát említ: *Dancsuj Dávid, A nagy hegyi tolvaj, Bíró szép Anna és Bíró Máté balladáját.*

¹⁷ A helyi balladák régebbi osztályába sorolta a *Szűcs Marcsa, Balog Józsi, Sági bíróné leánya, Sára asszony, Pápainé* balladát, az újabb keletkezésűekhez pedig további tizenöt balladát (*Győne Józsi, Csósz Pisti nótája, Tamás Rózsi, Bács Jancsi, Török Zsuzsi, Siroki erdőben, Két pásztor, Farkas Julcsa, Kispál Imre, Nemes Sári, Szabó Julcsa, Szabó Gábor, Varga Jancsi, Benkő Julis, Bereg Náni*).

és a *betyárballadákét*,¹⁸ s ezeken belül régebbi és újabb keletkezésű szövegeket (Solymossy [1935]: 118–135). Solymossy Sándor rendszerezésében a *vígballadák*¹⁹ zárják a sort (Solymossy [1935]: 135–143), melyek szemponttörően, csoportosításon kívülként kaptak helyet az osztályozásban. Solymossy rendszerezésében előremutató elemként értékeljük azt, hogy szerves fejlődésében-alakulásában, történetiségében látja és láttatja a magyar népballadát, arra azonban – a 19. századiak kivételével – nem talált kellő mennyiségű/súlyú érvet és bizonyítékot, hogy keletkezésük sorrendjében, évszázadok szerint tagolja a balladaanyagot. Jobára tartalmi és stiláris elemeken nyugvó osztályozása emiatt olyan kuriózumot is tartalmaz, mint Benedek Elek ifjúkori archaizáló hamisítványainak (*A fogoly katona*, *Bíró Máté*) 16–17. századi eredeztetése.

Solymossy Sándor történeti szempontú csoportosításával ellentétben Dános Erzsébet – Antti Aarne mesekatalógusának mintájára – a tematikus rendszerezésre tett kísérletet népballada-katalógusának összeállításával. Dános Erzsébet tudatában volt annak, hogy a néprajzi gyűjtés késői megindulása miatt „a tulajdonképpeni anyagnak csak igen kis töredéke” kerülhet a katalógusba (Dános 1938: 3). Könyvét – mint írja– „addig is, míg teljesebb, átfogóbb munka nem jelenhetik meg, kalauznak szánom a nyomtatásban megjelent magyar népballadák kutatásához. Katalógusunk a hazai és külföldi folyóiratokban, könyvekben, gyűjteményes és egyéni kiadásokban, kalendariumokban megjelent balladák rendszerbe foglalása Antti Aarne nyomán; motívum-katalógust nem tartalmaz, mert erre szintén csak akkor kerülhet majd sor, mikor folklórunk jelentősebb számban kerül a közönség elé. A balladákat tárgyak szerint osztályoztuk, és ott, ahol közöttük a gondolatfonal megszakad, vagy ahol egyes csoportok végére értünk, néhány sorszámot üresen hagyunk, a később felbukkanó újabb típusok számára” (Dános 1938: 3). A katalógusban ily módon 301 balladatípusnak tartott fenn helyet, melyeket 28 tematikus csoportba sorolt be. Ezek a következők:²⁰

¹⁸ A betyárballadák régebbi állományába osztotta be *Angyal Bandi*, *Zöld Marci*, *Becskereki*, *Barna Péter*, *Sobri Jóska*, *Geszten Jóska* és *Rózsa Sándor* balladáját, az „utódok” között pedig a Bogár Imréről, Patkó Bandiról és Fábíán Pistáról szóló balladát említi.

¹⁹ *Görög Ilona*, *Szép Ilona*, *Egyszer egy királyfi*, *Hej páva*, *Gyöngye Judit asszony*, *Mi bajod, angyalom*

²⁰ Dános Erzsébet a tematikus csoportokat nem számozta, a római számos sorszámok tölelem származnak. O. K. – A tematikus csoportok megnevezésén kívül felsorolásunk tartalmazza azoknak a balladatípusoknak a számát, melyeket az adott csoportba sorolt Dános Erzsébet, valamint a csoport legjellegzetesebb balladáinak a megnevezését is.

- I. Kényszerített házasság – 1, 4, 6, 9. sz.
(*Eladott leány, Mondj uradnak, Nagy hegyi tolvaj, Kérették né-
német*)
- II. Leányrablás – 14, 16, 18, 20. sz.
(*Bíró Máté, Piros szép Örsébet, Görög Ilona, stb.*)
- III. Tiltott házasság – 24, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 35, 36, 38. sz.
(*Kádár Kata, Király leánya, Kicsi kertészlegény, Székely katona,
Két királygyermek, Bethlen Anna, Megátkozott leány, stb.*)
- IV. Hűtlen feleség – 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 50, 52, 56, 57. sz.
(*Barcsai, Bátori Boldizsár, Megcsalt férj, Szomszéd legény
Gyurka, Molnár Anna*)
- V. Hűtlen férj – 61. sz.
(*Dániel Imre*)
- VI. Nem ismerik meg – 64, 68, 71, 74, 75, 78. sz.
(*Két rab testvér, Nagy-Bihal Albertné, Egyszer egy királyfi*)
- VII. Erőszak – 83, 86, 88, 89, 92, 94, 95, 98. sz.
(*Fehér László, Pávát őrző leány, stb.*)
- VIII. Építőáldozat – 101. sz.
(*Kőműves Kelemenné*)
- IX. Hősi balladák – 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111. sz.
(*Szilágyi és Hagymási, Kerekes Izsák, Basa Pista, stb.*)
- X. Meghalt mátká – 115, 117, 118, 120, 123, 125, 127. sz.
(*Bús gerlice, Halott vőlegény, Bíró szép Anna, stb.*)
- XI. Gyilkos feleség, rossz feleség, rossz anya – 131, 132, 133, 134,
136, 139, 142. sz.
(*Sára asszony, Jöjjön haza, édesanyám, Ugron János, Budai Ilo-
na, Három árva, stb.*)
- XII. Gyilkos férj – 145, 146. sz.
(*Gyuri Bandi*)
- XIII. Szerelemfáltás – 150, 152, 153, 154, 155, 156. sz.
(*Halálra táncoltatott leány, Szép Erzsébet mátkám, Szűcs Marcsa,
stb.*)
- XIV. Elhagyott kedves – 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164. sz.
(*Pénteken jó reggel, Báró Jenő, stb.*)
- XV. Megrontott leány – 170, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 180. sz.
(*Landorvári Dorka, Siroki erdőben, Eleven leány, Szép Erzsé,
Molnár inasa, stb.*)

- XVI. Apátlan gyermek – 184, 185, 186, 187, 188. sz.
(*Magyarósi Tamás, Ringató*, stb.)
- XVII. Gyermekgyilkos – 193, 194. sz.
(*Bereg Náni, Szabó Vilma*, stb.)
- XVIII. Kórház – 200, 201. sz.
- XIX. Öngyilkos – 204, 205, 206, 207. sz.
- XX. Szerelem a legerősebb – 210, 212. sz.
(*Áspiskígyó, Megöltek egy legényt*)
- XXI. Tréfás szerelmi balladák – 215, 218, 219, 220, 222, 223, 224. sz.
(*Szép Ilona gúnárja, Síró János, Gyáva legény, Túr a disznó, Juhászlegény*, stb.)
- XXII. Misztikus balladák – 228, 230. sz.
(*Júlia szép leány, Templomkerülő*)
- XXIII. Katonáság – 233. sz.
- XXIV. Szerencsétlenség – 236, 237, 238. sz.
- XXV. Gyilkosság – 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 254, 256, 257, 258, 259. sz.
(*Megétegetett János, Ez a falu gyászba van, Takács Károly*, stb.)
- XXVI. Rablás, rablógyilkosság, lopás – 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 274, 277, 279. sz.
(*Három tolvaj legény, Török Zsuzsi, Kocsmárosné, Számadó, A pozsonyi kisasszony*)
- XXVII. Törvény elé kerül – 284, 285, 286, 287, 288, 289. sz.
- XXVIII. Betyárballadák – 301. sz.

Dános Erzsébet balladarendszerezése magán viseli a kezdet nehézségeinek nyomait. Nem tisztázta, hogy mit ért balladatípuson, vagyis azt, hogy nem pusztán tematikai egyezés folytán kerülnek balladák egy típuscím alá, de azonos szövegstruktúrát is feltételez a tipológiai besorolás. E tisztázatlanság következtében néhol a tematikai csoportmegnevezést tekintti típusmegnevezésnek. Példaként említhetjük a betyárballadákat, melyeket egyetlen típuszám alatt (301) vett fel a katalógusba, vagy a 233-as szám alatt sorakozó, katonasággal kapcsolatos balladákat. A *Szerencsétlenség* tematikus csoportban egyetlen számot (236) kaptak a vízbeültakról szóló balladák, ugyancsak egyetlen számon (237) szerepelnek

a villámcsapás, favágás, agyaggyűjtés folytán balesetet szenvedők balladái, majd 238. szám alatt a cséplőgépbe esett leány és a tűzbe veszett emberek balladái. Dános Erzsébet mentségére szolgáljon az a tény, hogy a fent kiemelt tematikus csoportok balladái kivétel nélkül az új stílusú magyar népballada kategóriájába tartoznak, melyeknek gyűjtésére-közlésére a 19. században alig fordítottak figyelmet. A forráskiadványokban tehát Dános Erzsébet alig-alig talált szövegeket ahhoz, hogy felismerje az azonos szövegstruktúrák meglétének fontosságát. Néhol azonban a régi stílusú balladák esetében is összekeveredik a típus- és a tematikus csoport megnevezése. A katalógus élén álló Kényszerített házasság tematikus csoportban *Eladott leány típuscímen* és egyes szám alatt négy különböző ballada szerepel (*Fogarasi István, Világszép Erzsók, Boriska, Fodori Katica*) melyeknek valóban közös vonása, hogy mindenik az eladott leány témájára épül, viszont más-más megfogalmazásban mutatják be az eladott leány tragédiáját, következésképpen más-más típusbesorolást kellett volna kapniuk.

A kezdet nehézségeiről árulkodik az a tény is, hogy Dános Erzsébet többnyire a balladahős nevével, vagy a ballada kezdősorával jelöli az adott típust, csak elvétve találkozunk típusnévvel ellátott balladatípusokkal. Vagyis Dános Erzsébet a balladarendszerezés előtt nem végezte el a balladatipologizálást, s részben ennek is tulajdonítható, hogy a tematikus megnevezés néhol összemosódik a típusnévvel.

A katalógus „gyenge pontjait” azonban ellensúlyozzák Dános Erzsébet munkájának kétségbevonhatatlan kvalitásai. Mindenekelőtt az a tény, hogy előzmények nélkül született meg egy olyan mű a magyar folklorzstikában, mely először kísérelte meg rendszerbe foglalni az akkor ismert teljes magyar balladaanyagot. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Dános Erzsébet olyan rendszert dolgozott ki, melybe keletkezési korától, régi vagy új stílusától függetlenül minden magyar népballada szemponttörés nélkül helyet kaphatott. Ő dolgozta ki a tematikus rendszerezés elvét és gyakorlatát, különítette el azokat a témacsoportokat, melyek nagyjából lefödik a magyar népballadák témagazdagságát. Antti Aarne példáját követve ő honosította meg a balladák szüzséjének felvázolását, mellyel egyértelművé tette a besorolás tematikai kritériumait. Dános Erzsébet tiszteletre méltó körütekintéssel és hozzáértéssel kutatta fel mindazokat a forrásokat, melyekben magyar népballadákat és idegen nyelvű fordításait, illetve a magyar népballadák dallamait hozták nyilvánosságra, s

minden egyes balladatípus esetében közölte az adott típussal kapcsolatos nélkülözhetetlen könyvészeti adatokat: az adott típus szöveghelyesítésének, dallamainak, fordításainak, külföldi párhuzamainak bibliográfiáját, végül pedig saját észrevételeit a ballada versformájáról, s arról, hogy milyen szöveg- és dallamjegyek alapján sorolja az adott balladát a régi vagy az új stílusú balladák közé.

Dános Erzsébet balladarendszerezése megjelenésének idején visszhangtalan maradt, s a második világháború után sem igazán talált követőkre. Az 1945 utáni magyar folklorisztikában más szempontú balladarendszerezésekkel kísérletezett Vargyas Lajos, Kríza Ildikó és bizonyos mértékig Faragó József is. Indítékaikat tekintve mindhárom kutató tágabb olvasóközönségnek szánt balladaantológiák szerkesztése során szembesült a rendszerezés kényszerével, egy-egy átfogó/összesítő népballadakötet összeállítása miatt kellett valamilyen rendszerezési elvet kidolgozniuk és érvényre juttatniuk.

Elsőként Vargyas Lajos kísérlete meg a magyar népballadák rendszerezését a Csanádi Imrével közösen szerkesztett *Röpülj páva röpjölj* című kötet összeállítása során (Csanádi–Vargyas 1954). E kiadványban Vargyas – Katona Imrével szólva – „hozzávetőleges és vegyes szempontú elrendezést ad” (Katona 1998: 214): a magyar népballadákat hat csoportba osztotta, megkülönböztetve a klasszikus balladák – történelmi balladák, vitézi, bujdosó és rabénekek – lírai balladák – strófaismétlő balladák – betyárballadák és rabnóták – és végül az új balladák csoportját. Vargyas szemponttörésektől sem mentes rendszerezése okkal-joggal nem talált követőkre, a *Röpülj páva röpjölj* mégis mérföldkő a magyar balladarendszerezési kísérletek történetében: ebben a kötetben – a magyar népballadák és balladás dalok összesítő válogatásában – jelentek meg először típusmegnevezéssel a balladák. Vargyas Lajos adott először közös típuscímet egy-egy ballada szövegváltozatainak, nyilvánvalóvá téve ezáltal a változatok összetartozását. Típuscímadása olyan sikeres volt, hogy a magyar folklorisztikában többnyire ma is az ő típusmegnevezéseit használják a kutatók.²¹

²¹ A kilencvenes években Faragó József tett javaslatot Vargyas Lajos balladatipológiájának felülvizsgálatára (Faragó 1993: 162–165). Néhány eltérő típusmegnevezését elfogadta a szaktudomány, főleg az erdélyi kiadványok gondozói.

Bő két évtizeddel a *Röpülj páva röpjél* megjelenése után Vargyas Lajos újabb kísérletet tett a magyar balladák rendszerezésére, jóllehet nem ez volt a célja a *Magyar népballada és Európa* című balladamonográfiájának megalkotásával (Vargyas 1976). Rendszerezése láthatólag a magyar népballada fejlődésének menetét követi, történetiségében mutatja meg a magyar népballada változását-alakulását azáltal, hogy öt, időben egymást követő korszakot különböztet meg a műfaj történetében, s ennek megfelelően a következő öt csoportba sorolja be a magyar népballada általa elkülönített/megnevezett 134 típusát: régi (középkori) népballadák (1–83. típus), balladaszerű régi énekek (84–92), 18–19. (20.) századi ponyvaballadák (93–100), betyárballadák (101–120) és új balladák (121–134. típus). Az egyes csoportokon belül Vargyas Lajos nem rendszerezte a balladákat, maga vallja, hogy „a balladák sorrendje teljesen önkényes, inkább a költői értékek szerint és a tudományos problémák fontossági sorrendjében halad, semmint valami tipológiai elv szerint” (Vargyas 1976: I: 8). Emiatt – háborog Faragó József – „bármelyik vagy mindenik balladatípust nem tematikai rokonaival egy csoportban (egy fejezetben) találjuk, hanem rejtekhelyét előbb a mutatókban kell megkeresnünk; s ha történetesen nem emlékszünk egy ballada pontos kezdősorára, vagy nem ismerjük betűhíven a Vargyastól adott típuscímet, akkor keresgélésünk nem kis bosszúsággal járhat. Pedig a műbe fektetett óriási munka semmivel sem lett volna több, sőt talán kevesebb, ha Vargyas egy füst alatt a rendszerezést is megoldja” (Faragó 1993: 161–162). Annál is inkább megtehetné volna ezt, véli Faragó, mivel ismerte az 1966-os freiburgi tanácskozáson elfogadott, az európai balladakatalógus létrehozását célzó tervezetet, ezen kívül Faragó arról is tudott, hogy 1969-ben készen volt Vargyas Lajosnak egy, „a freiburgitól többé-kevésbé eltérő saját rendszerezési javaslata”, és azt is szövére tette, hogy „művének mutatói közt *A magyar ballada konfliktushelyzetei és témái* címmel 6 fejezetben és 77 pontban tulajdonképpen megcélozta” a balladarendszerezés feladatát. „Ha a kötetben a balladatípusok e mutató szerint sorakoznának, akkor már lenne magyar balladarendszerezésünk, s legfőljebb erényeiről és hibáiról, nem pedig a hiányáról kellene vitatkoznunk” – állapítja meg a kolozsvári kutató (Faragó 1993: 161–162).

Elvileg Faragó Józsefnek igaza lehetett, csak éppen azt nem vette figyelembe, hogy Vargyas Lajos nem balladatipológia vagy -katalógus készítésére kötelezte el magát, hanem az egyes balladatípusok vizsgálatát

és a magyar népballada történelmi rétegeinek felfejtését tűzte ki célul. Ezért nem kérhető rajta számon a tulajdonképpeni balladarendszerezés elmaradása.

Akárcsak Vargyas Lajos 1954-ben, Kríza Ildikó is egy, a magyar népballadát bemutató, átfogó, összesítő antológia összeállítása során szembesült a balladarendszerezés problémájával. A *Magyar népballadák* című kötetben, mely Ortutay Gyula és Kríza Ildikó közös munkájaként jelent meg 1968-ban, a két szerző munkamegosztásáról annyit találunk, hogy „szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula, válogatta és jegyzetekkel ellátta Kríza Ildikó” (Ortutay–Kríza 1968). Arról, hogy a balladarendszerezést ki végezte, Kríza Ildikónak egy későbbi tanulmányából szerezhetünk tudomást, melyben a balladaklasszifikáció nehézségeiről, és az 1968-as balladaantológiában kipróbált új rendszerezési eljárásáról ad számot (Kríza 1971).²² Áttekintve a korábbi magyar és más nemzeti balladarendszerezéseket, Kríza Ildikó arra a következtetésre jutott, hogy sem a történeti szempontú, sem a tematikus rendszerezés keretei között nem lehet maradéktalanul rendszerezni a magyar népballadákat. Ezért „egy eddig nem alkalmazott lehetőséggel” élve megkísérelt egy új rendszerezési eljárást úgy, hogy teljes mértékben nem zárkózott el sem a történeti szemlélettől, sem a tematikus rendszerezés bizonyos eredményeinek felhasználásától (Kríza 1971: 189). Felismerve azt a tényt, hogy a ballada „jellegét átmeneti helyzetében kereshetjük”, rendszerezésében „a ballada műfaji lényegéből” indult ki. Abból, hogy a balladának „meg nem határozható mérték szerint köze van mindhárom költészeti műnemhez, a lírai, drámai, epikai megfogalmazási módokhoz” (Kríza 1971: 189). Greguss Ágost klasszikus ballada-meghatározásának szellemében, mely szerint a ballada „tragédia dalban elbeszélve”, Kríza Ildikó is a szerint csoportosította a magyar balladák egy részét, hogy a műfaji összetevők közül melyik jutott hangsúlyosabb szerephez. Történeti szempontok alapján először két nagy tömböt különített el a kötetbe beválogatott balladaanyagban: a *régi-* és az *új stílusú népballadák* kategóriáját, majd a

²² Kríza Ildikó tanulmánya nélkül is nagy valószínűséggel gondolhattunk arra, hogy nem Ortutay Gyula volt a kötet balladáinak rendszerbe foglalója. Ortutay ugyanis korábbi balladakiadványaiban semmi jelét nem adta annak, hogy valamiféle klasszifikációra, rendszerezésre törekedne (Vö. Ortutay 1935, 1955). 1968 után közreadott balladakiadványaiban pedig vagy semmiféle rendszerezési elv nem érvényesült (ld. Ortutay–Kríza 1971), vagy feltehetően Kríza Ildikó csoportosította a balladákat (Ortutay 1985).

Régi stílusú népballadák osztályán belül három alcsoportra osztotta a balladákat annak függvényében, hogy bennük a drámai, az epikai, illetve a lírai vonások hangsúlyosabbak. Így alakult ki a *Klasszikus népballadák*, a *Végballadák*, *románcok* és a *Balladás dalok* csoportja. Az *Új stílusú népballadák* tömbjében két alegységet különített el: a *Betyárballadák és balladás dalok*, illetve a *Családi eseményekhez, gyilkosságokhoz, szerencsétlenségekhez fűződő balladák és balladás dalok* csoportját.

Kríza Ildikó rendszerezési elgondolása kétségtelenül újítást hozott a magyar népballada klasszifikációjának történetében. Megoldotta azt az állandóan felmerülő problémát, hogy a régi balladák egy részét (románcok, végballadák, strófaismétlő balladák, balladás dalok) egyik rendszerezési eljárás sem tudta szemponttörés nélkül elhelyezni az adott rendszer keretein belül (lásd Gragger 1927, Solymossy [1935], Csanádi–Vargyas 1954). Klasszifikációja azonban csak a magyar népballadák régi rétegére érvényes, az új stílusú balladák esetében nem alkalmazható, hiszen a magyar népballada újkori történetében „stílust váltott”, a régi és az új réteg tartalom-ban-formában annyira különbözik egymástól, hogy „már-már műfaji egységét is kétségbe lehet vonni” (Katona 1998: 184). Úgy tűnik, maga Kríza Ildikó is érezte rendszerezési eljárásának felemáságát. Egy későbbi, Ortutay Gyula neve alatt megjelent népköltészeti antológiában (Ortutay 1985), a népballadákat – részben műfaji sajátosságaik, részben tematikájuk alapján – így rendszerezte: 1. Klasszikus balladák, 2. Hősballadák, 3. Legendaballadák, 4. Románcok, végballadák, balladás dalok, 5. Betyárballadák, 6. Balladák gyilkosságokról, szerencsétlenségekről.²³

A magyar népballada történeti rétegeinek rendszerezési problémáira – úgy tűnik – időlegesen Faragó József talált megoldást egy gyökeresen más rendszerezési elvet érvényesítve. Az 1965-ben közreadott *Jávorfamuzsikában* alkalmazta először új, tematikus szempontú rendszerezését

²³ Kríza Ildikó publikációs listájából (Fazekas (szerk.) 2004: 5) van tudomásom arról, hogy a *Magyar népballadák*nak 1976-ban megjelent a második, javított és bővített kiadása (Ortutay Gyula–Kríza Ildikó: *Magyar népballadák*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1976). A kötet ismerete nélkül jelenleg csak feltételezni tudom, hogy Kríza Ildikó már ekkor változtatott balladarendszerezésén. Talán erre a kiadásra utalt – könyvészeti hivatkozás nélkül – Katona Imre, mikor így írt: „Kríza Ildikó legutóbb a következő csoportokat dolgozta ki: legenda-, történeti (históriás), betyár-, szerelmi és családi balladák; külön szól a vég- és rabballadákról, továbbá a sirató-, gyilkosság-, katona- és táncballadákról. E felsorolás azonban inkább címszavak szerinti, mint tipológiai” (Katona 1998: 214).

(Faragó 1965), melyben a *Régi vagy klasszikus balladák*,²⁴ *Betyárballadák* és *Új balladák* három nagy történeti egységén belül tematikus csoportokat különített el: a *Régi vagy klasszikus balladák* kategóriájában öt tematikai alegységbe sorolta a balladákat 1. *Mese, tréfa kaland*, 2. *Pénz, gazdagság*, 3. *Szerelem, házasság, család*, 4. *Török–tatár világ*, 5. *Harc, bujdosás, rabság*; a *Betyárballadák*at tovább nem tagolta, az *Új balladák* esetében pedig négy tematikai csoportot különített el: 1. *Kórház, betegség*, 2. *Szerelem, házasság*, 3. *Gyilkosság, öngyilkosság*, 4. *Baleset, szerencsétlenség*.

Amikor Faragó József kidolgozta fenti rendszerezési eljárását, a magyar népballada új rétegének gyűjtése/feltárása még igen kezdeti stádiumában volt. Az akkori ismeretekhez képest rendszerezése lefödté az új balladák teljes tematikai spektrumát. Az viszont nyitott kérdés maradt, hogy ez az osztályozás alkalmas lesz-e az új stílusú magyar népballada minden fajtájának rendszerezésére. Faragó ugyanis lemondott az új stílusú balladák vizsgálatáról/rendszerezéséről, a későbbiekben megjelent antológiáiban kizárólag a magyar népballadák régi rétegével foglalkozott, annak rendszerezését igyekezett megoldani tematikai csoportok elkülönítésével. Mint maga Faragó vallja, „összesítő balladaválogatásaimban – Vargyastól eltérően – a típusokat nem »önkéntesen« közlöm, hanem tematikai rokonságuk, összefüggésük szerint igyekszem rendszerezni és csoportosítani, miáltal a rokon típusokat összefogó balladacsoportok jönnek létre. Egy-egy balladacsoporton belül a típuscímeket is próbálom egymással összezsengően vagy egymásnak felelgetően megállapítani, hogy a balladacsoport tematikája még szembeűnőbbé váljék. Ez irányú törekvéseim eddigi három állomása 1965-ben a *Jávorfá-muzsika*, 1973-ban a *Gyönyörű Bán Kata*, valamint 1986-ban a *Virágok vetélkedése* című balladaskönyvem²⁵ volt” (Faragó 1993: 162).

Az egymást követő „állomások” Faragó József esetében azt jelentették, hogy hovatovább mind pontosabban körülhatárolt tematikus csoportokat állapított meg, melyeknek száma a *Jávorfá-muzsikában* mindössze

²⁴ Megítélésem szerint Faragó címadása félrevezető, mivel összemossa a régi és a klasszikus ballada fogalmát. Klasszikus balladának a magyar szakirodalomban a Greguss Ágost meghatározása szerinti tragikus kimenetelű régi stílusú balladákat nevezik. A régi ballada fogalomkörébe pedig a klasszikus balladákon kívül beletartoznak a régi stílusú románcok, vígballadák, valamint a balladás dalok is.

²⁵ Lásd Faragó 1965, 1973, 1986.

öt volt. Ez a szám 1973-ra megduplázódott,²⁶ 1986-ra pedig tizenegyre növekedett.²⁷ Faragó József első három balladaskönyve a magyar nyelvterület egészéről gyűjtött népballadákat tartalmazott-rendszerezett. Az 1990-es évek végén és a 21. század elején megjelent újabb három balladaantológiája egy-egy romániai régió balladaanyagát ölelte fel: 1998-ban hagyta el a nyomdát az *Ószékely népballadák* (Faragó 1998, 2. átnézett kiadása 1999-ben), 2002-ben a *Csángómagyar népballadák* (Faragó 2002), és 2006-ban, Faragó József halála után két évvel a *Régi erdélyi népballadák* (Faragó–Olosz 2006)²⁸ kötete. A régi székely és a régi erdélyi balladákat felölelő összesítő válogatásokban Faragó József ugyanabba a tíz tematikus csoportba sorolta be anyagát, mint az 1973-ban kiadott *Gyönyörű Bán Katában*. Legfeljebb egy-egy csoport megnevezésén módosított a bővítés szándékával. A moldvai csángó balladák esetében viszont az anyag szükségessé tette három újabb csoportnak a beiktatását a rendszerbe, s egynek a módosítását. Az előző kötetekben Csodák, túlvilágiak, vagy Csodák, legendák néven elkülönített és a kötetek végére helyezett csoport a *Csángómagyar népballadákban* Legendaballadák címen a kötet élére került, és a rendszerezés – némi szemponttörés árán – bővült a Panaszos vagy siralmas balladák mellett a Történeti énekek és a Balladás dalok csoportjával.

Faragó József hat balladaskötetéből öt nagyvonalakban igazolja a tematikus rendszerezés életrealitását. A kivétel a *Csángómagyar népballadák* kötete, melyben új témacsoportok beiktatása ellenére is több balladatípust egyik csoportban sem tudott elhelyezni Faragó. De más vonatkozásban is lehetnek/vannak buktatói ennek a rendszerezési lehetőségnek. Munka közben maga Faragó József is rájött arra, hogy a balladák egy részét másféleképpen is lehetne csoportosítani. „Háromszori nekigyürközésem egyik tanulságaként hangsúlyoznom kell – írta 1993-ban –, hogy a magyar balladatípusok és -változatok egy kisebb részének bármily tematikai rend-

²⁶ Faragó József a *Gyönyörű Bán Katában* a következő tíz tematikus csoportba sorolta be a régi magyar népballadákat: Próbatételek, Szerelem, Tiltott szerelem, Az eladott leány, Asszonyi sors, Házaselet, Anya és gyermeke, Gyilkosok, Rabság, szabadság, Túlvilágiak.

²⁷ A *Virágok vetélkedésébe* az új tematikus csoport *Felismerés* címmel került be. Ebben a kiadványban két csoportcímet is megváltoztatott Faragó József. A *Gyönyörű Bán Katában* Gyilkosok, illetve Túlvilágiak címen elkülönített csoportok az 1986-os válogatásban Rablógyilkosság, illetve Csodák címmel szerepelnek.

²⁸ A *Régi erdélyi népballadákban* Faragó József a Székelyföldön kívüli erdélyi területeken, illetve a Partiumban és Bánságban gyűjtött balladaanyagból válogatott.

szerben kettő, némelykor három rokonsági elágazása is lehet, vagyis többirányú vonzódást, kötődést mutathat. Ezért nincs olyan szilárd és végleges rendszerezés, amely egyszerre minden tematikai hasonlóságot vagy rokonságot figyelembe tudna venni, vagyis mindenik típusnak vagy változatnak csak egyetlen lehetséges helyet tudna kijelölni. Mivel azonban egy nemzeti balladarendszerezésnek mégiscsak szilárdnak és véglegesnek kellene lennie, a magyar balladakutatók közösségére tartoznék a lehetséges megoldások megvitatása és egy általánosan elfogadott rendszerezés kodifikálása” (Faragó 1993: 162).

Ismert tény, hogy „általánosan elfogadott rendszerezés” és annak kodifikálása mind a mai napig nem történt meg. Következésképpen továbbra is egyéni döntésen múlik bármiféle balladarendszerezési kísérlet, vagyis annak eldöntése, hogy a három, nálunk előforduló rendszerezési elv és gyakorlat közül ki, melyiket tartja elfogadhatóbbnak. Mert mindhárom mellett és ellen egyaránt fel lehet hozni érveket és ellenérveket.

A *történeti* szempontú tagolás mellett szól az, hogy történeti fejlődésben/alakulásában láttatja a balladaanyagot. Ugyanakkor azonban számolni kell azzal – figyelmeztet Kríza Ildikó – „hogy a *történeti* korántsem egységes, tisztázott fogalom. Jelenti egyrészt az időbeli egymásutániségot, a maga konkrétságában. E szerint a legrégebben feljegyzett anyagot illeti az elsőség, a következők sorrendjét is a bejegyzés évszáma határozza meg. [...] Más kutatók számára a *történeti* kategória a külsődleges nevezetes eseményekhez (háborúk, csaták, megnevezett hősök stb.) kapcsolódást jelentett csupán. Azokat az alkotásokat, amelyekben a konkrét korra vonatkozó egyértelmű tényanyag nem szerepel, de mégis az emberi gondolkodás, magatartás fejlődésbeli különbségét tanúsítja, nem tartották *történetinek*” (Kríza 1971: 184). A magyar folklorisztikában van azonban egy harmadik értelmezése is a *történeti* fogalmának. Az, amelylyel legkorábbi kiadványainkban is találkozhatunk, s ami végigkísérte a magyar balladarendszerezési kísérleteket: a balladák *régi* és *új* kategóriájának megkülönböztetése/elkülönítése. A magyar balladarendszerezési kísérletek túlnyomó többségében a *történetinek* illetően való értelmezése kapott domináns szerepet.²⁹ E rendszerezési elv gyenge pontjának egyrészt azt tartom, hogy sok esetben a balladák korának megha-

---

²⁹ Hozzá kell tennünk azt is, hogy a 20. század második felében megjelent balladagyűjteményekben is ez a rendszerezési elv érvényesült.

tározása szubjektív véleményen alapszik, másrészt azt, hogy a balladák két nagy csoportjának további belső tagolása vagy elmaradt, vagy csupán szemponttörések árán valósulhatott meg (lásd Gragger 1927, Solymossy [1935], Vargyas 1976).

A történeti szempontú rendszerezés mellett a magyar folklorisztikában a *téma szerinti* csoportosítás a másik gyakoribb rendszerezési elv. „A történetileg homogén balladaköltészetben – állapítja meg Kríza Ildikó – a tematikus rendszerezés látszik adekvátnak. Az eseményleírás, a szűzsé alkalmas arra, hogy a teljes ballada anyagot felölelje. Az egyéb műfaji rendszerezésben is ez a módszer látszik leginkább alkalmazhatónak. Csupán az egyes témák közti határ megvonása jelent gondot. Vagyis nem mindig egyértelmű, mit tekintünk egy témának, téma variációnak és honnan számítható már újnak” (Kríza 1971: 187–188). Mindezek következtében azonos vagy rokontémájú balladák külön kategóriába sorolása ugyanúgy elkerülhetetlen, mint az, hogy egy-egy ballada témájánál fogva két vagy három csoportba is gond nélkül beilleszthető lehet. Vagy az, hogy azonos téma tragikus és vidám kimenetelű megfogalmazásai (klasszikus és víg balladák) ugyanabba a csoportba kerüljenek.

A téma szerinti csoportosítás fent jelzett problémái – megítélésem szerint – valóban reális gondot jelentenek balladaantológiák szerkesztése közben, balladakatalógus esetében viszont áthidalható a kettős vagy akár a hármas tematikai kötődés is keresztthivatkozásokkal.

A harmadik rendszerezési elv, a műfaji különbségek szerinti csoportosítás gyenge pontjának azt tartom, hogy csak a régi réteg balladáinak rendezésére alkalmas, pontosabban csak a balladák régi rétegén próbálta ki Kríza Ildikó az általa kidolgozott rendszerezési elvet. A betyár- illetve az új stílusú balladákat ő is történeti-tematikai szempont érvényesítésével különítette el a régi stílusú balladáktól és sorolta be két külön, de belső tagolás nélküli csoportba (Ortutay–Kríza 1968). Mindezeket figyelembe véve úgy vélem, balladakatalógust egyelőre aligha lehet ezen elv alapján felépíteni. Annál is inkább, mivel ez a rendszerezési gyakorlat sem nyújt megoldást a nagy kategóriákon belüli belső tagolásra.

Mindent összevetve arra a következtetésre jutottam, hogy a romániai magyar népballadák katalógusának rendszerezési elvéül a *téma szerinti* csoportosítást fogadom el, annál is inkább, mivel bő fél évszázaddal ezelőtt megszületett az az általános rendszerezési keret, melyet az európai népballadák típuskatalógusának egységesítése érdekében egy

Freiburgban megrendezett nemzetközi értekezleten fogadtak el 1966 szeptemberében (lásd Katona 1967). A tíz tematikai csoportot magába foglaló keretet – hosszas vita és kompromisszumok árán – úgy határozták meg és véglegesítették az értekezlet résztvevői, hogy azokba bele lehessen illeszteni bármelyik európai nemzet balladaállományát és epikus költészeti hagyományát, megengedve ugyanakkor, hogy a tíz fő csoporton belül a nemzeti balladakincs sajátosságainak megfelelően további alcsoportokat különíthessenek el.

Döntésemben az is közrejátszott, hogy időközben megszületett néhány olyan nemzeti balladakatalógus, mely a freiburgi határozat szellemében fogant. A balladakutatók 1975. július 9–12. között a hollandiai Breukelenben megrendezett hetedik tanácskozásáról beszámoló Kríza Ildikó már arról adhatott számot, hogy „az időközben eltelt esztendőben megszülettek az első nemzeti katalógusok. A primátus a cseh kollégáké. Marta Srámková: *Katalog der tschechischen Volksballaden. IV. Familienthematik*. Prag, 1970. címen a cseh balladák egy részét dolgozta föl, és ez, éppúgy mint a következők, olyan vitát váltott ki, amelynek eredményét a további kutatásban hasznosítani lehet. Tavaly Helsinkiben Zmaga Kumer első teljes nemzeti katalógusa váltott ki nagy visszhangot (Typenindex slowenischer Erzähllieder, Ljubljana, 1974). Ez év újdonsága pedig a román balladakatalógus volt, amit Al. I. Amzulescu gyűjteményének átdolgozásával Helga Stein készített el a freiburgi szisztéma szerint (Rumänische Volksballaden. Thematischer Index. Freiburg, 1975)” (Kríza 1975: 635). A továbbiakban azonban Kríza Ildikó arról is beszámolt, hogy „a közeljövőben várható a skandináv (dán, svéd, norvég, faröeri) balladakatalógus befejezése, amely már nem követi az eddigi háromban megtalálható ún. freiburgi szisztémát, miként a szintén befejezés előtt álló anglo-amerikai balladakatalógus sem. Az európai balladakatalógus azonban mindaddig nem készülhet el, amíg nemzeti katalógusok nem állnak rendelkezésre, miként erről R. W. Brednich, a nemzetközi anyag rendszerezési munkáinak ismertetése során beszámolt” (Kríza 1975: 635). A fentiek értelmében a már korábban megkezdett és a befejezésükhöz közeledő balladakatalógusok esetében a freiburgi szisztémát nem fogadták el a nemzeti katalógusok szerkesztői, viszont a freiburgi rendszerezés elve továbbra is érvényben maradt az újonnan készített nemzeti katalógusok esetében. Bizonyosság erre az idén elhunyt Soňa Burlasová által elkészített szlovák nemzeti balladakatalógus (Burlasova 1998).

A fentiek figyelembe vételével döntöttem a téma szerinti rendszerezés mellett és készítettem el a romániai magyar népballada-katalógus alább következő szerkezeti vázát.

- I. MÁGIKUS-MITIKUS BALLADÁK
- II. LEGENDABALLADÁK, VALLÁSOS TARTALMÚ EPIKUS ÉNEKEK
  - A. Biblikus témájú legendaballadák
  - B. Nem biblikus témájú legendaballadák
- III. SZERELMI BALLADÁK
  - A. Évődés, játék, tréfa
  - B. Próbatételek
  - C. Hűség, hűtlenség
  - D. Tiltott szerelem
  - E. Tragikus végű szerelem
  - F. Megrontott leány
  - G. Kényszer, erőszak
- IV. CSALÁDI BALLADÁK
  - A. Házastárs keresése
  - B. Házastársi hűség és hűtlenség
  - C. Pénzért, gazdagságért feláldozott család
  - D. Kényszerített vagy rosszul sikerült házasság
  - E. Gyermekek – szülő kapcsolata
  - F. Rokonságon belüli konfliktus
  - G. Családi élet
- V. TÁRSADALMI KONFLIKTUSOK
- VI. TÖRTÉNELMI BALLADÁK, VITÉZI, BUJDOSÓ- ÉS RABÉNEKEK
  - A. Történelmi eseményekhez és személyiségekhez kapcsolódó balladák, epikus énekek
  - B. Vitézi énekek
  - C. Búcsúdalok
  - D. Bujdosóénekek
  - E. Rab-balladák, rabénekek
- VII. HŐSI ÉNEKEK
  - A. Balladás hősénekek
  - B. Betyárballadák
  - C. Betyár-rabénekek

VIII. BALESETBALLADÁK, BŰNTÉNYEK ÁLDOZATAIRÓL SZÓLÓ BALLADÁK

A. Siratóballadák

B. Balesetballadák

C. Kórház, betegség

IX. BŰNTÉNYBALLADÁK

X. TRÉFÁS ÉS CSÚFOLÓDÓ BALLADÁK, EPIKUS ÉNEKEK

Arról már van némi tapasztalatom, hogy mennyire alkalmas vagy sem a fent elősorolt tíz csoport a magyar balladaanyag rendszerezésére: a *Vadrózsák* második kötetének balladáit, Kanyaró Ferenc és diákjainak balladagyűjteményét, illetve a Folklore Fellows nagyszalontai gyűjtőszövetségének diákgyűjtéseiből a népballadákat a Freiburgban meghatározott témacsoportok szerint minden különösebb gond nélkül tudtam rendszerezni (lásd Kriza J. 2013, Kanyaró 2015, Olosz [közéteszi] 2018).

A fenti rendszerezéssel kapcsolatban azonban ellenvélemény is megfogalmazódott. A Kanyaró-kötetet ismertető Küllös Imola szerint „nemcsak azért vitatható ez a 60 évvel ezelőtti [freiburgi] csoportosítás, mert számos műfaji/tipológiai átfedésre ad alkalmat [...], hanem mert nincs harmóniában sem az Ortutay–Kriza-féle balladaantológia történeti szempontjaival, sem Faragó József tematikus csoportosítású erdélyi balladapublikációival, sem pedig Vargyas európai kitekintésű balladamonográfiájának felosztásával. Félő, hogy az Olosz Katalin által a Kriza János Néprajzi Társaság megbízásából szerkesztés alatt álló nagy adatbázis az erdélyi balladatípusokról – épp a megnevezések és csoportosítások különbözősége miatt – tovább növeli majd a magyarországi és az erdélyi balladakutatás disszonanciáját, miközben minden folklórkutató tudja, hogy a magyar nyelvű ballada- és epikus énekanyag közös kulturális örökségünk” (Küllös 2017: 387–388).

Küllös Imola felvetéseire a következőket tudom válaszolni:

1. A magyar folklorisztikában honos háromféle rendszerezési elv és gyakorlat (Ortutay–Kriza 1968, Vargyas 1976, Faragó 1986, 1998) közül katalógusszerkesztésre legalkalmasabbnak nekem a tematikus szempontú csoportosítás tűnt és tűnik. Ebben a rendszerben látom továbbra is annak lehetőségét, hogy szemponttörés nélkül maradéktalanul helyet kaphat minden magyar népballada, függetlenül attól, hogy regionális katalógusban vagy összmagyar balladarendszerezésben gondolkozunk, és függetlenül attól, hogy régi vagy új stílusú balladáról van szó.

2. A műfaji/tematikai átfedések valóban gondot okozhatnak és okoznak, de elsősorban az antológiák szerkesztőinek. Márpedig a modellértéküként emlegetett rendszerezések átfogó balladaantológiák, illetve balladamonográfia megalkotása ürügyén születtek, vagyis nem kifejezetten katalógus szerkesztésére. Az utóbbiban – megítélésem szerint – kereszthivatkozásokkal megnyugtató módon megoldható az a probléma, hogy egy-egy balladatípus két vagy három tematikai csoportba is besorolható.
3. Úgy vélem, hogy ha az európai népballadák típuskatalógusának egységesítése céljából bő fél századdal ezelőtt közmegegyezéssel létrejött egy rendszerezési keret, minden későbben elkészített nemzeti vagy regionális balladakatalógusnak igazodnia kell ahhoz, vagyis annak tematikus rendszerezési ajánlását kell követnie. Különben is: mennyivel jobb, követésre érdemesebb Faragó József rendszerezési elgondolása, mint a freiburgi rendszer? Faragó is tíz-tizenegy tematikai csoportot különített el balladaantológiáiban,³⁰ melyek némelyike az összmagyar-, némelyike pedig regionális balladaanyag elrendezésére született. Egy kivételével (Faragó 1965) azonban Faragó József antológiái kizárólag csak a magyar népballadák régi rétegét ölelik fel, az új stílusú népballadákkal Faragó nem foglalkozott. Ebben a helyzetben két lehetőség közül választhattam: vagy követtem Faragó József csonkán maradt tematikus csoportosítási gyakorlatát és kiegészíttem – magam elgondolása szerint – az új balladák rendszerezésére alkalmas csoportokkal, vagy elfogadom a Freiburgban létrehozott rendszerezési keretet, és azon belül próbálom elhelyezni a romániai magyar balladaanyagot.
4. Ami Küllös Imolának abbéli aggodalmát illeti, hogy „az Olosz Katalin által a Kriza János Néprajzi Társaság megbízásából szerkesztés alatt álló nagy adatbázis [...] tovább növeli majd a magyarországi és az erdélyi balladakutatás disszonanciáját”, megnyugtathatom, hogy abban az adatbázisban tőlem semmiféle „disszonanciát növelő” szándék nem kap helyet azon egyszerű oknál fogva, hogy nem én csinálom, semmi közöm hozzá.

³⁰ A *Virágok vetélkedésében* például a következő csoportokat különíti el: Próbatételek, Szerelem, Tiltott szerelem, Az eladott leány, Asszonyi sors, Házaselet, Anya és gyermeke, Felismerés, Rabság, szabadság, Csodák (Faragó 1986).

5. Arra pedig, hogy rendszerezésem „nincs harmóniában sem az Ortutay-Kríza-féle balladaantológia történeti szempontjaival, sem Faragó József tematikus csoportosítású erdélyi balladapublikációival, sem pedig Vargyas európai kitekintésű balladamonográfiájának felosztásával”, válaszul álljon itt az az űrlapmodell, mely szerint a katalógusban a témacsoportokon és alcsoportokon belül az egyes balladatípusokat bemutatom:

TÍPUSSZÁM, TÍPUSCÍM

Történeti/stílustörténeti besorolás:

A típus korábbi megnevezései és történeti-tematikai-műfaji csoportba sorolásai:

SOLYMOSSY S. [1935]:

DÁNOS E. 1938:

CSANÁDI I.–VARGYAS L. 1954:

FARAGÓ J. 1965:

ORTUTAY Gy.–KRÍZA I. 1968:

FARAGÓ J. 1973:

VARGYAS L. 1976. II:

KRÍZA I. 1977–1982 (MNL I–V.)

FARAGÓ J. 1986:

FARAGÓ J. 1999:

FARAGÓ J. 2002:

FARAGÓ J.–OLOSZ K. 2006:

A balladahős neve/névváltozatai:

SZÜZSÉ

Tematikai és/vagy szövegösszefüggés más típusokkal:

Besorolhatóság más tematikai csoportba:

Jellegzetes formulái:

Altípusok:

VÁLTOZATOK

STATISZTIKAI ADATOK

I. A nyelvterület egészéről: (VARGYAS L. 1976 alapján)

Első feljegyzése/közlése:

Dallamának legkorábbi feljegyzése:

Elterjedés:

Idegen nyelvű párhuzamai:

*II. Erdélyi, partiumi és moldvai adatok:**Legkorábbi feljegyzése:**Dallamának legkorábbi feljegyzése:**Első közlése időszaki kiadványban:**Első közlése kötetben:**Elterjedés:**Az erdélyi, partiumi és moldvai változatok száma:***IRODALOM**

A katalógushoz csatlakozni fog a *Balladatár/Balladakataszter*, mely valamennyi típus valamennyi változatának tartalmazná a szövegét, esetenként szövegét és dallamát, valamint az összes összegyűjtött információt az adott szövegről. A balladákat és adataikat az alábbi űrlap szerint hoznám nyilvánosságra:

A változat azonosító kódja

*A gyűjtés ideje:**Gyűjtő:**A gyűjtés helye:**Közlő:**Adatközlő neve, életkora,**Forrás:**foglalkozása**A változat címe**A változat dallama**A változat szövege**(Lelőhely)**A gyűjtő/közlő megjegyzései a balladához:**Az adatközlő megjegyzése a balladához:**Kiegészítő dokumentáció:**Szövegkritikai jegyzet a változathoz:**Újra-kiadások, filológiai változatok:**A változatra vonatkozó irodalom:*

Meggyőződésem, hogy a fent vázolt balladarendszerezésnek munka közben mutatkoznak meg a hibái és hiányosságai, vagyis munka közben biztosan itt-ott változtatnom/javítanom kell az űrlapokon, de akár a balladacsoportosításokon is. És abban is biztos vagyok, hogy ahány olvasója lesz ennek az írásomnak, annyi észrevétel kapcsolódhat rendszerezési elgondolásomhoz. Örvidenek minden észrevételnek, minden javaslatnak, minden ellenvetésnek!

Szakirodalom

Burlasová, Soňa

1998 *Katalog slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzähllieder.* I–III. Veda Vydavateľstvo SAV, Bratislava.

Csanádi Imre – Vargyas Lajos

1954 *Röpülj páva röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok.* A bevezető, a válogatás és a jegyzetek Csanádi Imre és Vargyas Lajos közös munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, h.n. [Budapest].

Dános Erzsébet

1938 *A magyar népballada.* (Néprajzi Füzetek, 7.) Hornyánszky Viktor, Budapest.

Endrődi Sándor (szerk.)

1906a *Magyar népdalok.* Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Endrődi Sándor. (Magyar Remekírók – A magyar irodalom főművei, 54.) Franklin-Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, Budapest.

1906b *Magyar népballadák.* Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Endrődi Sándor. (Magyar Remekírók – A magyar irodalom főművei, 55.) Franklin-Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, Budapest.

Faragó József

1965 *Jávorfá-muzsika. Népballadák.* Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

1973 *Gyönyörű Bán Kata. Régi magyar népballadák.* Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Faragó József. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.

1986 *Virágok vetélkedése. Régi magyar népballadák.* Faragó József gondozásában. A dallamokat válogatta és sajtó alá rendezte Almási István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1993 *A Magyar Népballadák Táráért. Ethnographia CIV.* (1) 157–166. – Ua. In: Faragó József 2005: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 40–52.

1998 *Ószékely népballadák.* Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.

- 1999 *Ószékely népballadák*. Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Második, átnézett kiadás. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.
- 2002 *Csángómagyar népballadák*. Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Faragó József – Olosz Katalin
- 2006 *Régi erdélyi népballadák*. Összesítő válogatás Faragó József és Olosz Katalin gondozásában, bevezető tanulmánnyal, utószóval és jegyzetekkel. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Fazekas Zsuzsa (szerk.)
- 2004 *Varia Bibliographica. Kríza Ildikó köszöntése*. (EFI Communicationes, 12.) Európai Folklór Intézet, Budapest.
- Gragger Róbert
- 1927 *Magyar népballadák*. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta Gragger Róbert†. A kiadást a szerző hagyatékából Gálos Rezső gondozta. (A Napkelet Könyvtára, 19.) Magyar Irodalmi Társaság, Budapest.
- Greguss Ágost
- 1865 *A balladáról*. Koszorúzott pályamű. Kiadta a Kisfaludy Társaság. Emich Gusztáv tulajdona, Pest.
- Gyulai Pál
- 1862 Két ó-székely ballada. *Szépirodalmi Figyelő* II. 2. félév (12) 177–179, (13) 193–197, (14) 209–211, (15) 225–227, (16) 241–245.
- Kanyaró Ferenc
- 2015 *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905*. Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kritikai kiadás. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Katona Imre
- 1967 Az európai népballadák típuskatalógusának kérdéseiről rendezett freiburgi értekezéslet. *Ethnographia* LXXVIII. (4) 613–616.
- 1998 Ballada. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. (Osiris Tankönyvek) Osiris Kiadó, Budapest, 184–220.
- Kríza Ildikó
- 1971 Balladaklasszifikáció – ballada műfaj. (A magyar népballadák kiadásának néhány tanulságáról.) *Népi Kultúra – Népi Társadalom* V–VI. 183–197. – Ua. Ballada klasszifikáció – ballada műfaj. In:

Kríza Ildikó 1991: *A magyar népballada. Fejezetek a balladakutatásból.* (Folklór és Etnográfia, 56.) Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 44–60.

1975 A balladakutatók 7. találkozója Breukelen-ben (Hollandia). *Ethnographia* LXXXVI. (4) 635–636.

Kríza János

1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény.* Szerkeszti Kríza János. Első kötet. Stein János, Kolozsvárt.

2013 *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok.* Második kötet. Kríza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kríza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Küllös Imola

2017 Kanyaró Ferenc, Erdélyi népballadák és epikus énekek. 1892–1905: Kritikai kiadás. Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kolozsvár, Kríza János Néprajzi Társaság, 2015. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok.* 5. reciti, Budapest, 383–389. <http://reciti.hu/2017/4152>

MNGy XIV.

1924 *Nagyszalontai gyűjtés.* Gyűjtötte a Folklore Fellows Magyar Osztályának nagyszalontai gyűjtőszövetsége. Kodály Zoltán közreműködésével. Szerkesztette Szendrey Zsigmond. (*Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV.*) Kiadja a Kisfaludy Társaság. Athenaeum, Budapest.

Olosz Katalin

2015 Két kor küszöbén. Egy folklórgyűjtő tanár a 19–20. század fordulóján. In: Kanyaró Ferenc: *Erdélyi népballadák és epikus énekek. 1892–1905.* Kritikai kiadás. Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kríza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 27–133.

Olosz Katalin (közlésezi)

2018 *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek. 1912–1919.* A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kríza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Ortutay Gyula

1935 *Székely népballadák*. A balladákat összeválogatta és magyarázta Ortutay Gyula. Fametszetekkel díszítette Buday György. Budapest. [Második bővített kiadás Bp. 1940.; Harmadik, bővített kiadás Bp. 1948.; Negyedik, változatlan kiadás Bp. 1979.]

1955 *Magyar népköltészet*. II. *Népballadák*. (Magyar Klasszikusok) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

1985 *Magyar népköltészet. Népballadák. Népmesék*. A népballadák szövegét gondozta és jegyzeteit összeállította Kriza Ildikó, a népmesék szövegét gondozta és jegyzeteit összeállította Kovács Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Ortutay Gyula – Kriza Ildikó

1968 *Magyar népballadák*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula. Válogatta és jegyzetekkel ellátta Kriza Ildikó. Szépirodalmi Könyvkiadó, h.n. [Budapest].

1971 *A nagy hegyi tolvaj. Magyar népballadák*. Válogatta és a bevezetőt írta Ortutay Gyula. A jegyzeteket összeállította Kriza Ildikó. Magyar Helikon, h.n. [Budapest].

Sebestyén Gyula – Bán Aladár

1912 Tájékoztató a Folklore Fellows magyar osztályának országos gyűjtéséhez. *Ethnographia* XXIII. (4) 200–213. és kny.

Solymossy Sándor

[1935] Ballada. In: Czákó Elemér (szerk.): *A magyarság néprajza*. III. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 85–147.

Szakál Anna

2012 *„Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. A szétszóródott kéziratot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlése Szakál Anna. Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár.

[Vargha Gyula] (szerk.?)

é. n.^a [1924–1929 között]³¹ *Magyar népdalok*. Vargha Gyula bevezetésével. (Élő Könyvek – Magyar Klasszikusok, 39.) A Kisfaludy-Társaság megbízásából kiadja a Franklin-Társulat, Budapest.

³¹ A kötet megjelenésének hozzávetőleges datálására Vargha Gyula bevezetőjének és életrajzában egy-egy adata szolgált. Ha figyelembe vesszük egyrészt azt, hogy Vargha

é. n.^b [1924–1929 között] *Magyar népballadák és románcok*. Vargha Gyula bevezetésével. (Élő Könyvek – Magyar Klasszikusok, 40.) A Kisfaludy-Társaság megbízásából kiadja a Franklin-Társulat, Budapest.

Vargyas Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa*. I–II. Zeneműkiadó, Budapest.

Vikár Béla (szerk.)

é. n. [1906]³² *A magyar népköltés remekei. I. Szerelmi dalok*. Szerkesztette s a bevezetést írta Vikár Béla. (Remekírók Képes Könyvtára, 43.) Lampel R., Budapest.

é. n. [1906 v. 1907] *A magyar népköltés remekei. II. Balladák, románcok és rokonművek, stb.* Szerkesztette Vikár Béla. (Remekírók Képes Könyvtára, 44.) Lampel R., Budapest.

Sistematizarea baladelor populare în folcloristica maghiară

În cadrul lucrărilor de pregătire a catalogului baladelor populare maghiare din România, autoarea a trecut în revistă acele încercări, care s-au orientat spre sistematizarea baladelor populare maghiare. Ea a constatat că diferitele sistematizări din secolul XX s-au născut conform a trei principii diferite: cel mai des ne întâlnim cu gruparea baladelor conform reperului istoric, însă regăsim și încercări de sistematizare pe baza unor specificități tematice sau de gen. Autoarea consideră că deși nici una dintre metodele anterioare nu oferă o catalogizare completă a baladelor populare maghiare, totuși sistematizarea tematică ar fi cea care poate conduce la un rezultat liniștitor.

Gyula a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* utolsó kötetének megjelenése (1924) után írta a népdalkötet bevezető tanulmányát, hiszen abban megjelentként emlegeti az *MNGy* XIV. kötetét (ld. a bevezető XVIII. lapját), másrészt azt a tényt, hogy Vargha Gyula 1929. május másodikán elhunyt, óhatatlanul arra a következtetésre jutunk, hogy a két népköltészeti kötet a húszas évek második felében jelenhetett meg.

³² A kötet bevezetését Vikár Béla 1906. március 15-ről keltezte. Feltehetően a kötet abban az évben meg is jelent. A második kötet megjelenésének évére semmi támpontot nem találtam, így csak az feltételezhető, hogy vagy egyszerre jelent meg az első kötet, vagy a következő évben jött ki a nyomdából. *A magyar népköltés remekeiről az Ethnographia* 1908-ban közölt rövid, szerző nélküli könyvismertetést. (Ld. *Ethnographia* XIX. 1908. (3) 169–170.

Classification of Folk Ballads in Hungarian Folkloristic Studies

During the preparatory works for the catalogue of Hungarian folk ballads from Romania, the author revised all those attempts that were oriented towards the classification of Hungarian folk ballads. She pointed out that the different classifications of the 20th century were made based on three different principles: most often folk ballads were classified according to a historical point of view, but there were classifying attempts based on thematic or genre specificities. The author considers that although none of the existing methods were able to offer a complete classification of the Hungarian folk ballads, the classification based on the thematic aspect could lead to a comforting result.

Tekei Erika

Az 1970-es évek két romániai magyar népballadakötete dokumentumok tükrében

A romániai magyar néprajzi könyvkiadás második korszakának (1948–1989) utolsó két évtizede elsősorban a Kriterion Könyvkiadóhoz köthető, amely a romániai nemzeti kisebbségek kiadványainak megjelentetése céljából jött létre, állami nemzetiségi kiadóvállalként, az 1969-es kiadói decentralizálás eredményeként. A bukaresti székhelyű intézménynek indulásától, 1970-től Kolozsváron is működött magyar szerkesztősége, 1992 áprilisáig Dávid Gyula vezetésével (Dávid 2012).

Dolgozatom válogatást nyújt az 1970-es években kiadott balladakötetek kapcsán a kolozsvári fiókszerkesztőségnek a bukaresti központi szerkesztőséggel való levelezéséből, a kiadói szerkesztőknek a kötetek szerzőivel, a balladák gyűjtőivel, a szaklektorokkal folytatott levelezéséből, a kiadó kolozsvári irattárának dokumentumaiból.¹ Lelőhelyük az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – Szabédi László Emlékház Kézirattára, a Kriterion Könyvkiadó Kolozsvári Szerkesztőségének Irattára. A Kriterion kolozsvári fiókjának irattára 80 doboznyi iratanyag, a savmentes dobozok mérete többnyire 12×24 cm. Ebben a dobozrendszerben a 34–39. számú dobozokban kaptak helyet a Szerkesztőségi levelezés címet viselő dossziék, s egy-egy doboz kb. 500–1000 dokumentumot tartalmaz.

---

¹ A Kriterion Könyvkiadó kutatói ösztöndíjasaként 2019/2020-ban lehetőségem adódott a kiadó dokumentumainak tanulmányozására. Köszönettel tartozom az EMKE – Szabédi László Emlékház munkatársainak és Dr. Széman Péternek, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület országos elnökének a kutatómunkámhoz nyújtott segítségükért, továbbá az intézménynek, hogy hozzájárult az ott őrzött levéltári anyag közléséhez. Köszönettel tartozom Dávid Gyulának is, akihez a romániai magyar népköltészeti kiadványok szerkesztésére vonatkozó kérdéseimmel fordulhattam 2018-ban megvédett doktori disszertációm írása közben, és aki egyik levelében felhívta a figyelmemet a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári levéltárának iratanyagára.

Az Erdélyi Múzeum 2021/2. számában a 34.² és a 35.³ számú dobozokban található dokumentumokból válogattam, és tettem közzé Kallós Zoltán *Balladák könyve* című népköltészeti gyűjteményének (Kallós 1970) kézírata kapcsán a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségének a bukaresti szerkesztőséghez címzett leveleit; a Kallós Zoltán *Új guzsalyam mellett* (Kallós 1973) című nyomdakész kéziratához mellékelte kísérőiratokat,⁴ melyeket a kolozsvári szerkesztőségből postáztak a bukaresti központba; valamint Dávid Gyula egy 1973-ban kelt, Szilágyi N. Sándornak címzett levelét, amely Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye, a *Háromszéki népballadák* (Albert 1973) kéziratára vonatkozott, az akkoriban készülő kötet beosztására és a szöveggözlésre, de tulajdonképpen a teljes sorozatra, a kiadó gondozásában megjelent valamennyi balladagyűjteményre érvényes (Tekei 2021: 50–65).

A Kriterion Könyvkiadó Irattárának dokumentumaiból jelen dolgozatban az 1970-es évek első felében megjelent két népballadakötet kéziratára vonatkozó levelezést teszem közzé, Kós Károly *Székely balladák* (Kós Károly 1973a) és Ráduly János *Kibédi népballadák* (Ráduly 1975) című kötetére vonatkozó iratanyagot, a Kriterion Irattár 34., 35., 36.⁵ és 37.⁶ számú dobozából.

² A 34. számú doboz 4 dossziét tartalmaz: Szerkesztőségi levelezés. (1.) 1970. jan. 1. – 1970. szept. 25. – 1 dosszié; Szerkesztőségi levelezés. (2.) 1970. okt. 1. – 1971. ápr. 30. – 1 dosszié; Szerkesztőségi levelezés. (3.) 1971. máj. 1. – szept. 30. – 1 dosszié; Szerkesztőségi levelezés. (4.) 1971. okt. 1. – dec. 31. – 1 dosszié.

³ A 35. számú doboz szintén 4 dossziét tartalmaz: Szerkesztőségi levelezés. (5.) 1972. jan. 1. – jún. 30. – 1 dosszié; Szerkesztőségi levelezés. (6.) 1972. júl. 1. – dec. 31. – 1 dosszié; Szerkesztőségi levelezés. (7.) 1972. jan. 14. – jún. 3. – 1 dosszié[sic!]; Szerkesztőségi levelezés. (8.) 1973. jan. 1. – máj. 31. – 1 dosszié.

⁴ Murádin László szakvéleménye, Jagamas János szakvéleménye, Összesítő vélemény, Fülszöveg vagy népszerűsítő.

⁵ A 36. számú doboz 3 dossziét tartalmaz: Szerkesztőségi levelezés. (9.) 1973. jún. 1. – dec. 31. – 1 dosszié; Szerkesztőségi levelezés. (10.) 1974. jan. 3. – 1974. szept. 25. – 1 dosszié; Szerkesztőségi levelezés. (11.) 1974. szept. 5. – jún. 30. [sic!] – 1 dosszié.

⁶ A 37. számú doboz 3 dossziét tartalmaz: Szerkesztőségi levelezés. (12.) 1974. szept. 8. – 1975. nov. 10. – 1 dosszié; Szerkesztőségi levelezés. (13.) 1975. márc. 8. – 1976. dec. 29. – 1 dosszié; Szerkesztőségi levelezés. (14.) 1976. jan. 6. – 1976. dec. 21. – 1 dosszié.

Kós Károly *Székely balladák* című kötetére vonatkozó szerkesztőségi dokumentumok

Egy 1973. április 6-án kelt levél⁷ szerint a kolozsvári szerkesztőségből küldik a bukaresti központi szerkesztőségbe Kós Károly *Székely balladák* című kéziratát fotokópiaként, egy példányban, a következő mellékletekkel⁸ együtt: 38 darab fénykép, Benkő Samu bevezetője 3 példányban, összesítő vélemény, bibliográfiai adatlap⁹, munkaleíró lap¹⁰ és az elfogadási jegyzőkönyv. Dávid Gyula, a levél írója, a kolozsvári fiókszerkesztőség vezetője kéri, hogy a mellékelt iratok alapján a szerződést kössék meg, és a szerzőnek 50% előleget utaljanak ki. Az összesítő véleményben¹¹ pedig arra vonatkozóan tesz javaslatot, hogy a tervezett, a szerző aláírásával ellátott számozott példányokon kívül nagyobb példányszámú egyszerűbb kiadás is készüljön.

„Kedves Gyula! Mellékelten küldöm Kós Károly nekem írott levelét. Nézzétek meg, hogy lehetne eleget tenni kérésének. Nagyon szeretném, ha kedvében járhatnánk” – írta Domokos Géza, a Kriterion Könyvkiadó igazgatója 1973. november 16-án¹², és küldte Bukarestből Kolozsvárra Dávid Gyulának pár sorba foglalt kérését, valamint Kós Károly 1973. november 10-én kelt levelének¹³ másolatát.

Kós Károly 1907-ben készítette első könyvét, rajzolt kézírással és illusztrációkkal, melyet – a Domokos Gézának címzett levél szerint – jegyajándékkul adott két év múlva a mátkájának, Balázs Idának, „aki aztán fodorvászonnal borított kötésére reáhímezte a címképet”. Kós Károly a nyolc balladát¹⁴ Kriza János székely népköltési gyűjteményéből (Kriza 1863) válogatta, és a kis kötet, saját kezű írásának és rajzainak faksimile kiadása, 1973-ban jelent meg a Kriterion Könyvkiadó gondozásában, Benkő Samu ajánlásával (Kós 1973a). Az impresszum szövege

⁷ Kriterion Irattár, 35. d.[doboz] Kolozsvár, 1973. április 6. – lásd *Melléklet*, 1. sz. levél.

⁸ A levélben felsorolt mellékletek közül az összesítő vélemény és a fişa bibliografică a cärtii található meg a kolozsvári szerkesztőségi irattárban.

⁹ fişa bibliografică a cärtii = bibliográfiai nyilvántartó adatlap. Lásd az 1. sz. levél b) melléklete.

¹⁰ fişa lucrării = munkaleíró lap.

¹¹ Lásd 1. sz. levél a) melléklete.

¹² Kriterion Irattár, 36. d. Bukarest, 1973. november 16. – lásd *Melléklet*, 2. sz. levél.

¹³ Kriterion Irattár, 36. d. Kolozsvár, 1973. november 10. – lásd *Melléklet*, 3. sz. levél.

¹⁴ *Fogarasi István, Júlia szép leány, Kádár Kata, Kőműves Kelemenné, Barcsai, Pálbeli szép Antal, Molnár Anna, Bíró szép Anna.*

szerint: „Ez a könyv Kós Károly kilencvenedik születésnapjára készült, ezerkilencszázhetvenhárom decemberében, a Kriterion Könyvkiadó gondozásában, a Kolozsvári Nyomdaipari Vállalat műhelyeiben, összesen tizenkilencezerhatszáz példányban, ebből háromszáz számozott példány¹⁵ Kós Károly aláírásával.”

A kilencven esztendő Kós Károly 1973. november 10-én kelt, Domoikos Gézának küldött, fentebb említett, megejtően szép és megható levélben ír felesége haláláról, köszönetet mond a szintén 1973-ban kiadott, *Kalotaszegi krónika* (Kós 1973b) című könyvének honoráriumáért, és a *Székely balladák* kötet történetének ismertetése után a köteles szerzői példányokon kívül további 35 példányt kér, hogy gyermekeinek, unokáinak és barátainak dedikálhassa, ajándékozhasssa.

Ráduly János *Kibédi népballadák* című kötetére vonatkozó szerkesztőségi dokumentumok

Ráduly János *Kibédi népballadák* című gyűjteménye 1975-ben jelent meg, 4490 példányban¹⁶ (Ráduly 1975). Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel¹⁷ ellátta Ráduly János, a dallamokat hangszalagról Kusztozné Szabó Piroska jegyezte le, a népköltészeti részt Faragó József, a dallamokat Jagamas János ellenőrizte, kiadói szerkesztője Dávid Gyula volt. A változatokkal együtt 198 balladáról tudósít, melyek közül a kötetben 155¹⁸ jelent meg, majd folytatólagosan számozva közölte a gyűjtő a kötetből kihagyott balladák jegyzékét,¹⁹ valamint 38 balladának a kottáját is.

¹⁵ Ez a 300 példány kalotaszegi varróasszonyok hímzésével díszített vászonkötésben jelent meg.

¹⁶ A kolofon szerint a példányszám: 4400 + 90 kötve.

¹⁷ Jegyzetek a balladákhoz, Adatközlők mutatója, Tájékoztató a dallamok hovatarozásáról, Sorvégző hangok és szótagszámok mutatója, Tájsojegyék, Cím- és szövegmutató.

¹⁸ Klasszikus balladák (1–45), Rabénekek, keservesek (46–69), Betyárballadák (70–99), Új balladák (100–155).

¹⁹ „Alább folyamatos számozással közöljük a kötetből kihagyott balladák jegyzékét, hogy ezáltal az érdeklődők az egész kibédi gyűjteményről pontos áttekintést nyerhessenek. A kihagyott változatok esztétikailag gyengébbek, illetve töredékesek. Ezeket a balladákat a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája kolozsvár- napocai Etnográfiai és Folklor Osztályának archívumában helyeztük el, s a jegyzékben (a balladacím után) leltári számmal együtt szerepelnek, hogy hivatkozás vagy tanulmányozás esetén a kutatók számára azonosíthatók, illetőleg hozzáférhetők legyenek” (Ráduly 1975: 165).

A kötet kéziratát Ráduly János már négy évvel korábban elküldte a kolozsvári szerkesztőségnek, Dávid Gyulának címzett, a kéziratot kísérő levelét²⁰ 1971. október 19-én keltezte. E levél szerint a kéziratnak eredetileg *A híres betyár* címet adta, 142 balladát tartalmazott, és 76 balladának a dallamát is közölte. A tervezett kötet egyetlen helység, a Maros megyei Kibéd 1963 és 1971 között gyűjtött, teljes balladakincsét bemutató monográfia, ahogy a levél írója fogalmaz: „első próbálkozás a magyar folklorisztikában egy faluközösség népballada-kincsének a bemutatására.” A dallamokat hangszalagról Kuztosné Szabó Piroska jegyezte le, Jagamas János szakmai segítségével. Ráduly János ebben a levelében kérte, hogy a kötethez Faragó József írjon előszót, és szeretne volna, ha Kuztos Endre néhány szénrajza²¹ is bekerülne illusztrációként a kötetbe.

A kéziratra, majd a készülő kötetre vonatkozóan az 1971. október 19-én kelt első levélről a kötet megjelenéséig további 13 dokumentumot találtam a Kriterion Könyvkiadó Kolozsvári Szerkesztőségének Irattárában.

1973. október 13-án kelt Jagamas János 4 oldalnyi véleményezése²² „Ráduly János – Kuztosné Szabó Piroska, »Kibédi balladagyűjtemény« c. munkájáról”. A szaklektori véleményt olvasva választ kapunk arra a kérdésre, hogy a Ráduly János első levelében említett 76 dallamból miért csak 38 balladának a kottája került végül a kötetbe. Egyes dallamok közlését Jagamas János nem ajánlotta: 22 dallamot azért, mert „közismert, értéktelen műdalok [...] Ajánlom, hogy ezek dallam nélkül jelenjenek meg. A tudományos érdeklődő számára viszont szükségesnek látom a dallamok kezdősorának közlését szolmizációs jelöléssel, a jegyzetanyagban.” A népdalok és műdalok között mintegy átmenetet jelentő, félnépinek számító 11 dallam közlését sem javasolja. 14 népi dallamot hibás vagy gyenge változatnak ítél: „Ezek helyett elfogadhatóbb, épebb változatát kellene gyűjteni és azoknak közlését csak újabb ellenőrzés alapján ajánlhatom.” A szöveganyagot illetően javasolja, hogy ellenőrizni kellené az írásjelek egységes használatát, továbbá azt is, „hogy a kötet dallam- és szöveganyagát a szerzők vessék egybe Seprődi János megjelenés

²⁰ Kriterion Irattár, 34. d. Kibéd, 1971. október 19. – lásd *Melléklet*, 4. sz. levél.

²¹ Kuztos Endre szénrajzai nem kerültek be a kötetbe.

²² Kriterion Irattár, 36. d. Kolozsvár, 1973. október 13. – lásd *Melléklet*, 5. sz. dokumentum.

alatt álló kibédi gyűjteményével²³ és esetenként, jegyzetben említsék meg a dallam- és szövegváltozatokat egyaránt.”

Dávid Gyula 1973. október 17-én kelt levelének²⁴ mellékleteként küldi Ráduly Jánosnak Jagamas János véleményezését, a dallamanyagot tartalmazó dossziéval együtt. A szerződés megkötése érdekében arról érdeklődik, hogy Faragó Józseffel miben állapodtak meg a gyűjtött anyag sajtó alá rendezésére vonatkozóan.

Ráduly János 1973. október 25-én kelt válaszlevele²⁵ szerint a készülő kötet összeállítását illetően eredetileg úgy tervezték, hogy Faragó József ír részletes bevezető tanulmányt, ő pedig a jegyzetanyagot készíti el. Később Faragó már csak rövid előszó megírását vállalta, a bevezető tanulmányt pedig együtt írták volna meg, közösen végzett folklorisztológiai felmérések eredményeit hasznosítva, és a jegyzetanyagot Ráduly János állította volna össze. Beszámol továbbá arról is, hogy elkészítette a teljes szöveganyagot, az adatközlők mutatóját, a cím- és szövegmutatót; át kell még dolgoznia a mintegy negyven oldalnyi jegyzetanyagot, s így rövid időn belül már csak az előszó és a bevezető fog hiányozni.

E levélben foglaltak előzménye, hogy Faragó József 1964. április 27-én felkereste Kibéden Ráduly Jánost, és a készülő balladagyűjteményről való beszélgetésük során már akkor felmerült, hogy érdemes volna folklorisztológiai módszerrel, számadatok, statisztikai táblázatok segítségével felmérni a falu balladaismeretét. Ráduly János 1967-ben már össze is foglalta felmérésének néhány eredményét, és *Számadatok a népbaldák mai népszerűségéről* című kéziratát eljuttatta Faragó Józsefhez, aki a *Korunk* szerkesztőségének adta át, de a társadalomtudományi folyóiratban nem tették közzé (Faragó 1971). Újabb kibédi adatok és eredmények felhasználásával 1969-ben elkészült Faragó József és Ráduly János kö-

²³ Seprődi János a kolozsvári Református Kollégium tanára volt, aki 1897 és 1911 között gyűjtött népzenei anyagot a szülőfalujában. *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése* címmel 1974-ben jelent meg kötet a Kriterion Könyvkiadó gondozásában, 3400 példányban. A bevezető tanulmányt Almási István, Benkő András és Lakatos István írta. A zenei írásokat Benkő András, a népzenei gyűjtést Almási István rendezte sajtó alá, a kötetet Benkő András gondozta (Seprődi 1974).

²⁴ Kriterion Irattár, 36. d. Kolozsvár, 1973. október 17. – lásd *Melléklet*, 6. sz. levél.

²⁵ Kriterion Irattár, 36. d. Kibéd, 1973. október 25. – lásd *Melléklet*, 7. sz. levél.

zös tanulmánya,²⁶ amely magyarul nyomtatásban először Budapesten, a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratában, az *Ethnographia* 1969/4-es számában jelent meg, *A népballadák egy romániai magyar falu mai köztudatában* (Faragó–Ráduly 1969) címmel, majd 1971-ben *A népballadák Kibéd mai köztudatában*²⁷ (Faragó–Ráduly 1971) címmel a *Művelődés*, a romániai magyar közművelődés havi folyóirata 12. számában is. A két szerző közötti munkamegosztást illetően a kibédi adatközlők kikérdezését és a statisztikai táblázatok összeállítását Ráduly János végezte, a tanulmány szövegét Faragó József írta meg. Az 1975-ben kiadott kötet, a *Kibédi népballadák* bevezető részét végül Ráduly János írta meg, de befoglalta a korábbi közös tanulmányuk egyes részeit is.

A Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségének irattárában a készülő kötetre vonatkozó következő dokumentum 1974. szeptember 7. keltezésű,²⁸ ekkor írta Ráduly János egy képeslap hátoldalára: „Kedves Dávid Gyula, most látom, hogy a kézirat első szavába gépelési hiba csúszott be: a második oldalon, a 13. sorban, a lakosság száma nem 1470, hanem 2470. Kérem kijavítani. A tegnap külön levelet²⁹ küldtem a gépeléssel kapcsolatban, gondolom, eddig megérkezett. Szíves üdvözlettel, Ráduly János”.

²⁶ „1969 tavaszán, a népballadakutatók brünni nemzetközi tanácskozásának közeledtével arra gondoltam, hogy a kibédi tanulságokról a szakemberek szélesebb körét is érdemes volna tájékoztatni. Így született meg tanulmányunk mostani formája, külföldi használatra szánt címével: *A népballadák egy romániai magyar falu mai köztudatában*.” Faragó József ezt a tanulmányt először Kolozsváron mutatta be április 3-án, az akadémiai Etnográfiai és Folklor Intézet ülésén; április 10–12-én a népballadakutatók brünni nemzetközi tanácskozásán, ahol több szakember is elkérte kiadásra; április 18-án Budapesten ismertette a Néprajzi Kutatócsoportban; szeptember 2-án Bukarestben, „A népi alkotás a jelenkorban” tematikájú nemzetközi tudományos ülészakon, a Románia ’69 első nemzetközi folklórfesztivál és verseny keretében; végül 1970 áprilisában Jugoszláviában, az Újvidéki Egyetem, majd a Szabadkai Tanárképző Főiskola magyar tanszékén. A tanulmány először cseh nyelven jelent meg Oldřich Sirovátka brünni folklorista fordításában, a *Národopisné Aktuality* 1969. évi 3–4. számában.

²⁷ A *Művelődés*ben megjelent tanulmányt hat balladaszöveg (*Barcsai, Molnár Anna, A rossz feleség, Szabó Vilma, Bogár Imre, Butyka Imre*) is kiegészíti, valamint Szilágyi Évának e balladákhoz készített illusztrációi.

²⁸ Kriterion Irattár, 36. d. Kibéd, 1974. szeptember 7. – lásd *Melléklet*, 8. sz. levél.

²⁹ Ez a levél nem található meg a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségi irattárában.

1974. szeptember 21-én kelt, Ráduly Jánosnak címzett levelében³⁰ Dávid Gyula értesíti, hogy a kézirata megérkezett, hozzáfogott az olvasásához, és hogy a csak kéziratban meglévő dallammutatókat legépetteti. Az előszóból és a jegyzetektől még egy példányt kér.

Ráduly János 1974. szeptember 25-én kelt válaszelevele³¹ a korabeli vidéki értelmiségi lehetőségeinek dokumentuma: „az előszóból és a jegyzetektől, sajnos, nem maradt fölösleges gépelt példányom; ezért arra kérem, szíveskedjék legépettetni, ugyanis én az iskola gépén szoktam dolgozni, de mostanában alig juthatok hozzá, állandóan foglalt. Ráadásul nincs rajta – á betű, ami nagyon megnehezíti a javítást.”

1974. október 19-én kelt levelében³² Dávid Gyula a készülő kötet bevezető tanulmányának folklórszociológiai vonatkozású kiegészítésére kérte fel Ráduly Jánost, Salamon Anikó referátumára hivatkozva, aki Budapesten végzett néprajz szakot, és 1973–1975 között a kiadó külső munkatársaként tevékenykedett, majd 1975–1981 között a kolozsvári szerkesztőség könyvszerkesztője volt. Ez a szaklektori vélemény nem található meg a kiadó kolozsvári szerkesztőségének irattárában, viszont Salamon Anikó a *Kibédi népballadák* megjelenése után az *Utunkban* közzétett recenziójában (Salamon 1975: 1–2) azt kifogásolta, hogy a kibédi balladákötetben a folklórszociológiai felmérés eredményei az egyes balladákhoz fűzött jegyzetekben maradtak, részben kiaknázatlanul. Példaként egy különleges balladaéneklési alkalmat említett, a siratót, a magyarajkú kibédi cigányok halottvirrasztóját.³³

³⁰ Kriterion Irattár, 36. d. Kolozsvár, 1974. szeptember 21. – lásd *Melléklet*, 9. sz. levél.

³¹ Kriterion Irattár, 36. d. Kibéd, 1974. szeptember 25. – lásd *Melléklet*, 10. sz. levél.

³² Kriterion Irattár, 36. d. Kolozsvár, 1974. október 19. – lásd *Melléklet*, 11. sz. levél.

³³ „Kár, hogy bár a kötet a hagyományos, a paraszti közösségekben általános, de ma már jórészt megszűnt éneklési alkalmakat, társas összejöveteleket (mint a fonó, tollútépő, kukoricahántó, lakodalom, keresztelő), valamint a balladatanulási alkalmakat (mint a kalákában, illetve napszámában való kapálás, szénázás, gyümölcszedés) elég részletesen tárgyalja, ugyanakkor azonban a tudomány számára is új, élő jelenségről, a magyar balladák fennmaradását, funkcióváltását, sőt új balladák születését biztosító cigányvirrasztóról – bár lényeges vonásait összefoglalja – végül mégis aránytalanul keveset mond. Reméljük, hogy az erre legilletékesebb Ráduly János nem bízta ennek pótlását utána jövő kutatókra, hanem egy következő tanulmányban bővebben feldolgozza a témát, annál is inkább, mivel egyfelől a jegyzetek tartalmazzák a szükséges adatok jó részét, másfelől sokéves helyszíni gyűjtő gyakorlata alapján ő tud a legtöbbet e szokásról. Részletesebben ismertethetné a balladák helyét, életét új szokáskörnyezetükben, illetve új funkciójukban, tehát úgy tárgyalhatná, mint szokásköltészeti műfajt. Ezért magát a szokást is részletesebben bemutathatná: mikor van a virrasztó, kik vesznek részt benne, mi a balladák helye és aránya a sirató-repertóriumban; kinek mit énekelnek stb.” (Salamon 1975: 2).

Ráduly János 1975. január 19-én kelt, Dávid Gyulának címzett levelében³⁴ arról számolt be, hogy Faragó Józsefnek megírta, a közös tanulmányukból mi került be végül a *Kibédi népballadák* bevezető részébe, és örömét fejezte ki, hogy a nyomdakész kézirat végre Bukarestbe került.

Dávid Gyula 1975. március 11-én kelt, Ráduly Jánosnak címzett levele³⁵ szerint a kézirat nyomdába került. Kuzstosné Szabó Piroska honoráriumával kapcsolatos kérdései tájékoztatást nyújtanak a folklórkiadványokra, a folklórgyűjtésre, a válogatásra és szöveggondozásra vonatkozó, korabeli honoráriumtörvényről: „Folklórkiadványok esetében ugyanis a honoráriumtörvény három szöveggözlésformát ismer: 1/ eredeti forrásokból közölt, kiadatlan folklórközlés (gyűjtés) 2/ Válogatás és átírás gyűjteményekből vagy archívumból (válogatás) és 3/folklórkritikai kiadás, műfajok és tájegységek szerinti rendszerezés (válogatás és szöveggondozás).” Arról is értesíti ebben a levélben Rádulyt Jánost, hogy balladagyűjteménye a kiadó népköltészeti kiadványtípusainak formátumában,³⁶ a *Balladák könyvéhez* (Kallós 1970) és a *Háromszéki balladákhoz* (Albert 1973) hasonlóan fog megjelenni.

1975. március 15-én kelt válaszlevelében³⁷ Ráduly János a balladák dallamanyagára, a honorárium kiszámítására vonatkozóan írja: „Ami a munkamegosztást illeti: valóban, Kuzstosné Szabó Piroska nem végzett helyszíni gyűjtést, a dallamokat az én hangszalagfelvételeimről jegyezte le, viszont ő rendezte sajtó alá s a dallammutatók is az ő munkái.”

Dávid Gyula 1975. április 28-án kelt,³⁸ Jagamas Jánosnak címzett, valamint 1975. május 6-án kelt, Ráduly Jánosnak címzett levele³⁹ a zenei anyag javítására vonatkozik, a nyomdából érkezett levonatok korrektúrázására.

Dávid Gyula 1975. június 17-én kelt levelében⁴⁰ értesíti Ráduly Jánost arról, hogy a kötet megjelent, mellékelten küldi az első – ún. „hencegő” – példányt, és részletesen ír az összesített, valamint a munkafázisokra lebontott, ívenként járó honoráriumokról és a további tiszteletpéldányokról.

³⁴ Kriterion Irattár, 37. d. Kibéd, 1975. január 19. – lásd *Melléklet*, 12. sz. levél.

³⁵ Kriterion Irattár, 37. d. Kolozsvár, 1975. március 11. – lásd *Melléklet*, 13. sz. levél.

³⁶ A levélben említett két kötet vászonkötésben jelent meg, a formátumukra vonatkozó adatok: méret: 22,5x12 cm, alak: 70x100/24, papír: 80 g-os famentes.

³⁷ Kriterion Irattár, 37. d. Kibéd, 1975. március 15. – lásd *Melléklet*, 14. sz. levél.

³⁸ Kriterion Irattár, 37. d. Kolozsvár, 1975. április 28. – lásd *Melléklet*, 15. sz. levél.

³⁹ Kriterion Irattár, 37. d. Kolozsvár, 1975. május 6. – lásd *Melléklet*, 16. sz. levél.

⁴⁰ Kriterion Irattár, 37. d. Kolozsvár, 1975. június 17. – lásd *Melléklet*, 17. sz. levél.

Összegző gondolatok

Egy korábbi, 2019-ben megjelent tanulmányomban (Tekei 2019: 257–301), amely a romániai magyar néprajzi könyvkiadás második korszakában (1948–1989) kiadott balladagyűjtemények recepciótörténetét illetően a könyvkiadásra összpontosított, diskurzuselemző módszerrel többek között arra kerestem a választ, hogy az adott történelmi-politikai kontextusban a különböző intézmények képviselőinek egy-egy balladagyűjteménnyel kapcsolatos elvárásai milyen ideológiák keretében, milyen tudomány- és kutatástörténeti eredmények ismeretében fogalmazódtak meg. A népköltészeti kötetek mellett kutatásom alapvető forrásainak bizonyultak az időszak meghatározó folyóiratainak hasábjain – *Utunk* (1946–1989), *Művelődési Útmutató* (1948–1956), *Művelődés* (1957–1989), *Falvak Dolgozó Népe* (1952–1989), *Igaz Szó* (1953–1989), *Korunk* (1957–1989), *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (1957–1989), *A Hét* (1970–1989) –, romániai magyar havi- és hetilapokban megjelent recenziók, kritikák, szacikkek és tanulmányok. Ennek a kutatásnak a folytatása, kiegészítése a Kriterion Könyvkiadó irattára, a szerkesztőségi levelezés tanulmányozása.

A Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségi irattárában őrzött, az 1970-es évek első felében kiadott népballadakötetekre vonatkozó dokumentumok könyvtörténeti adatokkal szolgálnak, a leveleket olvasva végigkövethetjük a kéziratok útját a könyvvé válásig, megismerkedhetünk a korszak könyvkiadására, a népköltészeti gyűjtésre, a folklórszövegek válogatására, rendszerezésére és sajtó alá rendezésére vonatkozó szabályokkal és törvényekkel. A könyvkiadó nem csak közvetített a szerző és a nyomda között, hanem szaklektorok és szakszerkesztők bevonásával, a szerzőkkel való folyamatos írásbeli kapcsolat-tartás által a kézirat szakmai finalizálásában is jelentős szerepet töltött be. A szerkesztőségi levelezésből az a törekvés olvasható ki, hogy a népköltészeti kötetekben a szakszerű gyűjtések eredményeit tudományos igényvel és apparátussal tegyék közzé, ugyanakkor a kiadásra kerülő könyvek ne csak az értelmiségi elithez szóljanak, hanem szépirodalmi és tudományos ismeretterjesztő olvasmányként a nagyközönség számára is érthetővé, mind tartalmilag, mind a kivitelezésben vonzóvá váljanak, valamint a lokális és regionális identitás megőrzőjeként, alakítójaként is hatékonyan működhessenek. A szövegközpontú megközelítési

módot kiegészítő, felváltó egyéniségkutató és folklórszociológiai módszer, a balladakötetekben, balladagyűjteményekre vonatkozó tanulmányokban felmutatható eredmények nemzetközi visszhangra is számíthattak.

Szakirodalom

Albert Ernő

1973 *Háromszéki népballadák*. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye. Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Dávid Gyula

2012 Új időszámítás kezdete a hazai magyar néprajzi könyvkiadásban (A Kriterion Könyvkiadó első évei). In: György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20. A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 123–132.

Faragó József

1971 A kibédi balladatanulmány elé. *Művelődés* XXIV. (12) 41.

Faragó József – Ráduly János

1969 A népballadák egy romániai magyar falu mai köztudatában. *Ethnographia* LXXX. (4) 504–513.

1971 A népballadák Kibéd mai köztudatában. *Művelődés* XXIV. (12) 42–49.

Kallós Zoltán

1970 *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1973 *Új guzsályam mellett. Éneklettem én özvegyasszon Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa hetvenhat esztendőskoromban Klézsén Moldvába*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Kós Károly

1973a *Székely népballadák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1973b *Kalotaszegi krónika*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Kriza János

1863 *Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény*. Stein János Erd. Muz. Egyleti könyvtár bizománya, Kolozsvártt.

Ráduly János

1975 *Kibédi népballadák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Salamon Anikó

1975 Kibédi népballadák. *Utunk* XXX. 37(1402) (1975. szeptember 12.)
1–2.

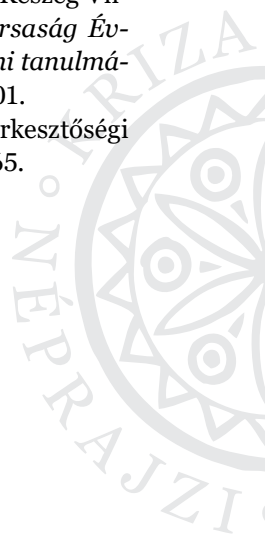
Seprődi János

1974 *Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése*. Kriterion Könyvkiadó,
Bukarest.

Tekei Erika

2019 Balladagyűjtemények recepciótörténete a romániai magyar néprajzi könyvkiadás második korszakában (1948–1989). In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27. Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 257–301.

2021 A Kriterion Könyvkiadó első balladagyűjteményei a szerkesztőségi levelezés tükrében. *Erdélyi Múzeum* LXXXIII. (2) 50–65.

Melléklet – Levelek, dokumentumok

Kós Károly Székely balladák című kötetére vonatkozó szerkesztőségi dokumentumok

1. sz. levél – Kriterion Irattár, 35. doboz, Nr. 84. – gépirat
Dávid Gyula levele a Kriterion Könyvkiadó Bukaresti szerkesztőségének – Kolozsvár 1973. április 6.

Kriterion Könyvkiadó
Szerkesztősége
Kolozsvár

Nr. 84.⁴¹

Kolozsvár, 1973. április 6.

Kriterion Könyvkiadó
Bukarest

Mellékelten küldjük Kós Károly SZÉKELY BALLADÁK című kötetének kéziratát – tekintettel arra, hogy fotokópiáról van szó – egy példányban.

Melléletek:

- 38 drb fénykép
- (az 1. sz. címlaprajz, a 2, 3, 4 számozatlan, 6. és 40. lap hiányzik)
- Benkő Samu bevezetője (3 pl)
- összesítő vélemény
- fișa bibliografică a cărții
- fișa lucrării
- elfogadási jegyzőkönyv

Kérjük a kéziratot továbbküldeni, a mellékelt iratok alapján a szerződést megkötni és mivel elfogadott kéziratról van szó, a szerzőnek 50% előleget kiutalni.

Baráti üdvözlettel:
[Dávid Gyula]⁴²

---

⁴¹ A levél száma kézírással.

⁴² Aláírás nélkül, mert a kolozsvári szerkesztőségben maradt levélmásolat, de a kéziratokra vonatkozó, a bukaresti központi szerkesztőségbe küldött leveleket Dávid Gyula fogalmazta meg és írta alá.

a) *Összesítő vélemény Kós Károly Székely balladák című kéziratáról*

A kilencvenedik születésnapjához közeledő Kós Károly köszöntéséül jelenik meg ez a kötet, mely egyedülálló példája az író és könyvművész Kós Károly egyéniségének.

Nyolc székely népballada klasszikus szövegváltozatát írta-rajzolta könyvvé eljegyzési ajándéku későbbi feleségének, aki nemrég halt meg.

A kötet minden egyes balladáját kezdő-rajzok és záródíszek ékesítik. Bár a kézzel írott szöveg maga is utánozhatatlan művészi munka, s a régi kalotaszegi írásmódból formált betűtípusával a balladaszövegekkel egyenrangú művészi teljesítmény.

Meggyőződésünk, hogy a könyv könyvművészeti esemény lesz, méltó a romániai magyar írás és könyvkiadás mesteréhez.

Javasoljuk, hogy a születésnapra megjelenő különleges nyomdai kiállítástú könyvből készüljön a szerző aláírásával ellátott számozott példányokon kívül nagyobb példányszámú egyszerűbb kiadás is, hiszen a szép könyv szeretetére és megbecsülésére nevelésnek talán nem adódik kiválóbb alkalma, mint épp ez, amikor egyúttal a romániai magyar könyvművészet legnagyobb alkotója előtt tiszteleghetünk.

Kolozsvár, 1973. április 6.

b) *Fișa bibliografică a cărții*

Autor ⁴³	KÓS KÁROLY
Titlu ⁴⁴	SZÉKELY BALLADÁK (Balade populare secuiești)
Prefață ⁴⁵	BENKŐ SAMU
Genul ⁴⁶	reproducere grafică
Pagini ⁴⁷	41
Prețul ⁴⁸	

Scriitorul Kós Károly, care împlinește în acest an 90 de ani este cunoscut și apreciat în literatura maghiară din țara noastră și ca grafician de carte și editor. În perioada dintre cele două războaie mondiale a scos de sub tipar o serie de cărți valoroase pentru execuția tipografică, apoi în calitatea sa de conducător al editurii Erdélyi Szépművés Céh (1925–1944) a imprimat o ținută cărți literare maghiare de la noi.

⁴³ szerző

⁴⁴ cím

⁴⁵ bevezető

⁴⁶ a könyv típusa

⁴⁷ oldalszámok

⁴⁸ ár – a könyv árára vonatkozóan itt nem tüntettek fel adatot

Cu ocazia împlinirii vârstei de 90 de ani este deci firesc să scoatem în ediție facsimilă această carte de balade, pe care a făcut-o în 1909 într-un singur exemplar, scris cu caractere create de Dsa pe baza literelor folosite de înscricții populare și prevăzută cu desene și inițiale.

Cluj la 6 aprilie 1973⁴⁹

2. sz. levél – Kriterion Irattár, 36. doboz, számozatlan, fejléces levél – gépirat Domokos Géza levele Dávid Gyulának – Bukarest, 1973. XI. 16.

Kriterion

București

Piața Scînteii Nr. 1.

Telefon: 17.60.10 – 17.60.20.

16. XI. 1973.

Kedves Gyula!

Mellékelten küldöm Kós Károly nekem írott levelét. Nézzétek meg, hogy lehetne eleget tenni kérésének. Nagyon szeretném, ha kedvében járhatnánk.

Domokos Géza⁵⁰

---

⁴⁹ Kós Károly író, aki az idén tölti 90. életévét, hazánk magyar irodalmának ismert és nagyra becsült egyénisége, könyvillusztrátorként és szerkesztőként is. A két világháború közötti időszakban értékes, különleges nyomdai kiállítású könyvek egész sorát hozta ki sajtó alól, majd az Erdélyi Szépmíves Céh (1925–1944) kiadójának vezetőjeként díszmegjelenéssel ruházta fel a nálunk kiadott magyar irodalmi műveket. 90. születésnapja alkalmából természetes tehát, hogy faksimile kiadásban közkinccsé tegyük ezt a balladakötetét, melyet egyetlen példányban készített el 1909-ben, kézzel írott betűit népi feliratok alapján formálva, rajzokkal és iniciálékkal kiegészítve. Kolozsvár, 1973. április 6. [saját fordításom – T.E.]

⁵⁰ A név gépirással és kézzel is aláírva.

3. sz. levél – *Kriterion Irattár, 36. doboz számozatlan – gépirat*
Kós Károly levele Domokos Gézának – Kolozsvár 1973. XI. 10.

MÁSOLAT

Domokos Géza úrnak

Tisztelt Igazgató Uram,
 Kedves Barátom,

Mindenek előtt szíves bocsánatát kell kérnem, hogy régen tartozó levelemet ilyen késve írom meg. Aminek oka azonban nemcsak a túlságosan is megvényt és megviselt emberi szervezetem testi és szellemi munkabírásának természetes megcsökkenése / szív működés gyengülés, érszűkülés, szinte állandó spondilózis /, hanem és főképpen az én áldott és hűséges feleségem idei évi halála következtébeni lelki összeroppanásom.

Elsősorban hálásan köszönöm a „Kriterionnak” azt az irányomban tapasztalt nagylelkűségét, hogy a „Kalotaszegi krónika” című könyvemnek a szerződésünkben előirányozott és általam elfogadott honoráriumát a valóságban négyszeresére emelte fel és a könyv elfogadása utáni járandóságomat /a honorárium felerészét/ ebben a felemelt összegben utalta is ki. Ez most éppen jól is fogott, merthogy elárvultságomban és tehetetlenségemben az én szerető leányom és vejem magukhoz költöztettek kertés lakóházukba, melyet azonban alapjától tetejéig nemcsak restaurálniuk és korszerűsíteniük kellett, de éppen reám való tekintettel két új helyiséggel bővíteniük is, amihez én, főleg a „Kriterion” jóvoltából tiszttelesen segítségükre lehettem.

Másodsorban – ha kissé restelkedve is –, de előhozakodom kéréssel is. A „Kriterion” az én 90. születésem napjára faksimilében adja ki az én 66 évvel ezelőtt, diplomatervem készítése közben, pihenésül rajzolt balladás könyvecskémet, : / amelyet – elkészülte után két évvel, amikor egzisztenciámat biztosítottam tudtam – hivatalosan is eljegyzett mátkámnak ajándékoztam jegyajándéku – aki aztán fodorvászonnal borított kötésére reáhímezte a címképet.

Tudtommal ebből a könyvecskéből 300 számozott példány is a szerző saját kezű aláírásával, és egy olcsó kiadás is a könyvárusi forgalom számára.

Kérésem az volna, hogy a kötelező szerzői példányokon kívül biztosítson a „Kriterion” számomra, – és természetesen az én anyagi terhemre-költségemre –, még 10/tíz/dr. amatőr példányt és 25 /huszonöt/ dr. olcsó kiadású példányt, hogy azokat gyermekeim, unokáim és hűséges jóbarátaim számára dedikáltan karácsonyi ajándéku emléku ajándékozhassam.

Ismételten is hálásan köszönve a „Kriterion” hozzám való nagylelkűségét és kérve utóbbi kérésem lehetőség szerinti teljesítését, vagyok Igazgató Uramnak és, – szíves engedelmevel, – kedves Barátomnak őszinte tisztelettel és igaz barátsággal, szíves üdvözlettel

Kós Károly

Kolozsvár 1973. XI. 10.

Ráduly János Kibédi népballadák című kötetére vonatkozó szerkesztőségi dokumentumok

4. sz. levél – *Kriterion Irattár*, 34. doboz, számozatlan – gépirat
 Ráduly János levele Dávid Gyulának, Kibéd, 1971. október 19.

Kedves Dávid Gyula,

mintegy másfél-két hónappal ezelőtt Bukarestből Markovits Márton elvtárs arról értesített, hogy a Kiadót érdekelné népballada-gyűjteményem kézírata. Arra kért, hogy mihelyt végzek a kötet anyagának összeállításával, a kéziratot küldjem a kolozsvári Szerkesztőséghez, az Ön címére.

A híres betyár című kéziratom összesen 142 balladát tartalmaz, 76 balladának a dallamát is közlöm. Egyetlen helység, Kibéd balladáinak monografikus feldolgoása ez a könyv, s mint ilyen, első próbálkozás a magyar folklorisztikában egy faluközösség népballada-kincsének a bemutatására. A dallamokat kérésre Kusztosné Szabó Piroska jegyezte le magnószalagról, a lejegyzésben Jagamas János igen értékes segítséget adott. Szeretném, ha a kötethez Faragó József írónak meg az előszót, mint olyan kutató, aki mindvégig segített a gyűjtő-munkában, s leginkább ismeri balladakutató tevékenységemet. Ugyanakkor – Faragó Józseffel és Kusztos Endrével egyetértésben – szeretném, ha Kusztos Endre néhány szénrajza is helyet kapna a kötetben.

A gyűjtésről, a közlés módjáról, a balladák mai életéről a kötethez csatolt Jegyzetek-ben szoltam (156. old.-tól).

Nagyon kérem, a kézirat sorsáról – alkalomadtán – értesítsen.

Szívélyes üdvözlettel,
 Ráduly János [a név kézírással]

Kibéd, 1971. okt. 19.

5. sz. dokumentum – *Kriterion Irattár*, 36. d. – gépirat [részlet]
 Jagamas János szaklektori véleménye, Kolozsvár, 1973. okt. 13.

Véleményezés

Ráduly János – Kusztosné Szabó Piroska,
 „Kibédi balladagyűjtemény” c. munkájáról.

A kötetben szereplő dallamokat átnéztem. Megjegyzéseim a következők:

1. Az alábbi sorszámú / piros ceruzával megjelölt / dallamok közlését nem ajánlom, mert közismert, értéktelen műdalok: 14, 18, 31, 36, 40, 52, 55, 56, 58, 67, 70, 75, 79, 80, 81, 89, 90, 95, 103, 104, 108, 143. Ajánlom, hogy ezek dallam nélkül jelenjenek meg. A tudományos érdeklődő számára viszont szükségesnek látom a dallamok kezdősorának közlését szolmizációs jelöléssel, a jegyzetanyagban.

2. Tekintettel arra, hogy a kötetben szerepelnek olyan dallamok is, amelyek a népdal és műdal között mintegy átmenetet jelentenek, tehát félnépinek számítanak, ezeket szintén jegyzetben meg kellene említeni. Ilyenek a 28, 41, 43, 77, 100, 109, 119, 125, 148, 150 és 153. sz. dallamok.

3. A következő népi dallamok hibás, vagy gyenge változatnak látszanak: 20, 32, /44,/ 51, 62, 69, 72, 88, 96, 97, 106, 134, /141,/ 147. Ezek helyett elfogadhatóbb, épebb változatát kellene gyűjteni és azoknak közlését csak újabb ellenőrzés alapján ajánlhatom.

[...]

Míndezek tekintetbevételével a kötetet kiadásra ajánlom; de jelen formájában nem tekintem kiadásra kész kéziratnak. Végleges formájának újra átnézéséhez ragaszkodom.

Javasolom, hogy a kötet dallam- és szöveganyagát a szerzők vessék egybe Seprődi János megjelenés alatt álló kibédi gyűjtményével és esetenként, jegyzetben említsék meg a dallam- és szövegváltozatokat egyaránt. Ez egyébként a tudományos etika szempontjából is kívánatos.

A közönség tájékoztatására szükségesnek gondolom az egyes dallamok hovatarozására külön jegyzéket készíteni: melyek a régi-, vagy új stílusba tartozó népdalok, melyek az átmeneti réteg dallamai és végül melyek az idegen átvételnek számítók. Pl. szlovák átvétel a 82, 83, 85. sz. dallam, német átvétel a 154.

A 113. sz. dallamnak, ha nem kerülne elő a 12 szótagú 4 soros teljes formája, akkor megjegyzésben meg kellene említeni, hogy ez féldallam: előtag.

A szerzők ellenőrizzék le, hogy az egyes versszakokban szótagszám-változás van-e. Ezek kivitelezését kottával, jegyzetben közölni kell.

Jagamas János

Kolozsvár, 1973. okt. 13.

6. sz. levél – *Kriterion Irrattár*, 36. d. Nr. 200. – gépirat
Dávid Gyula levele Ráduly Jánosnak – Kolozsvár, 1973. október 17.

KRITERION KÖNYVKIADÓ
SZERKESZTŐSÉGE
KOLOZSVÁR

Kolozsvár, 1973. okt. 17.

Ráduly János
Kibéd
(Chibed. jud. Mureş)

Kedves Ráduly János,
hosszas hallgatás után jelentkezőnk a Kibédi balladák dalgában. Jagamas János professzor úrtól megkaptuk a dallamokról szóló véleményezést, mellékelten küldjük a dallamok anyagával együtt, azzal a kérés-

sel, hogy a véleményben foglaltak értelmében szíveskedjék társszerzőjével, Szabó Piroskával a jelzett hibákat kijavíttatni.

A kötet szövegrésze úgy tudom, Faragó Józsefnél van. Szeretném, ha tájékoztatna, milyen szerzői kapcsolatban vannak Faragó Józseffel? Volt-e valamilyen megállapodásuk arról, hogy a kötet gyűjtött anyagát ő rendezi sajtó alá. Meg kellene ugyanis kötnünk a szerződést is és nem szeretnék sem egy már meglévő megállapodást átlépni, sem egy meg nem lévőnek elébe menni. Különben a kötetet szeretnők minél hamarabb nyomdakészen látni s ehhez a kézirattal kapcsolatos konkrét munkát megkezdeni.

Válaszát várva, szíves üdvözzellet:

[Dávid Gyula]

mellékeljük a dallamanyagot tartalmazó dossziét is.

*7. sz. levél – Kriterion Irattár, 36. d. számozatlan – kézirat
Ráduly János levele Dávid Gyulának – Kibéd, 1973. október 25.*

Kedves Dávid Gyula

a dallamok sértetlenül megérkeztek, máris fölvettem a kapcsolatot Kusztošnéval s megpróbálunk mindenben érvényt szerezni Jagamas véleményének. Különben Jagamassal tartjuk a kapcsolatot s gondolom, 12-15 napon belül a dallamok átjavításával végzünk. A kéziratot rögtön postázni fogom.

Faragóval az első megállapodásom úgy szólt, hogy a gyűjteményhez ő ír majd részletes bevezető tanulmányt (így lett volna a legjobb!), míg a jegyzetanyagot én készítem el. Utóbb viszont azt mondta, hogy csak rövid előszót fog írni, amelyben beágyazza a gyűjteményt folklórtörténetünkbe. Ezt követné majd egy közös bevezető, amely a kettőnk munkája lenne, s ebben hasznosítani lehetne néhány közösen végzett folklórszociológiai fölmérést is. A jegyzetanyag ismét az én munkám maradna.

Azt nem tudom, változott-e azóta az elképzelése, ugyanis a tavaly ősz óta több levelet küldtem, de egyikre sem érkezett válasz. Kérném szépen fölvenni vele a kapcsolatot, s alkalomadtán engem is értesíteni, hogy miként alakult a helyzet. Én mindenképpen ragaszkodom ahhoz, hogy lehetőleg ez kerüljön a belső címlapra: Ráduly János gyűjteménye Faragó József gondozásában v. Szerkesztette Faragó József (persze, a kötet cím után). Semmiképpen sem lehet az egész gyűjtemény a kettőnk munkája. A dallamoknál pedig így volna jó fogalmazni: A dallamokat hangszalagról lejegyezte Kusztošné Szabó Piroška. Ugyanis a dallamokat is én gyűjtöttem, én vettem őket magnószalagra. A szalagról való lejegyzés munkája viszont teljesen a Kusztošnéé.

Ami a gyűjtemény jelenlegi állapotát illeti: a szövegrész teljesen készen van, négy példányban legépelve, amiből egy példány nálam van (illetve egy dal-

lamokkal jött, de azt küldöm a dallamokkal együtt), a többi Faragónál. Készen van az adatközlők mutatója, elkészítettem a cím- és szövegmutatót (ezek is Faragónál). A mintegy negyven oldalnyi jegyzetanyagot most átdolgozom, kb. 3 héten belül végzek vele. Csak az előszó, illetve a bevezető fog hiányozni, de ha Faragó életjelt ad magáról (amit remélni merek), akkor azok is mihamarabb elkészülnek.

Hálás köszönet a gyűjtemény iránti meleg érdeklődésért

Jó munkát, jó egészséget kívánok.

Szívélyesen köszönti

Ráduly János

Kibéd, 1973. okt. 25.

8. sz. levél – Kriterion Irrattár, 36. d. számozatlan – kézirat, képeslap hátoldala-ra

Ráduly János levele Dávid Gyulának – Kibéd, 1974. szeptember 7.

Kedves Dávid Gyula,

most látom, hogy a kézirat első szavába gépelési hiba csúszott be: a második oldalon, a 13. sorban, a lakosság száma nem 1470, hanem 2470. Kérem kijavítani. A tegnap külön levelet küldtem a gépeléssel kapcsolatosan, gondolom, eddig megérkezett.

Szíves üdvözlettel,
Ráduly János

Kibéd, 1974. szept. 7.

9. sz. levél – Kriterion Irrattár, 36. d. Nr. 204. – gépirat

Dávid Gyula levele Ráduly Jánosnak – Kolozsvár, 1974. szeptember 21.

KRITERION KÖNYVKIADÓ
SZERKESZTŐSÉGE
KOLOZSVÁR

Kolozsvár, 1974. szeptember. 21.

Ráduly János
Kibéd
Kedves Ráduly János,

a kézirat megérkezett, máris hozzáfogtam az olvasásához. Mihelyt bővebben írhatok, még jelentkezem, de nem akartam várni az értesítéssel.

A – csak kéziratban meglévő – dallammutatókat le-
gépeltetem. Arra kérem azonban, hogy ha az előszóból és a jegyzetektől van még
egy fölösleges példánya, azt tegye postára, mert a kéziratnak csak az első példá-
nyában voltam meg szék⁵¹ [nem lehet kiolvasni] Ha nincs, kérem, írja meg, mert
akkor azt is odaadom majd gépettni, nekünk ugyanis három (de legalább két)
példányra szükségünk van.

Üdvözlettel, jó munkát kívánva:
[Dávid Gyula]

10. sz. levél – *Kriterion Irattár, 36. doboz, számozatlan – kézirat*
Ráduly János levele Dávid Gyulának – Kibéd, 1974. szept. 25.

Kedves Dávid Gyula,
az előszóból és a jegyzetektől, sajnos, nem maradt fölösleges
gépelt példányom; ezért arra kérem, szíveskedjék legépettni, ugyanis én az is-
kola gépén szoktam dolgozni, de mostanában alig juthatok hozzá, állandóan fog-
lalt. Rádadásul nincs rajta – á betű, ami nagyon megnehezíti a javítást. Ha a gépel-
tetésért fizetni kell, kérném megírni, mennyibe kerül, mert rögtön postázom az
összeget.

Szívességét előre is köszönöm.

Levelére várva,

szívélyes köszöntéssel,

Ráduly János

Kibéd, 1974. szept. 25.

11. sz. levél – *Kriterion Irattár, 36. doboz, Nr. 218. – kézirat*
Dávid Gyula levele Ráduly Jánosnak – Kolozsvár, 1974. okt. 19.

Kedves Ráduly János,

nyilván meglepődik, hogy az egész kéziratot visszaküldöm. Beérkezé-
se és elolvasása után oda adtam szakembernek, akit bizonyára ismer – legalább
névről: Salamon Anikó. Mellékelten küldöm az ő véleményezését.

A kézirat dolgát előzőleg Faragóval is beszélgettem, s ő, anélkül, hogy
összebeszéltek volna, hasonló dolgokat mondott: hogy t. i. az anyagban sokkal
több van, mint ami eddig megírásra került, épp a folklórszociológiai vonatkozás-

⁵¹ nem lehet kiolvasni

ban. Amit tehát Salamon Anikó róla és észrevételeiről nem tudva pusztán a kötetet olvasva megírt, azt valóban meg kellene oldani.

Nagyon szeretném, ha ezt a bevezető-kibővítést Maga oldaná meg. Hiszen, amint a referátum is jelzi, minden részleteiben benne van a kötetben, csak összegezni kellene, s az én érzésem szerint a jobbra-balra közölt tanulmányokban annak is megvan a lényege. Kérem tehát, legelőször is erről értesítsen, vállalja-e és meg tudja-e írni a referátumban jelzett kiegészítésekkel a bevezetőt. És amennyiben igen – amit én hiszek – akkor mikorra kaphatom hozzávetőleg a kéziratot.

Kérem tehát sürgősen a választ.

Valóban szükséges az, hogy önállóan és szépen megírja azt, aminek az anyaga a kezében van, mert ezzel nemcsak a folklorisztikának használunk – kihozva egy jó kötetet – hanem segítjük a további munkákhoz való felkészülését is.

A magasugró-teljesítményeknek is az a titka, hogy folyton emelik a lécet.

Ne haragudjék, hogy ez a lécemelés külső vélemény alapján történt. De a kiadói lektor mellett végeredményben ezért van szükség szaklektorra is. Inkább most mondja el a javításnál hasznosítható javaslatait, mint a megjelent könyv kapcsán a kritikáját.

Válaszát várom, szíves üdvözlettel:

[Dávid Gyula]

*12. sz. levél – Kriterion Irattár, 37. doboz, számozatlan – kézirat
Ráduly János levele Dávid Gyulának – Kibéd, 1975. január 19.*

Kedves Dávid Gyula,

a kézirat házi példánya sértetlenül megérkezett, alaposan áttanulmányoztam a javításokat, Kusztnósnéhoz is eljuttattam, s ő is átnézte. Nagyon örülünk a jó hírnek, hogy végül is nyomdakész állapotban Bukarestbe került. Reméljük, hogy különösebb fennakadásra nem kerül sor.

A levél kézbevétele után nyomban írtam Faragó Józsefnek: gondosan vázoltam, hogy mit dolgoztam be a közös tanulmányból, sőt, a Rá vonatkozó hivatkozásokat idéztem is, hogy mindenről tudomása legyen.

Mellékelem a kézirat házi példányát; a kihagyott dallamokat nem küldöm vissza, gondolom, azokra már nem lesz szükség; ha netalán mégis kellenének, nálam lesznek, s bármikor postázni tudom.

Jó munkát, jó egészséget kívánok az új esztendőben!

Újabb értesítésére várva,

szívélyesen köszönti,

Ráduly János

Kibéd, 1975. jan. 19.

13. sz. levél – *Kriterion Irattár, 37. doboz Nr 58/a. – gépirat*
Dávid Gyula levele Ráduly Jánosnak – Kolozsvár, 1975. március 11.

KRITERION KÖNYVKIADÓ
 SZERKESZTŐSÉGE
 KOLOZSVÁR

Kolozsvár, 1975. március. 11.

Ráduly János

Kibéd

Kedves Ráduly János,

örömmel értesítem, hogy kézírata leérkezett a nyomdába és a nyomdai munkák útján már el is indult. Kivitelezéséről annyit írhatok, hogy a kiadó népköltészeti kiadványtípusainak formátumában (Balladák könyve, Háromszéki balladák stb.) jelenik meg.

Mihelyt korrektúrát kapunk, azonnal postázzuk az egyik példányát, akkor majd arra kérem, küldje vissza elolvasva a legrövidebb idő alatt.

Ami a munka kettőjük közötti megosztását illeti, kérem, írja meg, mit végzett a kötetben közölt dallamokon Szabó Piroska? Folklórkiadványok esetében ugyanis a honoráriumtörvény három szövegeköltségszámítást ismer: 1/eredeti forrásokból közölt, kiadatlan folklórköltségszámítás (gyűjtés) 2/Válogatás és átírás gyűjteményekből vagy archívumból (válogatás) és 3/folklórkritikai kiadás, műfajok és tájegységek szerinti rendszerezés (válogatás és szöveggondozás). A három közül persze csak egy fizethető, és szerintem ebben az esetben az első, amelynek Szabó Piroska azonban nem gyűjtötte, hanem csak sajtó alá rendezte a dallamait. Így van? A dallammutatók is az övéi? Kérem, erről tájékoztatni, mert a végleges elszámolásnál különben zavarok keletkezhetnek.

Szíves üdvözlettel

[Dávid Gyula]

14. sz. levél – *Kriterion Irattár, 37. d. számozatlan – kézirat*
Ráduly János levele Dávid Gyulának – Kibéd, 1975. március 15.

Kedves Dávid Gyula,

nagyon-nagyon örülök a jó hírnek, hogy a kéziratból végül is könyv lesz.

Ami a munkamegosztást illeti: valóban, Kuzstosné Szabó Piroska nem végzett helyszíni gyűjtést, a dallamokat az én hangszalagfelvételeimről jegyezte le, viszont ő rendezte sajtó alá s a dallammutatók is az ő munkái.

Értesítését megköszönve, jó munkát, jó egészséget kívánok.

Várom a korrektúrát.

Kibéd, 1975. III. 15.

Szívélyesen köszönti,
 Ráduly János

15. sz. levél – *Kriterion Irattár, 37. d. Nr. 125. – gépirat (kézzel ráírva a dokumentum száma és Loco [Helyben])*

Dávid Gyula levele Jagamas Jánosnak – Kolozsvár, 1975. április, 28.

Jagamas János
tanár úrnak
Kolozsvár

Kedves Tanár úr,
mellékelten küldöm a Kibédi balladák levonatának egy példányát. A szöveget közben párhuzamosan korrektúrázzuk úgy, hogy csak a zenei vonatkozású részekre kérem figyelemmel lenni.

A magyarói kötet ügyében azt hiszem tényleg jobb lesz a május 10-i dátum.

Segítségét előre is hálásan köszönjük.

16. sz. levél – *Kriterion Irattár, 37. d. Nr. 130 – gépirat*

Dávid Gyula levele Ráduly Jánosnak – Kolozsvár, 1975. május 6.

KRITERION KÖNYVKIADÓ
SZERKESZTŐSÉGE
KOLOZSVÁR

Kolozsvár, 1975. május. 6.

Ráduly János
Kibéd

Kedves Ráduly János,

Jagamas tanár úr megnézte a kötetet zenei szempontból, egy dolog viszont megoldatlan maradt: a kötetben nem közölt dallamok jegyzéke a szolmizációs jelöléssel. Ennek ellenőrzésére szükség volna a visszaküldött kéziratban lévő – Jagamas által összeállított kézírásos lapra és a mellékelt lapon szereplő dallamok kottáira.

Kérem, ezt sürgősen küldje el; a korrektúrát pedig szintén visszavárjuk ugyanakkor.

Szíves üdvözzel:
[Dávid Gyula]

17. sz. levél – *Kriterion Irattár*, 37. d. Nr. 156 – gépirat
Kolozsvár, 1975. június 17.

KRITERION KÖNYVKIADÓ
SZERKESZTŐSÉGE
KOLOZSVÁR

Kolozsvár, 1975. június. 17.

Ráduly János
Kibéd

Kedves Ráduly János!

Mellékelem az első – „hencegő” – példányt. A többi kb. 10 napon belül szintén készen van. Ugyanakkor értesítettek, hogy még a megjelenés előtt megtörtént a honorárium 50%-ának kiutalása: bruttó 6052 lej. A pénzt nem a kiadó postázza közvetlenül, hanem a kiutalás az Irodalmi Alapon keresztül /Fondul Literar / történik s kb. a jövő hónapban várható a pénz.

Sajnos a szétválasztás nem sikerült, így ez az összeg nem csak az Ön, hanem a Szabó Piroska részét is magában foglalja. Eszerint a népköltési szövegek és dallamok lejegyzésének és kiadásra rendezésének honoráriuma ívenként 700 lej, azaz a 7,60 ív összesen 5320 lej /bruttó/. Ezt az ívenkénti 700 lejt kell megosztaniok a munka nehézsége és a közös megegyezés szerint.

Egy másik tétel, amelyik – ha jól emlékszem – egészen az övé, a zenei mutató. Ennek terjedelme 0,16 ív és honoráriuma ívenként 800 lej – azaz összesen 128 lej.

A többi: az előszó, a tulajdonképpeni jegyzetanyag, a kezdősorok mutatója, az adatközlők és a kihagyott balladák jegyzéke, valamint a szójegyzék teljes egészében az Ön munkája /előszó 1,22 ív,

jegyzet 1,92

mutató 0,31

szójegyz 0,10 / összesen kb. még 5.000 lej.

Ez – megjegyzem – csak hozzávetőleges adat, a pontos elszámolást a végleges kalkuláció alapján kb. 1-2 héten belül küldöm a többi példányokkal. Összesen 10, tehát a most postázotton kívül még 9 példánya jár.

Szíves üdvözlettel
[Dávid Gyula]

**Două volume de balade populare din anii 1970
în lumina corespondenței editoriale**

Editura Kriterion a fost înființată la București la sfârșitul anului 1969 și a debutat pe piața cărții la începutul anului 1970. Editura a avut menirea de a promova literatura minorităților naționale, traducerea cărților apărute în limba română în limbile minorităților și invers, traducerea cărților din limba minorităților în limba română, promovarea dialogului intercultural. Secția maghiară avea sediul la București și filială la Cluj-Napoca. Lucrarea prezintă o parte din corespondența editorială, scrisorile având ca temă editarea volumelor de balade populare maghiare apărute la începutul anilor 1970.

**Two Folk Ballad Collections of the 1970s
in the Light of Editorial Correspondence**

Kriterion Publishing House was founded at the end of 1969 in Bucharest, and its first publications were released in the early 1970s. It was established with the aim of publishing books in the languages of the minorities in Romania, translating Romanian literary works into the language of national minorities, translating books of minority authors into Romanian, promoting intercultural dialogue. The Hungarian department was based in Bucharest and a separate office was operating in Transylvania, at Cluj-Napoca. The present paper offers a selection of letters, editorial correspondence on the subject of publishing Hungarian ballad collections in the early 1970s.

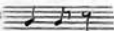
Képek

1–4. kép. Jagamas János szaklektori véleménye
Ráduly János Kibédi népballadák című kéziratához,
Kolozsvár, 1973. okt. 13. Kriterion Irattár, 36. d. Kolozsvár

Véleményezés

Ráduly János - Kusztosné Eszabó Piroska,
"Kibédi balladagyűjtmény" c. munkájáról.

A kötetben szereplő dallamokat átnéztem. Megjegyzéseim a követ-
kezők:

1. Az alábbi sorozánu /piros ceruzával megjelölt/ dallamok köz-
lését nem ajánlom, mert közismert, értéktelen műdalok: 14., 18., 31., 36.,
40., 52., 53., 56., 58., 67., 70., 75., 79., 80., 81., 89., 90., 95., 103., 104., 108.,
145. Ajánlom, hogy ezek dallam nélkül jelenjenek meg. A tudományos
érdeklődő számára viszont szükségesnek látom a dallamok kezdősorának
közlését szolmizációs jelöléssel, a jegyzetanyagban.
2. Tekintettel arra, hogy a kötetben szerepelnek olyan dallamok
is, amelyek a népdal és műdal között mintegy, átmenetet jelentenek,
tehát felnépnek számítanak, ezeket szintén jegyzetben meg kellene em-
líteni. Ilyenek a 26., 41., 43., 77., 100., 109., 119., 125., 148., 150., és 153.
sz. dallamok.
3. A következő népi dallamok hibás, vagy gyenge változatnak lát-
sznak: 20., 32., /44./ 51., 62., 69., 72., 88., 96., 97., 105., 134., /141./
147. Ezek helyett elfogadhatóbb, **épőbb** változatát kellene gyűjteni
és azoknak közlését csak újabb ellenőrzés alapján ajánlhatom. A fel-
sorolt változatokkal kapcsolatban a következő kifogásaim vannak:
  - a 20. sz. gyenge változatnak számít.
  - a 32. sz.-ben a felugró kvart-befejezés romlánnak számít. Meg
kellene vizsgálni, hogy az előző következtetesen, mindig felugró
kvarttal fejezi-e be; mások is így tudják? A kérdés helyszíni tisztá-
zása alapján hangsúlytörlésre kellene javítani a befejezést:
  - 44.sz. Ki kellene nyomonni, hogy a dallam első sorát mások is
így éneklik-e. Természetesebbnek látom, ha az első sor 4 és 8 szótag-
jára énekelt hang nem b^1 , hanem c^2 lenne. Ezzel eltűnnék az 1 és 2
között a kényelmetlen négy szext-ugrás, a dallam teljes előtagja a fel-
ső pentaton rendszerben lenne.

- 2 -

- 51.sz. Bartók "A magyar népdal" 224. sz.-alatt Kibedről közel egy jobb változatot. Utána kellene nézni, hogy a jobbik változatot tudja-e valaki.
- 52.sz. Tízinten gyenge változat. Csakna dallem. Még kellene keresni a negyosoros, teljes formáját és azt közölni. Ebben a formájában közlését nem ajánlhatom.
- 59.sz. Mivel változata a 62.sz.-nak, itt is érvényes az ahhoz fűzött megjegyzés.
- 72.sz. Ebben a változatban a gyakran előforduló d^2 egybehangságot tartom. Ezért nem szerencsés változat. Közlésre érdemesebb változatot kell keresni.
- 88.sz. A dallam első hangpárja e^1 szokott lenni. A d^2 -vel való kezdés a dallam rövására történik. Kötve hiszem, hogy Kibedben mások is ilyen kezdettel énekeltek. Ez is kinyomozásra és javításra vár.
- 96.sz. Ha a 2. sorban b^2 helyett d^2 volna, az volna a természetesebb. Kérdéses, hogy a b^2 nem csak esetleges-e. Valószínűleg ugyanis kétrendszerű, tiszta pentaton lenne a dallam hangsora, valamint a 2. és 4. sor között a kvintviszonylat is pontos lenne.
- 97.sz. Egyszerében romlott változatnak számít.
- 105.sz. Ez a változat több szempontból is kifogásolható: a kezdősor felcserzés, a 2. sor kezdete, a 3. sor közepén a dallambotlás és a neptimugrás a 4. sor elején.
- 134.sz. Gyenge és hibás változat.
- 141. sz. Ha nincs jobb változata, talán közölhető. A tempót jelölő számot átírni: ♩ = 76 - ra.
- 147.sz. Romlott változat, főleg a 2. sora miatt. Olyan változatot tartanék közlésre érdemesebbnek, amelyben a 2. sor az előtől eltérő lenne.
4. A fentiekben kívül még néhány megjegyzésem volna az alábbi dallamokkal kapcsolatban:
- 1.sz. Az útemutató törtésmókat törölni kell, mert csak a

- 3 -

siúto-knál használunk útmutatót. A 6. 10. és 13. versszak kottájában ahol sincs szünetjel a fontosabb metszeteknél, ami szinte, hihetetlen. Ezért ellátásuk kellene ebből a szempontból és pótolni a dallamfelezésnél, vagy a stórfévegzőknél a szünetjelnek.

2.sz. Bonyosabb, a három b előjegyzés. Ennél elkerülhetők az alkalmi módosítójelek. A zárjelbe foglaltak, közül csak a b¹-nek van értelme, mint elővigyázatossági jelnek. A fermatával jelölt negyed értékeset félértékekre kell változtatni és a fermatákat törölni! Viszont a 6. stófa 3.sorának végző nyolcad értékű hangján maradjon meg a fermata, mert ott logikus. A 6. versszak végén nincs szünet? Az előtag végén sincs? Stórfévegzőkénél rendszerint rövidebb-hosszabb szünetet szokott tartani az énekos.

Az 1. versszak 4. sorának elején a lefele húzott szókrat és az értégerendát felfele kell helyezni:

13.sz. Az 5. kottasor közepén az apró hangjezy szókrat felfele kell húzni. /Minden esetben így kell!/

24.sz. Jegyzetben meg kellene említeni, hogy az ütemelőző - és a $\frac{2}{4}$ -os ritmusnak az a fajtája német eredetű lehet. Erdemesebbnek tartanám olyan változattal kicserélni a dallamot, melyben eltűnik az ütemelőző.

26.sz. "Aufaktos" helyett ütemelőzet ajánlok.

A 24.sz.-nál a kiirt ismétlés helyett prima és secunda volta használható ajánlom és így az utótag megismétlését ismétlésjellel jelölhetjük.

A 24. és 26. szónok szövegében következetlen a kis- és nagybetűs kezdés. L. e 2.sz 4. dallamoz elején.

31.sz. A dallam első két sora műzenei eredetű. A folytatás a köpiemert párnás tánc dallama. Jellemző példa lehet arra, hogyan helyeződik el a ballada dallama. Ilyen romlott, hibrid változatot terjeszteni kár.

41.sz. Átirni $\frac{2}{4}$ -os metumba.

46.sz. A 2. és 4. sor kezdőbetűje revidélandó.

- 5 -

49.sz. Többször kell az utolsó ütemből a b módosítójelet.

Hiteles kiadványok alapján ellenőrizni kellene az írásjelek egy-
séges használatát; pl. a 46.sz. dallam szövegében "Repülj madár
repülj", szövegsorban a madár után is vesszőt kell tenni.

A rendszegő osztásokat feltüntető szám használatánál egységesen
ent a jelölést ajánlom: [3], vagy esetleg [3]
Inkább az előbbit.

Mind ezek tekintetbevételével a kötetet kiadásra ajánlom; de je-
len formájában nem tekintem kiadásra kész kéziratnak. Végleges for-
májának újra átnézéséhez **ragaszkodom**.

Javasolom, hogy a kötet dallam- és szöveganyagát a szerzők
veassék egybe Seprődi János megjelenés előtt álló kibédi gyűjteménye-
vel és esetenként, jegyzetben említsék meg a dallam- és szövegválto-
zatokat egyaránt. Ez egyébként a tudományos etika szempontjából is
kívánatos.

A közönség tájékoztatására szükségesnek gondolom az egyes dal-
lemek hovatartozásáról külön jegyzéket készíteni: melyek a régi-, vagy
új stílusba tartozó népdalok, melyek az átmeneti réteg dallamai és
végül melyek az idegen átvételeknek számítók. Pl. szlovák átvétel a
82, 83, 85. sz. dallam, német átvétel a 154.

A 113.sz. dallamnak, ha nem kerülne elő a 12 szótagú 4 soros
teljes formája, akkor megjegyzésben meg kellene említeni, hogy ez
földallam: előtag.

A szerzők ellenőrizzék le, hogy az egyes vereszekokban szótag-
szám - változás van-e. Ezek kivitelezését kottával, jegyzetben
közölni kell.

Jegemás János

Kolozsvár 1973. okt. 13.

Domokos Mariann

Illetlenség és közerkölcs.

A folklórszöveg-közlések rejtett korlátairól¹

Bevezetés

„– Én sem szex-, sem pedig politikai viccet nem mesélek: szexviccet ab ovo, politikait pedig ab ávó.”²

A korabeli közélet sajátosságait humoros formában tematizáló, 1950-ből származó viccet Katona Imre gyűjtéséből kölcsönöztem. Közlését nem az olcsó népszerűség utáni vágy vagy a benne megfogalmazott direkt politikai utalás motiválta. Azért idézem, mert e kisepikai folklórszövegben sűrítve nyer kifejeződést az erotikum és a politikum kettős taburendszeré, ráirányítva a figyelmet a társadalmi kommunikációban megfogalmazódó üzenetek kimondhatóságának korlátaira.³ Az emberi tevékenységek megvalósulását különböző (vallási, erkölcsi, jogi) szokások és szabályrendszerek irányítják, oly módon, hogy a közösség tagjai bizonyos társadalmi magatartásokat és beszédmódokat tilalmasnak és elítélendőnek tekintenek, a szabályok megsértőit pedig büntetni rendelik (Szócsné Gazda 2001, Kinda 2010, Kiss 2011, Tárkány Szücs 2021). E kimondott vagy kimon-

---

¹ Ezúton is szeretném megköszönni azokat a gondolatébresztő hozzászólásokat és hasznos javaslatokat, amelyeket a konferencia-előadás kapcsán fogalmazott meg Keszeg Vilmos, Szakál Anna, Ilyefalvi Emese, Vargha Katalin, Nagy Zsolt, Dala Sára és Vrabély Panni. Külön köszönet illeti Olosz Katalint, aki saját gyűjtési tapasztalatait, valamint történeti kutatásai e témába vágó vonatkozásait osztotta meg velem leveleiben.

² Katona I. 1987: 204. (Katona e tanulmányának újraközlése: Hoppál–Szepes 2001: 281–295).

³ Hasonló cenzurális attitűd olvasható ki egy másik, ugyancsak az 1950-es évekből származó gyűjtésből:

„– Mondhatok vicceket? – kérdi társaságban a szókimondásáról ismert tréfamester; mire a háziasszony visszakérdez: – A gyerekeket vagy a párttagokat (párttitkárt) küldjem ki?” Katona I. 1987: 204.

datlan, szóbeli vagy írott normatív előírásoknak a célja az, hogy elősegítsék a követendőnek tekintett normarendszer és az ideálisnak vélt társadalmi rend fenntartását.⁴

Szövegfolkloristaként elsősorban az a folyamat érdekel, hogyan konstruálódik meg a folklorisztikai vizsgálatok tárgyát képező szövegekészlet. Az irodalmi népiesség és a 19. századi népmese kutatás történetének tanulmányozása révén már sok ismerettel rendelkezünk arról, hogy a folklorisztika intézményesülése előtti korszakban milyen esztétikai és ideológiai elvárások mentén alakították a szövegek lejegyzői, szerkesztői és kiadói azt a szövegkorpuszt, ami később a népköltészet klaszszikus szövegekészleteként jelent meg az olvasók előtt.⁵ Ugyanakkor az a kérdés, hogy a szóbeliségből származó folklórszöveg a médiumváltás, az írásbeliségben való rögzítés során milyen átalakuláson megy keresztül, nem csupán a korai gyűjtések esetében releváns, de jogosan felvethető a folklorisztika intézményesülését követően, a 20. és a 21. századi gyűjtések esetében is. A gyűjtő, a lejegyző, a szerkesztő és a kiadó által érvényesített szövegalakítási eljárások ugyanis a szaktudományossá váló népköltési (folklor) gyűjtésekben sem szűntek meg, csupán szabályozott keretek közé szorultak. A szakmai alapon kidolgozott módszertani szabályokon túlmenően továbbra is működnek és irányítják a folklórszövegek nyomtatott írásbeliségben való megjeleníthetőségét bizonyos ideológiai elvárások és erkölcsi-jogi normák. Dolgozatom kiindulópontja az, hogy a folklor-megnyilvánulások gyűjthetőségének és közölhetőségének olyan rejtett korlátai vannak, amelyek alapvetően befolyásolják a folklortextológiát és az erre épülő folklorisztikai ismereteket. Úgy vélem, hogy a történeti szövegfolklorisztika és a folklorfilológia számára komoly tétje van annak a felismerésnek, hogy bizonyos alkotások megismerhetősége és/vagy hozzáférhetővé tétele az értelmezői közösségek által meghatározott elvárás- és értékrendszer szabályai szerint korlátozott módon és mértékben megy végbe. Jelen dolgozat a magyar népköltési gyűjtések történe-

⁴ A népi kultúrán belül a bűn fogalma és megítélése távolról sem egységes, a trágárság és a káromkodás megnyilvánulásai azonban többnyire mindig deviáns magatartási formákat képviselnek (Tárkány Szücs 2021: 735).

⁵ A népies (póriás) karakter szalonképessé tételének akkulturációs folyamatáról lásd Milbacher 2000, a tündérmese műfajának a nemzeti irodalomba való beillesztéséről: Gulyás 2010, a 19. századi népmeséken végrehajtott szövegalakítási eljárásokról összefoglalóan: Domokos 2015.

tén keresztül a folklórszöveg-átírás hagyományának és textológiai gyakorlatának feltárásához kíván adalékokkal szolgálni. Terjedelmi okokból ehelyütt nem térhetek ki a hazai folklorisztikán belül érvényesülő, világnézeti-politikai alapon megvalósuló kirekesztő és korlátozó publikációs gyakorlatokra, noha egy alapvetően ideológiai megfontolások mentén létrejövő nemzeti tudomány esetében ez kézenfekvő volna.⁶ Írásom a folklórszövegek közölhetőségét ezúttal egyetlen szempontból kívánja végiggondolni: a cenzúra és az öncenzúra a népköltészeti adatközlők, a gyűjtők és a kiadók részéről felmerülő folyamatait és működését az *illendőség*, a *szeméremérzet* és a *közerkölcs* történetének aspektusából kíséri figyelemmel, azaz szándéka szerint a folklorisztikai *delfinárium* sikamlós (erotikus és obszcén) szövegeinek textualizációját állítja középpontba.⁷

Szeméremértés és folklorisztika

Az *illetlenség* és a *szeméremtelenség* fogalmi a magyar nyelvben az általános erkölcsi és társadalmi szabályokkal ellenkező és az udvariasság szokásai ellen vétő magatartásokat jelentik, különös tekintettel a nemi erkölcsre.⁸ A közízlés szerint durvának ható illetlenségekre vonatkozó nyelvi és viselkedési normák tartalma azonban korántsem tekinthe-

⁶ A magyar folklórtextológia ideológiai-politikai szempontú feldolgozását nagyon fontos és régóta időszerű feladatnak tartom, melynek ez idáig csak bizonyos jelenségeire koncentrált a tudománytörténet. A legismertebb néprajztudományi példa a 20. századi politikai indíttatású cenzúra működésére Bakos József *Mátyusföldi gyermekjátékok* című kötetének 1953-as bezúzása, nacionalizmus vádjá alapján (Bakos 1953, az ügyről bővebben: Kósa 1989: 27; Tompos 2016. A kötetet elítélő fegyelmi bizottság határozatában foglaltak alapján rendezték meg 1953. november 7-én a néprajztudomány elvi kérdéseit tisztázó akadémiai vitát. A határozatot lásd: n. n. 1953; a vitáról szóló beszámoló: n. n. 1954).

⁷ A *delfinológia* Szörényi László által az 1980-as években a politikai textológiára bevezetett és azóta széles körben elterjedt fogalom, amely az irodalmi szövegcsontkítások (*delfinek*) kritikai tanulmányozásának megnevezésére használatos, így a *delfinárium* sem a vízi emlőslátokra utal, hanem a valamely szempontból „megtisztított” szövegek gyűjteményét jelenti. E kifejezések arra az eredetileg erkölcsi cenzúrát képviselő szövegkiadási eljárásra utalnak, amellyel *ad usum Delphini*, azaz a trónörökös (XIV. Lajos király fia, Dauphin/Delphinus) használatára szánt antik klasszikusokból kihagyták a szeméremértőnek és ízléstelennek minősített részeket. Szörényi 2010.

⁸ *Illetlenség*: Czuczor–Fogarasi III. 1865: 67; Ért. Sz. III. 1965: 468. *Szeméremtelen*: Czuczor–Fogarasi V. 1870: 1218. Ért. Sz. VI. 1966: 177.

tő állandónak.⁹ Kulturálisan meghatározott, történetileg és társadalmilag, sőt olykor egyénileg is változik annak a megítélése, hogy bizonyos jelenségek és szavak helyénvalónak vagy éppen a kulturált köznyelvben nem kívánatosnak minősülnek.¹⁰ A testi szerelemre, az emberi szervezet biológiai folyamataira, különösen az altesti működésére vonatkozó nyelvi tabuk (jelentős hangsúlyeltolódások ellenére is) valamennyi civilizált emberi közösségben jelen vannak. A néprajztudomány és a folklorisztika csak a maga elit, értelmiségi erkölcsi szűrőjén keresztül képes szemlélni a népi kultúrát, amely póriás és illetlen megnyilatkozásainak sokáig (bizonyos értelemben soha) nem tulajdonított értéket, tehát az illendőség és a közérkölc felfogható a népköltési szövegtáron statikus cenzu-

⁹ A verbális kommunikációval foglalkozó kutatások számos ága vizsgálja a nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatását, a nyelvészokásokat, a nyelvi udvariasság és a nyelvi benyomáskeltés különböző aspektusait. A kommunikáció-elmélet, a narratológia, a szociálpszichológia, a szociolingvisztika, az antropológiai nyelvészet/ etnolingvisztika egyaránt hasznos szempontokkal járulhat a szövegfolklorisztikai vizsgálódásokhoz. (Pléh–Síkklai–Terestyéni 1997, Keszeg 2018: 21–66). A folklorban megnyilvánuló nyelvi agresszió és a nyelvi tabuk történeti folklorisztikai és filológiai vizsgálatához különösen a diszkurzív-elmélet, a beszédaktus-elmélet, a kánonelmélet és a történeti szociopragmatika problémafelvetései lehetnek igen hasznosak. Pl. Hymes 1974, 1997; Austin 1990; Rohonyi 2001; Kádár–Culpeper 2010.

¹⁰ A kultúrákhoz kötött társadalmi tabuk klasszikus szociálintropológiai leírása: Radcliff-Brown 1939, a szexualitással kapcsolatos európai tilalomrendszerek fejlődéséről: Klaniczay 1981. Kovács Ágnes több példát is említett arra vonatkozólag, hogy magyar mesélők gyermekekből és fiatalokból álló hallgatóság előtt máshogyan meséltek, mint felnőttek között: Kovács 1961: 437–438. A szeméremérzet viszonylagossága a cigány mesemondók példáján is jól megragadható. Vekerdi József szerint feltűnő sajátosság, hogy a cigányok a sikamlós és trágár történeteket asszonyok és gyermekek jelenlétében is szívesen mesélnek (Vekerdi 1974: 90). Az 1936-os születésű arlóri cigány mesélő, Csipkés Vilmos állandó formulaként használt meséiben olyan trágár kifejezéseket, amelyeket ő maga hagyományosnak tekintett. Mesemondásáról mozgókép-felvétel is készült, melyet a helyi televízió sugározott a kétezres évek elején. Az általa természetesnek vélt, a nagyközönség számára azonban durvának ható mesei nyelvezet miatt meseszövegei negatív fogadtatásban részesültek. E kudarcnak érzékelhető hatása volt mesemondói gyakorlatára, ugyanis szóhasználatát és típusválasztását is befolyásolta a későbbiekben az a felismerés, hogy a szélesebb társadalom elvárása az, hogy gyerekközönség előtt máshogyan kell mesélni, mint ahogyan azt ő tanulta. (Lásd a *Csipkés Vilmos meséinek nyelvezete* c. fejezetet: Klitsie–Varga 2021. Köszönöm a szerzőknek és a sorozatszerkesztőnek, hogy a kéziratot még annak megjelenése előtt a rendelkezésemre bocsátották). Banó István pedig rozsályi mesék kapcsán figyelt fel arra, hogy pusztán a gyűjtés technikai kivitelezése (hangrögzítés) miatt a meseszövegek szalonképeesebbé váltak: „Bizonyos jelek: a pisilésre stb. való tréfás utalások, egy-egy trágár káromkodás stb. elmaradása azonban arra utal, mintha a mesélők szegénylősebbek lennének a mikrofon előtt.” Banó 1982: 244.

rális vetületeként.¹¹ Ortutay Gyula 1935-ben részben önkritikus módon a magyar néprajzi szakirodalom szemérmességére világított rá a jellemző, sematikus lakodalom-leírások kapcsán, amelyek alaphibájaként jelölte meg, hogy a magyar parasztság szerelmi és szexuális életének vizsgálatát teljesen figyelmen kívül hagyták.¹² A szerelem és az erotika témája a magyar néprajztudományban csak évtizedekkel később, a nyugati világban a szexualitáshoz kapcsolódó tabuk egy részét ledöntő szexuális forradalom lezajlása után, az 1980-as években vált reflektálttá, a testi és a lelki szerelem, illetve a szerelmi szimbolika kutatásának valóságos divatját hozva magával.¹³ A szövegfolklorisztika a 20. század utolsó harmadáig ugyancsak mérsékelt érdeklődést mutatott a kérdéskör iránt. A nyelvi tabukat sértő, a testi működést megjelenítő obszcén és trágár folklórszövegek többnyire a folklorisztika látómezején kívül estek, nem csupán néhány variáns, de teljes szövegtípusok és műfajok is hosszú időre kívül rekedtek a tudomány érdeklődési köréből. A *vérbő* magyar népi epika egyik úttörő kutatója, Nagy Olga megállapítása szerint: „Az erotika mindig része volt a népi prózának. Még akkor is, ha a gyűjtők szemérmességéből nem gyűjtötték; vagy maguk a mesemondók ugyancsak szemérmességéből el se mondták ezeket.” (Nagy 1983: 13). Az olvasónak ritkán jut eszébe, hogy egy népköltési gyűjteményben azt keresse, ami abból hiányzik,

¹¹ A kérdés kánonelméleti körülhatárolása szempontjából (milyen szövegek rekesztődnek ki a megőrzendőnek és mértékadónak tekintett magyar népköltési szövegtárhelyről) figyelemre méltó az a jelentéstársítás, amellyel többek között a már említett szótáralkotók is éltek, amikor az illeltenséget a faragatlan, nyers póriassággal, a trágárságot pedig a népdalokkal és mesékkel hozták összefüggésbe (Czuczor–Fogarasi III. 1865: 67; VI. 1874: 464. és Ért. Sz. III. 1965: 468). A cenzúra műveletének kanonizációs működéséről lásd pl. Assmann–Assmann 2001.

¹² Ortutay 1935. Ezt az adósságot igyekezett törleszteni Vajda Mária a balmazújvárosi, Balázs Lajos pedig a csikszentdomokosi parasztság szerelmi életéről és a nemi erkölcsről írott műveikkel: Vajda 1988; Balázs 2010.

¹³ Az American Folklore Society 1960 decemberi szimpóziumának fő témája az obszcén folklór volt (az előadások nyomtatásban is megjelentek „*Symposium on Obscenity in Folklore*” *Journal of American Folklore* 1962, 75. kötet 297. szám). A magyar nyelvterületen Nagy Olga széki gyűjtése és Bernáth Béla sok vitát kiváltó virágnyelv-elemzései látványos fordulatot hoztak e téren (Nagy 1976, Bernáth 1981, 1986). Fontos mérföldkő volt az MTA Néprajzi Kutatócsoportja által szervezett konferencia (*Erősz a folklórban*, 1982), melynek anyaga két kötetben és egy ezekből válogatott újrakiadásban is megjelent (Hoppál–Szepes 1987a, 1987b, 2001), majd a szolnoki Damjanich János Múzeum szentelt kiállítást és konferenciát e témának (*Erotika a népi kultúrában*, 2003), utóbbinak előadásai a múzeum évkönyvében is megjelentek (Benedek et al. 2004).

ami a gyűjtő vagy az adatközlő szeméremérzete miatt nem került rögzítésre, vagy esetleg aminek a közléséhez a kiadó nem járult hozzá, noha nem érdektelen abból a szempontból végiggondolni a népköltési gyűjtéseket, hogy milyen textológiai megfontolások húzódnak a „megszűrt” és „megtisztított” szövegek közlésének mögött azaz milyen cenzurális műveletek alapján formálódik egy közösség önmagáról alkotott képe.

A szóbeli, népi kultúra kényesebb elemeinek az elit kulturális közegbe való beillesztése és a megjelenítés mikéntje egyáltalán nem magától értetődő vagy problémáktól mentes folyamat. A lehetőségeket és az elvárásokat a még vállalható normasértéseken keresztül lehet csak egymáshoz igazítani és közös nevezőre hozni. A magyar folklórszöveg-átírás is saját hagyománnyal rendelkezik, melynek megismerése segítségével körvonalazható az, hogy hogyan működtek a kutatói előítéletek és a különböző módon megvalósított szövegalkotási eljárások a folklórra vonatkozó tudásunkat tekintve milyen textológiai következményekkel járnak.

Az illetlen szövegek közlésével kapcsolatban filológiai szempontból hasznos distinkciókat tehetünk. Egyrészt látható különbség van a népköltési szöveggyűjtés és publikálás elvei és a szöveggondozási eljárások megvalósulásai között. Míg a lejegyzés, a dokumentálás csak korlátozott nyilvánosság számára teszi elérhetővé a folklóralkotásokat, ennek során általánosságban a szakmai szempontok erősebben dominálnak, a szövegek közlés révén a nagyközönség számára is hozzáférhetővé válnak az eredetileg kis létszámú hallgatóság előtt, szóban elhangzó alkotások, így érthető, hogy a szövegpublikációt meghatározó elvek soha nem voltak egymással teljesen azonosak, az utóbbiak mindig sokkal szigorúbb megítélés alá estek.¹⁴ Másrészt hasznos megkülönböztetni egymástól a szóhasználatában és a teljes tartalmában durva szövegek közölhetőségét, ugyanis ezek kezelésére különböző szöveggondozói eljárásokat dolgoztak ki a gyűjtők. Az illetlen szavak publikálása esetében a gyűjtők-kiadók gyakran azt a megoldást választották, hogy a nyomtatásban sértőnek ható részeket kipontozással jelölték vagy kevésbé durvának ható kifejezéssel helyettesítették, az ekképpen eufemizált szöveghelyek pedig ily módon közölhetőekké váltak. A tematikailag vállalhatatlannak minősített szövegeket és epizódokat azonban egyszerűen kihagyták a gyűjtésekből. Kazin-

¹⁴ Az editált mesék hitelességéről lásd Kovács 1961. A népszerűsítő népmeseszöveg-átírás és a tudományosság összehajthatóságának kérdéséről: Dömötör 1963.

czy Gábor Gaal György kéziratos mesegyűjteményének közreadása során az 1850-es évek második felében Toldy Ferencnek számolt be az általa végrehajtott szöveg módosításokról, kitérve a *frivol* szóhasználatú és tartalmú mesékre, melyeket a kor erkölcsi mércéje által szabott keretek között átírva, illetve a módosíthatatlan részeket kihagyva hozott nyilvánosságra.¹⁵ A 18 éves Arany László erkölcsi-esztétikai szűrőjén a *ringyó*, a *kurva*, a *szar* és a *gatya* szavak akadtak fenn, legalábbis az általa 1862-ben közzétett *Eredeti népmesék* című mesegyűjteményben e szavak csak kipontozva jelentek meg.¹⁶ Barabás Sándor bölöni unitárius nagybirtokos ugyanebben az évben kelt levelében erdővidéki mesegyűjtéséről viszont egészében úgy nyilatkozott, hogy azok kinyomtathatóságát csak bajosan tudja elképzelni.¹⁷

A dolgozatban amellet szeretnék érvelni, hogy a sikamlós, kétértelmű, *frivol*, *obszcén*, *trágár*, *pornográf*, *vaskos*, *pajzán*, *durva*, *mocskos*,

¹⁵ „Némely frivolabb kifejezést meg kelle lágyítanom [...] Te talán azt is sokalni fogod ami megmarad. Ne feledd, hogy kocsis élcze.” Kazinczy Gábor Toldy Ferencnek, Bánfalva, 1857. január 24. Lelőhely MTA KIK Kt. M. Irod. 4-r 74. 154. sz. Levelében Kazinczy a következő, a mesekéziratokban szereplő durvább kifejezésekre utalt, melyeket a szövegtől való távolítás során szépítve közölt: „a szeretóm *segge* partja” (nyomatásban megjelent: „szere-tőmmek az *alfele* partja”); „*te szajha*, *te kurva* mindjárt agyonverlek” (nyomatásban: „*te semmirekellő*, mindjárt agyonverlek.”) [Kiemelések tőlem D. M.] Gaal 1857: I. 123, 131. Gaal György gyűjteményének mesekézirataiból kihagyott terjedelmesebb szövegrészekről lásd Domokos 2005, 2015: 76.

¹⁶ „[...] fonnyadt kórót is lehet a szép virág helyére, szép pohárba tenni, csúnya *r...óra* is rá lehet a szép menyasszony ruháját adni [...]”; „No te kutya, hol van az a *k.... anyád?*”; „Igen biz a *sz...t!*”; Eddig volt, meddig volt, Kelemennek kedve volt, A *g....* tele volt, Edd meg a mi benne volt.” (Domokos–Gulyás 2018: 251, 279, 375, 427. Kiemelések: D. M.) Itt szeretnék utalni arra, hogy Arany János Arisztophanész drámáinak fordítása során azt a megoldást választotta a trágár szavak visszaadására, hogy a köznyelvben nem használatos tájszavakkal, ún. *népi eufemizmusokkal* tompította életüket. Erre vonatkozóan lásd Bolonyai Gábor megjegyzését: Arany 2019: 478. Viszonyításként említem, hogy a Kisfaludy Társaság 1860-ban egy bizottságot állított fel Shakespeare drámáinak magyar fordítása ügyében. Az Arany János által szerkesztett bizottsági jelentés külön kitért a sikamlós és *obszcén* szövegek fordíthatóságára: „teljes Shakespearet akarunk vagy megcsonkított, hézagos, castralt kiadást.” A bizottság ajánlása egyébként az volt, hogy csonkítás nélkül, de a kényes szövegrészeket *szelidebben* fordítva kell visszaadni (Arany 1860: 142).

¹⁷ „[...] fonokba mondani szokott meséim olyanok vannak, a millyeneket én könyvbe nyomtatva lenni bajosan hiszek– ugy talányok is gyujtöbe [!] – mind a népszájából– csak egy kár: hogy a legélzesebbek mind obsenumok [...]” Barabás Sándor Kriza Jánoshoz, Bölön, 1862. április 24. Közli: Szakál 2012: 90–91.

disznó stb. jelzőkkel ellátott szövegek többnyire láthatatlanok a néprajzi gyűjtésekben, melynek ismeretelméleti és filológiai okai is vannak. A több szinten zajló információvesztésben az adatközlő, a gyűjtő és a szöveget közlétező kiadó is cenzori szerepet játszik, mely a következő módokon mehet végbe: 1. az illetlenségeket maguk az adatközlők hallgatják el (öncenzúra) vagy 2. ha a gyűjtőnek lehetősége is adódik megismerni ilyen jellegű megnyilatkozásokat, azokat nem tekinti rögzítendő értéknek (gyűjtői cenzúra) 3. ha mégis bekerülnek ilyen jellegű típusok és szövegvariánsok a gyűjtőfüzetbe nem biztos, hogy a gyűjtő publikál(hat)ja (gyűjtői öncenzúra vagy kiadói cenzúra) 4. amennyiben végül mégis eljutnak e kényesebb alkotások a publikálásig, akkor csonkítva, kipontozva jelennek meg 5. gyakran az inkriminált szövegrészek megszépítése a helyettesítéssel, más kifejezések és szövegrészek beillesztésével, azaz átírással valósul meg (szövegalkatás).

Arra a kérdésre, hogy a pajzán és trágár gyűjtésekre vonatkozó szövegmodosítások miért működnek rejtve, az említett okokon (a gyűjtők, szövegközlők és kiadók *ab ovo* szeméreméretén) kívül is többféle magyarázatot adhatunk. Egyrészt nem csak a téma, de az arról való beszéd is tabukba ütközik, hiszen magának a tárgynak már a felidézése is bizonyos nyelvi normák megsértésével jár (elég, ha a test működésével kapcsolatos folyamatok és produktumok leírására használatos kifejezésekre gondolunk, melyek vagy elvontan tudományosak vagy vaskosan szókimondók).¹⁸ Másrészt úgy gondolom, hogy a gyűjtők többé-kevésbé azzal az előfeltevéssel élnek, hogy természetesen meg tudják ítélni azt, hogy a saját kultúrájukon belül mit jelent az illendőség és az illetlen tartalmú szöveg, melynek közlése különös körültekintést igényel. Ugyanakkor az, hogy mit minősítünk használhatónak, vállalhatónak, közölhetőnek, illendőnek, vagy, hogy mi a trágár és ezért közölhetetlen, mint fentebb már említettük, relatív, hiszen társadalmilag és kulturálisan meghatározott, időben pedig változó. (Jogosan vethető fel tehát az a kérdés, hogy egy másik kultúra dokumentálása során milyen szempontból lehet érvényes az olyan cenzurális gyakorlat, amelyet változó tartalmú kategóriák alapján érvényesítenek.) Ezt a történeti változást a folklorisztika önreflexióin, az illó-illetlen szövegek elhatárolására és a megőrzendőnek tekintett szöve-

¹⁸ A nyelvi tabukról, különösen a testi funkciókkal összefüggő nyelvezetről lásd pl. Allan–Burridge 2006: 144–174.

gek kiválasztására vonatkozó kommentárokon (kanonizáció) keresztül szeretném a következőkben áttekinteni. Mivel a folklórszövegek átírásának hagyománya a népmeséken kimondottan jól tanulmányozható, tekintettel a műfaji (terjedelmes prózaepika) és szociokulturális jellemzőire (a 20. századi nyomtatott írásbeliségben elsősorban gyermekek szocializációjára használatos), példáim többsége is a prózaepika gyűjtésére és közlésére vonatkoznak, noha az erotikus tartalom, illetve a vulgáris és obszcén stílus más folklórműfajokban is jelen van.¹⁹

Az illetlen (szeméremsértő) folklórszövegek közölhetőségére vonatkozó reflexiók

A magyar folklorisztika történetében viszonylag kevés konkrét reflexió vonatkozik a folklórszövegek közölhetőségét meghatározó tényezőkre, bár világos, hogy a tudományos, szakmai megalapozottságú elvárások mellett technikai, irodalomesztétikai, ideológiai és erkölcsi-etikai szempontokkal is számolni kell, mint amelyek befolyásolják a szövegjegyzések és szövegkiadások textológiáját. Mindezek közül talán a köz erkölcsi érzékének védelme érdekében, többnyire ösztönösen szelektálással, eufemizálással (kihagyással, csonkítással, átírással) létrehozott szöveg-

¹⁹ A 2004-ig érvényben lévő nemzetközi mesetípus-katalógusban több olyan típus is szerepel, melyeknek még a cselekményváza is illetlennek minősült, ugyanis a típusok beazonosításához elengedhetetlen szüzséleírás helyett ezekben az esetekben pusztán az *obscene* szóval utaltak a katalógus összeállítói a kényes tartalomra. (Pl. az AaTh 1470*, AaTh 1580* és az AaTh 1726*-típusok esetében. Aarne–Thompson 1987: 431, 457, 487.) Az új katalógus revideált cselekményleírásairól: Uther I. 2004: 12. A vulgáris beszédmód a mulattató daloktól a ráolvasásokon keresztül a csúfolókéig szinte bármelyik műfajban kimutatható. Különösen a farsangi és a lakodalmi szokásköltészetben találunk számos példát arra, hogy a gyűjtői öncenzúra miatt nem kerültek nyilvánosság elé egyébként értékes folklórgyűjtések. Gönczi Ferenc például a göcseji lakodalmi kurjantások (táncszók), Vakarc Kálmán pedig a szentgotthárdi tuskóhúzás kapcsán említett nyomdafestéket nem tűrő, sikamlós, pajkos beszédmódot: „A gyűjteményemben levők közül sokat, sikamlós és triviális voltak miatt, nyilvánosság elé nem lehet bocsátani.” (Gönczi 1900: 131); „Sokszor pajkos és sikamlós szólásmódok és nyomdafestéket nem tűrő, alantas kifejezések tarkítják a beszédet” (Vakarc 1933: 147). Ujváry Zoltán a temetésparódiák leírásakor rámutatott arra, hogy az illetlenségnek nem csak verbális szintjei léteznek, a szavakon túl gesztusokban is megnyilvánulhatnak trágárságok, lásd pl. a falloszmutatás szokását a temetést parodizáló halottas játékokban, amelyekre a lakodalom, a farsang, illetve egyéb társas összejövetelek alkalmával került sor (Ujváry 1978, 2001: 230).

alakítás gyakorlata a legkevésbé adatolt. Éppen ezért az illetlennek minősített és emiatt közölhetetlen szövegekre vonatkozó valamennyi gyűjtői észrevételt, minden fennmaradt utalást és apró adatot értékesnek tekintek. Ezekből áll össze ugyanis az a történet, ahogyan az értelmiség kirekesztette érdeklődési köréből a népi kultúra általa erkölcstelennek és illetlennek értékelt megnyilvánulásait, majd ismét felfedezve kezdte azokat szűrve-válogatva, de mégiscsak befogadni.

A közköltészeti-népköltészeti hagyományok iránti érdeklődés 18. század végi kezdeteitől fogva maradtak fenn olyan utalások, amelyek az illetlen szövegekkel kapcsolatos textológiai elgondolásokra és önkorlátozó gyakorlatokra vonatkoznak. Az alábbiakban ezekből a történeti szöveg-folklorisztika, a gyűjtési módszertan és az erkölcstörténet metszéspontjában álló, a színhagyományozó népi kultúra értékes és értéktelen elemeinek a megkülönböztetésére és kiválogatására építő forrásokból szeretnék válogatást nyújtani. Az első magyar nyelvű időszaki kiadvány, a pozsonyi *Magyar Hírmondó* hasábjain jelent meg 1782. január 16-án Rát Mátyás közleményébe illesztve Révai Miklós gyűjtési felhívása, melyben a szerző „a közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekek” kapcsán a *motskos* és *fertelmes* szövegekről szólva megjegyezte, hogy azokat erkölcsvédelmi okokból a tervezett gyűjteményéből kihagyni szándékozik. A népi kultúrának alapvetően kettős, egymással ellentétes interpretációs hagyománya van: az ősinek, természetesnek, romlatlannak tekintett, értékként tételezett nyelvi és kulturális megnyilatkozások mellett az elit képviselői mindig számoltak a nyers, „mosdatlan”, ezért megtisztításra és nemesítésre szoruló póriasis regiszter jelenlétével:

„A szerelmesekből, ha mi szépet foglalnak magokban, meg-tarthatjuk, mivel többire érzékenyebbek, és mindenkor ki-ható tűzzel, s egyszerűs-mind édességgel is inkább kedveltetik magokat; a *motskosát* és *fertelmesét* minden bizonynyal el-hagyjuk, hogy botránkozást ne szerezzünk az ártatlan erköltsökben.” ([Rát–Révai] 1782: 36–37. Kiemelés D. M.)

A magyar népköltési gyűjtőtevékenységet irányító egyik első központi intézmény a Kisfaludy Társaság volt, mely a 19. század végéig meghatározó módon koordinálta a hazai folklórgyűjtéseket. Mint ismeretes, az első magyar népköltési antológia a társaság égisze alatt kiadott, Erdélyi Já-

nos által szerkesztett *Népdalok és mondák* című gyűjtemény volt (Erdélyi 1846–1848). A szerkesztő a kiadványban nem a saját maga által rögzített szövegeket közölte, hanem a mások által különböző szempontok szerint létrehozott gyűjtéseket fogta össze és rendezte kötetekbe. A társaság a korábbi gyakorlathoz híven gyűjtési felhívások útján igyekezett minél nagyobb körben, lehetőség szerint földrajzilag és műfajilag is széles keretekben folytatni a népköltési gyűjtőmunkát. Az addig már beérkezett szövegek heterogenitására való tekintettel a társaság 1844. július 6-án elhatározta, hogy a gyűjtés megvalósítására vonatkozóan részletes tájékoztatást bocsát a nagyközönség elé.²⁰ A tanulságos felhívásból egyetlen szempontot szeretnék kiemelni, nevezetesen azt, hogy a társaság kifejezetten kérte a gyűjtőket a *kétértelmű* és a *sikamlós* történetek feljegyzésére:

„A' gyűjtők ne nézzenek arra: egészek-, vagy töredékesek az illy dalok, jók-e, nem-e: csak eredetiek legyenek, 's közvetlenül a' nép' szájából vettek; még a' sikamlóság és kétértelműek' közlésétől se tartózkodjanak, a' megbízandó szerkesztőség' dolga lévén a' mikép használásról intézkedni.” (n. n. 1846: 53. Kiemelés D. M.).

E felhívás nem csak azért érdekes, mert dokumentálja, hogy a népköltési antológia létrehozói milyen lépéseket tettek az általuk hitelesnek tekintett folklórszövegek gyűjtésének irányába, hanem azért is, mert a tájékoztató szövegből az is kiolvasható, hogy érzékelték és reflektáltak arra az ellentmondásra, ami a szövegek *gyűjtése* és azok *közreadhatósága* közt feszül. Noha a társaság irodalomesztétikai publikációs elvei nem engedték a stilisztikailag vagy szerkezetileg nem tökéletes alkotások közlését (ahogyan a korábban már közölt típusokba tartozó variánsokét sem), a felhívásra érkezett és kéziratban maradt lejegyzések között számos ilyen, köztük illetlen tartalmú népköltési szöveget találunk. Ezt bizonyítja többek között a székelyudvarhelyi újságíró, Jakab Miklós esete is, aki 1902 őszén népköltési gyűjtés megvalósítása érdekében anyagi támogatásért folyamodott a Kisfaludy Társasághoz.²¹ 1903. október 31-én nyújtotta be

²⁰ A *Népdalok és mondák* keletkezésének történetéről lásd Domokos 2015: 29–42.

²¹ Jakab Miklós mesegyűjtése Sebestyén Gyula halála után a Néprajzi Múzeum adattárába került, ahol ma is található (EA 3631 *Székely népmese gyűjtemény*). Jakab mesegyűjtéséről lásd Olosz 2014: 32–38.

a társaságnak 199 lap terjedelmű mese- és mondagyűjteményét, illetve a gyűjtésre vonatkozó jelentését, de még ezt megelőzően kérdéssel fordult feltehetőleg a társaság akkori titkárához, Vargha Gyulához, hogy eligazítást kapjon gyűjtésének egy terjedelmes, ám meglehetősen problematikus részével kapcsolatban. Mivel a levél tudomásom szerint ez idáig nyomtatásban nem jelent meg, teljes terjedelmében közlöm:

„Mélyen Tisztelt Méltóságos Uram,

Engedjen meg az alkalmatlanságért, melyet levelemmel okozok, de miután a »Kisfaludi Társaság« részére eszközült [sic!] mesegyűjtésem sokkal jobb eredménnyel járt, mint magam is reméltem s nem egész egy hónap alatt vagy 10 nyomtatott ívnyi eredeti székely mesém gyűlt, *nem tudom, vajon az ide alázatos tisztelettel bemelékelt s végén kissé talán nagyon póriás mese, nem olyan-e, melyet a gyűjteményből ki kell hagyni. Mert ha enyire póriás, vagy őszintén szólva disznó mesék is jók, akkor vagy három nyomtatott ívnyi anyagom van ilyenekre is.*

A gyűjteménnyel már a legközelebbi napokban talán szerdán vagy csütörtökön, a mint letisztázásukkal készen leszek személyesen utazom fel s akkor Méltóságod kegyes szóbeli válaszáért esedezem.

Méltóságodnak legalázatosabb szolgálja:

Jakab Miklós

Székelyudvarhely Árpád utca 1 sz.”²²

Azt, hogy mi volt a titkár személyes válasza a kérdéses *póriás, disznó* mesék alkalmasságára nézve, kikövetkeztethetjük Jakabnak az 1903-ban végzett gyűjtőmunkájáról szóló jelentéséből, melyben arra utalt, hogy a gyűjtemény „csaknem felerészét nem használhatta.”²³ A jelentés implikációja tehát az, hogy a századforduló környékén lejegyzett háromívnyi terjedelmű illetlen tartalmú gyűjtemény a korábban megfogalma-

²² Jakab Miklós keltezetlen levele a Kisfaludy Társasághoz. (Jelzete: EA 3631: 189–190. A kurzív kiemelés: D. M. Jakab Miklós gyűjtésére Olosz Katalin hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is nagyon köszönök. Az eredeti levelet az Etnológiai Adattár költözése miatt nem volt módon megtekinteni, a levél másolatát Olosz Katalin bocsátotta rendelkezésemre, melyet az ő átírásában és engedélyével közlök.)

²³ Jakab Miklós jelentése a Kisfaludy Társaságnak mesegyűjtő munkájáról. Budapest, 1903. október 31. (Jelzete: EA 3631: 197.)

zott elvek ellenére nem keltette fel a társaság érdeklődését. Ugyanakkor az idézett 1844-es felhívás és Jakab Miklós esete arra hívja fel a figyelmet, hogy annak ellenére, hogy a nép *művészeti* megnyilvánulásaként felfogott népköltészet koncepciójába alapvetően nem illeszkedtek a tematikailag és stilisztikailag illetlen alkotások, sikamlós folklórszöveget tartalmazó meseszöveg-lejegyzésekkel a folklorisztika intézményesülését megelőzőleg is számolhatunk. A hosszú 19. század során keletkezett mesegyűjtésekről általánosságban is megállapíthatjuk, hogy bár sok esetben minősültek rögzítésre érdemesnek a vaskosabb szövegek is, kiadhatóságuknak a közerkölcsön alapuló szöveggondozói gyakorlat komoly gátját képezte. E konfliktust a szövegeket vagy egyes szövegrészeket érintő kirekesztéssel (szelektálás, csonkolás, elhagyás) vagy pedig helyettesítéssel (szépítés, elhomályosítás) vélték a kiadók feloldhatóknak. A modern szemléletű néprajzi gyűjtés egyik úttörőjéről, Kálmány Lajos katolikus papról számos anekdota maradt fenn, többek között az is, ami szerint éppen sikamlós szövegek gyűjtése miatt vádolták be őt a püspöknél.²⁴ Munkáiban több utalást is találunk arra vonatkozólag, hogy mit gondolt a gyűjtött népköltési szövegek használhatóságáról és publikálhatóságáról. A prózafolklór-kutatások sorában módszertanilag kiemelkedő jelentőségű az egyházaskéri mesélő, Borbély Mihály repertoárját közreadó munkája mely később az egyéniségekutató iskola számára is hivatkozási alappá vált. A gyűjtő a kötet elé írt bevezetőjében a kényes szövegeket leírhatatlannak és használhatatlannak tekintette:

„Nyelvhagyományainkat gyűjtögetve, 1913. év január hó végén Egyházaskéren oly mesemondóra találtam, ki képes volt egész héten keresztül újabb és újabb *használható* meséket mondani. [...] Ekkor már húsznál több hagyományt lejegyeztem tőle. [...] Más alkalommal, mikor folytattam a gyűjtést, *már több oly mese került a felszínre, melyet sikamlóságánál vagy drasztikusságánál fogva semmiképpen sem lehetett leírni*, de azért bő szüretje volt a hasz-

²⁴ „1880 végén már Törökbecsén van. Nem tud sokáig egy helyben maradni, szerencséjére az alföldi folklóre-nak, de nagy kárára magának. [...] Följelentették Kálmányt a püspöknek is, hogy mindenféle trágár verseket mondat a gyerekekkel s még le is írja a szemérmertlenségeket és cukrot ígér annak, a ki valami újat tud mondani. A püspök megszidta, a közigazgatási bizottság megintette s hányták-vetették egyik faluból a másikba.” Móra 1919: 95–96.

nálható meséknek. Így jött létre e gyűjtemény, mintegy két hét alatt [...]” (Kálmány [1914]: VI. Kiemelés: D. M.)

Kálmány *A napkeleti királfjű és a napnyugoti királléján* címen közölt mese²⁵ kapcsán több fontos textológiai észrevételt is tett. Egyrészt megállapította, hogy az ismert mesetípus problémás abból a szempontból, hogy a korábban magyar nyelven közölt változataiban eufemizáló szövegmodosítások (*simítások*) azonosíthatók, másrészt arra is felhívta a figyelmet, hogy ez az eljárás (*a mesét típusából kisimítva* közölni) a szövegeket tudományos vizsgálatra alkalmatlanokká teszi:

„[Az említett mesetípus] már eddig is bajt okozott a magyar mesékben; mert a közlővel, vagy a mesemondóval igénybe vetette a simítót, mi által a mesét típusából kisimítva, használhatatlanná tette a mesevizsgálatra nézve; de a jövőben még több bajt fog okozni ez a mesetípus, ha meséink nagyrészét össze fogjuk gyűjteni. Hogy a jövőben tartózkodjék mindenki a simítástól, idejegyzem, hogy ma már – mikor a mesék típus szerint vannak ismertetve s annyi mesét ismerünk – simítani, hogy észre ne vegyék, bajos és háládatlan munka [...]” (Kálmány [1914]: 178–179).

Kálmány az általa helytelenített publikációs gyakorlatra példaként hozott fel egy székely és egy palóc meseszöveg-közlést, melyeket a típus *ronts* (rontott, roncs) változatainak tekintett. A Kriza János gyűjteményéből való *A táltos királyleány* címen kiadott szövegről azt feltételezte, hogy közlője a mesében előforduló szexuális együttléteket a lejegyzésből kihagyta és ezzel végeredményben egy zavaros változatot hozott létre (Arany–Gyulai 1882: 339–342; Kálmány [1914]: 179). A másik inkriminált, palóc variánst Nagy János jegyezte le 1903 decemberében Hörscikné Szabó Julcsa parasztasszonytól (*A királyficzigánylegény* Berze Nagy 1907: 376–379). E mese kapcsán Kálmány felhívta a figyelmet

²⁵ Kálmány [1914]: 109–112. 17. sz. ATU 900 *King Thrushbeard/A kevély királykisasszony*. A típus első ismert változata Basile 17. századi nápolyi gyűjteményében található. (Negyedik nap tizedik meséje: *A megnyirbált kevélység*. A cselekmény központi epizódja az, ahogyan a kertésznek öltözött királyfi bejut a kevély Cenziella hálószobájába. Basile 2014: 412–418.)

arra a körülményre, hogy a variánst egy férfi gyűjtő egy női adatközlőtől jegyezte le, erre vonatkozóan pedig egy igen érdekes megfigyelést tett a népköltési szövegek gyűjthetőségének nemi meghatározottságáról:

„[...] sajnáljuk, hogy a gyűjtő [*A királyficzigánylegény* című mesét – D. M.] nőtől jegyezte le, mert a magyarban párját mutatni nem tudunk. *Nő, a sikamlós helyeket*, ha van még benne szeméremzert, elmondani a mesegyűjtő kedvéért nem fogja.”²⁶

Noha Kálmány Lajos elítélte a csonkolást és az átírással való elhomályosítást mint népköltési-szövegalkotási eljárásokat, gyűjtéséből ő maga is kihagyta a problémásabb szöveghelyeket. Erre utal az, hogy a fent említett meséjének főszövegben közölt variánsában nem szerepel a testi szerelemre való utalás. Ugyanakkor egy sajátos módszertani javaslattal élt az illendőség és a szöveghűség elveinek folklorisztikai szövegközlésekben való összeegyeztethetőségére vonatkozóan. Azt ajánlotta, hogy az erkölcsileg kényesebb, sikamlós meseszövegeket/szöveghelyeket a jegyzetekben közöljék a gyűjtők szöveghűen, míg a főszövegben a széles olvasó-

²⁶ Kálmány [1914]: 178. (Kiemelés: D. M.). A kommunikációs gyakorlatban a szóbeliséghez és az írásbeliséghez eltérő kulturális szabályok tartoznak. Erre találunk példát Keszeg Vilmos magyarszovátai gyűjtéséről szóló beszámolójában, ami arról szól, hogy egy szomszéd családok részvételével zajlott esti beszélgetés során az egyébként közlékeny női adatközlő szégyellte hangosan elmondani a trágár szavakat is tartalmazó tréfás találós kérdés, helyette leírta ugyanazt a (cséplés és a nemi aktus analógiájára épülő) szöveget, amelyet kimondani nem akart (Keszeg 2008: 80). Nem kevésbé problematikus a gyűjtési szituációban a nemi szerepek fordított kiosztása sem. Olosz Katalin 1962 nyarán Magyargyerőmonostoron gyűjtött, visszaemlékezése szerint a faluban egyetlen mese-mondót talált, aki azonban csak olyan meséket tudott volna mesélni, amelyeket vasútépítő munkásként Maroshévíz környékén hallott székelyföldi munkatársaitól. A mesék rögzítésére végül nem került sor, mivel a mesélő elzárkózott attól, hogy a kizárólag férfitaraságban elhangzó, többnyire obszcén tartalmú, trágár szövegű trufákat a fiatal gyűjtőnek elmesélje (Olosz Katalin szíves közlése 2021 októberében. A magyargyerőmonostori gyűjtemény megjelent része: Olosz 1969). Hasonló mesélői öncenzúráról számolt be Nagy Olga is, aki a havadi Oszvást Sándortól több éves bizalmas barátságuk ellenére sem tudott erotikus tartalmú történeteket lejegyezni, az ilyen szövegek közlését a férfi arra hivatkozva tagadta meg, hogy azok „nem asszony fülinek valók»” (Nagy 1983: 13). Nagy Olga ugyanakkor számos olyan erotikus tréfát rögzített, melyek asszonyok között voltak nagyon kedveltek pl. Nagy 1983. A hallgatásról/elhallgatásról mint jelentésközvetítő kommunikációs stratégiáról: Keszeg 2018: 124–128, 2011: 63–65.

közönség érzékenységre való tekintettel megengedhetőnek tekintette a szépitést. Minderről a jegyzetekben nyújtott tájékoztatást:

„A 17. számú mesénk közlésére nekünk is meg kell jegyeznünk, hogy a 110. lap 15. sorában és a 111. lap 4. sorában a *hozzám* szó után, a kik a mesetípusokkal foglalkoznak, oda kell írniok a hálni szót a hűség kedvéért; a sor ilyen értelme különben is kivethető a meséből. Azt hiszem, ez a legjobb mód a sikamlós meséink közlésére nézve, ha az ily helyeket a jegyzetekben közöljük hűen; a jegyzeteket úgyis csak az olvassa végig, a ki a mesével nemcsak kedvtelésből foglalkozik.”²⁷

A harmincas évektől kezdve a néprajztudomány már arra is reflektált, hogy a népi kultúra erkölcsi érzéke és az illendőségről való gondolkodása nem azonos az értelmiség felfogásával és a kulturálnak tekintett közlésmóddal.²⁸ A folklórszöveg-közlés újabb állomását képviselik az ekkor megjelent gyűjtemények, melyek bár még magyarázkodva, de a korábbi gyakorlatnál már bátrabban közölnek erotikus és illetlen tartalmú szövegeket. Ortutay Gyula a *Nyíri és rétközi parasztmesék* című gyűjteményhez írott jegyzeteiben mentegetőzött, hogy a szövegközlésben a tanulmányozott és nem pedig a saját kultúrájának a szelleméhez alkalmazkodott:

„Mesekönyvünk összeállításában és a közlés módszerében természetesen a népi kultúra szelleméhez való minél hívebb alkalmazkodás, immanens beleélésre való törekvés vezetett. Ezért *nem lehetünk tekintettel semmi olyan aggodalomra, amely az eddigi mesegyűjtők kezét nem egyszer megbénította, vagy legalább kihagyásokra kényszerítette őket [...]* Parasztságunk felfogásmódjában a

²⁷ Kálmány [1914]: 179. (Az aláhúzással való kiemelés: D. M.) A szóban forgó, csonkolva közölt két (valójában azonos) mondat a főszövegben a következő formában szerepel: „Pézé nem adom [a komornyiknak majd a királylányt meggettett cipőt –D. M.], hanem gyűjőn lé estére hozzám!” Kálmány [1914]: 110–111.

²⁸ Ezt a gondolatot korábban az Ipolyi Arnold és Csaplár Benedek gyűjtőkörébe tartozó Debreczeni János is megfogalmazta: „A gyűjtésre nézve t. i. különösen megjegyzendő, hogy a szokásokat, népregéket, mondákat, népdalokat stb. a maguk egyszerűségében úgy, mint azokat az ember látja, hallja, kell összeírni. *Távol legyen, hogy azokat saját képzeletünk szerint kisallangozzuk; mert nem a mi, hanem a nép kedélyének és szellemvilágának tanulmányozása a cél [...]*” Debreczeni 1859: 351. (Kiemelés D. M.)

szemérem, tisztaság, illendőség fogalmaknak nem éppen azonos a jelentése azzal, amit a mi irodalmi és társasági köztudatunk szankcionált. Ennek a szankciónak a követeléseit tehát nem is alkalmazhattuk népmeséinkre” (Ortutay [1935]: 235).

Az illetlennek tekintett szavakat egyébként a 19. századból örökölt gyakorlat szerint Ortutay is kipontozva közölte a szövegkiadásban, de hogy mi az, amit eleve nem publikált, sajnos azt a kiadott gyűjtemény alapján önmagában nem tudjuk megítélni.

„Nem volt célunk »pornográfiákat« is gyűjteni, ezért fordultunk a híres három ponthoz, ahol az illendő, de sem az elmondott szöveget nem akartuk csonkítani, sem pedig jellemző és jelentős mesét hamis indoklású okokból elhagyni [...]”²⁹

Az azonban tény, hogy korábban közölhetetlen tematikájú folklór-szövegek is kezdtek ekkortól egyre nagyobb számban napvilágot látni.³⁰ A budapesti egyéniségkutató iskola világszerte leghíresebb képviselője Dégh Linda volt, aki a bagyi Pandur Pétertől 1940–1941-ben gyűjtött és közölt két kötetnyi népmesét. Dégh a publikált gyűjteményről úgy nyilatkozott, hogy az nem tartalmazza Pandur összes meséjét:

„[...] ami kimaradt, részben nyilvánosságra nem hozható, *erotikus tartalma miatt nem volt közölhető*, részben egészen silány, vagy ponyva, vagy kültelki íztelen történet [...] Éppen az *illetlen tartalmú mesék között van néhány igen értékes darab, melyeket nem közölhettem.*”³¹

A fenti nyilatkozat ismét arra irányítja a figyelmet, hogy a test biológiai működési folyamatait és a szexualitást a maguk nyers valóságá-

²⁹ Ortutay [1935]: 235. Néhány példa arra, hogy a gyűjtő publikációban mely szavakat tekintette szeméremérsétfőnek: „K...áknak”; „kapanyélf...ú”; „p...ája”. Ortutay [1935]: 55, 61, 65, 222. A kulturáltság szocialista reprezentációról lásd Ispán 2020: 123–138.

³⁰ Lásd például a 26. számú, egy 76 éves írástudatlan asszonytól származó narratívát, melynek egésze a lány és a női nemi szerv beszélgetésére épül. Ortutay [1935]: 222.

³¹ Dégh I. 1941: 97. (Itt jegyzem meg, hogy Ámi Lajos meséi közül a kiadói cenzúra miatt tizenkét obszcén mese nem jelent meg. Erdész I. 1968: 536.)

ban megfogalmazó folklórszövegek a már szaktudományos folklorisztikai szövegközlésekben sem mindig jelenhettek meg. A nyomtatott írásbeliség nyelvi-erkölcsi normái olyannyira erős tabut képviselnek, hogy a stilisztikailag vagy tematikailag problémásnak minősített folklórada-
tok még akkor sem válhatnak láthatóvá, amikor azok egyébként már értékként tételeződnek a tudomány képviselői szemében. A szeméremérzet tehát az intézményesített folklorisztikai szöveggondozásban is erős cenzurális eljárásokhoz vezet, melynek nem csupán textológiai következményei vannak, de a néprajzi ismeretszerzést is akadályozza. Kovács Ágnes a 20. század közepéig megjelent népmesekiadványokról szóló egyik áttekintésében a szövegközlési elveket is érintette. Dolgozatában reflektált a szó szerint való folklór-szövegközlés problémájára, az illetlen *szavak* publikálásával kapcsolatban megengedő álláspontot képviselt, tekintettel arra, hogy azok a nép beszédmódjának természetes velejárói és emiatt nem hatnak illetlenül, azaz közölhetőek. A szeméremtelenségre épített szövegekkel kapcsolatban azonban már kategorikusan elutasító a véleménye:

„Nem kevésbé problematikus a szó szerint való közlés kérdése. Tudjuk, a meseszöveg távolról sem olyan állandó valami, mint nyomtatott mása [...] Mi történjék a tájszavakkal és „illetlen” kifejezésekkel? Nyugodtan a helyükön maradhatnak. Az előbbieket megmagyarázzuk lapalji vagy kötetvégi jegyzetekben, az utóbbiak a népi beszéd mindennapi, természetes velejárói, a maguk helyén nem hatnak szeméremtelenül, nincs okunk szégyenkezni miattuk. (Ilyesmire felépített mesét amúgy sem fogunk közölni.)” (Kovács 1948: 53. Kiemelések D. M.)

Az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy a 20. század közepére jutott a magyar folklórtextológia arra az álláspontra, hogy az illetlen kifejezések szó szerinti közlése népköltési gyűjteményekben elfogadhatónak tekinthető, a szeméremértő tematikájú szövegek közlése viszont általánosságban még mindig tabunak számított. Nagy Olga úttörő munkát végzett az erotikus tartalmú elbeszélések, vagy ahogyan ő nevezte, a „népi erotikum” kutatása terén az 1950-es évektől kezdve. Több visszaemlékezése is arról tanúskodik azonban, hogy első gyűjtései során még nem figyelt fel a téma jelentőségére. Daniel (Dániel) Gergely széki mesemondó történeteit 1939

őszén például igen nagy felháborodással hallgatta, azt gondolva, hogy a mesélő gúnyolódik vele, hiszen a népmese iránti felfokozott stilisztikai-tematikai elvárásoknak az élő narráció nem felelt meg: „[Daniel Gergely–D. M.] majdnem minden meséje, hosszú, úgynevezett tündérmeséi hemzsegték a legpikánsabb, akkori felfogás szerint »pornográf« betétektől” (Nagy 1983: 15–16, Nagy 1994: 6), ezeket a meséket tehát a gyűjtő nem is jegyezte le. Nagy Olgát saját előítéleteinek legyőzéséhez a széki Győri Klára tréfás elbeszélései vezették, akitől 1958-tól kezdve számos olyan szöveget gyűjtött, amelyek a korábbi műfaji-stilisztikai kívánalmak alapján érdektelennek és közölhetetlennek minősültek volna. Mivel Nagy Olga a széki mesélő asszonyról egyéniségmonográfiát szándékozott közzétenni, az erotikus tartalmú elbeszéléseit is módszeresen gyűjtötte, melyek a *Széki népmesékből* a szerkesztői szempontok és a kiadói cenzúra miatt kimaradtak ugyan,³² a házasságtörés témája köré épülő elbeszélések közül azonban néhány megjelenhetett a szerző szándéka szerint a *népi stílus mélyebb és igazibb megértése* érdekében az idillmentes, olykor groteszk valóságot ábrázoló kötet, a *Paraszt dekameron* részeként³³ Vöö Gabriella 1969-ben publikált *Többet ésszel, mint erővel* című kötetét a közölt

³² Nagy 1976. A 750 darabot kitevő gyűjteményből csak 91, hagyományosnak tekintett szöveget közölt a gyűjtő, erről lásd Nagy 1983: 9. Arra vonatkozóan, hogy a cenzúra és a kiadói szándék hogyan avatkozik bele igen erőteljesen a folklorisztikai szövegközlés és szöveggondozás munkájába, az eddig említettek felül is számos példát hozhatnánk fel. Különösen a népszerűsítő- és ifjúsági kiadványok valamint a tudományos szövegközlések közti határ elmosódottsága és a két szempont összeegyeztetésére való törekvések miatt általában nem szöveghű, hanem cenzúrázott szövegek kerülnek az olvasóközönség asztalára. Egyetlen példa a folklorista és a kiadó közti konfliktus textológiai következményeire egy 19. század végi udvarhelyszéki kéziratos népköltési gyűjtemény, melyet Olosz Katalin az 1970-es évek legelején rendezett sajtó alá. Kolumbán István gyűjtését Olosz tudományos kiadványnak szánt, a Kriterion könyvkiadó azonban népszerűsítő jellegű mesekönyvben gondolkodott, így hosszas huzavona után is csak hiányosan és átírva jelenhetett meg a gyűjtemény. (A kötetből ki kellett hagyni a kézirat negyven meséje és mondája közül tizenháromat, melyek az akkori, osztályharcos ideológiába nem kellőképpen illeszkedtek, töredékesek, rosszul szerkesztettek vagy nem népi eredetűek voltak. Szerencsére, ha a szövegek nem is, cselekményvázuk a jegyzetek között olvasható). Emellett az olvasói és a kiadói elvárásokra való tekintettel a publikálható szövegeket sem közölhette a sajtó alá rendező szóról szóra (szőrendi változtatásokat eszközölt, fölöslegesnek ítélt szavakat, mondatokat hagyott ki). Olosz 1972: 187.

³³ Lásd a *Csáljátok úton, útfelen* című fejezetet Nagy 1977: 225–268. A műfajilag és stilisztikailag is formabontó kötet összeállításáról a szerző ajánlása ad felvilágosítást 1977: 5–6. (Hasonmás kiadása 2002-ben jelent meg.) Az erotikus prózafolklorról összefoglalóan: Nagy 2001.

obszcén szövegek miatt még súlyos támadás érte (Vöő 1969, Nagy 1977: 224) a következő évtizedek azonban látványos fordulatot hoztak az erotikus folklór megítélése terén. A népről kialakított romantikus felfogást kezdő vaskosabb, tréfás szövegek közlése a 1980-as években nagyobb lendületet vett, többek között megjelent az *Újabb paraszt dekameron* (Nagy 1983: 9–10), Ujváry Zoltán gömöri palóc adomákat tett közzé,³⁴ Burány Béla pedig az 1960-as évektől gyarapodó gazdag vajdasági trufaanyagból közölt ezres nagyságrendben magyar nyelvű variánsokat.³⁵

A folklórszövegek közölhetőségére vonatkozó szemelvényeket áttekintve látható, hogy működött és ma is működik egy önkorlátozó mechanizmus a néprajzi szövegközlések hátterében, amelynek olykor még azok a szövegek is áldozatul esnek, amelyeket egyébként néprajzilag-folklorisztikailag értékesnek minősülnek. A fentiekből az is kiviláglik, hogy a valamely szempontból kényes népköltési műfaj, típus vagy szövegvariáns gyűjtésének már az elvi lehetőségét is jelentősen befolyásolja az adatközlő, illetve a dokumentáló erkölcsi felfogása. A szövegekhez való hozzáférést és a rögzítés megvalósíthatóságát meghatározó módon korlátozza a társadalmilag, történetileg és egyénileg is változó szeméremérzet, amelyet tovább komplikálnak az adott gyűjtési szituációban részt vevő szereplők egymáshoz fűződő, többszörösen összetett társadalmi viszonyai. Ezekon túlmenően a lejegyzett szövegek nagy nyilvánosság számára való közvetítését még további textológiai beavatkozások előzik meg. Különösen annak a fényében fontos a kiadói cenzúra jelenlétének tudatosítása, hogy a magyar népköltési szöveggyűjtések legnagyobb része egyszerre kíván népszerűsítő és tudományos igényeket is kielégíteni.

Az előzőekben a test működésével kapcsolatos folyamatok folklórszövegekben való megjeleníthetőségére (kiiktatására, elhomályosítására, átdolgozására) vonatkozó kritikai reakciókat igyekeztem áttekinteni vázlatosan a folklorisztikai érdeklődés kezdeteitől az 1990-es évekig. A követ-

³⁴ Ujváry 1986, 1988. A gyűjtő csak a nyomdafestéket elbíró szövegek közül válogatott és a publikált szövegeket is szépítve közölte pl. a genitáliák természetes megnevezését nem alkalmazta. A sikamlós történetek gyűjtéséről és közlési módjáról Ujváry 1986: 33–38.

³⁵ Burány 1984, 1988, 1990, 1997, 2002, 2007. Az erotikus folklór valorizációja összefüggésben áll azzal, hogy a klasszikus folklorisztikai műfajhierarchiába kezdtek bekerülni korábban érdektelennek tekintett műfajcsoportok (pl. igaztörténet, tréfás népi elbeszélések), melyekben a csoda helyett a valóság reális ábrázolása (beleértve a testi szerelmet is) válik hangsúlyossá.

kezőkben egy kiadatlan folklórgyűjtés segítségével konkrét példán keresztül szeretném bemutatni, hogy az illetlen szövegekkel szembeni szeméremérzet hogyan korlátozza a folklórra vonatkozó ismereteinket, egyúttal ráirányítva a figyelmet arra, hogy kvantitatív súlya van annak, hogy értékes gyűjtések maradtak láthatatlanok a népköltéssel szemben tételezett előzetes esztétikai és erkölcsi elvárások miatt.

Fél Edit és a kiadatlan „kocsi Dekameron”

Az 1930-as évek második felében, a magyar paraszti kultúra változásának vizsgálata során Fél Edit a társadalomra és a tárgykultúrára vonatkozó adatokon kívül szellemi hagyományokat is rögzített a Dunántúlon. A teljességre törekvő, az egyéniségkutató iskola alapműveit megelőzően a társadalmi beágyazottságot is érzékeltetni kívánó folklórlejegyzések, a hagyományos műfaji rendszerbe illeszkedő és azon kívüli szövegeket egyaránt tartalmaznak. Fél Edit az általa dokumentált szövegeknek csak egy részét tette közzé, újabban előkerült a gyűjtés kiadatlan, száztizenhat darabot számláló, többnyire erotikus és obszcén prózafolklór-szöveget tartalmazó része, amely kiváló alkalmat kínál annak bemutatására, hogyan határozzák meg a mindenkori erkölcsi elvek a folklórszövegek közölhetőségét. Fél Edit a Komárom megyei Kocson rögzített gyűjteménye nem csupán azért érdekes, mert számos olyan mesetípus is megtalálható benne, amelyeknek éppen ezek a legkorábbi ismert magyar variánsai, hanem azért is, mert magyar nyelvű erotikus és obszcén prózafolklór-szövegyűjtés ismereteim szerint ilyen terjedelemben korábbi nem maradt fenn. A kocsi gyűjtés kiadott és publikálatlan folklórszövegeinek összeolvasása egyébként is kiváló alkalmat nyújt arra, hogy elgondolkodjunk, mennyire illeszkedik az élő narráció a folklorisztika által kidolgozott műfaji kategóriarendszerbe, és hogy milyen esztétikai, etikai és jogi korlátai lehettek a magyar népköltési szövegek gyűjtésének és közreadásának a folklorisztika intézményesülése utáni évtizedekben.³⁶

---

³⁶ Fél Edit kocsi folklórgyűjtésének kiadott és kiadatlan darabjairól részletesen a születésének századik évfordulója alkalmából készülő kötet számára számoltam be, jelen áttekintés e kéziratot dolgozta (Domokos 2021a) kivonatának tekinthető.

Fél Edit 1936 szeptemberétől a Magyar Zoltán vezetése alatt álló Magyar Közigazgatástudományi Intézet megbízásából a Komárom megyei Kocs községben folytatott néprajzi gyűjtőmunkát. A kutatás a tatai járás társadalmi adottságainak és a közigazgatás működésének feltárására irányuló vállalkozás keretében folyt, melyben Fél Edit feladata a település társadalmi és vagyoni rétegek szerint tagolt néprajzi állapotrajzának rögzítése volt.

Fél Edit a széttöredezett magyar paraszti kultúra változásának vizsgálata során komplex gyűjtőszemléletének köszönhetően a társadalomra és a tárgykultúrára vonatkozó adatokon kívül szellemi hagyományokat is rögzített, gyűjtőmunkája eredményeként jelent meg a *Kocs 1936-ban* című monográfia (Fél 1941). Munkája úttörő jelentőségű volt abban a tekintetben, hogy a múltba révedő kutatói attitűd mellőzésével, a hagyományosnak és értékesnek minősített archaikus jellegzetességek felgyűjtése helyett az élő társadalomban közvetlenül megfigyelhető kortárs adatok, jelenségek és folyamatok rögzítésével elősegítette a társadalmi jelenkutatás módszerének néprajzi meghonosítását. A gyűjtő a *szellemi hagyományok* egy részét a dolgozat különböző fejezeteiben elszórtan közölte, illetve a monográfiához függelékként illesztett szöveggyűjteményben műfaji rendben publikálta.³⁷ A kötet áttekintése során az volt a benyomásom, hogy a szerzőnek a folklorisztikailag értékelhető, gazdag és kifejezetten érdekes gyűjtés teljes feldolgozása nem állt szándékában, vélhetőleg úgy ítélte meg, hogy a monográfia központi kérdéseinek a megválaszolásához közvetlenül nem járult volna hozzá a szöveganyag alapos és mélyreható elemzése. Ezért is tartom fontosnak hangsúlyozni azt, hogy Fél Edit kocsai gyűjtése a szövegfolklorisztika, különösen a prózaepikai kutatások számára jelentős és még kiaknázandó forrást biztosít, különösen akkor, ha hozzávesszük az újabban előkerült a kocsai prózafolklor-gyűjtés publikálatlan anyagát is. Fél Edit jórészt szegényparasztoktól (vagy ahogy ő fogalmazott, „szellérektől”) gyűjtött, általuk gazdag szöveges népköltési anyaggal találkozott az 1930-as évek második felében.³⁸ Érdemesnek tartom Fél

³⁷ A közel 80 oldalas szöveggyűjteményben mintegy félezer folkloriszöveg és néhány kotázott dallam található. Fél 1941: 136–222.

³⁸ „Az iratlan szellemi termékek, a mesék, trufák, mondák, találós kérdések, falucsúfók, köszöntők, kádenciák igen nagyszámban élnek. Letéteményesei, mint arról egyebütt is van szó, a szellérek és kisebb osztályú gazdák. Télen-nyáron, hacsak alkalom adódik, mesélnek és meséltetnek. A gazdag mesekínccsel bírók szinte fölkinálják magukat a mesemondásra.” Fél 1941: 7.

Edit saját folklórgyűjtésére vonatkozó reflexióját hosszabban idézni különösen azért, mert a gyűjtőmódszerére vonatkozóan itt megfogalmazott vezérgondolatok egy olyan kutatói stratégiát képviselnek, amely messze nem volt általános a korszakban:

„Gyűjtőútamon [...] *mindent feljegyeztem, amit csak meséltek*, akár besorolható volt a »mese« valamely eddig osztályozott műfajába, akár nem, mivel ugyanazzal a módszerrel gyűjtöttem a szellemi hagyomány kincseit is, mint a tárgyi hagyományét: *nem érdekességeket, vagy néprajzilag »értékes« momentumokat kerestem, hanem mindent, ami van.*” (Fél 1941: 131. Kiemelés D. M.)

A gyűjtő az általa kialakított műfaji-tematikai csoportok közül (*mesék és igaz történetek, találós kérdések, falucsúfolók, játékok, köszöntők*) kiemelten kezelte a prózafolklór-szövegeket, mely abban is megnyilvánult, hogy e szövegek mellett következetesen megjelölte az adatközlők nevét (asszonyok esetében a férjezett és a lánykori nevet is), életkorát és társadalmi-gazdasági státuszát (pl. zsellér, kispazda, nagypazda, juhász felesége, tojásszedő, szolgáló stb.), amit egyéb szövegek esetében nem tett meg. Emellett Fél Edit gyakran szövegek közötti zárójelekben utalt a történetmesélés kontextusára, a gesztusokra, illetve a mesélő és a hallgatóság reakcióira.³⁹ Fél Edit, ha nem is annyira tudatosan, mint a későbbi terepmunkások, de e dunántúli gyűjtésében már láthatólag törekedett a történetmesélés kontextusának, társadalmi beágyazottságának érzékeltetésére. Az a kutatói hozzáállás, amely tudatosan szakít az előzetes műfaji-esztétikai elvárások mentén szelektáló, a 19. századból örökölt gyűjtői szerepfelfogással egy stilisztikailag és műfajilag egyaránt rendkívül érdekes és meglehetősen nehezen kategorizálható szövegegyüttest eredményezett és kivételes lehetőséget nyújt annak a szakadéknak a megfigyelésére, ami a koherens, filológiaiilag megragadható és kategorizálható népköltési szövegek iránti folkloris-

---

³⁹ A 20. századi mesekutatásban fordulatot hozott a mesélés társadalmi körülményeinek rögzítése iránti elvárás, mely az Ortutay Gyula által kezdeményezett budapesti vagy egyéniségkutató iskola újítása volt. A módszer programadó tanulmánya és a mesegyűjtés gyakorlatát alapvetően meghatározó Fedics-kötet azonban csak 1940-ben, a kocsii terepmunkát követően jelent meg. Ortutay 1940.

ta igény és a gyakorlati megfigyeléssel rögzített változó, szituációhoz kötött heterogén élő narráció közt tágong. Fél Edit ugyanis számos olyan szöveget jegyzett le, amelyek nem, vagy csak nehezen illeszkednek a klasszikus népköltészeti műfajstruktúrába, ezen felül a valóság dokumentatív rögzítésének igénye egy olyan gyűjteményt eredményezett, amely szemben áll a folklórszövegek közreadhatóságának esztétikai alapon formálódott elveivel is, hiszen nem az értékesnek tartott folklórra volt kíváncsi, hanem mindarra, amit alkalmá volt személyesen megtapasztalni.

Fél Edit az általa lejegyzett mesék és egyéb prózai elbeszélések, valamint a találósok szövegeinek nagyjából csak a kétharmad részét jelentette meg a monográfiában, e műfajok tekintetében a gyűjtés mintegy harmadrésze tehát kiadatlan. A teljes kocsi néprajzi gyűjtés kéziratos anyagáról nincs információ, feltehetőleg elveszett vagy lappang, szerencsés módon azonban a gyűjtés prózafolklór anyagának publikálatlan része fennmaradt, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őriz egymást követő két jelzeten, összesen hét csomóba rendezve.⁴⁰ Egyelőre nem megítélhető, hogy a *Magyar népmesék, adomák, tréfás elbeszélések* címen katalogizált gépirattal a kocsai gyűjtés teljes, archívumba szánt publikálatlan folklóranyaga megkerült-e, az azonban bizonyos, hogy ez a dokumentum az 1936-os kocsai gyűjtés része, a benne található folklórszövegek közül pedig nyomtatásban semmi sem jelent meg a kocsai monográfiában. Az akadémiai korpuszban összesen 116 prózafolklór-szöveg gépiratos lejegyzése található, melyek meglehetősen változatos népköltési szöveganyagot reprezentálnak, a gyűjtemény a címnek megfelelően meséket és anekdotákat is tartalmaz, ezeken kívül azonban a prózaepika széles spektrumát felölelő számos egyéb műfaj és műfaji rendszerbe nem illeszkedő, döntő többségében tréfás hangvételű történet kapott helyet (igaztörténet, élménytör-

⁴⁰ MTA KIK Kt. Ms 4791/40–41. Fél Edit: *Magyar népmesék, adomák, tréfás elbeszélések*. A dokumentumnak autográf címe nincs, a gépiratokat tartalmazó barna borítékon található gépelt cím (*Magyar népmesék*) a jelzettel együtt a kéziratári rendezés során keletkezett. E címen kívül olvasható a papírborítékon a kéziratári növedéknapló száma (1967/47), amelyet a gyarapodási naplóval összevetve kiderül, hogy a dokumentum a finnugrista, nyelvész Beke Ödön (1883–1964) hagyatékával együtt, 1967-ben került az archívumba. A gépiratot Fél Edit maga engedte át Bekének egy a dunántúli nyelvjáráshoz készítenő dolgozatához. Erről lásd Beke 1956: 368.

ténet, tréfás elbeszélés, vicc stb.). Az akadémiai gépiratos gyűjtemény két legfeltűnőbb sajátossága egyrészt a lejegyzett prózafolklór-szövegek műfaji kevertsége, másrészt az elbeszélések szókimondó, vaskos stílusa. Mindkettő ugyanannak a módszertani elképzelés következetes megvalósításának köszönhető, ami szerint a gyűjtő szándékosan nem válogatott a szóbeli elbeszélések között. Ugyanakkor az sem véletlen, hogy a most felbukkant gépelt cédulákon olvasható szövegek nyomtatásban nem jelentek meg. Ezek a szövegek ugyanis a maguk korában *nem jelenhettek meg*, tekintettel arra, hogy az „illetlenség” változatos szövegtípusokat kínálják, és mint ilyenek, közölhetetlennek minősültek. Az elbeszélések egy része pajkosan erotikus, de többségükben meglehetősen vaskos, helyenként kimondottan durva, obszcén történet papokról, apácákról, katonákról és cigányokról, hűtlen asszonyokról vagy a tájékozatlan falusiak városi kalandjairól. Néhány, nyomtatásban durvábbnak ható szó elvéve, de megjelent a monográfiában közreadott szövegekben is, természetesen szigorúan kipontozva.⁴¹ Azonban az akadémiai gépiratos gyűjteményben található szövegek nem csupán szóhasználatukban, de a korpusz egészét tekintve teljes tematikájukban is cenzúrázatlanok, a szexuális együttléteket és a különböző altesti folyamatokat és produktumokat leíró kifejezések, az erkölcsi tabukat döntőgető kényes témakör pikáns és vulgáris elemei nem elvéve vagy utalásszerűen, hanem központilag vannak jelen a gyűjteményben. Ezek az elbeszélések az őszinte, nyers humorra építenek, éppen ez lehet az a jellemvonásuk, ami miatt olyannyira népszerűek voltak a szóbeliségben. Közismert, hogy az európai anekdotagyűjtemények évszázadokon át táplálkoztak az olasz irodalom erotikus-ironikus, tréfás-pajkos történeteiből, és meglehetősen jól dokumentált az a folyamat, ahogyan ezek az elbeszélések felszívódtak a magyar művelődésbe, kevésbé regisztrált azonban e történeteknek a magyar paraszti néphagyományként való megjelenése.⁴² Fél Edit kiadatlan gyűjtésének a legmeghatározóbb része éppen ehhez nyújt példát, hangulatában és tárgyában is a reneszánsz olasz irodalomból ismert szerelmi-erotikus történeteket idéz a korpusz számos

⁴¹ Kipontozva szerepelnek például a következő szavak: „p...i” [pisilni], „s...d” [segged] „sz...tt” [szart] illetve „embersz...a” [emberszara]. Fél 1941: 167, 169, 173.

⁴² E téren kiemelkedők György Lajos összehasonlító történeti vizsgálatai pl. György 1934; 1938.

tréfás elbeszélése, melyek Boccaccio novelláival⁴³ és Poggio Bracciolini obszcén tartalmú facetiáival rokoníthatók.⁴⁴

György Lajos a kocsi gyűjtést közvetlenül megelőző időszakra vonatkozóan, Poggio obszcén facetiáinak „modern nyelvű” kiadásairól szólva említi, hogy azokat a „könyvársi forgalomból a mai ízlés kirekesztette s könyvtárakban is csak tudományos célból közelíthető[ek] meg” (György 1929: 66). Érdeemes megjegyezni, hogy a kocsi gyűjtéssel egy időben, 1936-ban a Rózsavölgyi kiadónál megjelent Roboz Andor-féle magyar Poggio-fordítás feltehetőleg szintén a kor közerkölcsének esett áldozatul, annak ellenére, hogy a fordító már eleve igen erőteljes, nem csupán egyes szavakat, de a cselekményszöveget is érintő szövegmodosításokat hajtott végre az elbeszélések kiadhatóvá tétele érdekében.⁴⁵ Semmiképpen sem meglepő tehát, hogy ugyanakkor, amikor a pajkos anekdoták e klasszikus műve Európában sok helyütt tiltólistán szerepelt, a hasonló jellegű, olykor még tipológiai egyezéseket is mutató kocsi folklórszövegek mintegy harmada közölhetetlennek minősült.⁴⁶ Fél Edit vaskos népi humort kép-

⁴³ Nagy Olga Győri Klára repertoárja alapján Boccaccio-novellák 20. század eleji székeli folklorizációjáról ír: Nagy 1983. Majdnem száz évvel korábban Katona Lajos is kimutatott már néhány általánosan ismert Boccaccio-párhuzamot a magyar folklórban. Katona L. 1891: 58–59.

⁴⁴ Az egyik kiadatlan kocsi történet arról szól, hogy egy bojtár elveszíti a kanász egyik malacát, emiatt nem mer a gazdája elé állni, elbújik az asztal alá, onnan hallgatja a kanász és a felesége enyelgését. Amikor a gazda gyönyörűségében felkiált, hogy látta az egész világot, a bojtár kiszól az asztal alól: „nem látta benn a koszos malacot”? (Sz. J. MTA KIK Kt. Ms 4791/40/II. 5). A narratíva az ATU 1355B *Látom az egész világot!*-típusba tartozik és legkorábbi ismert változata a 15. századból adatolt, Poggio Bracciolini facetiái között szerepel. Poggio 2009: 258. (Fél Edit ennek a típusnak egy másik, sokkal kevésbé szókimondó változatát közölte Fél 1941: 179.)

⁴⁵ „[...] fel kellett sokszor hígítanunk az eredeti tálalást [...] ma nem lehet az ilyen trágárul hangzó szavakat a nagyközönségnek szánt könyvben híven lefordítani. Igaz, hogy a fordítás így nem hű, filológiai szempontból nem megbízható, de ez, mihelyt nagyközönségnek szánt kiadásról van szó, nem is lehetett célunk [...] még tovább mentünk a bűnözésben. Ahol eredeti megfogalmazásában már maga a mese is sértené a mai ízlést, ott bizony változtattunk rajta [...]” Poggio [1936]: 27–28. „A nyomás után a szedést összetörtük. Új kiadás e műből nem jelenik meg.” Poggio [1936]: 187.

⁴⁶ A folklórgyűjtések hiányosságai miatt nincsenek pontos adataink arra vonatkozóan, hogy a szájhagyományozó magyar népi kultúrán belül az illetlennek minősülő szövegek milyen arányt képviselnek. Jakab Miklós az 1900-as évek elején úgy nyilatkozott, hogy székely mesegyűjtésének „felerészét” nem használhatta. EA 3631. 197. Viszonyításképpen említem, hogy az 1960-as évek második felében, Nagy Olga és Vöö Gabriella görgényüvegsúri gyűjtésük során számos obszcén szöveggel találkozott, az általuk rögzített szövegek felét tekintették illetlennek (162-ből 81-et). Nagy–Vöö 1974, 2002. A számarányról: Nagy 1983: 18.

viselő gyűjtése egyrészt a trágár folklór mennyiségi súlyára figyelmeztet, másrészt arra is felhívja a figyelmet, hogy a paraszti szóbeliség illetlennek minősített megnyilatkozásai mögött adott esetben több évszázados szövegagyomány áll, mely a népköltészet kevésbé feltárt rétegét képviseli.

A szeméremsértő szövegek közlésének büntetőjogi szankciói

A dolgozat első részében azt a kérdést igyekeztem körbejárni, hogy mit jelenthet a szeméremsértés a folklórtextológia szempontjából. A második részben egy konkrét példán keresztül azt szerettem volna érzékeltetni, hogy hogyan működik, és milyen következményekkel jár a néprajzi ismeretszerzés gyakorlatában az illetlennek minősített szövegek kirekesztődése. Végezetül érdemes még egy, eddig nem említett szempontra is kitérni, amely az illetlen folklórszövegek közölhetőségét a múltban (1990 előtt) nagymértékben és bizonyos fokig napjainkig befolyásolja. A kényesebb témájú néprajzi gyűjtések cenzúrájának rejtett és ösztönösen működő mechanizmusa mellett ugyanis van egy formalizált szankciórendszere is. A közerkölcsöt nem csak az illendőség íratlan normái védik, de azok tételes jogi szabályokkal is körbe vannak bástyázva, emiatt pedig a sikamlós (pikáns, pajkos, dévaj, frivol stb.) tematikájú, olykor pedig erősen trágár (nyers, durva, vasok, obszcén, vulgáris stb.) stílusú alkotások a nyomtatott írásbeliségben való megjelenítése adott esetben büntetőjogi következményeket vonhat magával, mellyel tehát a folklórszöveg-közlések esetében is számolni kell.⁴⁷ Az alábbiakban az állami hatóságok erkölcsvédelmi szabályozásán keresztül a népköltési szövegközlések szempontjából releváns, írásban elkövetett szeméremsértés jogtörténeti vonatkozásaira szeretnék röviden kitérni annak érdekében, hogy folklorisztikai textológia-történetünk „szemérmetlen” fejezetére árnyaltabban tekinthessünk és a szövegkiadások mögött feltételezett filológiai önkény jogi eredőire is rámutathassunk.

---

⁴⁷ A magyar büntetőjog történetének áttekintését lásd: Mezey 2007: 263–412. Nem tárgya a dolgozatnak az egyház erkölcsvédelem jegyében évszázadokon keresztül kifejtett, erősen korlátozó jellegű szerepkörének bemutatása, noha közismert, hogy a társadalom etikai érték-tudatát a keresztény szemlélet alapvető módon határozta meg. Ehelyütt csak utalni szeretnék arra, hogy a kánonjog szerint a vallás nyilvános megsértése bűncselekménynek számít, melyek elkövetési módozatai a következők lehetnek: a káromlás (blaszfémia), az egyház, valamint a jó erkölcs súlyos megsértése. (Egyházi Törvénykönyv 1369. kánon, Erdő 2005: 643.)

A magyar sajtó is beszámolt arról az esetről, hogy 1905-ben a manchesteri bíróság végzése alapján Balzac archaizáló középkori francia nyelven megírt pajkos történetei (*Les Cent Contes drolatique* [Száz mulatságos mese], 1832–1837) angol fordításának kilencezer példányát el kellett égetni (n. n. 1905). Láttuk, hogy nem egyedi eset az állami cenzúra illetén megnyilatkozása, a vaskos, szókimondó történetek nyomtatásban való megjeleníthetősége sok más mű esetében is problémaként jelentkezett. Fél Edit koci gyűjtése kapcsán már szó esett arról, hogy a 20. század elején az európai közízlés milyen fenntartásokkal fogadta Poggio tréfáinak kiadását. De a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség történetében sem új keletű a cenzúrázás gyakorlata, az állami hatalom ugyanis a nyomtatott sajtó kezdetei óta igyekezett kontrollálni a közlemények tartalmát. A hazai sajtócenzúra Mária Terézia uralkodása idején került fokozatosan világi kézbe (Kókay 1979: 169–170). II. József 1781-es sajtórendelete megszüntette ugyan az addigi szigorú cenzúrárendszert, de a vallást és az államot sértő művek megjelentetését továbbra is tiltotta, ezen kívül fellépett az „erkölcstelenséget és ronda szószátyárságot” tartalmazó, a jó erkölcsbe ütköző művek ellen.⁴⁸ A sajtórendeletek mellett az első magyar büntetőjogi kódex is szankcionálta az erkölcstelen tartalmú kiadványokat. A Csemegi Károlyról elnevezett, a 19. század utolsó évtizedeitől az általános részét tekintve a 20. század közepéig hatályos büntetőtörvénykönyv a sajtó útján elkövetett közszemérem elleni vétség elkövetőjét három hónapig terjedő fogházzal és 100 forintig terjedő pénzbírsággal rendelte büntetni.⁴⁹ A hazai jogszabályok mellett nemzetközi egyezmények is hatékonyan alakították az erkölcsvédelem magyar jogi

⁴⁸ „Minden ellen, ami erkölcstelenséget és ronda szószátyárságot tartalmaz, amiből tanulság és okulás sohasem meríthető, szigorúnak kell lenni; annál elnézőbbnek azonban minden egyéb munka iránt, amelyben tudományismeretek és tisztességes elvek foglaltatnak; mert amazokat csak a nagy tömeg és a gyöngébbfejűek olvassák, az utóbbiak ellenben már nyugodtabb kedélyű, elveikben szilárdabb emberek kezébe kerülnek [...]” Idézi Maros [1947]: 47. Kiemelés D. M.

⁴⁹ „A ki fajtalanságot tartalmazó iratot, nyomtatványt vagy képes ábrázolatot nyilvános helyen kiállít, árul vagy terjeszt: a szemérem elleni vétséget követi el, és három hónapig terjedhető fogházzal, és száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.” 1878. évi V. tc. 248.§ (A dolgozatban hivatkozott jogszabályokat a Wolters Kluwer Jogtárból, a net.jogtar.hu oldalról idézem). A *fajtalanság* korabeli jelentése a bujasággal azonos: „1) Bujaság; a nemző ösztönnek tiltott, és mértéken túli kielégítése, mely gyakran a nemző erő tehetlenségét vonja maga után. 2) Mind az olyanféle szók, beszédek, cselekvések, melyek bujaságra ingerelnek.” Czuczor–Fogarasi II. 1864: 580.

szabályozását. A fajtalan/buja közlemények elnyomása érdekében 1910. május 4-én Párizsban nemzetközi megállapodás jött létre, amelyet az 1912. évi L. tc. iktatott a hazai törvények közé. A szeméremsértő közlemények jogi szabályozására vonatkozó következő fontos lépés az 1923-as genfi nemzetközi egyezmény volt, ennek magyar becikkelyezése az 1929. évi VII. törvénnyel valósult meg. E jogszabály törvényi indoklásban olvasható, hogy a világháború okozta szenvedések következményeként általánosan meglazult Európában az erkölcsi érzék. A genfi konferencián élénk vita zajlott a francia *obscène* szó tartalmának, és ezáltal a megállapodás lényegének meghatározásáról.⁵⁰ A terminust minden olyan közleményre kiterjesztőleg értették, amely „megrontani képes azok gondolkodásmódját, akik hajlamosak az efféle erkölcstelen hatásokra.” A magyar fordítás is ehhez igazodva a korábban jogi terminusként használt „fajtalan” szót a „szeméremsértő” kifejezéssel helyettesítette, ezáltal a korábbinál szélesebb körben rendelte büntetni az erkölcstelen és ezért károsnak tekintett közlemények felhasználásával elkövetett szeméremsértő tevékenységeket.⁵¹ A korszakban a genfi egyezmény alapján számos hazai per indult, mint az ismeretes többek között Radnóti Miklós és József Attila ellen is.⁵² A 20. század második felében már a szocialista nevelés jegyében fektettek nagy hangsúlyt a közerkölcs védelmére olyannyira, hogy a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve a szeméremsértő tárgy előállítóit és forgalmazóit egy évig terjedő szabadságvesztéssel rendelte büntetni,⁵³ Benke Valéria művelődésügyi miniszter 1959. október 16-án utasítása értelmében pedig a *pornográf* tartalmú kiadványokat az egyéb „nevelési és közbiztonsági okok”-ból (pl. nép- és szovjetellenes) tiltott

⁵⁰ 1929. évi VII. törvénycikk indokolása a szeméremsértő közlemények forgalmának és a velük való üzérkedésnek elnyomása végett Genfben létrejött nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában.

⁵¹ „Vétséget követ el és hat hónapig terjedő fogházzal büntetendő: 1. aki kereskedés, szétosztás vagy közszemlére tétel céljából szeméremsértő iratot, rajzot, metszetet, festményt, képet, falragaszt, jelképet, fényképet, mozgófényképfilmet vagy más ily tárgyat állít elő vagy tart készenlétben, vagy ily tárgyat az említett célból behoz, átvisz vagy kivisz [...]” 1929. évi VII. tc. 2. §

⁵² Markovits–Kondor 1961; Varga 2009; József Attila születésének 100. évfordulója alkalmából a Budapest Főváros Levéltára közzétette a költő sajtópereinek levéltárban található dokumentumait. Internetes elérés: <http://archivkiallitasok.archivportal.hu/jozsefattila/virtualis/jozsefattila.html>. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 29.)

⁵³ 1961. évi V. tc. 288 (1)§

könyvekkel együtt a közönségtől elzárva, a tudományos könyvtárak zárt különgyűjteményeiben kellett elhelyezni (Sipos 2011: 29). Bár Ráth-Végh István élesen rámutatott arra a visszásságra, hogy a jogtudomány önmagában képtelen megmagyarázni azt, hogy pontosan mit is kell érteni a hatóságilag üldözendő erkölcstelen írásművek alatt, a kiadók keze ettől még kötve volt a jogszabályokhoz (Ráth-Végh 1929). E néhány kiragadott tételtes jogi szabályból kiviláglik, hogy a népköltészet iránti érdeklődés és a magyar népköltési szöveggözlés kezdetekor már volt a jó erkölcsebe ütközö művek előállítására és terjesztésére vonatkozó kikényszeríthető, írott, állami jogi szabályozás, mely az egyház és a társadalom erkölcsi normakontrollját intézményes szankciórendszerrel egészítette ki. Mindezeket azért tartottam hasznosnak megemlíteni, hogy élesebben látszódjanak annak a játéktérnek a határvonalai, amelyben a pajkosan dévaj vagy kimondottan trágár, a közerkölcs és a jog által szeméremsértőnek minősíthető folklórszövegek a nyomtatott írásbeliségben megjelenhettek.

Összegzés

A szájhagyományozó népi kultúra megismerhetőségének és hozzáférhetővé tételének számos korlátja van, a mediális és kulturális közegváltásból fakadó technikai és az esztétikai-ideológiai szempontokon túl a dolgozat a kérdés egyetlen, kevésbé tematizált, rejtetten és máig hatóan működő aspektusára irányítja a figyelmet: hogyan befolyásolja (torzítja) az adatközlők, a gyűjtők és kiadók erkölcsi felfogása a szövegyűjtéseket és -kiadásokat, valamint az ezeken keresztül megszerezhető tudományos ismereteinket. A kérdés folklorisztikai megközelítésének két lehetséges iránya a *gyűjtési szituációban létrejövö narratív stratégiák* (ki, kinek, mit és hogyan mond vagy hallgat el), valamint a már megismert szövegek kezelésére kidolgozott *folklórtextológiai eljárások* vizsgálata. Jelen dolgozat ez utóbbira fektetett nagyobb hangsúlyt. A népi kultúra megörzendőnek ítélt szövegelemeit nem csupán kiválasztások és beemelések, de (a másik oldalról közelítve) a kirekesztések is jelentös mértékben formálják. Ennek egyik vetülete azon szabályrendszer működése, amely megátolja a szájhagyomány illetlennek tekintett, a test biológiai működését és folyamatait tematizáló, erotikus, trágár, vulgáris vagy obszcén eleminek publikálását. A népköltészetről kialakított, előzetes elvárásokba nem

illeszkedő szövegek a szájhagyomány leírhatóságának és a folklórról való ismereteink korlátozottságra figyelmeztetnek. A népköltési szövegek nyelvi-tematikai kontrollja részben ösztönös szeméremérzeten, másrészt olyan előfeltevéseken alapszik, amelyek szerint a néphagyomány megkérdőjelezhetetlen értéket képvisel, emiatt az illetlen megnyilvánulások nem tartoznak bele. Harmadrészt nem mellékes az a szempont sem, hogy a nagy nyilvánosság számára közvetített folklórszöveg-közlést a közerkölcs védelmére hivatott állami jogszabályok is nagyban korlátozzák, büntető szankciókkal fenyegetve a közerkölcsöt sértő tartalmakat. A folklórgyűjtések mögött munkáló erkölcsi érzék és a szeméremérzet történetisége tehát olyan tényező, amely a népköltési gyűjtések filológiai interpretációját alapvetően befolyásolja, emiatt úgy vélem, hogy a folklórtextológiának a jövőben nagyobb figyelmet kell fordítania e szempont vizsgálatára. A folklorisztikai textológia a közösség ízlésével kapcsolatos befogadói elvárásokat a népköltészet iránti érdeklődés kezdetei óta változó módon és mértékben, de folyamatosan figyelembe veszi és még a szaktudományos szöveggondozási stratégiákat is nagymértékben meghatározza. A népi kultúra és a folklór erkölcsi (és ezzel összefüggésben esztétikai) szempontokból problémás elemekre vonatkozó reflexiókból kirajzolódnak azok a stratégiák és gyűjtői-kiadói gyakorlatok, amelyeket a kirekesztés és a korlátozás jegyében a folklorisztika a normasértőnek tekintett népköltési alkotások kezelésére kidolgozott. Ezeknek a textológiai eljárásoknak a történetileg és gyűjtésenként is változó részletei és eseti megvalósulásai még feltárára várnak. Fél Edit koci gyűjtésének kiadatlan erotikus és obszcén prózafolklór-szövegei az eddigieknél is hangsúlyosabban irányítják a figyelmet a történeti folklórszövegek korpuszok textológiai, műfaji és stilisztikai újraértékelésének fontosságára. Meggyőződésem, hogy a publikált szöveggyűjtések ki nem adott filológiai szövegváltozataikkal való összeolvasása *valamennyi* népköltési szövegjegyzés esetében fontos feladat volna. A folklórszöveg-filológia és a folklorisztikai szövegkritika új iránya éppen ez lehetne: a nyomtatásban közölt szövegek korpuszok mögötti gyűjtési dokumentációk, kéziratok, gépiratok és hangfelvételek egymással való szisztematikus összevetése és értelmezése egy lejegyzőközpontú és folyamat alapú folklorisztikai szövegfogalomból kiinduló textológiai módszertan alapján.⁵⁴

---

⁵⁴ E szövegfogalom-javaslatról részletesen: Domokos 2021b.

A dolgozat főbb megállapításai tételmondatokban is megfogalmazva a következők:

1. A folklórszöveg-közléseket a folklorisztika intézményesülését követően sem csupán szakmai szempontok irányítják.
2. Ösztönösen és máig hatóan működik egyfajta erkölcsi kontroll is a folklórszövegek gyűjtése és kiadása felett.
3. Emellett a jó ízlést és a közerkölcsöt sértő, közösségellenes magatartásokat a tételes jogi szabályok is védik, az ezekben megfogalmazódó normák pedig a publikációs gyakorlatot jelentősen befolyásolják.
4. A folklorisztikai érdeklődés kezdetei óta foglalkoztatta a gyűjtőket az illetlen (erotikus, obszcén, trágár) szövegek közölhetőségének kérdése.
5. A gyűjtők és kiadók változatos textológiai eljárásokat alkalmaztak ezeknek az erkölcsi szempontból kényes szövegeknek a kezelésére (pl. kihagyás, elhomályosítás, átírás, jegyzetekben való közlés stb.)
6. Az illetlenségekre kidolgozott folklorisztikai szövegkezelési eljárások nem kellőképpen reflektáltak, legtöbbször láthatatlanok az olvasó előtt.
7. A különböző szövegalakítási eljárásokat és az ezeket irányító rejtett mechanizmusokat a folklorisztika részletes filológiai és szövegkritikai vizsgálatokkal tárhatja fel.

A dolgozat ezeknek a szempontoknak az érvényre jutását és a kiadatlan, a kiadott és a rögzített hangzó szövegeket együttesen szemlélő, módszeres folklorisztikai szövegkritika előmozdítását szeretné segíteni.

Szakirodalom

Aarne, Antti – Thompson, Stith

1987² *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography* (FFC, 184.) Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.

Allan, Keith – Burridge, Kate

2006 *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge University Press, Cambridge.

Arany János

1860 [A Shakespeare-bizottság Shakespeare magyar kiadása ügyében előterjesztett jelentése] *Szépirodalmi Figyelő* I. (9) 141–143.

- 2019 *Arany János munkái. Aristophanés-fordítások I.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Bolonyai Gábor. Szerk. Korompay H. János. MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest.
- Assmann, Aleida – Assmann, Jan
- 2001 Kánon és cenzúra. In: Rohonyi Zoltán (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció.* Osiris, Budapest, 87–107.
- Austin, John L.
- 1990 *Tetten ért szavak.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Arany László – Gyulai Pál (szerk.)
- 1882 *Székelgyűjtés.* Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkesztik és kiadják Arany László és Gyulai Pál (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 3.) Athenaeum, Budapest.
- Bakos József
- 1953 *Mátyusföldi gyermekjátékok.* (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 7.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs Lajos
- 2010 *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson.* Második, bővített kiadás. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Banó István
- 1982 Meseszerkezet és esztétikum. *Ethnographia* XCIII. (2) 232–258.
- Basile, Giambattista
- 2014 *Pentameron. A mesék meséje avagy a kicsik mulattatása.* Fordította, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította Király Kinga Júlia. Kalligram, Pozsony.
- Benedek Csaba – H. Bató Edit – Gulyás Katalin – Horváth László – Kaposvári Gyöngyi (szerk.)
- 2004 *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve 14.* Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok.
- Beke Ödön
- 1956 Ő-zó nyelvjárás Felső-Dunántúl. *Magyar Nyelvőr* LXXX. (3) 367–370, (4) 466–475.
- Bernáth Béla
- 1981 A magyar népköltészet szerelmi szimbolikája. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór tanulmányok.* (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 9) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 16–82.

1986 *A szerelem titkos nyelvén. Erotikus szólások és egyéb folklórszövegek magyarázata.* Gondolat, Budapest.

Berze Nagy János

1907 *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből.* Gyűjtötte Berze Nagy János. Jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 9.) Athenaeum, Budapest.

Burány Béla

1984 *Szomjas a vakló. 66 vajdasági magyar erotikus népmese.* Fórum Kiadó, Újvidék.

1988 *Piros a trompf. 77 vajdasági magyar erotikus mese.* Zalai Nyomda, Zalaegerszeg.

1990 *A legkisebb királylány. 88 vajdasági erotikus és obszcén népmese.* Képzőművészeti Kiadó, Budapest.

1997 *A menyecske meg a feketerigó. 107 vajdasági magyar erotikus és obszcén népmese.* Bába és Társai Nyomda, Szeged.

2002 *Állati mesék. 99 erotikus, obszcén és egyéb vajdasági magyar állatmese.* Bába Kiadó, Szeged.

2007 *Mé piros a gólya csőre? Erotikus és obszcén népmesék a Délvidéken.* Timp Kiadó, Budapest.

Czucor Gergely–Fogarasi János

1862–1874 *A magyar nyelv szótára.* I–VI. kötet. Emich Gusztáv, Pest.

Debreczeni János

1859 *Ismét néhány szó nemzeti hagyományaink és a tájszógyűjtés ügyében.* *Vasárnapi Ujság* VI. (31) 351–352, 363–364.

Dégh Linda

1941 *Pandur Péter meséi* I. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Dégh Linda (*Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 3.*) Magyarságtudományi Intézet, Franklin, Budapest.

Domokos Mariann

2005 Gaal György mesegyűjtésének. (Kiadott és kéziratban maradt mesék a 19. századból). *Palimpszeszt* 24. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/24_szam/03.html (Utolsó letöltés: 2021. nov. 12.)

2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* (Néprajzi tanulmányok) Akadémiai Kiadó, Budapest.

2021a „...mindent feljegyeztem, amit csak meséltek...” *Fél* Edit kiadott és kiadatlan kocsfi folklórgyűjtése. [Közlésre elfogadott kézirat.]

- 2021b A folklorisztika szövegfogalmái és textológiai gyakorlata. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXXV. (6) 802-823.
- Domokos Mariann – Gulyás Judit (szerk.)
- 2018 *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratosa mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása.* Universitas Kiadó, Budapest.
- Dömötör Sándor
- 1963 A népmesék „átírásáról”. *Ethnographia* LXXIV. (2) 111–115.
- Erdélyi János
- 1846–1848 *Népdalok és mondák.* A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Beimel József, Magyar Mihály-nál, Pest.
- Erdész Sándor
- 1968 *Ámi Lajos meséi I–III.* Gyűjtötte és a jegyzeteket írta Erdész Sándor. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 13–15.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Erdő Péter
- 2005 *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek, 7.) 4. javított kiadás. Szent István Társulat, Budapest.
- Ért. Sz.
- 1961–1966 *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.* Szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fél Edit
- 1941 *Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia.* (Tanya, falu, mezőváros, 1.) Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézet, Budapest.
- Gaal György
- 1857–1860 *Gaal György népmesegyűjteménye.* Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc. Pfeifer Ferdinánd, Emich Gusztáv, Pest.
- Gönczi Ferenc
- 1900 Göcseji lakodalmi kurjantások. *Ethnographia* XI. (3) 131–137.
- Gulyás Judit
- 2010 „Mert ha irunk népdalt, miért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában.* (Néprajzi tanulmányok) Akadémiai Kiadó, Budapest.

György Lajos

1929 Poggio- és Arlotto elemek a magyar anekdotakincsben. *Budapesti Szemle* 214. kötet (620) 56–90.

1934 *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Kétszázötven vándoranekdota. Az anekdota forrásai. Studium, Budapest.

1938 *Világjáró anekdoták*. Összeállította György Lajos. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Hoppál Mihály – Szepes Erika (szerk.)

1987a *Erősz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

1987b *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

2001 *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Európai Folklór Intézet, Osiris, Budapest.

Hymes, Dell

1974 *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach*. Routledge, New York.

1997 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Osiris, Budapest, 458–495.

Ispán Ágota Lídia

2020 *A város vidéke. A falusi lakosság életmódváltása az urbanizáció hatására*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

Kádár, Dániel Z. – Culpeper, Jonathan (eds.)

2010 *Historical (Im)politeness*. Peter Lang, Bern.

Kálmány Lajos

[1914] *Hagyományok Borbély Mihály mondása után*. II. kötet. Leírta és jegyzetekkel ellátta Kálmány Lajos. Néphagyományokat-gyűjtő Társaság, Szeged.

Katona Imre

1987 Erotika és politika. A kettős taburendszer komikus feloldása In: Hoppál Mihály–Szepes Erika (szerk.): *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 203–222.

Katona Lajos

1891 Párhuzamok magyar meséink és egyéb fajta népies elbeszéléseinkhez. *Ethnographia* II. (1) 12–16, (2) 58–62.

Keszeg Vilmos

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* (Néprajzi egyetemi jegyzetek 3). Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár.

2011 *A történetmondás antropológiája.* Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár.

2018 *A beszélés antropológiája.* (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 9.) Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár.

Kinda István

2010 *Ellenőrzött közösségek. Szabályok, vétkek és büntetések a moldvai csángó falvakban.* Mentor, Marosvásárhely.

Kiss Réka

2011 *Egyház és közösség a kora újkorban. A Kükküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében.* (Néprajzi tanulmányok) Akadémiai Kiadó, Budapest.

Klanciczay Gábor

1981 Trágárság és civilizáció (Háy Ágnes gyűjtése kapcsán). In: Niedermüller Péter (szerk.): *Folklór és mindennapi élet.* (Válogatott tanulmányok). (Folklór Társadalom Művészet, 7) Népművelési Intézet, Budapest, 60–100.

Klitsie-Szabad Boglárka – Varga Norbert

2021 *Hét esztendő, hét szempillantás. Csipkés Vilmos és más arlói mesemondók meséi.* (Népmesetár) Hagyományok Háza, Budapest. [Megjelenés előtt álló kézirat.]

Kókay György (szerk.)

1979 *A magyar sajtó története I. 1705–1848.* Akadémiai, Budapest.

Kósa László

1989 A magyar néprajz az 1950-es évek első felében. *Fejér Megyei Szemle* XXVI. (1) 25–36.

Kovács Ágnes

1948 Néhány szó népmesekiadványainkról. *Magyar Nyelvőr* LXXII. 51–55.

1961 Benedek Elek és magyar népmesekutatás. *Ethnographia* LXXII. (3) 430–444.

Markovits Györgyi – Kondor Viktória

1961 Cenzor és költő harca Horthy-Magyarországon. *Valóság* IV. (3) 64–75.

Maros Andor

[1947] *A cenzúra. A haladó eszmék üldözésének története. Történelmi áttekintés az ókortól a XIX. századig.* Népszava Könyvkiadó, Budapest.

Mezey Barna

2007 *Magyar jogtörténet.* 4. átdolgozott kiadás. Osiris, Budapest.

Milbacher Róbert

2000 „...földben állasz mély gyökökkel...” *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlat.* (Doktori mester munkák) Osiris, Budapest.

Móra Ferenc

1919 Kálmány Lajos halála. *Ethnographia* XXX. (1–6) 94–99.

Nagy Olga

1976 *Széki népmesék.* Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Nagy Olga. Kriterion, Bukarest.

1977 *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből.* Magvető, Budapest.

1983 *Újabb parasztkamerón. A szerelemről és a házasságról.* Magvető, Budapest.

1994 *Népi változatok szerelemre és házasságra. Esszé.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

2001 (1987) A szerelem témái a népmesékben. In: Hoppál Mihály–Szepes Erika (szerk.): *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben.* Európai Folklór Intézet–Osiris, Budapest, 198–215.

Nagy Olga–Vöő Gabriella

1974 *A mesemondó Jakab István.* A meséket gyűjtötte és lejegyezte. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Nagy Olga és Vöő Gabriella. Editura Academiei Republicii Socialiste Române, București.

2002 *Havasok mesemondója. Jakab István meséi.* Gyűjtötte és közléte-szi Nagy Olga és Vöő Gabriella. A nyelvészeti mellékletet készítette Murádin László. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 26.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

(n. n.)

1846 [A' népköltési gyűjtemény'...] *A' Kisfaludy-Társaság' Évlapjai 1843–1845-ről* V. (1) 50–53.

1905 Balzac a máglyán. *Az Ujság* III. (264) 14.

- 1953 Határozat Bakos József „Mátyusföldi gyermekjátékok” c. könyvével kapcsolatban. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei* III. (1–2) 275–277.
- 1954 A néprajztudomány helyzetének megvitatása. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*. IV. (3–4) 131–146.
- Olosz Katalin
- 1969 *Magyargyerőmonostori népköltészet*. Gyűjtötte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.
- 1972 *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék*. Kolumbán István gyűjteményéből válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriterion, Bukarest.
- 2014 *Népköltészeti gyűjtések Erdélyben a néprajz önálló tudományterületé válásának időszakában (1889–1914)* In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–39.
- Ortutay Gyula
- 1935 A magyar parasztság szerelmi élete. (Kritikai és módszertani vizsgálódás). *Népünk és nyelvünk* VII. 34–41.
- [1935] *Nyíri és rétközi parasztmesék*. Kner Izidor, Gyoma.
- 1940 *Fedics Mihály mesél*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Ortutay Gyula. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 1.) Egyetemi Magyariságtudományi Intézet, Budapest.
- Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.)
- 1997 *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Osiris, Budapest.
- Poggio Bracciolini
- [1936] *Pajkos történetek*. Bevezette és fordította Roboz Andor. (Magyar Elzevirek). Rózsavölgyi és társa, Budapest.
- 2009 *Elméncségek. Reneszánsz egypercesek*. Ford. és az utószót írta Csehy Zoltán. Kalligram, Pozsony.
- Radcliff-Brown, Alfred Reginald
- 1939 *Taboo*. University Press, Cambridge.
- [Rát Mátyás – Révai Miklós]
- 1782 Tudománybéli dolgok. *Magyar Hírmondó* III. (Bóldog-Aszszony havának 16dik napján), 33–38.

Ráth-Végh István

1929 Cenzura és erkölcs. *Nyugat* XXII. (12) 823–827.

Rohonyi Zoltán (szerk.)

2001 *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Osiris, Budapest.

Sipos Anna Magdolna

2011 Kis magyar diktatúratörténet – indexekben és könyvtári selejtezőkben elbeszélve. *Könyvtári Figyelő* XXI. (1) 11–39.

Szakál Anna

2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. A szét-szóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szakál Anna. Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár.

Szörényi László

2010³ *Delfinárium. Filológiai groteszkek*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Helikon Kiadó, h.n. [Budapest].

Szöcsné Gazda Enikő

2001 *Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*. Pro-Print, Csíkszereda.

Tárkány Szücs Ernő

2021 (1981) *Magyar jogi népszokások*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.

Tompos Krisztina

2016 Egy könyv bezúzása. Bakos József: Mátyusföldi gyermekjátékok
In: Hajdú Anikó (szerk.): *Multietnikus világok Közép-Európában, 1867–1944*. TéKa, [Nyitra], 79–93.

Ujváry Zoltán

1978 *A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban*. (Studia Folkloristica et Ethnographica, 1.) KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen.

1986 *Menyecske a kemencében. Világgjáró palóc adomák és huncutságok*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

1988 *Adomák Gömörből*. (Gömör Néprajza, 13.) Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.

2001 Erotikus és fallikus megnyilvánulások a dramatikus népszokásokban. In: Hoppál Mihály – Szepes Erika (szerk.): *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Európai Folklór Intézet, Osiris, Budapest, 230–237.

Uther, Hans-Jörg

2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography.* I. *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction.* II. *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales.* III. *Appendices.* (FFC 284–286.) Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.

Vajda Mária

1988 *Hol a világ közepe? Parasztvallomások a szerelemről.* Forrás, Kecskemét.

Vakarc Kálmán

1933 Tuskóhúzás a szentgotthárdi járásban. *Ethnographia* XLIV. (3–4) 139–149.

Varga Katalin

2009 „...Üsse laposra őket az istennyila” Radnóti Miklós sajtópere. *Holmi* XXI. (11) 1508–1528.

Vekerdi József

1974 *A cigány népmese.* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 13.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vöö Gabriella

1969 *Többet ésszel, mint erővel. Mesék, tréfák, anekdoták a romániai magyar népköltészetből.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

Archivális forrás

Fél Edit: *Magyar népmesék, adomák, tréfas elbeszélések.* MTA KIK Kt. Ms 4791/40–41.

Obscenitate și moravurile publice. Despre limitele ascunse ale publicării textelor de folclor

Transcrierea textelor de folclor din oralitate nu este delimitată doar de considerente ideologice și tehnice, ci și de moravurile publice din totdeauna. Bineînțeles că această problemă se leagă și de faptul că conceptul poeziei populare bazat pe aspectul estetic a eliminat ab ovo posibilitatea expunerii povestirilor „obscene” ca valori etnografice. Totodată instituționalizarea folcloristicii, posibilitățile tehnice ale înregistrării au-

dio, respectiv generalizarea principiului înregistrării documentative nu au eliminat total acest aspect subiectiv al culegerilor de folclor, căci procedeele de transcriere ale textelor utilizate de culegător, cel care efectuează transcrierea, redactor sau editură nu au dispărut în cadrul metodologiei de culegere folcloristică profesională, doar au fost încadrate în cadrele reglementărilor științifice. Astfel că înafara punctelor de vedere profesionale este de prisos să luăm în considerare la evaluarea datelor istorice-folcloristice reglementările morale, respectiv cele juridice bazate pe acestea. Mai ales pentru că atitudinile de autocenzură ale informanților sau a folcloriștilor, rezultând în torsionarea cunoștințelor etnografice-folcloristice (de ex. selectarea, eufemizarea), rămân de regulă ascunse de privirea celor din exterior. Deoarece textele și genurile „neconvenționale” de regulă nu trec de filtrul moralului, aceste tipuri de exprimări ale culturii populare rămân invizibile pentru cercetarea științifică.

Obscenity and Public Morality. On the Hidden Limits of the Publication of Folklore Texts

The transcription of folklore texts from orality is not only ideologically and technically determined, but is also fundamentally limited by the prevailing public morality. The question is, of course, linked to the fact that the aesthetics-based concept of folklore precluded the possibility of representing ‘plebeianness’ narratives as values. At the same time, the institutionalization of folklore studies, the possibility of sound recording and the generalization of the principle of documentary recording did not completely eliminate this subjective nature of collections, since the procedures of text formation that could be enforced by the collector, transcriber, editor or publisher did not disappear in the collection methodology that became more scientific, but were merely confined within a regulated framework. In addition to professional aspects, it is therefore also worth taking into account the moral and legal rules that underpin the evaluation of historical folklore data, if only because behaviour that distorts ethnographic and folkloristic knowledge, which often appears as self-censorship on the part of both the data provider and the publisher (e.g. selection, euphemisms), is usually hidden from the outside observer. As inappropriate texts and genres often pass through the moral filter, such manifestations of popular culture are perhaps the least visible to researchers.

Svégel Fanni

Asszonyorsok kutatása Erdélyben – Nagy Olga témaválasztásai

Gulyás Gyula és Gulyás János, a szocialista Magyarország sokáig elbeszélhetetlen történeteit megfilmesítő alkotópáros 1969-ben kezdte el forgatni a *Kinő az ember a meséből* (1994) című dokumentumfilmjét.¹ A film főszereplője Győri Klára, széki mesemondó parasztasszony, Nagy Olga kedves adatközlője, akinek életén és emlékein keresztül láttatják az alkotók a versengő emlékezetek (*contesting memories*) problematikáját.² A kezdeti munkálatok és a bemutatás közt eltelt 25 év pedig magával hozta a főszereplő önéletrajzának megjelenését, ami aligha készülhetett volna el a Gulyás-fivérek filmje nélkül. Miután Győri Klára 1960-ban elment a kolozsvári Folklor Intézetbe,³ Nagy Olga munkahelyére, és közölte a néprajzkutatóval, hogy ő már mindent „bémondott”, nem tud több mesét, Nagy Olga felvetette, hogy mondja el a saját történetét, amitől akkor az asszony elzárkózott. Azonban nekifogott az élettörténete *megírásának*, amelynek első változata még abban az évben elkészült. Ez a 30 oldalas füzet 13 évig pihent Nagy Olga asztalfiókjában, és csak a filmesek érkezése kiváltotta megnövekedett érdeklődés révén került újra a kutató kezébe

---

¹ <http://gulyasjanos.hu/kino-az-ember-a-mesebol/> (Utolsó letöltés: 2021. nov. 12.) Bővebben lásd Bálint 2004.

² A Gulyás-testvérek 1969-ben kezdtek Erdélyben (Kalotaszeg, Mezőség, Gyimes, Csík, Moldva) forgatni, ahol dokumentarista, szociográfiai felvételeket készítettek. Ebből született a két részes *Balladák filmje*, amely a Kallós Zoltán nevéhez fűződő balladahagyományt örököltte meg. Az élő folklórról és a táncházról ismert Székről két film készült: a *Széki lassú* a generációkon átívelő, eleven tradíciók és az ezeket megkoptató idő múlásának lenyomata. A *Kinő az ember a meséből* forgatásának kezdetekor Győri Klára 70 éves volt, kezdetben mesemondóként került a kamera elé, csak a kötet megjelenését követően változott meg a róla kialakult kép és kapott helyet megítélésének ellentmondásossága a filmben.

³ Institutul Arhiva de Folclor a Academiei Române (Cluj)

(Nagy 1995: 120–122). Az 1975-ben megjelent, többször átdolgozott életrajz pedig teljesen új fejezetet nyitott a néprajztudomány életében.

Jelen tanulmány Nagy Olga munkásságának egy aspektusát, a női sorsok és élettörténetek kutatását mutatja be a 20. század második felének Romániájában.⁴ Az elsődleges kérdésfelvetés a témaválasztást meghatározó tényezőkre irányul, vagyis hogy miként vált Nagy Olga a klasszikus folklorisztikai témák iránt érdeklődő mesekutatóból a női sorsok egyik legkorábbi kutatójává? Ennek során pedig egy kettős problematikával kell szembesülnünk: a tudománytörténet és a kutatónők ambivalens viszonyával; illetve a speciálisan „női” vagy annak tekintett témák és szövegek kánonban elfoglalt helyével. Mind a kutatónők életműve, mind a női adatközlőktől származó szövegek kanonizációs problémái magába foglalják a láthatóság és láthatatlanság kérdéseit.⁵ Kérdés továbbá a női önéletrajzok specifikumait illetően, hogy van-e „női téma”, „női szöveg” vagy „női perspektíva”? És ha igen, ki hivatott ezt láttatni?

A dolgozat abból az ismert körülményből indul ki, hogy Nagy Olga pályája során a hagyományos folklorisztikai témaválasztást felváltotta egy addig feltáratlan terület iránti érdeklődés. A tudomány- és kutatásszemléleti fordulóponthoz kezdete az 1950-es évekre tehető, amikor Nagy Olga a korai gyűjtési és újságírói tapasztalatai révén szembesült a paraszti női sorsok megpróbáltatásaival. E folyamat újabb lendületet kapott, amikor az 1970-es években felerősödött a paraszti önéletrajzok iránti érdeklődés, amelynek következtében Nagy Olga a női narratívumokat folklorisztikai témává avatta: munkája nyomán elfogadott témává váltak a nemspecifikus szövegvizsgálatok (Nagy 2020). Az önéletrajzi asszonyok a hagyományos vagy már átalakuló népi epikus alkotások, „mások történetei” helyett a saját történetüket kezdték megismertetni a hallgatósággal. A paraszti női önéletrajzok integratív újraolvasása révén pedig lehetőség nyílik új perspektívába helyezni e szövegeket. Felmerül az a kérdés is, hogy a kutatónőket érő strukturális diszk-

⁴ A szöveg a *Kutatásszemléleti kérdésfelvetések a romániai magyar néprajzkutatásban* című kolozsvári konferencián, 2021. október 22-én elhangzott előadásom átdolgozott változata. Köszönöm Keszeg Vilmos és Nagy Zsolt építő kérdéseit, hozzászólásait.

⁵ A néprajztudomány és a nőkutatások kapcsolatáról lásd: Küllös (szerk.) 1999, Frauhammer–Pajor (szerk.) 2019.

rimináció felerősödik-e az úgynevezett „női témák” választása esetén? Vagyis beszélhetünk-e marginalizációról vagy tudományos perifériára szorulásról?

Pályakép dióhéjban

Nagy Olga 1921. január 2-án született Nagyernyén (Maros megye), gyermekkorát Mezőpaniton töltötte. Testvére, Nagy Ödön református teológus a néprajztudomány nagy nemzedékének (Györffy István, Bátky Zsigmond, Viski Károly) előadásait hallgatva kezdett el érdeklődni a tudományág iránt és a helyi értelmiség gyűjtő tevékenységét igyekezett felkarolni. Nagy Olga az ő biztatására kezdett néprajzi gyűjtésbe lokális hiedelmek témakörében. Középkisiskolai tanulmányait Marosvásárhelyen végezte, ahol 1939-ben érettségizett. Ezt követően beiratkozott a Református Teológiára, ám nem fejezte be tanulmányait. 1940-ben férjhez ment Krizsovánszky László református lelképásztorhoz: a házasságból 1940 és 1944 között négy gyermek született. Ekkor Kisiklódon élték, ahol Nagy Olga tanítóként dolgozott. 1944-ben férje Széken kapott állást, így a család elköltözött. Nagy Olga folytatta tanítói tevékenységét, ugyanebben az évben oklevelet is szerzett. Gunda Béla biztatására iratkozott be – negyedik gyermekével várandósan – a kolozsvári Bolyai Egyetem magyar-néprajz szakára, ahol 1948-ban diplomázott (Nagy 1995: 6–35).

Nagy Olga pályájának jeles kutatója, Keszeg Vilmos három szakaszra osztotta életművét. A hiteles szövegek korát az intenzív mesegyűjtés jellemezte: elsősorban szövegfolklorisztikai vizsgálatokkal foglalkozott és ennek kapcsán eljutott a cigánykutatásokhoz is (Keszeg 2010: 375–379). Az 1970-es évektől datálható az élő folklór korszaka Nagy Olga életművében. A szövegközpontú vizsgálatokat az egyéniségkutatás felerősödése és a kutató társadalom iránti érdeklődése vezette át az adatközlők személyén keresztül a társadalomnéprajzi vizsgálódások felé. Ekkor kezdte meg a széki és havadi monografikus társadalomvizsgálatokat, amelyet a magyarországi, átányi és varsányi kutatások inspiráltak (Keszeg 2010: 379–385). Nagy Olga érdeklődésének alakulásához nagyban hozzájárult Féja Géza falvokról alkotott társadalomkritikus hozzáállása, valamint az a körülmény, hogy Nagy kutatásainak e fázisa az erdélyi magyar rurális társadalom átalakulásának időszakára esett. Féja Gézával élethosszig tar-

tó barátságot ápoltak, levelezésük egy részét Nagy Olga 1998-ban publikálta, jegyzetekkel ellátva (Nagy 2016: 116). A harmadik pályaszakasz az interdiszciplinaritás kora, amelyben a mentalitásvizsgálatok kerültek érdeklődése homlokterébe (Keszeg 2010: 385–387). Ekkor készítette az olyan összegző munkáit, mint *A törvény szorításában* (1989) vagy a *Táltos és Pegazus* (1993).

A rendkívül önreflektív kutató több ízben összegezte életművét: az *Egy botcsinálta riporter emlékei* (2001) újságírói munkásságát, a *Pályakép fényel és árnyékkal* (1995), valamint a *Vallomások* (2010) néprajzkutatói pályáját összegezte. Emellett a posztumusz kiadott *Hagyományörző népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Széken* (2016) kötet is tartalmaz a pályaképet magyarázó információkat. A nők szerepének vizsgálata szociográfiáiban (Nagy 1975a, 1975b), társadalomnéprajzi kötetekben (Nagy 1990, 2016) és általa szerkesztett paraszti női önéletírásokban nyilvánult meg: Győri Klára (1975), György Zsuzsanna (1997) és Kocsis Rózsi (1988, 1997, 2001) élettörténeteiben.

A nők történetének kutatása egy kétpólusú világban

Joan Wallach Scott amerikai történész a nőtörténetírás korszakait három alapvető megismerési modellre bontotta: a szeparatista kutatások korára, az integrációs iskolára, és a társadalmi nemet módszerként használó kutatásokra. Az 1968-as mozgalmak és a nyugat-európai feminizmus második hullámával érkező *her-story* elhozta a Women's History, a nőtörténet iránti akadémiai érdeklődést. Az 1970-es és 1980-as években fellendülő, sok szempontból normatívnak tekinthető „nőkutatások” tudástermelési stratégiája a nők láthatóvá tételét célozta. Egyfelől létre kellett hozni azt a történeti tudást, amely megágyazott a későbbi, kritikai vizsgálatoknak, másrészt e kutatások akaratlanul is marginalizálták a nők szerepét (Scott 1987: 15–27). Ez a nőket középpontba állító, pontosabban sok nőt látható helyzetbe hozó, ám nem szükségszerűen feminista vagy kritikai modell köszön vissza a közelmúltbeli magyarországi tudománytörténeti folyamatokban is (Grzebalska–Pető 2018). Az interdiszciplináris társadalomtörténeti vizsgálatok teret nyitottak az integrációs iskolának, amely a nőket és az általuk betöltött szerepeket a társadalmon belül vizsgálta, főként tematikus újításokat hozva a meglévő módszertani

kereteken belül (Scott 1987; Pető 2006). A Women's Studies észak-amerikai és nyugat-európai akadémiai intézményesülését követően (1980-as évek) került a gender (társadalmi nem) fogalma a feminista történések érdeklődési körébe, megágyazva egy új kutatási modellnek. 1986-os tanulmányában Scott a társadalmi nemet mint a történeti elemzés egy kategóriáját használta, mivel az osztályhelyzet és az etnicitás kategóriái mellett e fogalmi koncepció képes új megvilágításba helyezni a fennálló társadalmi-politikai problémákat, teret nyitva a kérdések átértelmezése általi új megoldásoknak (Scott 1986).⁶

Míg a nyugati kutatások evolúciója a fenti modellek mentén zajlott, a vszfűggyöny másik oldalán eltérő trendek mutatkoztak. A sztálini szovjet modell másolása a kelet-európai országokban beemelte a nőket a nyilvánosságba az ötvenes évek elején. Magyarországon ekkor készítette Morvay Judit a 19. század második felének társadalmi modelljét feltáró vizsgálatát Mátraalján. Bár az *Asszonyok a nagycsaládban* nem kortárs jelenségeket tárt fel, mégis fontos mondanivalója volt a 20. század közepének asszonyai számára is. Az a női alávetettség, amelyről Nagy Olga beszélt munkáiban, e Morvay Judit által is körülhatárolt társadalmi szabályrendszerből nőtte ki magát (Morvay 1956). Nagy Olga ebben az időszakban a *Dolgozó Nő* levelező rovatának vezetőjeként szembesült a falusi nők problémáival, ami megerősítette az általa tanítónőként és gyűjtőként is tapasztaltakat: a falusi társadalmi berendezkedés nemi hierarchiájának leszorító mivoltát (Nagy 1998). Szintén fontos megemlíteni Jávor Kata 1971-ben kezdődő varsányi kutatásait, amely inspirációként szolgált Nagy Olga számára is. A nemi szerepek és a nők családon belüli pozíciója változásának leírása fontos adatokkal szolgált a hagyományörző, változásokat csak a század utolsó harmadában mutató Varsány példáján keresztül (Jávor 1998, 2007). E társadalomnéprajzi kutatások már az integratív modellbe sorolhatók, mivel a faluközösség társadalmi-erkölcsi szabályrendszerén belül értelmezik a nők speciális helyzetét. Nagy Olga esetében ehhez társult az egyéniségkutatás is,⁷ amely a szintén erdélyi magyar folklorista, Salamon Anikó munkásságában is fellelhető. Az

---

⁶ Magyarul lásd: Társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája In. Uő. (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 126–160.

⁷ Nagy Olga adta ki Kocsis Rózsá, Győri Klára és Jakob István életrajzeit (utóbbi Vő Gabriellával közösen), illetve Czifra János meséit is.

általa szerkesztett, *Így teltek hónapok, évek* című kötetben három férfi és két nő önéletrajza olvasható, lehetőséget teremtve a történetformálás nemek szerinti hasonlóságainak vagy különbségeinek vizsgálatára (Salamon 1979).

A „nő kutatások” kezdete: dolgozó nők a kommunista Romániában

A kelet-európai, sztálini mintára szerveződő kommunista rezsimekben a társadalmi bázisépítés fontos eleme volt a nők csoportként történő megszólítása.⁸ A nők termelésbe történő bekapcsolása egyrészt az iparosításból fakadó növekvő munkásigény kiszolgálásával magyarázható, másfelől a nők gazdasági mozgósítása együtt járt a társadalmi mobilizációjukkal is. A férfimunkaerő kimerülése összefüggésbe hozható a szovjet blokk hadseregeinek létszámnövelésével, a hidegháborús militarizációval is. Tehát nem egyszerűen az emancipációs propaganda hétköznapi megnyilvánulásáról van szó (Palasik 2005). Habár az utólagos történelmi értékelések rendre kiemelik a női egyenjogúsítás kudarcát, figyelembe kell venni, hogy a korszakban a nők (részleges) gazdasági önállósodása komoly hatással volt a társadalmi helyzetükre, különösen a falusi asszonyok esetében (Harsanyi 1995).

E társadalmi változások megjelenítésének egyik fontos helye a sajtó, különösen a női olvasóközönséget célzó lapok voltak. A Magyarországon 1905 és 1949 között megjelenő *Nőmunkás* a Szakszervezeti Nőmozgalom Lapja volt, amelyet a Szocialista Nőmunkások Országos Szervező Bizottsága adott ki. Alapítója és későbbi aktív szerkesztője Gárdos Mariska író, újságíró, a szociáldemokrata nőmozgalom egyik kiemelkedő személyisége volt. A *Nőmunkással* kis ideig párhuzamosan jelent meg az *Asszonyok*, majd a lap folytatásaként létrejött a *Nők Lapja*, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének képes hetilapja. Főszerkesztője Kovács Judit szociáldemokrata, majd kommunista kötődésű újságíró, akit 1959-ben távolítottak el a lap éléről. Romániában a *Dolgozó Nő* töltötte be a magyar nyelvű

⁸ A keleti blokk országaiban az átmeneti periódus után, a kommunista hatalomátvételt követően a szovjet minta másolása dominált, így a hosszú ötvenes évek elején (1948–1953) ez a hasonlóság határozta meg a magyar és a román gazdaság- és nőpolitikát is.

vű, nőknek szóló szocialista sajtótermék szerepét, amelynek Nagy Olga is munkatársa volt 1953 és 1958 között. A lapot a Románia Szocialista Köztársaság Országos Nótanácsa adta ki, főszerkesztői a tárgyalt korszakban Berde Mária, Látó Anna, Orosz Irén és Erős Blanka voltak. A *Nők Lapja* és a *Dolgozó Nő* közt megfigyelhető ideológiai és reprezentációs párhuzamosság: a Rákosi- és a Gheorghiu-Dej-korszakokat Sztálin 1953-as halála; a Kádár- és Ceaușescu-korszakokat pedig az 1973–1974-es nemzetközi válságok szabdalják. A folyóiratok nőképében e korszakolás mentén bekövetkező változások társadalmi–gazdasági–politikai aspektusa egyaránt fontos. A korszak emancipációs törekvéseiről utólag megállapítható, hogy nem teljesítették be a hozzájuk fűzött reményeket, azonban a női munkavállalás elterjedése és az ezzel járó gazdasági önállósodás mégis komoly eredménynek számított (Sütő-Egeressy 2007; Tóth-Gödrö 2017).

Az 1950-es években Udvarfalván (Maros megye) végzett gyűjtése során Nagy Olga szembesült az iparosodás hozta változásokkal a falusi nők életében. A kolozsvári Folklór Archívumban őrzött gyűjtési jegyzeteiből összeállított szociográfiáját a *Korunkban* közölte két részletben. A férfiak Marosvásárhelyre történő ingázása következményeképpen Udvarfalva az „asszonyok faluja” lett, akik hirtelen a gazdasági élet totális irányítóiá váltak. A gazdasági önállósodásból fakadó családon belüli tekintély eltolódása pedig megerősítette a nők pozícióját. A falusi, munkaalapú társadalomban a nők a gazdaság irányítása által tehettek szert némi önállóságra, mivel a férfiak ingázó életmódja alapvetően átalakította a munkamegosztást és a munka struktúráját. Az önálló kereső tevékenység a függetlenség zálogát jelentette a helyi asszonyoknak (Nagy 1975a, 1975b). A nők munkájának társadalmi felértékelődése azonban már korábban, a második világháború éveiben elkezdődött. A férfiak frontszolgálatára miatt a hátszék gazdasági feladatainak ellátása a nők, az öregek, a gyerekek és a hadképtelen férfiak feladatává vált. És bár a háború végével ezt a „szükségben született matriarchátust” visszaszorították, a nők termelésben történő szerepének felerősödése esetében ezen évek tapasztalatairól sem szabad megfeledkezni (Pető 2012: 249).

Nagy Olga *A törvény szorításában* című munkájában szintetizált lokális erkölcsi modellek megalkotásakor Udvarfalvát a felbomlás modelljeként írta le, ezzel szemben Szék – a nő kutatásai másik fontos helyszíne – az archaikus elemek megőrzésének elkülönülő modelljeként jelent meg (Nagy 1989). Vagyis amíg az udvarfalvi asszonyok élete modernizálódott,

követte a többségi társadalom elvárásrendszerét, addig a székiek elzárkózása és befelé fordulása egész más helyzetet hozott létre. Nagy Olga korai terepmunka-tapasztalata is Székhez kötődik, amely során világhossá vált előtte a nőkkel szembeni megalázó bánásmód társadalmi elfogadottsága. A táncházban a *bekiabálás* gyakorlata – amely során a legények nem felkérték a lányokat táncolni, hanem távolból odakiáltottak nekik – tudatosította a kutatóban a kultúra patriarchális mivoltát (Nagy 2016: 12). Ennek tükrében érdemes szemlélni egyik leghíresebb adatközlője, a széki Győri Klára önvallomása kiváltotta viharokat.

Híd a leíró folklórtól az interdiszciplináris társadalomvizsgálatokig: Győri Klára

A széki mesemondó parasztasszony, Győri Klára *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című önéletírása a néprajzi szakirodalomban műfajának talán legismertebb darabja. Ebben az író részletesen beszámolt a cseléd-sors viszontagságairól, kiszolgáltatottságáról és férjéhez fűződő rossz viszonyáról is. Az első világháborút követően, a megözvegyült Filep István-nal kötött érdekházassága évtizedekig tartó szenvedést hozott az asszony számára. A kezdeti, mindössze 30 oldalas írásnak Nagy Olga akkoriban, az 1960-as években nem tulajdonított nagyobb jelentőséget. Egyfelől a füzet Győri Klára gyermekkori és lánykori emlékeit tartalmazta, rövid, tömör formában, ami nem keltette fel a kutató érdeklődését, másfelől Nagy Olga az írásbeliséget még nem tekintette a népi kultúra részének. A kötet végső formájának elnyeréséről, valamint annak „peréről” Nagy Olga részletesen beszámolt, így most csupán pár, eddig kevésbé hangsúlyos részlet kiemelésére szorítkozunk. Fontos körülmény a megjelenéshez, hogy Nagy Olga, a készülő kötet reklámjaként „illedelmes részleteket” küldött a *Valóság* és a *Korunk* szerkesztőségébe (Nagy 2016: 83–84). A folklórszövegek közölhetőségének problémája – nevezetesen, hogy ki, mikor, mit adhat közre, és mikor mi számít a „jóízlés” határain belül eső kijelentésnek – kiütözik Győri Klára önéletrajza esetében is.⁹ A megfontoltság nem volt alaptalan, hiszen a könyv nagy port kavart mind az

⁹ Lásd a kötetben Domokos Mariann tanulmányát.

erdélyi, mind a magyarországi szakmai életben, ahogy Nagy Olga egyéb publikációi is. Kötetei kiábrándítóan hatottak az olvasóközönség számára, mivel elvárásai horizontjuk messze esett a Nagy Olga feltárta valóságtól. A munkáit övező felháborodás is ebből a disszonanciából táplálkozott (Nagy 1995: 131–150).¹⁰

Győri Klára kötete kapcsán a parasztasszonyok elutasító véleménye mögött meghúzódó érv, hogy „ilyeneket nem szokás leírni” (Nagy 2016: 107.) Vagyis elválik egymástól az asszonyok maguk közti beszéde a nyilvánosság számára írt vallomásoktól: a közreadás *médiума* és a *közönsege* határozta meg annak elfogadhatóságát, illendőségét. A fogadtatást meghatározta a lokális erkölcsi modell és az ahhoz szorosan kötődő felekezet is: a kálvinista Havadon – szemérmelenségre hivatkozva – teljes elutasítás, míg a katolikus Csíkszentdomokoson az elbeszélővel történő azonosulás volt megfigyelhető (Nagy 2016: 108). A székiek szerint Győri „a falu” akarata ellenére hozott nyilvánosságra róluk (adott esetben megalázó) információkat, amelyhez nem volt erkölcsi felhatalmazása. A szakmai elutasítást kiválthatta az is, hogy Győri önéletrajza nem illeszkedett a kanonizált parasztsággépbe és megtörte a Székről kialakított idealizált koncepciót is (Keszeg 2008: 306–307). Az erdélyi származású filozófus Tamás Gáspár Miklós egyike volt azon keveseknek, aki megértéssel, szolidaritással fordult az életrajz szerzője felé.

„Győri Klára könyvének van egy nagy gyakorlati tanulsága: az iszonyatos tragédiákkal szemben az értelmesség, a humorérzék, a gyöngédség, a szociális részvét nem semmi. Mindebben nincs látványosság, de kiemelhet a gyalázatból. Remélhetőleg ehhez nem kell minden esetben írói tehetség. De hát a fafejűségtől, a faragatlanságtól, a kicsinyeskedő aljasságtól szenvedő parasztasszonyokról sem tudunk szinte semmit. Ez valószínűvé teszi, hogy az emberi emancipáció e szerény lehetőségeivel élő kilépőkről sem tudunk. De rokonszenvünk azoké, akik, mint Kali néni, nem hagyják veszni azt, amit a paraszti hagyományba annyi nemzedék épített, hanem ugyanabból a materiából, sajátjukból, a bontási anyagból akarnak új hajlékot új követeléseiknek.” (Tamás 1977: 101)

Az idézet érzékelteti, hogy a legtöbbször „nőkérdésként” megnyilvánuló parasztasszonyi sorsok nyomorúsága értelmezhető ettől eltérően,

---

¹⁰ Például Szöcs István hírhedt kritikája az *Utunk* hasábjain.

egy általános, társadalomjobbító szándék részeként. Az is látható, hogy e törekvések nem a hagyomány ellen, hanem – Nagy Olga szándékaival rokon módon – annak talaján kívánnak emberhez méltó életlehetőségeket kínálni a nők számára.

Az asszonykutatások második szakasza: paraszti női önéletrajzok

Nagy Olga asszonykutatásainak másik jelentős lépcsőfoka a női önéletrajzok vizsgálata. Az élettörténet retrospektív, megkonstruált múltként való pozicionálása és a személyes identitás reprezentációja felveti az önéletírásokban megjelenő parasztságképek kiterjeszhetőségének kérdését (Mohay 2000: 771–773). A szövegekben megjelenő egyéni életutak egyszerre jelentenek szubjektív és univerzális tapasztalatot, így lehetőség nyílik konkrét példák vizsgálatára, a néprajzi szakirodalom által ismert és elismert problématípusok kapcsán. A tipikus és kivételes történetek között feszülő ellentmondás, illetve ezek reprezentativitása körüli vita feloldható a folklorisztika és az egyéniségkutatás speciális helyzetével, vagyis hogy az egyedi történeteken keresztül válik megragadhatóvá a közösségi lét (Landgraf 2016). Tehát az önéletíró nők unikális tapasztalata beleillik a 20. század első felének kisközösségi, női élményvilágába. Azonban a negatív kritikák épp azt vetették az asszonyok – például Győri Klára – szemére, hogy sorsuk és tapasztalatuk marginális, nem reprezentatív, épp ezért nem tekinthető egy „hagyományos parasztasszonyi” életútnak (Nagy 2016: 100–102). A fájdalmas és intim eseményeket is megíró nők történetei egyfelől tehát magukban hordozták a női specifikumokat, másfelől láthatjuk, hogy reprezentációjukba mégis vegyült aktivitás, utólagos sorsalakítás, és épp a szenvedéseik megírásával és nyilvános vállalásával törték meg a parasztasszonyokról kialakított hagyományos képet (Svégel 2021).

A leírtak értelmezésekor számolnunk kell azzal a Mohay Tamás által megfogalmazott körülménnyel is, hogy az önéletírások szerzői a szövegformálás idejében már valamelyest eltávolodhattak a paraszti életmódtól és mentalitástól. Vagyis a reprezentáció és utólagos életút-értékelés már egy mentalitásváltást követően zajlott (Mohay 2000: 773). E szövegeket egy olyan *határhelyzet* jellemzi, amelyben az archaikus társadalmi be-

rendezkedéshez kötődő megtartó és az attól eltávolító elemek együttesen vannak jelen. Még megfigyelhető a közösségi kontroll és a megítéléstől való félelem, de már láthatók a változás jelei is: a társadalmi és fizikai mobilitás (költözés, polgári vagy munkás életforma felvétele), a válás, illetve maga az önéletrírás, az emlékek nyilvánosságra hozása is erre utal. A korai önéletrajzok kapcsán megemlíthető a szocialista emancipációs törekvések szerepe, amely láttatni engedte a női történeteket a „rég világ” szenvedéseinek részeként. Azonban hiba volna pusztán a propaganda termékének tekinteni e narratívumokat. Újságok felhívásai, pályázatai és az 1970-es években megélénkülő egyéniségvizsgálatok is lehetőséget biztosítottak a nők történeteinek nyilvánosság elé tárására.

Nagy Olga – a parasztasszonyok önéletrajzainak közreadásán kívül – legnagyobb, asszonyi sorsot összegző munkája az *Asszonyok könyve*, amely 90 rövid, szerkesztett elbeszélést tartalmaz. A *Paraszt dekameron*nal rokon vonásokat mutató kötetben a legtöbb szöveg György Zsuzsannától származik, akinek elbeszéléseit Nagy Olga önálló kötetbe rendezte, amely 1997-ben jelent meg *Egy küzdelmes élet. Egy parasztasszony vallomása* címmel. Rajta kívül Kocsis Rózi (Szék), Bakó Ferencné (Havad), Szentgyörgyi Ákosné (Havad), Nagy Tiborné (Mezőfele) és Graur Dénesné (Udvarfalva) elbeszélései olvashatók a szóban elmondott élettörténeteket felvonultató kötetben (Nagy 1988). A nők emlékeinek közös pontjaként Nagy Olga a „visszafogottság, a keserűség, a megtörtség érzetét” határozta meg (Nagy 1999: 58). Kiemelte még a családközpontúságot és a kiszolgáltatottságot, mint női sajátosságot, azonban figyelembe kell vennünk, hogy az adatközlők arról tudtak beszélni, ami a saját élményük, a társadalmi berendezkedés pedig a nőket az otthon szférájába utalta és függő helyzetbe hozta, így tulajdonképpen e „női sajátosságok” annyiban nemi sajátosságok, amennyiben ezt a társadalmi szerepekből fakadó sajátosságnak tekintjük és a strukturális pozícióval hozzuk összefüggésbe (Nagy 1999).

Összegzés

A kutatási témák és a saját érdeklődésének organikus alakulásáról Nagy Olga 2001-ben közölt összegzést. Tanulmányából kiviláglik, hogy az általa megtett tudományos út a tündérmesék gyűjtésétől és a mesekuta-

tói kezdeti érdeklődéstől a szintetizáló társadalomtudományos vizsgálatokig egységben értelmezhető. A mesék realizálódása, a történetek *varázstalanodása* és gyermekek közé történő „leszállása” egybeesett a 20. század második felének radikális társadalmi átalakulásával. A népi realista próza, az „igaz történetek” elterjedése felváltotta a mesét és pótolta funkcióját a felnőtt hallgatóság körében. Ennek kapcsán láttatta Nagy Olga az archaikus cigány közösségekben nemzedékekkel tovább fennmaradó mesehagyományt. Győri Klára személyében pedig a mesemondó (*Paraszt dekameron*) és a társadalmi problémákra rávilágító önéletrajzíró találkozott. A népi elbeszélések kánonon kívül eső darabjai alkotják az *Asszonyok könyve* (1988) történeteit és a *Világgá futó szavak* (1990) női elbeszéléseit. A „mellébeszélésekből”, az interjúszituációkban oda nem illő történeti elemekből szövődtött gyűjtemény legfontosabb tanulsága, hogy míg a férfiak történetei boldog véget érnek, a női elbeszélésekből hiányzik az öröm, a sikerélmény bármilyen formája. Ezzel Nagy Olga világossá tette, hogy a nőinek titulált szövegek a társadalom és a lokális erkölcsi rend által megszabott szerepek tükrében értelmezhetők (Nagy 2001).

A paraszti társadalom női szerepeiről Nagy Olga két tanulmányában értekezett (Nagy 1998, 1999). A szerző több ízben is világossá tette, hogy számára az anyaság az elsődleges női szerep és a közösség összetartása, a családi kapcsolatok ápolása speciálisan női feladatnak minősül. Mindazonáltal hevesen elutasította a nemi alapú diszkrimináció minden formáját, a nők elleni erőszakot és a megalázó bánásmódot. Ennek nyílt és vehemens felvállalása újdonságnak számított a szaktudományban. A parasztasszonyok elbeszélései alapján három csoportba osztotta a legfőbb témákat: az anyai ösztönösség, a női helytállás és az asszonyi kiszolgáltatottság. Itt is felhívta a figyelmet a falumodellek közti különbségekre, valamint az egyes falvak társadalmi rétegzettségére is (Nagy 1998).

Nagy Olga egyéniségkutatás és ezzel együtt a társadalomnéprajzi vizsgálatok felé való elmozdulását tehát egy belső késztetés hozta, amely új témák és módszertan felé fordulásra készítette. Néprajzi munkássága során ugyanis úgy vélte, a leíró folklór önmagában nem alkalmas a népi kultúra egészének megragadására, amely egyre inkább figyelme és érdeklődése középpontjába került. A társadalmi átalakulások megértése, a mentalitás és világkép felvázolásának igénye pedig magával hozta az új témák, jelen esetben a nők társadalmi szerepének kutatását is (Nagy 1995: 7–8). Az ötvenes évek udvarfalvi gyűjtésében a nők helyi társadalomban betöltött

szerese még csak a munkamegosztás, a gazdasági önállóság megszerzése révén került figyelmé középpontjába. Ezzel egyidőben, a Széken végzett mesekutatásai során talált rá Győri Klárára, aki a repertoárja „bemondását” követően 1960-ban írta meg önéletrajza első változatát. A női elbeszélések mássága a hatvanas évek havadi gyűjtése során körvonalazódott Nagy Olga munkásságában, amely e téma további kutatására ösztönözte. A sors iróniája, hogy a női elbeszélések gyűjteménye, az *Asszonyok könyve* hamarabb látott napvilágot, mint a korábbi, havadi elbeszéléseket összegző kötet. Hogy kutatásai és az eredmények megjelenése között néha évtizedek teltek el, jól példázza, hogy a széki társadalomról szóló ismereteket összegző kötete csak halála után tíz évvel jelent meg.

Nagy Olga esetében tehát nemcsak az tűnik rendkívülinek, hogy többszörös kisebbségi helyzetben alkotva került még életében a legfontosabb magyar etnográfusok közé, hanem az is, hogy az egykorú kutatásokat megelőző gender-szemponútú vizsgálatai a figyelem középpontjába kerültek. A téma és a közreadás szokatlansága által kiváltott viták pedig hozzájárultak a női életvilágok és női elbeszélések mainstream kutatási témává válásához.

Szakirodalom

Bálint Péter

2004 Film és folklór. *Új Forrás* XXXVI (9) 79–87.

Frauhammer Krisztina – Pajor Katalin (szerk.)

2019 *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

Grzebalska, Weronika – Pető, Andrea

2018 The gendered modus operandi of the illiberal transformation in Hungary and Poland. *Women's Studies International Forum*. (68) 164–172.

Győri Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Kriterion, Kolozsvár.

Harsanyi, Doina Pasca

1995 Participation of Women in the Workforce: The Case of Romania. In: Łobodzińska, Barbara (ed.): *Family, Women, and Employment in Central-Eastern Europe*. Greenwood Publishing Group, Westport, 213–219.

Jávor Kata

1998 A nemi sztereotípiák továbbélése és a szocializációs modell alakulása a nemi szerepre nevelésben (A varsányi példa). In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom, az MTA Néprajzi Kutató Intézetének Évkönyve* 19. Akadémiai Kiadó, Budapest, 155–172.

2007 Varsány értékrendjének és társadalmi intézményrendszerének változása 30 év tükrében (1971–2004). In: Vargyas Gábor – Berta Péter (szerk.): *Ethno-Lore, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* 24. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.

Keszeg Vilmos

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2010 Nagy Olga pályájának szakaszai. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 371–395.

Küllös Imola (szerk.)

1999 *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

Landgraf Ildikó

2016 Az elmondhatatlan. Az 1941–48 közötti délvidéki események történeti emlékezete a személyes visszaemlékezésekben, élménytörténetekben. In: Papp Árpád (szerk.): *Igaz történetek Mindenkeföldjéről II. Vajdaság/Délvidék (1944–1948)*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 549–558.

Mohay Tamás

2000 Egyének, életutak. In: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): *Társadalom. (Magyar Néprajz: nyolc kötetben, 8.)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 760–790.

Morvay Judit

1956 *Asszonyok a nagycsaládban. A mátraaljai palóc asszony élete a múlt század második felében*. Magvető, Budapest.

Nagy Olga

1975a Lányok és asszonyok Udvarfalván I. (szociográfiai jegyzetek). *Korunk* XXXIV. (4) 279–284.

- 1975b Lányok és asszonyok Udvarfalván II. (szociográfiai jegyzetek). *Korunk* XXXIV. (5) 380–384.
- 1988 *Asszonyok könyve. Népi elbeszélések*. Magvető, Budapest.
- 1989 *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák*. Gondolat, Budapest.
- 1990 *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- 1995 *Pályakép fényvel és árnyékkal. Egy néprajzos emlékei*. Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely.
- 1998 A nők szerepe és helyzete a paraszti társadalomban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 52–65.
- 1999 Asszonyok emlékei szóban és írásban. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 7. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 57–63.
- 2001 A népmesétől az oral history-ig. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 9. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 135–191.
- 2010 *Vallomások. Az erdélyi asszonyok sorstörténeteit összegyűjtő néprajzkutató szenvedélyes vallomása hitről, igazságról, tudományos pályáról, asszonyi létről – kisebbségben*. Noran, Budapest.
- 2016 *Hagyományörző népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Széken*. Szerk. Keszeg Vilmos. Exit Kiadó–Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- 2020 *Önkorrekcióim története. Válogatott esszék, tanulmányok*. Szerk. Keszeg Vilmos. Exit Kiadó, Kolozsvár.
- Palasik Mária
- 2005 A nők tömeges munkába állítása az iparban az 1950-es évek elején. In: Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest, 78–100.
- Pető Andrea
- 2006 Társadalmi nemek és a nők története. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris, Budapest, 521–538.
- 2012 Három háborús bűnös nő élettörténetének tanulsága. In: Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Határokon túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway emlékére*. L'Harmattan, Budapest, 248–263.

Salamon Anikó (szerk.)

1979 *Így teltek hónapok, évek*. Kriterion, Kolozsvár.

Scott, Joan W.

1986 Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review* XCI. (5) 1053–1075.

1987 *Gender and the Politics of History*. Columbia University Press, New York.

Sütő-Egeressy Zsuzsa

2007 Nőkép egy kommunista nőlapban. *Korunk* XVIII. (3) 103–112.

Svégel Fanni

2021 Családon belüli erőszak a paraszttársadalomban: a paraszti női önéletrészek egy lehetséges olvasata. *Sic Itur ad Astra* (73) 127–152.

Tamás Gáspár Miklós

1977 Karnyújtásnyira: az emberi emancipáció. *Tiszatáj* XXXI. (6) 97–101.

Tóth-Gödrö Iringó

2017 A székely nő is dolgozik. Propaganda, művészet és korrajz a *Dolgozó Nő* székelyföldi vonatkozású címlapjain és szövegeiben. In: Tóth-Bartos András (főszerk.): *Acta Siculica 2016–2017. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 385–395.

Cercetarea prezenței feminine în Transilvania – tematica cercetării la Olga Nagy

Studiul de față urmărește prezentarea unui aspect specific al operei lui Olga Nagy, adică cercetarea existenței feminine și a povestirilor de viață feminine în România în a doua parte a secolului XX. Pe lângă experiența jurnalistică din anii 1950, sociografia editată despre Curteni, considerat „satul femeilor”, sintetizarea autobiografiilor feminine țărănești, autoarea schițează un paralelism între opera lui Olga Nagy și tendințele de cercetare contemporane din Ungaria, respectiv ideile spirituale din vestul Europei. Autoarea argumentează că trecerea de la culegerea basmelor populare la cercetările științelor sociale sintetizante reprezintă un pas logic, natural. Transformarea interesului științific a coincis cu schimbările sociale radicale din a doua parte a secolului XX. În persoana lui Klára Győri s-a întâlnit povestitorul de basme populare și autorul autobiografiei, reflectând pe probleme sociale, ceea ce a determinat orizontul carierei științifice a lui Olga Nagy. În studiile publicate aceasta din urmă a

scos la lumină faptul că textele considerate feminine pot fi interpretate prin prisma rolurilor prescrise de societate și moralul local, astfel că cercetările ei „feminine” pot fi incluse în rândul cercetărilor integrative ale științelor sociale.

Researching Women’s Life Stories in Transylvania – Olga Nagy’s Selections of Subjects

The paper presents an aspect of Olga Nagy’s academic career, the investigation on women’s narratives in Romania in the second half of the 20th century. In addition to her experience as a reporter in the 1950s, her sociography of Curteni described as a “women’s village”, and her examination of peasant women’s autobiographies, the author parallels Olga Nagy’s work with contemporary Hungarian research trends and Western European scientific approaches to women’s studies. The author argues that shift of research interest from the initial works on fairy tales to the synthesizing social science research can be considered as an organic evolution. This transformation coincided with the radical social changes of rural Romania in the second half of the 20th century. In the person of Klára Győri, the storyteller and the biographer highlighting social problems interconnected, having a significant impact on Olga Nagy’s career. In her studies, Nagy made it clear that texts defined as feminine are to be understood in the light of social roles and the local moral order so that her researches on women’s lives could be classified as integrative social science studies.

Deák Ferenc Loránd

**Sárosi Csaba grafikus képi világa
(A közösségi kontextus hálójából kiesett ember)**

Bevezető gondolatok

Sárosi Csaba művészete a mozgásban lévő bűgőcsiga köreihez hasonlóan megközelíthetetlenül ismétli a személyisége köré felhalmozott élményanyagot, a megélt vagy mások életéből ellesett inerg gazdag benyomásokat. A szóképek jelentéshálójában benne van a statikus környezetből felpörgetett mozgás öntérvényszerűsége is. Ez a feszültség az alkotás folyamatában a kiemelt külső látvány igazságtartalmának megkérdőjelezéséből jön létre. Így a teljesség a részelem miatt felbomlik, mert a közbeépített zárójeles utalások szétfeszítik a világszint elrendezettségének illúzióját, hiszen a kérdőjelek zavarba ejtő csípések hatásával bírnak.

Művészetének egyik sajátossága az énré zúduló külső történések képi feldolgozása. Alkotásain gyakran látjuk, hogy a személyes és familiáris élmények gócpontjait egy kelet-európai perspektíván keresztül szemléli, amelynek határait a közelmúlttól egyre globálisabb kitekintéssel tágítja. A történelmi tudat túlingerelt állapotában a sérülés veszteségeire hívja fel a figyelmet. Nála minden mítosznak létezik egy deheroizált kasztrációja. Így képein a groteszk vigyor, a szétesés zuhanása és a Janus-arcú szembesítés lép elő. Ebben az ironikus világszemléletben a társadalmi folyamatok és a küldetésükben megdicsőülő személyiségek fonák értelmezése nyer tükörképet.

Sárosi Csaba termékeny művészete a mindennapok olvasatát viszi a felületre. Így képein az irodalmi művek, a különböző médiaforrások, az online felületek állandó ingerhatása és az elkapott bizarr hétköznapi helyzetekből vett ötletei egymást kiegészítik. Gyakran ciklusokban vezet le egy-egy meghatározóbb élményanyagot, amelyhez módosítja grafikai kelléktárát. Az állandó alkotói készenlét az ötlet voyeur (kukkoló) kira-

gadása után a műteremben gyors feldolgozással épül be az életműbe. Így a készenlét egy kényszerlétet is feltételez, ami nála szigorú alkotói napi-rendet alakít ki.

Ennek a gazdag képzőművészeti termelésnek a nagyobb sodrásvonalain keresztül szeretném bemutatni az életművét. Sárosi Csabánál a grafikai műfaj és anyaghasználat hosszabb periódusra való érvényességével együtt változik a motívumok átrendeződése, amelyben a gyerekkori traumatikus élmények egyre elvontabb jelképiséggel bírnak, egy apa nélküli familiáris történetstort a történelemtől túlingerelt társadalmi kontextusba épít be. A figurák típusok, és a köztük lévő viszonyrendszer világképek folyamatos felszámolását vetíti előre. Ezért nem véletlen, hogy a képmező gyakran túlterhelt, ami a motívumhoz társuló érzések járulékos képi elemei miatt áll elő. Művészetének erénye, hogy az én köré szerveződő világot kritikus attitűddel értelmezi, és a kérdésfeltevések nyitottságát indítja el. Bravúros vonalvezetésének expresszív játéka dinamikus lendületet és feszültséget hordoz. A nagyívű vonalak gyakran a részletgazdag elemek ismétlődésébe ütköznek. Minden moralitással szemben az élve boncolás sérüléseket okozó játékát vállalja.

Élettörténet a művek megértéséhez rendelve

Gyerekkori élményekből ihletett képek

Sárosi Csaba (1951. november 23.) élettörténetében egy-egy helyszín a maga sajátos idegensége ellenére is nyomatékos szerepet játszik. A Szászrégenben született alkotó szülei válása után kisgyerekként édesanyjával Gyergyóalfaluban telepszik le. Emlékei között őrzi a bánáti rendőr nagybácsi örökbefogadó szándékához kötődő, idegenben töltött évet. Ott román tagozaton végzi el az első elemi osztályt. *A bolhapiac* (2020, monotípiá, 70×50 cm) kép a halnyelű gyerekbicska és a gyerekjátékok fölött lévő férfi portréval az ottani gyerekélményt hívja elő, amelynek bénító erejét a levált faszertű pótkar jelképezi. A férfielődöket megjelenítő néhány képen a kéz és kar az érintés és kapcsolat hiányaként jelenik meg. Az otthonában őrzött családi fotók beállítását követő festményén az apa melletti alakról hiányzik az arc, valamint a kép jobb sarkából egy gyerekkéz nyúl be a képmezőbe.

A szárhegyi gyerektelen nagynéninél is gyakran vendégeskedik. A nyári szüneteket anyai nagyanyjánál, Recefalván tölti. Az anyai nagymama is gyakori szereplője a Sárosi-képeknek. Öregedő lényében egy groteszk kétértelműség lép elő, ahol a nemtelenné váló torzulás és a felfokozott életöröm együtt van jelen. Öregasszonyainak sokféle változata folyamatosan jelen van műveiben, ez a motívum a 2003–2007 közötti időszakban készült színes tusrajzokon a leggyakoribb. Az öregedés és elmagányosodás által okozott torzulásokat, sérüléseket és a családi kontextusok felszámolását diagnosztizálja.

Édesanyja eladónőként dolgozik Szárhegyen, majd Gyergyóalfaluban. Falusi környezetben a kisvárosi ízléshez közel álló polgári életformát élnek. Édesanyja második házassága hamar zátonyra fut, de erős ambícióval kétszintes házat épít. Az utóbbi mozzanatra azért térek ki, mert ez a ház több Sárosi-képen a maga idegenségével hangsúlyos motívumként jelenik meg.

A Sárosi-képeken a gyerekkori élmények megsokszorozódott jelképek lenyomataként lépnek elő, felbontja a kíváncsiskodó néző számára a szemlélődő kívülállás nyugalalmát, hiszen egy tömény abúzus keretébe kerülünk, ahol az elkövető és elszenvedő kíméletlen szerepét vesszük magunkra. Így a képek nem a másik sérülésével szembehelezkedő elrévedés és józan elhatárolás nyugalalmát hordozzák, hanem az önmagunkból kipattanó erőszakfoszlányokat, amikor a mások fájdalmának és megaláztatásának kilesése érzéki felfokozottság szégyellnivaló intimitását is jelenti a néző számára. Így ezek a képek terhelik a befogadót, hiszen a bennünk lakozó kéjsóvár énünket ébresztik, folyamatosan az álerények póza mögötti torzulásokat léptetik elő. Közben elkerülük az önsajnálát felmentő gesztusát, mintha azt érzékeltetnék, hogy a látott élmény már kitörülhetetlenül az énem része, és örökölt sorsként mentális teherként viszem magammal.

A *virtus* (2016, monotípiá, 70×50 cm) című kép az alkotót jelképező többzsebes zöld mellényt helyezi sárga vállfára, valamint a kép felső széléin sablonnal vállfák gócpontjai jelennek meg, velük szemben az alsó szinten éles pengéjű kések a levonatok maszatolásával teremtett vérfoltok asszociációival. Ez a kép a gyerekkori traumatikus élmények egyik legsűrítettebb modellje. A mellény jelképezi a felnőtt szerepében lévő ént, akinek önazonosságát mélyen meghatározza a gyerekkorában megtapasztalt, a felnőttek tettelegességgé fajult szexuális abúzus. Nincs tettes és

áldozat, hiszen a támadó férfierő vall kudarcot a vállfával védekező nővel szemben, a gyerek szemtanú előtt. A hat évtizeddel korábbi negatív élmény többször előtérbe lép a 2010 után készült képeken. Ezt motiválja az anya elvesztése is, valamint a jelen globális szintjén általánosítva az erőszak kódolt jelképe lesz.

A fenti élmény plakátszerű anekdotikus feldolgozása jelenik meg a *Játék és erőszak* (2017, monotípiá, 70×50 cm) képen, ahol az egymáshoz simuló pár ambivalenciája mellett megjelenik a kerítésen fejjel kifelé lógó gyerek a „Kapca Marci és Szöszi, bábjáték 2 felvonásban” féloldalt kibillenő szöveggel. Itt a disznófejű állatias férfi az ágyékán tartott kezével a kihívó polgári eleganciába öltöztetett nő eltaszító mozdulatával találkozik, amelyet az önfeledt kíváncsisággal kitekintő gyerekbábu kontrasztjával szembesít. Az alkotó többször felidézi, hogy édesanyja intelmei között a Kapca Marci megszólítás a sikertelen emberre utal, amelynek ismétlésével fiát szeretné önmegvalósító cselekvő emberré motiválni. A művészi életforma is e név jelezte degradáló kategóriába tartozik.

Még egy lépés (2020, monotípiá, 70×50 cm) című képen a gyerekkori félelemérzete egy társadalmi és politikai allegória hálójában jelenik meg. Az ötlet az alkotó cipőtalpán rejlő Delta román márkanévből pattan ki, amely a kommunizmus munkaszolgálatos áldozatainak helyszínét is felidézi. A kép centrumában üvegszilánkok mozzanataiban familiáris képalbum jelenik meg. A többi képről is ismert vékony arcvonású anyja a saját családtörténet felidézését egyértelművé teszi, a gyerek és egy ismeretlen női arc hozzárendelése metaforikus hálót rendel a konkrét eseményisor fölé. Az emléket felidéző narrációból a mostohaapa agresszív ablaktörő támadását emelem ki. Így a külső erőszakkal szemben a belső menedék szilánkokra esik szét, amely politikai diskurzust indít el, hiszen a kommunizmus alatt elhurcolt gazdák története is benne van (itt konkrétan a gyergyóalfalusi Gál Anti bácsira gondol). A kép alsó és felső szintjén a fekete és vörös kontrasztú láblenyomat reális mérete a sérülékeny világgal szemben az erőszak lépéseként avatkozik be a felületbe. A felső szinten a vörös és sárga, ötágú kis csillagok egyértelműsítik a társadalmi kontextust, és sűrű falként le is zárják a felülemelkedés lehetőségét, míg az alsó szinten lebegő hópelyhek a kompozíciós egyensúly és a dekorativitás mellett a tehetetlenség hanyatló érzését is sugallják.

2014-ben a haldokló anya és az emeletes ház makettjének párhuzama több képen megjelenik. A felfordított kis ház üvegekoporsóként is megje-

lenik a halottas szertartás pózába rendezett anyával. A tragikus veszteségélmény ironikus átértelmezését az apró részletelemek hangsúlya adja. Így a létesítmény tetején több irányból alátámasztott életfa, az elhunyt cipőjének eleganciája és a kép szélén tyúkitatóként árválkodó kis lábas megbontja a halál okozta megrendülést, és a szemtanúként ismert élet elfogultságait és apró örömeit hozza felszínre az emlékekből.

A sorozat egyik darabján a falu halotti vánkoscént jelenik meg, amelyben a haldokló anya kezében fogja kétszintes házmakettjét (cím nélkül, 2016). A fotómontázsként beépített időskori anyaacr még három képen visszatér, ahol a motívumok fellazult kombinációjával egy széteső létező élettér érzékeltetésével fejezi ki az elhunyt édesanyja miatti gyászát. Az egyre elvontabb konstruktív épülettervek és korróziótól átítatott növényi stilizációk között két képen is az anya kifakult fotófelvevétele az eddigi közép-pontból a képszlére tevődik. A végtelenbe nyúló kulcsfüzér a szerzésvágy és az emberi kapcsolatok lezárását is jelképezi. A ház eladása után a motívumnak ez a variációja kimarad későbbi műveiből.

Diákkori élmények

Gyergyóalfaluban Sövény Elek (1937–1982) rajztanár szakmai irányítása és baráti szeretete erős kötődés számára. Az ismétlődő egyetemi felvételek között munkavállalása miatt Sövény Elek csíkszeredai lakásában is lakik. Ebből az időszakból otthona falán őrzik a mester róla készített pasztellrajzát. Elismeri az ő portréérzékét, valamint felidézi, hogy többször figurális kompozíciók alkotására biztatja. Sövény Elek szellemisége ott rejti a Maros partján készített későbbi Sárosi-akvarellekben is. Ezek a helyszíni közvetítések a természet panteisztikus otthonosságát sugallják. Gyakran jellemzők rá a kivágásszerű felnagyítások. Így a víz sodrásában álló kövek és a vegetáció, valamint a napsugarak víz tükrében érzékelhető kontrasztja jelenik meg. Szintén jellemző a sekélyes vízfenéken átalakuló mikrokozmosz megjelenítése, amely egy folyamatosan átrendeződő világkép mechanizmusát sugallja. Ezek az akvarellek rokonságot mutatnak a japán művészet sűrítő, absztraháló erejével. A víz útjában álló kövek egyikén az édesanyja arcának hasonmását ismerjük fel.

A marosvásárhelyi művészeti líceumban középiskolai fokon a sikertelen román és matematika felvételi vizsga miatt nem tanulhat. Gyergyóalfaluban érettségizik.

Sárosi Csaba pályaképének felvázolásakor nem szándékom a marosvásárhelyi és a kolozsvári képzőművészeti oktatásrendszer felvázolása, sokkal lényegesebb az ő emócióin keresztül szelektív módon nézni annak a rá gyakorolt hatását. A két városban megélt idegenszerűség ellenére a marosvásárhelyi élmények sokkal gazdagabbak. A város kulturális terei (pl. Kultúrpalota) sokkal intenzívebben élnek emlékezetében, mint az iskolai oktatás.

A személyes múltból való emlékezés folyamatára jellemző, hogy egy-egy beidegződött kép megszakítja a folytonosságot, a kiemelt epizód eluralkodik egy hosszabb időszakon. Majd képötletként előlépve a személyes élmény egy többértelmű ironikus viszonyrendszerbe épül. Ezt láthatjuk az Izsák Márton szobrászművészt idéző *A sors keze* monotípián (2020, 70×50 cm). A kép alapélményét az igazgató részéről a kollégiumi szekrényét rendetlenül tartó kisdíák által kapott pofon váltja ki. Az üveglakos műtermében Izsákot szoborfejként pódiumra állítja, egy megnyújtott ujjakkal felnövesztett stilizációkkal díszített kézfej az arca tevődik. A műterem jobb felén futó szögesdrót utal az előd származásának életvonalára, amelyen túl az épülő kommunizmus sablonos városképe jelenik meg. Ez a kép megértően beszél a kor ideológiájába beolvadó művészi szerepköréről.

A hatszor ismétlődő egyetemi felvételi a rajzolásba vetett töretlen hitét demonstrálja. Ez az elhúzó időszak az érett felnőtt jövőképében az alkotói és értelmiségi pályaképhez való kötődését próbára teszi és megerősíti. A Gyergyóalfaluból és környékéről származó képzőművészek nagy száma példázza, hogy az államosítástól kezdődően a képzőművész pálya a falusi családok tehetséges fiataljainak kitörési és önmegvalósítási lehetőséget jelent. Sárosi Csaba Gyergyóalfaluból Ambrus Imre (1936–2018), Sövér Elek (1937–1982), Márton Árpád (1940), Buzás András (1943), Kiss Levente (1944), Sajgó Ilona (1950), Balázs József (1954) és Gyergyócsomafalváról Köllő Miklós (1861–1900), Borsos Miklós (1906–1990, ősei származási helye), Köllő Margit (1944 – 2019), Borsos Gábor (1945) képzőművészeket emeli ki.

A Ion Andreescu Főiskolán 1976–1980 között tanul. Tanárai közül Feszt László személyét és művészetét abszolút értékként idézi fel, és gyakran viszonyítási pontként emeli ki.

Államvizsga munkaként konstruktív formák kombinációjából építőkező litográfia sorozatot készít (*Szubjektív rekonstrukció*, 1980, litográfia)

fia, 58×45 cm). Jellemző Sárosi művészetére, hogy gyakran konkrétumból indul ki és a kívülálló számára egyre elvontabb modellezés felé halad. Itt az ötletet az apósa tulajdonában lévő, borotválkozóshoz használt máramarosi román tükör kerete adja. A szerkezet a kifaragott kis egységekből szeg nélkül úgy van összerakva, hogy a strukturális kapcsolódási szabályok stabil rendet és egységet építenek fel. Elmesélése szerint ezt a tárgyat egy helyi mester segítségével felnagyítva újraalkotja, és közben a részek kapcsolódási törvényszerűségeit tanulmányozza. Ebből kiindulva képsorozatában az ismétlődő elemek egymás erőterében teremtett egyensúlyát, a szimmetrikus párhuzamok kombinációjából létrejövő mélység illúzióját és a statikus elemek ismétlődésében rejlő mozgást kelti életre.

Családi kör és munkakör

Felesége, a gyergyócsomafalvi születésű Deák Teréz (1952) – egy évvel fiatalabb iskolatársa – erős szövetség számára. A kolozsvári egyetemi évek alatt a házasoknak fenntartott kollégiumban mérnökhallgató barátaikkal kis kommunát alkotnak. Ebből a közösségből a keresztúri Demeter házaspár napjainkban a leglelkesebb Sárosi-képek műgyűjtője.

A rajztanári kinevezése révén kerül Kézdivásárhelyre. A tanári pálya mellett a Vigadó Művelődési Ház épületében művésztársai közelében lévő műtermében intenzív alkotói életmódot alakít ki. A nyolcvanas évekből gyakran felidézi és alkotásaiban is megidézi Boér Géza (1952–1989) költő személyét. A barátságukat megjelenítő narrációi egy beszűkült perspektívájú korrajzot sugallnak. Ebből a korszakából elsősorban irodalmi szövegek linólevonatban készült képi interpretációt ismerem. Sárosi Csaba ironikus nézőpontja és zárkózott magatartása miatt is a politikai és művészi csoportosulásoktól mindig független marad. A nyolcvanas évek egyik tavaszi kiállítására a két op art felületű ötágú csillag térplasztika egyikének centrumába a gyerek Lenin, a másikba Mickey Mouse emblémát helyez. A kiállítás szervező kollégája kérésére a megnyitó előtt visszavonja alkotásait, és így elkerüli a politikai számonkérést.

Ezzel párhuzamosan a sepsiszentgyörgyi kiállításon a *Látszat idő formái* (Boér Géza címadása) triptichon darabjait a kiállítás szervező művésztárs a politikai áthallás csökkentésének reményében egymástól szét-

választja, hiszen a rézmetszeten egy illúzióteremtő rokokó képkeret egyre elhalványulóbb kontextusában auschwitz merényletet és széteső társadalmi konstrukciót jelenít meg.

Személyéhez számos anekdotikus történet társul, amelyek a hatalom elvárásaitól való viszolygó elhatárolódásra mutatnak rá. 1989-ben a megyei pártszervezetés Nicolae Ceaușescu szokásos újévi képi köszöntésére Sárosi Csabát jelöli ki, akinek ezért a vezért a kongresszusi környezetben szemléltető fotógyűjteményt adnak át. Sárosi az elkészült alkotással felesége kíséretében a forradalom napjaiban az eseményekről mit se tudva az addig rettegett színhelyen megjelenik, és színházként nézi a rendszer gépezetébe került hibát, hiszen akkor a megrendelők fölött uralkodik el a félelem. Rá pár hónapra az első szabad márciusi kiállításon egy játékos sárkányfej harmonikaszerű törzsét ebből a hulladékká vált szemléltető képanyagból alakítja ki, amelyen a vér másaként végigfolyik a piros festék.

A kommunizmus toposzaival való játék művészetének a rendszerváltás előtti korszakában is jelen van. A Baász Imre (1941–1991) által szervezett *Rajz, szín, forma* kiállításon 1986-ban a *Párkák fonala* (fotó és rajz) alkotását állítja ki. A felesége VIII. osztályos ballagásán külön a lányokról és fiúkról készült diapozitív képsorozatából a fiúk sorát a nagytás okozta elhomályosításig növeli, majd a beépített piros foltokkal a töredezettséget és a sérülést asszociálja hozzá. Ezzel párhuzamosan a film ismétlődő képkockáit fenntartva a kiemelt képsort meg is festi. Itt a piros pionír nyakkendők vérnyomként szivárognak át a szürke felületen. A figurák sorába egy lepelbe takart és spárgával összekötött alakot állít, ami a gyerekcrcok töredezettsége közepette a kor bénító erejére utal.

A *Ceauschwitz* (1990) harminchét karikatúrából álló gyűjteményével a rendszerváltás küszöbén gyorsan reagál a közelmúlt bénító totalitárius rendszerére. A tusrajzokban friss lendülettel és felszabadult életörömmel a torz személyiségkultusz jelképeit veszi számba. Erős karikírozó szenvedélyével túl is lép az aktuális politikai sémákon, hiszen a hatalomtól megittasult agressziót és az egérfogóba került áldozat kényszerhelyzetét állítja párhuzamba. A rajzokon domináns szerepben uralkodik a PCR mozaikszó. Ezzel kezd önálló életet egy *mindentudó telefon*, vagy sarlóval és kalapáccsal kiegészülve arcokat és gondolatokat helyettesít. Jelzi, hogy a művész sem mentes a politikai szerepjátékoktól. A rajzsorozat Zsigmond

Győző viccgűjteményével jelent volna meg, amely a felkért kiadó késleltető álláspontja miatt meghíúsult.¹

A várossal szembeni ironikus magatartását az 1997-ben a céhes múlt-ra utaló díszítőelemmel keretezett kártyaszerű sorozatában alkotott képi plamfletek tükrözik. A rendszerváltást követő politikai pártviadatok, a helyi popsztár, az új világot kísérő játéggépek és importált erotikus kép-anyag uralja őket. Lényeges kiemelni, hogy Sárosi nagyon korán reflektál a rendszerváltás utáni eltorzult szerepjátékokra és a közösségi értékek devalválódására. Élesen megjeleníti az új politikai hatalom születését kísérő teátrális pózokat és erőszakot.

A háromszéki Kézdivásárhely és a gyergyói régió párhuzamát fenntartják életükben. A gyergyói nyaralások gyakran a helyszíni tájélményt rögzítő akvarellekben jelennek meg, amelyek később a műteremi átdolgozások „áldozataivá” is válhatnak.

Gyergyóalfalusi gyerekkorát a töredezett biztonságérzés mellett is polgári életmód határozza meg. A gazdálkodó falusi életmódba felesége családján keresztül avatódik be. A nyári vakációk idején egy szoros családi kötődésekkel szervezett falusi életmódba lép be. Szeretettel idézi fel, hogy a sógorától tanul meg kaszálni, és később a manuális érzéke folytán ő lesz a kaszaverő. A tájélmény gyakran erdei legelőkön végzett szénaszárításkor rögzül papírlapjain, hiszen ahogyan mondja, „olyan nap nem telt el, hogy ne irkapirkáljak.” Lokális szinten környezetében közvetlenül szemléli a kollektív gazdaságban dolgozó falusi emberek életmódját. A kommunizmus társadalomformáló szociális érzékenységével azonosul, de teoretikus propagandáját annak aktuális korában is ironizálni meri, és a hatalmi pozícióba került ember torzult magatartását rajzain kéri számon.

Két fiú édesapja. A nagyobb fia, Sárosi Menyhárt (1982) a Babeş–Bolyai Tudományegyetem biológia–kémia szakán szerez doktori fokozatot, családjával Lipcsében él, és feleségével egy ottani kutatóközpontban dolgozik. Kislányaik – Anna és Janka – nagytatájuk képein gyakran ihletforrásként jelennek meg. Sárosi Csaba 2014-ben lipcsei és drezdai látogatásukat követve kulturális benyomásait két színes tusrajzban és egy

---

¹ A gűjtemény később jelent meg: Zsigmond Győző: *Három kismaeska – kettő közülük kommunista. Erdélyi politikai viccek. 1977–1997.* Pont Kiadó, Budapest, 1997. [A szerk. megj.]

monotípián örökíti meg. Vezető motívum itt a gótikus ablakkeret, amely köré egy lüktető és színpompás mozaikokból álló városképet vázol fel, de közben utal a II. világháborús sérülésekre is.

A kisebb fia, Sárosi Máttyás (1985) a Ion Andreescu Képzőművészeti Egyetemen a grafika szakon végez. Művészeti tevékenysége többirányú. Akrillal készült nagyméretű színes, sok figurás miniatűr precizitással kidolgozott táblaképein olyan globális világmodelleket jelenít meg, amelyek a kulturális álarcok mögül az emberi agresszivitást vetítik ki. Foglalkozik képregénysorozatok alkotásával és művészi tetoválással is.

Sárosi Csabáról környezetében egy érzékeny idegrendszerrel reagáló művész képe alakult ki, akiről ismert, hogy környezete közömbösségére kritikusan attitűddel válaszol.

A grafikai műfajok

Sárosi Csaba szerint képtémái konkrétumokból pattannak ki, amelyek gyakran évtizedekig motívumhálóként szövik át művészetét. Nagyon intenzív alkotói életmódot él, hiszen évente száz fölött van képeinek száma, és még ehhez többszáz krocki társul. Egy-egy korszakhatárt a technikai átrendeződés szintjén jobban megragadhatunk. Korai munkáiban a klasszikus grafikai műfajok gazdag leltárát összegezhethetjük. Az említett litográfia sorozatában készült diplomamunkája mellett rézkarcok és fametszetek is jelen vannak. Az utóbbi dúcokat legutóbbi monotípiáiban mint kiegészítő részelemeket néha újra is használja. A rendszerváltás körül nagy jelentősége van a linólevonatoknak. Gyakran szépirodalmi szövegekről készít sűrített képi értelmezéseket. Kosztolányi *Pacsirta* regényének levonata egy polgári ízlés zsúfolt berendezései közé helyezi a csipke finomságával megjelenített női profilt. Így a címszereplő légszomja kerül előtérbe. Gyakori az írás mint szöveg és vizuális jel együttesének beépítése a kompozícióba (pl. II. Rákóczi Ferencről készült levonat). Az Arany-balladák női szerepköreinek periferikus határhelyzetében rejlő torzulásokat ironikusan szemlélteti (pl. *Rozgonyiné*). A nagy hódítók és szélhámosok patetikus küzdelmének abszurditása is gyakran megjelenik (pl. *Don Juan, A lovag*) A4 nagyságú linólevonatain.

Sárosi Csaba kísérletező szenvedélye és manuális precizitása a kisplasztikák készítésében gyakran találkozunk. Minden talált tárgy egy bra-

vúros ötlet által az új gépezet alkotórésze lehet. Azért találó a gépezet megnevezés e tárgyi objektumokra, mert gyakran a kiállításokon a nézőt a kipróbálás aktív játékába hozhatják. A *Csoda szampó* a művészet és befogadó társasjátékát teremti meg.

Az *Adj király katonát!* címben szereplő gyerekmondókéval a világháború áldozataira emlékezik. Egy kipattanó ötlethez itt is szimbolikus konstrukciót épít. A helyi céhtörténeti múzeumban látott kalapkészítő rámtát imitálva épít egy koronarészt, amelyhez behívó funkcióval bíró céhes táblákra a *Tolnai Világlexikon*ból az I. világháborúban elhunyt katonák nevét másolja át. Sárosi Csaba a nagy hódítók csalárd történeteivel szemben az ismeretlenül elhunyt áldozatok iránt érez tiszteletet.

A gyergyócsomafalvi portán talált tárgyak újrahasznosítása folyamatosan jelen van életművében, és az alkotásban használati funkciójukat feladva gyakran világszintek határán mitologikus jelentésekkel szerepelnek. Így a fonókerék részei párkák fonalaiként a modern ember életfonalát bankok hálójában gubancolják össze. Papírhajtogatással és kivágással készült lélekmadara kisplasztikáinak is gyakori motívuma.

Térplasztikái közül 2008 nyarán anyósa portáján készített sorozatát emelem ki. Az általam ismert tizenkét alkotás a tájkép és plasztika keresztmetszete, kemény felületen, az otthoni porta és a Maros-parti tájélmény, a hajlított vesszőkből hozzáadott keretes szerkezetek és a realitást megvonó kivágások a ház motívumának transzcendenciáját jelenítik meg. Ezt úgy példázza a házakra épülő ovális halkeret, az angyallétra, a tűzhelyet jelképező farakás és a kozmikus toposzok bevonása, hogy a játék öröme távol tart minden ironikus kérdőjelt.

Külön színfolt Sárosi Csaba pályáján a festménnyel való kísérletezés. Ötven felett áll a 2005-ben nyomdafestékkel ötvözött olajképek száma. Grafikusként jellemző rá, hogy kevesebb színnel dolgozik. A fekete mellett kedveli a zöldnek a kék fele haladó hidegebb változatát, amit gyakran kisebb felületen élénksárgával emel ki, és a vörösnek a lilába hajló árnyalatait is gyakran használja. A diófapácon kívül nem kedveli a barnát, ha használja is, akkor annak degradáló üzenete van (pl. korrózió, szenny, ürülék). Grafikusai formavilágát átviszi festményeire, csak az ecset vastagabb vonalvezetésével vázlatosabban kelti életre figurális kompozícióit. Vonalai élénk kontúrvonalnak megmaradnak. A színek elkülönülő intenzív képmezőkként lépnek elő, nem olvadnak össze átmeneti tónusokba, kontraszt jellegüket továbbra is fenntartják. Gyakori a sárga háttérszín,

amelyen a kékes lilával festett figurák izzanak, és felfokozott cselekvést sugároznak. A kékes-zöldes hátterekre gyakran vörös figurális elemet helyez. Így a komplementer kontrasztokat hangsúlyozza ki. Rajzaiból ismert motívumvilága alkotja festményei üzeneteit is. A két dimenzióból gyakran plasztikai elemek beépítésével tör ki. Például a festményen ábrázolt *repülő házára* forgatható propellert épít. Így számára a festészet kísérletező próbatétel, ahonnan közel egy évi munkafolyamat után a grafikához tér vissza, és a színek által kitöltött felületek tanulságát később monotípiáin hasznosítja.

A 2002–2007 között a színes tusrajzok intellektuális játéka a kulturális örökségből szabad asszociációk nagy távlatait helyezi egymás mellé. Az ebben az időszakban készült rajzok gyakran a művész szerepkörét és a kulturális javak egymással folytatott küzdelmét vagy idővel való devalválódásukat jelenítik meg. Így a képek gyakran két idősíkot vetítenek egymás mellé, és a köztük lévő feszültség az összekötő szál. Gyakori a keleti kulturális lenyomat, ami gyakran a stilizált ornamentikát és az archetipikus időtlenséget is hordozza. Gyakori a rajzolt felületbe épített gipsz, fotómontázs, spárga, vagy a felületből elvevő kivágás plaszticitása. Itt a szimbolikus képsor zártabb jelentésrétegével játszik.

A 2010-es monotípiák új anyaghasználattal kialakított felületébe a korábbi korszak motívumkincse idézetként épül be. Itt az erőteljesebb konstruktív kísérletezés nagyobb teret enged az egy síkba komponált szimmetrikus képmezőknek. Gyakori a sablonok és hengerek alkalmazásával kialakított ismétlés. Ezekon a felületeken a statikus állapotot egy figurális elem elmozdítása bontja meg. Így az egydimenziójú térben cezúra csomópontok (a cselekvés forduló- és konfliktuspontjai, erők metszéspontjai) alakulnak ki, és a párhuzamos képmezők között ironikus viszony alakul ki.

A nyomtatott felület frissessége és a sérült múlt idézésének kontrasztja gyakori eljárása képeinek. A népi motívumok sablonokkal való megjelenítése gyakran csak az idézet illusztratív szerepét tölti be, és jelzi, hogy a tradicionális modell szétesik. A múltat idéző emlékképek gyakran a kereszt vonalait követő négy képmezőre oszlanak. Ezekon az elemeken családi fotókat idéző életképek és a történelemben aktív szerepet vállaló hajdani személyek jelennek meg, de a képsíkok között átjárhatatlan a szakadék. Itt a levéltöredékek kalligrafikus írásképe is egy letűnt kor megidézett világképe. Ezekon a levonatokon is érződik, hogy a történelmi és po-

litikai cselekvéssorozatban nincs kiteljesedés, hanem a szerepkörökben erős szétesettség érvényesül.

2015-től észlelhető az életmű egy újabb határvonala, amikor a monotípiák a korábbi egysíkú konstruktív szerkezetek, szimmetrikus struktúrák és erős színkontrasztok után egyre nagyobb átmeneteket jelenítenek meg, és a *füstös* felületeken megsokszorozódnak az emberi alakok. Módosult az anyaghasználat is, hiszen minden talált anyag eszköz lehet a születendő kép felületének kidolgozásakor.

2015-től a monotípiák méretükben, felület-kialakításukban és figuratív képsoraikban is változnak. Az eddigi értékszembesítésekben gyakran érezhattünk egy mentális csípést, mintha a képnézés felelősségre vonás is lenne. A nagyobb méretű új monotípiák plakátszerű felületeken ítékezés nélkül mesélnek párhuzamos történeteket, az értékek mérlegét lényegesebben egyik oldalra se mozdítják ki. Az eddigi regionális jelképeket (Gyergyóalfalu és Gyergyócsomafalva) egyre globálisabb képi utalások szorítják ki, és a párhuzamos történések mozaikjaival már nem az idő okozta értékszembesítéseket diagnosztizálja, hanem az egymás számára idegen képsorok közötti analógiákat keresi. A képbe beemelt anyag gyakran TV-adások, online felületek elkapott pillanatképe, vagy mások életéből kilesett életkép, amelyek elindítanak a társadalmi folyamatok kontextusa felé. Megsokszorozódnak az emberi alakok, viszont az eddigi középpontba helyezett egy-egy személy identitásának görbetükre helyett most a típusok sorozatában az egyének elszemélytelenednek. A képre a vázlatról nyomtatással átvitt emberalakok és kiemelt arcok a kulturális kavalkádok között légüres terekben mozognak. Ezek az emberek már az otthonra találás esélye nélkül vannak úton.

Beszűkül a gyergyói kultúrtáj korróziótól sújtott övezete. Nagyobb területet hódít a szabadon hagyott felület, valamint a rajta hagyott füstös folt, a sablonos ismétlődés. A szenttelen elemzés mégis anekdotikus jellegű. Így a korábbi erős emóciók egy oldott és áthallásokban sűrített képnyelvet visznek tovább. Mintha ez a globális szinten való fellazulás feloldaná a személyes kötődések gubancait is, és helyettük egy folyamat sodrásának felgyorsult tempóját diktálnák a képek. A megsokszorozott kudarc-történetek azt is jelzik, hogy elapad a részvét, hiszen tömeges értékvesztéshez empatikusan viszonyulni önfeladást jelentene. Gyakran hegyes fegyverek ékelődnek be az epikus mozzanatokba. Ebben a társadalmi méretű sodrásban előtérbe kerül a fiatalok megjelenítése. A koráb-

bi öregek domináns jelenléte helyett gyakran fiatal, tetterős testek jelennek meg, felértékelődik az anatómiai pontosság és az arcok részletgazdag megjelenítése.

A Sárosi-jelképtár

Maszkok

Az ezredfordulón Sárosi Csaba művészetének gyakori motívuma a maszk, amellyel a személyiség elfojtott vágyát diagnosztizálja. Térplasztikáin a harsány teátrális látványhoz manuális precizitás társul, így az elfedés jelzése még erőteljesebb. Képeire is gyakran rajzol maszkszerű arcokat, amelyek az érzékeny élet és a szenttelen élettelenesség kettősségének ellentétét szemléltetik ugyanabban az időben, és a jelentések egymásnak feszülő ellentétét hívják elő. Időnként pókok és bogarak antropomorfizált bizarrságai is feltűnnek képein.

A rendszerváltás után megsokszorozódó szoboravatás egyik céltáblája Sárosi karikírozó szenvedélyének. Így nem véletlen, hogy több képén a személyiségkultuszra ironikusan devalválódott szoborfejek hullásával mutat rá. A piederstálra állított történelemformáló személyek groteszk tündöklése és bukása életművének minden korszakán átnyúlik.

A művész szerepköre

Annak ellenére, hogy emlékeiből folyamatosan befele gyűrűző analízist végez, Sárosi Csaba ritkán készít önarcképet. Ha képein a felismerhető portréja megjelenik, akkor az a művészi szerepkör fintoraként van jelen, amely köré anekdotikus történetet épít (*Levél Csi Bai-Si mestertől*, 2003 tus és akril, 52×78 cm).

A művészetre való utalások, intertextuális képi elemek gazdagon behálózzák művészetét. A keleti képrás stilizációja a létezés egyetemes igényként jelenik meg. Az ezredfordulón a kínai ornamentika lépett be életművébe, amelyet a jelenben az arab írás önmagában szép képszerűsége váltja fel. Ennek párhuzamaként gyakran a szvasztika (horogkereszt) is megjelenik, általa nagyon tudatosan az ősi jelképre rátelepülő politikai ideológia gépezetére figyelmeztet, amely képein a jelen kaotikus

disztópiájához vezet. Képein a korábbi párhuzamos világok helyét egy agresszív kultúrharc veszi át. Így a zárt szimbólumteremtés egy referenciálisabb társadalmi folyamatra reflektál.

Pár képen saját alkotásának születését jeleníti meg. Így a prégép alatt saját stílusában megjelenített tájkép metaforája a művészetének. A Vigadó szecessziós kovácsoltvas kapuja a 2010-es monotípián fekete rácsozatként áll a kinti és a benti világszint között. A látványos határvonalat Sárosi humora kimozdítja sarkából, hiszen a képen a két kapuszárny fenti részét dróttal köti össze. A kinti félről egy ragadozó fekete farkas sziluettje mered a benti szint fénynyalábok közti ágon éneklő kismadárra. A farkas ebben a korszakban több Sárosi-képen mint az agresszív támadás, a külső előítélet és rágalmazás démonikus ereje jelenik meg.

Chaplin

Sárosi Csaba marosvásárhelyi diákélményeihez kötődnek a Chaplin-filmek, amelyeket felnőttként is gyakran néz. Számára Charlie Chaplin a művész prototípusa, ezért képein gyakran idézi figuráját és kelléktárát. 2006–2007 között színes tusrajzzal készült sorozatában a filmekből olyan szimbolikus tereket ragad ki, amelyek részben az eddigi Sárosi-jelképtár helyszíneihez hasonlíthatnak, így az *Aranyláz* háza a gyergyói repülő házak újabb variációja, amelynek előterében a levált lépcsőkön árvalkódó keménykalap, sétatálcá és kitaposott cipő a művész szerepkörének jelképe. A szűkre szabott pódiumszerű tájban kiállított utazókocsi fogasán a Chaplin-kelléktár a kiválasztott ikon hiányáról is szól, hiszen lényét csak díszletfalak idézik. A kocsi kidőlt kerekei szintén a múlt és jelen közti kontrasztot keltik életre, valamint a színes tusrajzokat kiegészítő akvarellfoltok szintén a mítoszokat átértékelő időt sugallják. A Sárosi-képeken Chaplin a világszintek határán jelenik meg, a személyét idéző szimbolikus tér nélkülöz minden járulékos túlráajzolást és a részelemek zsúfolását, hiszen a művészsors modellezését és kozmikus magányát kelti életre. Megfigyelhető, hogy a Sárosi-képek gyakori ironikus csipései a Chaplint idéző képeiről hiányoznak, helyüket az azonosuló rajongás és szelíd játékosság veszi át.

A 2017–2019 közötti monotípiák a menekülésáradattal kapcsolatos kérdésfeltevései között újra idézi Chaplin alakját. A jelen társadalmi folyamatok sodrásában arra mutat rá, hogy mi lenne az ikonikus alakokkal,

ha ma indulna el az önmegvalósítás útján. Itt sablonnal kialakított figuráját tengeri utazást vagy menekülést jelző hajókon és csónakokon tünteti fel. Gyakran zuhanás vagy süllyedés előtti pillanatban látjuk, amely a megérkezés és beteljesedés hiányát vetíti előre. Így az új Chaplin-képek szkeptikusabbak a művészi szerekörrel szemben.

A *migráns* (monotípiá, 2019) poszterszerű levonata a kompozíció stabil rendjében egy értékválságot merevít ki. A derűs hullámokon álló hajó-szerkezet felnagyított propellerének percmutató óralapján finom erezetként szellemalakok tűnnek fel, míg a hajó orráról sétatálcájával Chaplin alakja zuhanó állapotban jelenik meg. Fölötte az amerikai egyesült államokbeli zászlóról idézett csillagok ígérete ironikusan ragyog.

A korábbi képek személyiség aurája helyett most a tömegben való elveszettség bénaságát érzékeljük. Alakjának sablonnal való megidézése a mítoszok jelenben történő lekicsinyítését is jelzi.

Repülő ház

A 2003–2010 közötti tusrájzain a *repülő ház* motívumának gazdag variációja jelenik meg. A tűzfalas, szárnyakat is növesztő székely kis ház állandó eltolódásban és mozgásban van a statikus földi világszint stabilitásával szemben. Így madár vagy angyal képzetét is keltheti. A képeken e kis épület a gyerekkori vágyképek felidézése is, amely azonban kilengő és elmozdult állapotában mindig elérhetetlen marad. A *meztalált boldogság* kép az alsó világszintet a napilap tévéműsortervének kollázsából alakítja ki, a jobb oldal transzilvanista fenyőfája és a félprofilban felsejülő kőkereszt által egy közösségi emlékezet kultikus helyszínét teremti meg. A baloldal a kimozdult repülő ház mesei hangulata kedves iróniával jelzi a kulturális tájhoz és történelemhez való viszonyulást. Az egy síkba rajzolt ház a gyerekrájzok naivitását és a kompozícióba beépített rafinált utalásrendszert egyszerre jelöli. Ehhez társul a kép felső határát lezáró antropomorfizált Nap uralma, amelynek a sugarai fenyegető villámvonalak is lehetnek.

Az alkotó élettörténetének ismeretében felsejlik az otthon iránti gyerekkori vágyakozás kudarcélménye, amely már „messze mese lett” (Kosztolányi Dezső: *A szegény kisgyermek panasza*), de az egyéni instabilitást egy közösségi kohézió párhuzamába állítja. A felső szint lezárása jelzi, hogy az elmozdulás csak szűk teret kap a tévéműsor horizontja fölött.

Sárosi Csaba művészete itt is szintézisbe hozza a magasztos dolgokban és a banalitásban rejlő többszólamú jelentést. Ugyanaz a ház a következő képen fordított irányban *bukórepülésben* szárnyaival és nyitott ablakkal zuhan lefele. A kép baloldali terében a kacsatok mellett egy suszter munkaasztala és széke jelenik meg. Az élettörténet itt is a segítségünkre van, hiszen az alkotó édesapja mesterségét idézi. A ház feletti szinten a napot egy kerék helyettesíti. Ez a képi elem is gyakori motívum az életműben. Itt a fenti szinten a körforgás mellett egy megbomlott világgép jelképe is. A házba beékelődő gótikus ablakkeret a transzcendencia utáni vágyat jelöli, amelynek itteni iránya a felemelkedés helyett a zuhanást követi. A fenti két kép zöld árnyalatai a tudatalatti élmények érvényesülését segítik.

A *Rokonok* (2004, tus, 52×78 cm) képen alsó és jobboldali oldalon kilógó szárnyas ház masszív domináns állapotban tölti ki a kép terét. A baloldali szárnyon áttörő vegetáció szemben áll a jobb oldal alsó szintjén megjelenő autó montázsával és a felső szint Holdjával. Itt az utódok életét meghatározó családi ház szerepére ismerhetünk.

A *Keserű ünnep* (2006, tus, 52×78 cm) kép terét egy egysíkú papírház tölti ki, amelynek szárnyait a fenti képmezőből ceruzák szúrják át. Itt a ház az én szférájával azonosítható, amelyhez a ceruzák a képzőművész önkínzó vagy -védő fegyvereiként társulnak. Az ablak rácszatának vonalai egy sisakrostély képzetét keltik. Az alsó képmező stilizált szecessziós asztaldíszei alárendeltek és biztonságos alapot adnak ennek az ars poetica vallomásnak. A rajz kék tintájának színe és annak a háttérben lavírozott árnyalatai a ház fehérségének kontrasztjával felfokozott szellemi éberséget jelölnek.

A *repülő ház* egyre összetettebb jelképrendszerek centrumaként jelenik meg. Így egy magánmitológia vezető szimbóluma. A kép felső szintjén stilizált kertből kilépő változatában egy arctalan gyolcyszerű angyal szárnyaira rímel. A felső képmező szimbolikus terével egy részletgazdag stilizált világszint áll szemben. A kettő között szimbolikus határ a házról leváló hármas lépcsőfok. Ez a járulékos elem több képen a vágyott centrum elérhetetlenségét jelképezi.

Az *Arany erdő, ezüst mező* (2004, tus, 52×78 cm) repülő ház metaforikus tereit viszi tovább. Így egy hengerelt vagy sablonnal kialakított felületen megjelenített tálcán egy kis mikrokozmoszt rendez be. Itt a hoszszanti falevél érzékelteti az arányokkal való játékot. A tálcán berendezett

világ baloldalán az eddig ismert fenyőfa jelképisége és tábori kellékei a felső képfelületből kilépő szárnyas házzal áll szemben. A ház körüli tárgyak népi világa szintén a vágyott hagyományos családi állapotot jelölik, ami ugyan a képen egy felvázolt lehetőség, de a háttér légüres állapota miatt mégsem érhető el.

Ennek a struktúrának egy egzisztenciális értelmezése a falevél alapon lévő gazdasági épületek részleteiből összeálló konstrukció. A kép nem ütközteti a bal- és a jobboldalt, szárnyakkal nem mitizálja a környezetet, a veszendő világ pillanatnyi harmóniáját ragadja meg.

A repülő ház szimbolikus képmezőben a bal- és a jobboldal kontrasztján egy pszichológiai értelmezést tárhatunk fel. A baloldal a külvilághoz való viszonyulás szférája, amelyhez a maskulin értékrend társul. Ezzel szemben a jobboldal a befele fordulás női princípiumaként kaotikusabb tér. A két szféra között határozott távolság van. A baloldal statikus nyugalmával a jobboldal elmozduló dinamikus világszintje áll szemben.

A falu mint elveszett kincses sziget

A székely falu mint *kincses sziget* (2005) egy nagyító vagy fegyver fókuszán át madártávlatból kedves iróniával jelzi a múlt valóságartalmának mesévé vált emlékét.

Sárosi Csaba egy több évtizedig tartó analízisben könyörtelenül szétszedi és a folyamatos ismétlésben körbejárja a családtagjai lakóhelyéül szolgáló két gyergyói családi otthont. Ezekon a képsorozatokon a mozaikok, az elmozduló konstruktív szerkezetek, többnyire idős asszonyok uralma jelenik meg. Távol áll tőle az elmúlás átesztétizálása, az erdélyiség felértékelése, hiszen a kiragadott tárgyi világ gyakran diffúziókat érzékeltet. Érdeemes párhuzamot vonni az itteni világ és az alkotótáborok során megismert települések képi leképezésének sajátosságai között, amelyre az alfejezet végén kitérek.

Sárosi Csaba a gyergyócsomafalvi nyaralások során felesége szüleinek portáján a használaton kívül lévő kemencét a körülötte lévő lomtárral több alkotásán metaforikus helyszínként örökíti meg. A *Kenyerünk szeb-bik fele* (2003, tus, 52×70 cm) kép középpontjában a fölöslegessé vált hajdani háztartási tárgyakat elnyelő kemence szádja mellett vonalak rácsából baloldalt egy férfi és jobboldalt egy női sziluett jelenik meg. A *repülő házak* struktúrájához hasonlóan itt is aránybillentést láthatunk. A női oldal

közelebb van a tűzhelyhez, és ezáltal dominánsabb a jelenléte. Az *Ünnepek melege* (2004, tus, 52×70 cm) a tüzes kemence motívumát felnagyítja, nagyobb teret ad a perspektívának, és a háttér feszültségével az előtérben a tőkébe vágott fejsze statikus állapotának kontrasztját állítja szembe.

A címek üzenete is alátámasztja, hogy a reális tárgyi közeg képre való átvitele az önmagát pusztító élet metaforája.

A 2005-ben készült cím nélküli tusrajz tovább viszi a kemence köré építhető világképet. A jobboldalt megemelt padló a sarok perspektívájába állított kemencét előre billenti, így kimozdítja az állóképet. Oldalt a semleges háttér előtt bóbiskoló öregasszony nyugalma kontrasztban áll a dinamikus feszültséget sugalló tárgyi világgal. A falnak támasztott kis kézitáská a művész kézjegyeként jelzi az alkotó ottlétét.

A korszakban gyakori a falusi világ jelenben devalválódó tárgyi emléke. Így több Sárosi-képen az almárium is megjelenik. Gyakori a sablonos ismétlésekből álló statikus háttérből a főmotívum vertikális állapotának kibillentése által teremtett diagonális erők fokozása. A leszakadó ajtó, a kicsúszó fiók és az elmozduló tárgyak egy széttartó mozgás feszültségét hordozzák. A kép a nézőből a rázuhanó tárgy elől önvédelmet kereső reflexet váltja ki.

A falusi élet tárgyi világa a Sárosi-képeken egyszerre idézi egy hajdani funkcionális világ teljességét, és szembesít a jelen szétesettségével. A kibillentés által gyakran a jelen a változás tetőfokaként jelenik meg.

A gyergyócsomafalvi gazdasági épület *röntgenfelvételei* szintén gyakori elemei e korszak grafikáinak. A használaton kívül lévő épület korróziója egy letűnt életmód diagnózisa. A részelemek megbomlott rendjének halmozása és széttartó dinamikája a leépülés esztétikáját ragadja meg. A véletlenszerű szétesésben a gerendák keresztteket formáznak, így a sorsszerű elrendelés lép elő egy utód nélküli meddő világ szembesítésében. A Sárosi-kép keresztény szimbolikájában az „*üdv nincs a keresztnek*” (Ady: *A magyar Messiások*) kételyt érezhetjük. A keresztmetszektként vázolt konstrukcióhoz vagy az egészről kiragadott szerkezeti elemek hiányához gyakran egy kis stilizációt illeszt, ami jelzi, hogy az értékvesztéséget a játék könnyedsége áthidalja. Ezekon a képeken a diófapác az organikus világ leépülésének árnyalatgazdagságát érzékelteti.

A gyergyóalfalusi templomtornyot motívumként szintén többször megidézi az életműben. A „világtengely” centrális ereje töredezett részemeként vagy fordított irányban zuhanó repülésben jelenik meg.

A *Gyorsuló idők* (2005, tusrajz és gipsz, 52×70 cm) alapélménye a „berecki gyors” személyvonaton tett utazás. A karikatúraszerű gyerekvonat a csonkán maradt épített örökségen pöfékel át. A felső szinten a sablonos fenyőfák és sírkeresztek rutinos ismétlése szintén egy megváltás nélküli magára hagyott világot mutat.

Karikatúraszerű téma nagy méretben való megjelenítése gyakori Sárosi Csaba művészetében, hiszen a kicsinyes viselkedés patetikus felnagyításban, vagy a magasztos póz kicsinyítése bizarr leleplezést indít el. Így például a szűkre szabott rácsozott képparcellán két névtábla között pöfékelő traktor a mindent uralni akaró háromszéki gazdálkodók életmódjának karikatúrája (2008, színes tusrajz, 50×75 cm).

Sárosi Csaba a 2019-től két alkalommal a Székely Géza irányításával szervezett Csernátoni Ika Alkotótábor résztvevője, ahol a falu kulturális patrimoniumát képzőművészként jeleníti meg. Itt a gyergyói rajzokhoz képest sokkal globálisabb szintézisben láttat. Monotípiáin sűrített jelképekkel egy gazdag néprajzi örökség mögötti szakadékokra mutat rá a vendégmunkások és a materiális értékek felhalmozásának ellentétében. Így az itteni polgári örökség gyakran csak egy Patyomkin-fal díszlete Sárosi képsorozatában.

2020 nyarán az alkotótáborral terepgyakorlatra moldvai csángó falvakba látogatnak, aminek élményét képein a román és magyar együttélés eklektikájaként jeleníti meg. A csernátoni képregények gazdag díszleteivel szemben itt az autentikus életet megjelenítő öregek torzult arcai a mélyszegénység és a mentális beszűkülés határán léteznek. Ezeket a monotípiákon az arcokat hozza előtérbe. A pár nap élményét feldolgozó nagyszámú monotípiát jelzi, hogy székelyföldi nézőpontból a moldvai csángók hagyományos életformája megrendülést vált ki belőle.

A *Hamuban sült pogácsa* (2003, tus és vízfesték, 50×70 cm) azon kevés képek egyike, amely idegen környezetben készül (Budapest – Svábhegy), és az alkotó erdélyi mivoltát mutatja fel. A stabil szimmetriára épülő kompozíció a mértéktartó színek és üres felületek eleganciájával az életmű motívumaiból minden ironikus utalást nélkülözve Székelyföld lírai kivonatát rekonstruálja. A kép alsó egyharmadában terített asztalként megjelenő határ finom tollvonásokkal egy földrajzi domborzat egyedi arcát is jelöli. A három fenyőfa közé bolyhos felületű kartonból túrógetéssel és kivágással egy családi portát épít be, ahol fehér foltként az életmű lélekmadara teremt középpontot.

Fenyőfa

A fenyőfa mint a transzilvanizmus újraértelmezett toposza gyakori Sárosi-jelkép. Az *Érzelmi földrajz* (2011, monotípiá, 52×70 cm) kép centrumában lebegő sablonformájú kettévágott fenyőfa a fűrészfoghoz hasonló lángnyelvű kerék jelképiségevel a kiszolgáltatottságot és értékvesztést szimbolizálja.

Ki tavaszt rátok halálával hagy (2011, vegyes technika, 52×70 cm) a kép alsó szintjén egy kettős ablakban hidegtű levonattal a múltat idéző falu jelenik meg. Az őt körülvevő zöld képmezőben szétáramló vonalak üres ablakokkal a jelen síkját érzékeltetik, amely fölé a jövő képeként az elmozdított négyzetbe megdőlt fenyőfa instabilitását helyezi.

A *Titkolt veszteség* (2011, vegyes technika, 52×70 cm) a képmező fenti kétharmadában fák összekapcsolódó ágazatának sövényét sablonnal hívja létre. A fenti éles hasábokkal a lenti szint kacskaringós ornamentikája áll szemben. A két szféra érintkezési pontjára hidegtűvel egy légies ablaktöredéket és sablonnal egy tömbszerű kazánt épít, ami együtt a civilizáció pusztuló és pusztító kétarcúságát érzékelteti.

Az *Öreg házakon* (2011, vegyes technika, 60×40 cm) a linólevonatú falusi élettér fölött a nyílként cikázó csonkult kerék küllői törvényszerűnek mutatják a szétesés folyamatát.

A *nap hozzád ér* (2011, monotípiá, 60×40 cm) az alsó szinten álló fenyőfára a felső szint madarainak szárnyvonásai rímelnek. A Nap centrális terében repülő madarakra rács vetül, amely közé egy-egy piros, sárga és kék hullám szövődik. A Sárosi-képek erénye, hogy nem egy olvasata van a képnek, hiszen a román zászló politikai jelentése mellett ott van a képzőművészetet jelképező tisztaszínek egyetemes üzenete is.

A fenyőfa toposza nyomatékos jelentésadásként vagy stilizált járulékos elemként a későbbi Sárosi-képeken is gyakori, viszont ilyen erőteljes sorsszimbólumként a 2011-ben készült műveken jelenik meg.

Víz

Több Sárosi-képen a víz mint képlékeny elem jelenik meg. Hordoz magában egy szeszélyes bizonytalanságot, a stabilitás kimozdításának fölényét. Gyakran az idő allegóriája.

A *vihar* (2006, tus, 52×78 cm) képen a baloldal légüres terében az ismert kis ház variánsával szemben a jobb oldalon beáramló viharos tenger és az égbolt határán egy előre törő árbocra épített leshellyel jelenik meg. A két szféra közötti napkorong csonka kerék változatként van jelen. A kép dinamikája a halmozott jelképekkel a nyugalmat felszámoló induktos víz uralmát teremti meg.

A színes tusrajzok gyakran lavírozott akvarell színfoltokat kapnak. Így az erőteljes kontúrok egy áttetsző felülettel egészülnek ki. A Chaplin-képeknél is az akvarell felületen kialakított esőnyomok jelzik a megidézett személy és a mai művészsors közötti időtávlatot.

A víz és tűz kontrasztjának ütköztetése szintén gyakori a Sárosi-képeken. A cím nélküli (2005, tus) színes tusrajz egyik irányba se zárja le a képmezőt. A halacszkák és bozontos férfifej kontúrvonalából hullámzó tengerkép áll szemben a tüzes akvarellfoltokból álló egyharmadú képmezővel. A két szint között a tanári minősítéssel ellátott iskolai felméréből készített papírhajó billeg. Az elégtelent jelentő négyes minősítés az alkotó hitelesítő aláírásával az értékek átértékelését játékos derűvel célozza meg.

A 2005-ös árvíz felidézése egyik képén a kettévágott kis házból a víz útjába egy háztartási lomtárat állít. A felső határt záró határvonalon a Napban egy kis figura jelenik meg, aki lehet egy menekülő tolvaj vagy földönfutóvá vált árvízkárosult.

A Sárosi-képeken a kozmikus képek közelsége gyakran a bezártságot és a fenyegetettséget is jelképezi.

Lovak

Sárosi Csaba rendszeres résztvevője a huszonnyolc évvel ezelőtt néhai Tóth Ferenc (1950–2008) által létrehozott Incitato Nemzetközi Alkotótábornak, ahol a meghívott művészek a lóval kapcsolatos előre kijelölt tematikában különböző képzőművészeti műfajokban dolgoznak. Sárosi Csaba a lovardákban és lovas programokon szerzett benyomásait a műteremben képsorozatokba ülteti át, gyakran már a következő alkotótábor tematikájára hangolva vezeti le a friss élményt.

2018-ból Kányádi Sándor *Jó két ló gazdája* című versének illusztrációjaként készített installációját emelem ki. A vegyes technikájú narratív képmezőben a levonattal készült lovak kontúrjait párhuzamba állítja,

amelyre térplasztikai elemként sorompót is jelölő jászolt helyez. Itt ez a kétértelmű határvonal kelet-európai létezésünk szimbóluma is, amit a képmezőből kilógó kötőfék és zabla imitációja felerősít. A felső képmező idealizált világával szemben az alsó szint egyre erőteljesebb disztópiát sugall, és így a felső szintre helyezett transzilvanista toposzok kollázsa (pl. a háttérben felismerhető fenyőfák kontúrja) ironikus jelentést hordoz.

A *Játéksors* (2020, monotípiá, 70×50 cm) kép arany metszés vonalán a kártyalapok két mezőre választják a lovas kompozíciót. A felső szint realiztikus és színgazdag lócsaládjának lenyomata vonalrajzként ismétlődik az alsó szint metafizikusabb kompozíciójában. A *Lovacsok mézes füvet esznek* (2020, monotípiá, 70×50 cm) képen a két csikót jóval az arany metszés vonala fölé helyezi, mintha azt érzékeltetné, hogy lényük kikívánczik a kép teremtette földi világszintből. A kép háromnegyedét kitöltő domboldalra a táj gyűrődései közé egy távoli otthon töredékképeinek finom rajza vetül.

Madárkák

A *Madárkák árvasága* (2017, monotípiá, 50×70 cm) egy családi fotóra emlékeztető kompozíción a családfőre rács vetül, ennek ritmuselemként a kép jobb oldali sarkán a gyerekjátékként vázolt rácsos kisszekér árválkodik. A statikus képet kimozdítja a jobb oldali felső sarokban repülő kis sablonmadár, amelynek töredékeleme ismétlődik. Ez a kis jel a Sárosi-képek állandósuló lélekszimbóluma, amelynek jelentését mindig a kép kontextusa teremti újra.

A *Madárkák* (2017, monotípiá, 60×40 cm) felső szintjén a fotó pózában megjelenített félmeztelen önelégült párral ellentétben az alsó szinten a korróziótól átváltozott faágakon két madárka kutakodó eleve sége jelenik meg. A madárkás képek jelzik, hogy az ember saját társas csapdájába vagy szerzés vágyának kalitkájába zárva létezik, míg egy teljesebb élet a kis mozzanatok elfogadásából állna.

A *Vándormadarak I.* és a *Vándormadarak II.* (2017, monotípiá, 50×70 cm) a karikatúraszerű túlzással reflektál a szülőföldet elhagyó és az idegenben otthont kereső székelyföldi kivándorlók sorshelyzetére. Mindkét alkotás felső szintjén a repülő sablonmadár változatlanul ismétlődik. Az első képen az erős emócióktól felfokozott arcú, székely ru-

hába öltöztetett lánynak a cigány hegedülése közben a balkeze kilóg a képsíkból, mintegy jelezve, hogy valaki kihúzza ebből a világszintből. A második képen az előző kép szereplőjének pár évtizedes folytatásaként egy testességében idomtalan pár pöffeszkedik, ahol a nő domináns szerepet kap. Mind a két kép üres foltjában egy-egy nyakkendő lebeg; az első változatban a magyar nemzeti szín, a második képen a német zászló színeinek jelzésével.

A Csernátoni Ika Alkotótábor élményeként a *Küüzetés* (2018, monotípiá, 60×44 cm) című képen a galambdúcos kapuláb faragásának virág ornamentikájából kígyó nő ki, amely a madárház magaslatában a sablonnal készített kiröppenő madár után emelkedik. A faragott kapulábnak a negatív levonatát is rávetíti a felületre, így a népies jelleget komorabb asszociációk balsejtelmével társítja.

A korábbi monotípiák kedves madárkájának sablonos ismétlődéseinek helyét ragadozó madarak alakváltozatai veszik át. *Na, sztorizom a szitut* (2018, monotípiá, 50×70 cm) a felső szint náci sasmadarának mindenhatósága alatt szarkák kavalkádja között egy jólöltözött cigarettázó polgár és egy gépfegyver sziluettje kezd önálló életbe.

Varrónók

Sárosi Csaba érdeklődése a hétköznapiak monoton banalitásából szűrőpróbaként gyakran ragad ki olyan epizódokat, amelyek társadalmi tünetekre hívják fel a figyelmet. Ennek egyik szemléletes példája a tömbházlakásukkal szembeni készruhágyárból távozó munkásnők látványának műteremben történő feldolgozása. A monotípiákra áttevődik a felülnézetből való megjelenítés, ami az alkotó otthonának harmadik emelete által kínált nézőpontból adódik. Érződik a távolságtartás, valamint a távcső szűkítéséhez hasonló kivágás, amelyben az elkapott életképből egy spontán gesztust nagyít fel. Gyakran torzulást láthatunk, amit nem enged teljes mértékben a társadalmi kritika szférájába átlépni, hanem egy játékos motívum beékelésével kimozdít a realitás pesszimizmusából.

A *La strada* (2017, monotípiá, 50×70 cm) utcaképen az autók közé szorult három munkásnő kivágásként van megjelenítve. A levonatként használt háló rácszata uniformisként úgy tapad rájuk, hogy előnytelen testtartásuk idomtalanóságát helyezi előtérbe, a frizurájuk még tovább fokozza a frivol jelenlétüket. Az autóban ülő korosabb férfi elégedett mo-

solya a kényelmesen ülő pozícióját és a leskelődő fölényét is jelképezi, amelyet bátorításként az egyik asszony feléje irányuló tekintete felerősít. A másik autó tetején turbékoló galambpár kimozdítja a szociális helyzetképet a humor fele, anélkül, hogy a kép szereplői tudomást vennének a jelenlétükről.

Ebben a ciklusban is azt tapasztalhatjuk, hogy a korábbi képek intertextuális utalásrendszerei és az intellektuálisan befele forduló alkotói attitűd helyett egy szociális kitekintés, mások életéből tetten ért társadalmi folyamatok felvázolása lép elő. Talán azért jó a vázlat megjelölés, mert a Sárosi-kép nem morális válaszokat ad, hanem egy devalválódás folyamatát érzékelteti. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy képeink a kortárs székely identitás milyen torzulásokat szenved, hiszen a nyugati megrendelőknél dolgozó nők beszűkülő mentalitása lép elő a torzult bájaikon, fiataliságot hazudó frizurájukon és testre feszülő harmadrangú ruházatukon.

Az előbbi képnél kiemelt nők fáradt sorstársai térnek vissza a sorozat többi képen is. *A kis Balaton* (2017, monotípiá, 50×70 cm) a gyár előtti, a külváros eső utáni pocsolyái között lépked a harsány öltözékben megjelenített három nő, és a kép előterében lévő víztócsában egy papírhajó oldja fel ezt a lehangoltságot. *A vidékiek* (2017, monotípiá, 50×70 cm) triója az útszéli menetelés monotóniáját a vaskorlátba szúrt faág líraisága szelídíti meg.

A szigetlakók (2017, monotípiá, 50×70 cm) alakjai árnyként a falra vetülnek, akiket aranyat idéző sárga foltok választanak el a varrógépek sablonos lenyomataitól, amelyek masszív formáit operettszerű kék hullámok táncolnak körül. Ennél a képnél érezhetjük, hogy az alkotó asszociációja tovább követi korábbi alanyait, és egy narratív humoreszket épít köréjük.

A fenti Sárosi-képek a kiemelt régió mentális gyarmatosításai, az idegen minta a szegénységgel párosulva itt eklektikus kavalkádot okoz, habár a képek mikroelemei folyamatosan jelzik, hogy az élet lírai pillanatképei (turbékoló galambok, vaskorlátból kihajtó faág, papírcsónak) mégis megtörténnek, a szereplők viszont már nem nyitottak a gyöngédségre.

Kivándorlás

Sárosi elemzés tárgyává teszi a környezetében élők kivándorlásának folyamatát, amelynek során szarkasztikus humorral és karikírozó szenved-

déllyel ábrázolja az otthontalanság életérzését. A kivándorlás, otthoncsere uralta képein egyértelmű, hogy egy feltartóztathatatlan sodrás zajlik, amely belső kényszerleltéből uralkodik el, viszont nincs végső megérkezés, csak a familiáris hálón tátongó szakadékok maradnak utána. A kiemelt témát gyakran párhuzamos képsíkokon egymás mellé vetíti ki. Az otthont a múlt idősíkján régi polgári fotók beállításával hívja elő, míg az idegenben zajló jelent félmeztelen emberek népesítik be. Gyakori az idős és fiatal, valamint a poligámiára utaló csoportosulások felvázolása. Sárosi – akit folyamatosan foglalkoztattak familiáris és történelmi perspektíván át a múltra vonatkozó kérdésfeltevések –, egyre intenzívebben a jelenbe feledkezők és a visszatekintést nélkülözők hedonizmusára reflektál. Így korábbi öregasszonyai helyett özönlenek a harsányságukkal kihívó fiatal testek. Az érintések gyakran agresszív reakciók, nincsenek különválasztható tettesek és áldozatok, hanem a történelmi sorsszerűséget nélkülöző képsorokban torzult életek vannak.

Korábbi képein is kísértésként megjelentek az *Aranyláz* (2016, monotípiá, 50×70 cm) motívum ironikus utalásai. A vezetéstől idegenkedő alkotó képein az autó eddig is mint státuszszimbólum jelent meg, ezért is gyakran diktátorok tündöklésének kísérő eleme. Míg a korábbi képeken a történelmi tudatból előhívott diktátorokat karikírozta, addig a közelmúltban készült képeken a hatalmi viszonytól torzult pózok sokasodnak meg. A *fapados* (2016, monotípiá, 50×70 cm) a repülésre várakozó három figura életútját a szerelmi légyottól az időkori egyszemélyes életetig vázolja fel, míg az előtérbe vetülő repülő és euró sziluettje az alkalmi találkozás miértjét mutatja.

A Sárosi-képek hősei a csetlő-botló kisemberek, akik a nagyobb történelmi áramok hatására elmozdulnak környezetükből, és egyfajta mentális sodrásba kerülnek. A figurák a történelmi pillanatképeken gesztusokban, kinagyított fintorokban élnek. Így nem az előnyös képmásukat látjuk, mert személyiségüket az elcsúszott torzulásuk fedik fel.

A Sárosi-képek gyakran a vesztesre álló játékot tárják fel. Dekonstruálja a látszólagos rend illúzióját. A képekre kivetített idősíkok között a kontinuitás szétszakad, helyette a részletekben megrekedt világszintek árválkodnak, amelyek elmozdulási iránya csak a zuhanás lehet. A jövőről alkotott képe gyakran disztópia felé tart. A kaotikus jelen tehetetlenségében zavarba ejtő és leleplező kérdéseket tesz fel. Ezt példázza visszatérő motívumként a táblán feldőlt sakkfigurák (*Királyok*,

parasztok 2011, monotípiá, 50×70 cm) vagy a magára hagyott bábu kiszolgáltatott jelenléte. A *nagy játszma* (2016, monotípiá, 50×70 cm) kép saktábláján feldöntött bábuk közé ültetett katona csípőre tett kézzel a politikai játszmák feletti derűs tehetetlenséget közvetíti, míg fölötte szögesdrótok közti keresztek zárják le a horizontot.

Motívumai egyre globálisabb élettereken általánosított emberi problémák konfrontációját jelenítik meg. A kereszt jelképisége több alkotás főmotívuma, hiszen a jelen bűnbakkeresése felerősödik. A történelmi tablókát is a kiszolgáltatott ember periférikus létezésének allegóriájaként veszi elő.

A különböző nyomtatott felületek társítása által növeli a térhatást, a sablonnal nyomtatott síkfelületek között a rajzok átkopírozott felületei mélyebb perspektívákat hoznak létre. Így a képek gyakran a színház rituális jeleneteinek sorozatához hasonlítanak. Az egy egészen belül a részek kölcsönhatása mélyebb viszonyrendszert tár fel.

Az *áldozat* (2015, monotípiá, 70×50 cm) képen a kifordított krisztusi szerep mögött a diktatórikus hatalom gépezete működik. Az *Egyetértés* (2015, monotípiá, 70×50 cm) képen a karikírozott nagyhatalmak kézfo-gásába ékelődik be a kivégzett falra vetülő haláltusája. A pózok karika-túraszerű ábrázolása és a háttér érzékeny rajza egymást taszító szinteket képviselnek.

Sárosi Csaba 2016 utáni monotípiáiban egyre dominánsabb helyet kap a migráció kérdése. Elsősorban a régiókból külföldi életkörülményeket kereső emberek folyamatos kivándorlása nyer megjelenést. Gyakran plakátszerűen egysíkba komponált párhuzamos történetekkel jeleníti meg ezt a társadalmi diffúziót teremtő folyamatot.

A *Valahol Európában* (2017, monotípiá, 70×50 cm) kép egy letisztult didaktikus modellt tár fel erről a jelenségről. Az arányosan hármastagoltságú kép felső egyharmadában az ég kékes szürke lenyomata tömör, amelyre jelzőkarók és szögesdrót foszlányok tevődnek. A középső légies térbe egy idomtalanul nagy sárga körtéket termő életfa kerül, amely alá az ötágú csillag sárga árnya vetül. A kép alsó szintjén az esküvői fotók giccses kontextusába egy fehérbőrű nő és egy sötétbőrű férfi portré kerül. Nem érzem a képet rasszista üzenetnek, hiszen a mellérendelő viszony nem előítéletről szól, viszont a jelen állapotát a múlt következményeként vezeti le, a kulturális izoláció elveszítette értékmentő szerepét, és a találkozások disztópiákat vetítenek előre. Ezen a képen a jelképek

sablonos megjelenítése között nagyon elevenné válik a finom részletességgel készült két arc levonata. A Sárosi-képek sajátossága, hogy a migráció kérdését nem egy nemzeti önazonosságot frusztráló nézőpontból jeleníti meg, hanem az általánosan vett ember létproblémájaként gondolja végig. A kép gicces kontextusa meghökkenítő csipésként jelzi, hogy értékeink rég idomtalan sablonos lenyomatok. Az emberek között a traumatikus élmények maradnak összekötő szálaknak, amelyek a kulturális emlékvészítés nihilje ellen védekeznek.

A *Veszteség* = 37 % (2018, monotípiá, 70×50 cm) a tenger képzetét idéző kék háttérre nyomtatással újrarájzolt fekete figurák agresszív érintéseit vörös mértani alakzatok vonalhálói törik meg, és így együtt az értelmetlen és romboló cselekvést vizionálják. A Sárosi-képek humoros képmegoldásai itt is életbe lépnek, hiszen a figurák feje fölött sablonnal nyomtatott halstilizációk nyugalma jelzi, hogy az emberi aktivitás egy tágabb nézőpontból ítélve értelmét veszíti. A kép felső szintjére vezető kötélhágcsó jelenlétére senki sem reagál. Igaz, az első két lépcsőfoka egy-egy éles késpenge lenne.

A migrációra reflektáló Sárosi-képeken az emberi testek domináns szerepe figyelhető meg. Már nem a beazonosítható családtagok és a régió karaktervonásait viselő figurák jelennek meg, és csökken a történelem elhíresült antihőseinek bevonása is; helyettük ismeretlen férfiak és nők történetei sokszorozódnak meg. Gyakran fotógyűjteményeket tekint át a világhálón, és krokiként vázlatfüzetében úgy teremti őket újra, hogy a felvázolt ciklus folyamatába helyet találjanak. Majd a képeken az ismeretlen nagyszámú emberalakok ábrázolása még tovább fokozza a személytelenség kimerítő erejét, itt már nem lehet családtörténetek magánmitológiáját feltárni, helyettük egy hömpölygő emberáradat torlódik a képeken. Lekerülnek a társadalmi szerepeket jelző ruhatárak, díszletek. Gyakori a félmeztelen test, mint az identitását feladó létezés, ezzel párhuzamosan a korábbi idősíkok értékszembesítése helyett egy jelen idő uralkodik el.

A *Honkeresők* (2017, monotípiá, 70×50 cm) képen frivol öltözékű középkorú nőhöz képest a fiatalabb meztelen női test szolidabb jelenlétét egy légüres térbe helyezi, ahol a fenti szinten a német zászló kódja átlósan ütközik az alsó sarokban gyerekrajzként ábrázolt füstölgő kis székyel házzal. A képsarokban az eddig is ismert levált lépcsőfokok is jelzik a világ széteső folyamatát. A kép érzékelteti, hogy a vendégmun-

kával kecsgetető külföldi tartózkodás olyan mentális átalakulást indít el, amelynek végső célja már nem a visszatérés. Ezért aki a kivándorlás útjára lép, annak a jelen idejű létezésben ok-okozati összefüggések nélkül kell élnie, és így folyamatosan beleborzong ebbe a cél nélküli áramlásba.

Színezem a múltam – keresem a jövőm (2017, monotípiá, 70×50 cm) kép a felső kétharmadában vélhetőleg egy régi fotóról inspirálódott polgári párt jelenít meg. Mosolyukban, délceg testtartásukban egy idealizált életforma miatti ironiát is érzünk, amelyet az alsó szint monitor jellegű képmezőjében a Sárosi-monotípiák rácsos és csíkos felületeinek színes foltjain a számítógép töltő ikonja és kereső nyila erősít fel.

Sárosi témáit, ötleteit több variációban dolgozza fel. A közléseit szereti más-más modalitású képmondatokban újrafogalmazni. Így saját képeinek sem engedi meg, hogy alapigazságok téziseiként lezárt kijelentésekkel rendelkezzenek. Az elmozdítás és kibiccentés szándékos játéka az egyik leginspirálóbb élménye. Így az előbbi kép testvére a *Még, még, vég...* (2017, monotípiá, 70×50 cm) a kompozíció felső szintjén az előbbi beállított pózba egy idős házaspár jelenik meg. Talán az öregúr kankóspálcája és az öregasszony ruhájának színes foltjai a figurák esendőségével szemben egy derűs kontrasztot teremtenek. Az alsó szint firkái mellett egy gyerek elmosódott alakja ismerhető fel. A kép szegélyére nyomtatott internetjel újabb utalásrendszerrel tágítja a világszintek közötti kommunikáció problémáját.

A migrációs életérzések érdelemgazdag ábrázolásai a Sárosi-képeken a nagyszülő és unoka ábrázolásában mutatkozik meg.

A történelmi meghasonlásra az emberi kapcsolatok bujasága rímel. Előtérbe kerül az idős és fiatal testi érintkezésének bizarr kontaktusa, az intimitást nélkülöző kéjsóvár harsány tobzódás. Sárosi Csaba képein a diktátorok és kurtizánok tündöklése egymással szimmetrikus viszonyban van. Jellemző egy karneváli kavalkád, ahol értékrendek bukása válik láthatóvá. A sokalakos képeken a hedonista tobzódásban elkínzott életek pillanatképei peregnek le.

A 2020-ban készült monotípiákon gyakran kultúrtörténeti idézethálóba vadászjeleneteket rekonstruál. Így a természeti népek szertartásai és az erdélyi arisztokrácia díszletfalai között a jelen pusztító szenvedélye a táj még fellelhető szűkös foltjait bekeríti és levadássza. Az ember és táj kapcsolata metonímiák részecskéire esik szét, amelyekből az eddi-

gi elbeszélő képsorok helyett egyre zártabb kompozíciókat épít fel (*Gróf Csonkaváry T. és A szenvedély* 2020, monótipia, 70×50 cm).

A Sárosi-képek posztmodern képtörténetei párhuzamos világokat vetítenek egymásra, ahol sokáig gyakori az idősíkok éles szembenállása. Képein rekonstruálhatók az erdélyi társadalmat érintő devalválódások, és ebben a folyamatban gyakoriak a II. világháború kódolt lenyomatai. Életművében a rendszerváltozásról alkotott kritikus attitűdje felerősíti a történelmi perspektívát, és így a jelen mellé a múltból parabolaszzerű sakkjátszmákat rendez.

Nem mondhatom, hogy elvarrott lineáris motívumhálók sorozata jellemző a művészetére, hiszen erős emóciók rejtőznek a szarkasztikus képi humora mögött. Így a főirány sodrásában visszatérnek korábbi gubancok is, amelyek metaforikus hálóként tartják fenn az új motívumokat.

Összegzés

A korábbi vegyes technikájú grafikák szimmetrikus képmezői a múlt és jelen idősíkjaiknak kontrasztját vetítik egymásra. Az emberi kapcsolatok egy történelmi diskurzus hálózatában erőszakcsomópontokat képeznek. A korábbi korszakok ütközőzónája a magas művészet és a szubkulturális termékek értékviszálatát, a hagyományos életterek kontextusának sérülését és a vele szemben tanúsított tehetetlenséget, valamint egy keleti világkép stilizációjának bravúros varázsát a lokális székelyföldi kultúra korróziójával szembeesíti. Így az ellentétes világszintek a feszültségteremtés mellett az igazságtartalmak provokatív játékát hordozzák. Az előtérbe tolaakodó pózok és kijelentések az ábrázolás gúnyos aktusában kudarcot vallanak, és helyettük egy kis szösszenet lép be a fókuszba, ami ki is mozdítja a lehangoló kudarcot.

A közelmúltban készült képek megsokszorozódó emberalakjai egy globális áradatot hívnak létre. Így a sokaság a személytelenség érzetét hordozza. Sárosi képein a familiáris és lokális történeteken túllépve a napi tévéadásban és az online felületeken zajló társadalmi diffúziókat vetíti ki a felületre. Egy kulturális amnéziát diagnosztizál, de az ambivalens érdekelületek ütköztetésével továbbra is fenntartja a szarkasztikus humort.

A Sárosi-képek történelemszemlélete a ciklikus ismétlődés képfoslányáiban tér vissza, ami a jelen ambivalens voltát szemlélteti. Több

Sárosi-képen is a múlt és jelen szembeállítás az előbbihez hasonló strukturális megoldást kínál, ahol a bűntudatot hordozó kollektív múlt a jelen megsokszorozódó alakváltozataiban él tovább.

A harmadik évezredben képeinek figuratív elemei egy társadalmi dekonstrukció sodrásában jelennek meg. Ezzel is reflektál arra, hogy az új kapitalizmus tovább mélyíti a megbomlott világszinteket. Figuráin a birtoklási vágy torz habzsolása és a kiszolgáltatottak sunyi vigyora uralkodik el. A materiális világra utaló motívumai gyakran sablon használatával ismétlődnek, jelezve a kiüresedés nihiljét. Ennek a korérzésnek a leképezésére gyakran a monotípiá levonatait részesíti előnyben. Így a sablonos üresség és homály nagyobb szerepet kap, az ellentétük feszültségéből építkező struktúra felértékelődik. Innen nézve Sárosi Csaba művészete a regionális székelyföldi kultúra épített és szellemi örökségeiből úgy puzzle-özik, hogy a kortárs felületen vissza nem fordítható veszteségsorozatok apokaliptikus látomásai uralkodnak el.

Képein a patetikus tragédia helyett a harsány vígjáték karneváli nevetése cseng vissza. A kultúrák és korok kavalkádjá ebben a szembesítő előhívásban parabolaként működik, a múlt tablóiként jelzi, hogy a hatalom gyakorlása félelmetes betegség. A Sárosi-képek az emberi aktivitásban rejlő romboló erőt diagnosztizálják. A játékos felület felépítése le is ránt minden nagyságot a piadesztálról, és így az üzenet a tragikomédia határán megdöbben és nevetett.

Kiállítások

Egyéni kiállítások:

1982, 1984, 1986, 1989, 1990, 1996, 2001, 2006, 2016 – Incze László
Céhtörténet Múzeum, Kézdivásárhely

2011 – Vigadó, Kézdivásárhely

1994 – Ady Endre Városi Könyvtár, Hatvan

2001, 2010 – Gyárfás Jenő Képtár, Sepsiszentgyörgy

2015 – Magma (Sárosi Mátyással), Sepsiszentgyörgy

1989, 2001, 2016 – Városi Képtár, Kovászna

2002 – Városi Művelődési Ház, Barót

2006 – Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr

Fontosabb csoportos kiállítások:

- 1980 – Grafikai Szalon, Tulcea
1981 – Megyék Közti Képzőművészeti Kiállítás, Brassó
1984, 1985 – Kovásznai Nyári Tárlat, Kovászna
1987 – *Rajz, szín, forma*, Sepsiszentgyörgy
1991 – Székelyföldi Képzőművészek Gyűjteményes Kiállítása, Szentes
1991 – „Szülőföldem Erdély”, Budapest
1991 – Katona József Emlékkiállítás, külföldi, Kecskemét
1991–1992 – „Arcok és sorsok” VIII. Országos Portrébiennálé, Hatvan
1993–1994 – „Barátság” Alkotótábor, Gyergyószárhegy
1995 – Kézdivásárhelyi Képzőművészek Kiállítása, Mezőhegyes
1996 – Tisztelgés az 1100 év előtt, Székesfehérvár
1996 – „Corpus” Vaszary Képtár, Kaposvár
2000 – Testvérvárosi Képzőművészek Kiállítása, Szentendre
2003 – Háromszéki Képzőművészek Tárlata, Székesfehérvár
2005 – Apáczai Galéria, Kolozsvár
2014 – Vadárvácská Alkotótábor, Gyergyóalfalu
2001–2018 – Kőrösi Csoma Sándor Emlékkiállítás, Kovászna
1990–2021 – Ünnepi tárlat március 15-e tiszteletére, Kézdivásárhely
1993–2020 – Incitato, Kézdivásárhely
2019–2020 – Ika Képzőművészeti Alkotótábor, Csernáton

Nemzetközi ex libris-pályázatok:

- 1995 – Gyula (1995 III. díj, Magyarország)
1995–1996 – Metz (Franciaország)
1995 – Belgrád (Jugoszlávia)
1997 – Varsó (Lengyelország)
1999 – Glinice (Lengyelország)
1995–1999 Sint Niklaas (Belgium)
1998 – Luxemburg

Lumea vizuală a graficianului Csaba Sárosi

Arta graficianului Csaba Sárosi prin context istoric și social transmite rănilile și traumele omului est european. Când reprezintă evenimente sociale, deseori se inspiră din istoria familiilor și introduce motive tradiționale secuiești. Sentimentele de pierdere sunt prezentate cu umor sarcastic prin caricaturi grotești.

The Artwork of Sárosi Csaba Graphic Artist

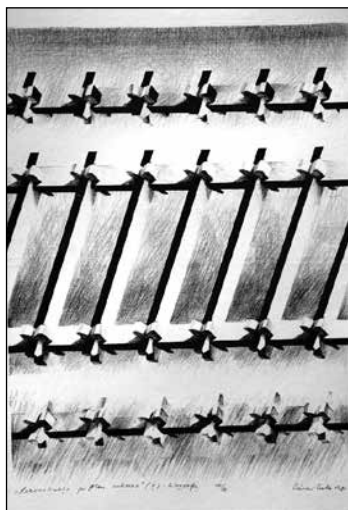
The artwork of Sárosi Csaba graphic artist depicts the trauma bearing wounds of the Eastern European individual in the context of the historical and sociological network. When illustrating social processes, he often sets off from scenes taken from the family chronicle, blending in themes and motifs taken from Szeklerland. In his art, the experience of loss is caricatured with sarcastic humor and grotesque portrayal.

Képek

1. kép. Sárosi Csaba

2. kép. Szubjektív rekonstrukció
(1980, litográfia, 58×45 cm)

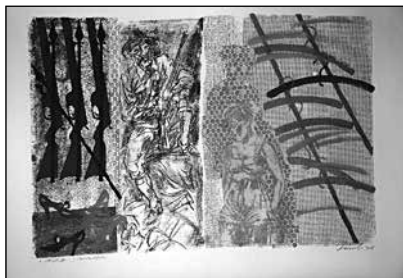
3. kép. A bolhapiac
(2020, monotíпия, 70×50 cm)

4. kép. A sors keze
(2020, monotíпия, 70×50 cm)

5. kép. A virtus
(2016, monotípiá, 70×50 cm)

6. kép. A vadász
(2015, monotípiá, 50×70 cm)

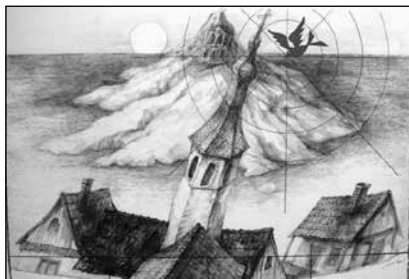

7. kép. Még egy lépés
(2020, monotípiá, 70×50 cm)

8. kép. Madárkák árvasága
(2017, monotípiá, 50×70 cm)

9. kép. Kincses sziget
(2005, színes tusrajz, 40×60 cm)

10. kép. Hamuban sült pogácsa
(2003, tus és vízfesték, 50×70 cm)

11. kép. Cím nélkül
(2005, színes tusrajz, 50×70 cm)

12. kép. Ünnepek melege
(2004, tus, 52×70 cm)

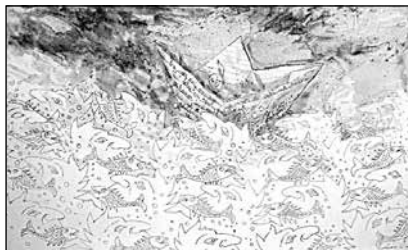
13. kép. A megtalált boldogság
(2004, színes tusrajz és vegyes
technika, 40×60 cm)

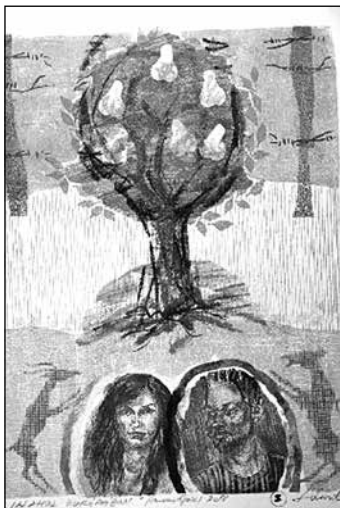
14. kép. Keserű ünnep
(2006, tus, 52×78 cm)

15. kép. Cím nélkül
(2010, akvarell, 50×70 cm)

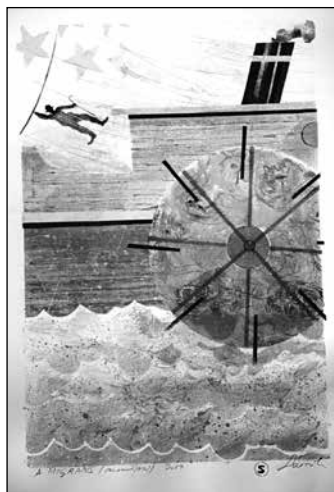
16. kép. Cím nélkül
(2005, tusrajz és akvarell,
40 ×60 cm)

17. kép. Valahol Európában
(2017, monotípia, 70×50 cm)

18. kép. Menekülés a dicsőségbé
(2017, monotípia, 70×50 cm)

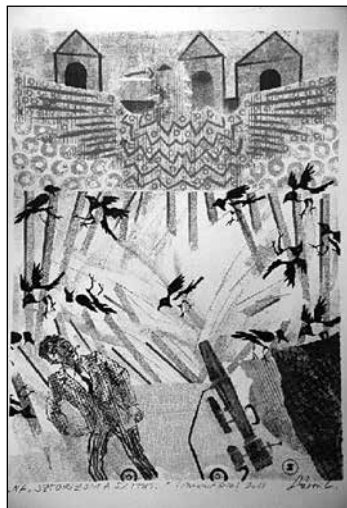
19. kép. A migráns
(2019, monotípia, monotípia,
70×50 cm)

20. kép. La strada
(2017, monotípia, 50×70 cm)

21. kép. Madárkák
(2017, monotípia, 60×40 cm)

22. kép. Na, sztorizom a szitot
(2018, monotípia, 70×50 cm)

23. kép. Vándormadarak I.
(2017, monotípia, 50×70 cm)

24. kép. Vándormadarak II.
(2017, monotípia, 50×70 cm)

25. kép. Lovagias ügy
(2015, monotípiá, 70×50 cm)

26. kép. Hullámvölgyben
(2015, monotípiá, 70×50 cm)

27. kép. Chaplin
(2007, színes tusrajz, 40×60 cm)

28. kép. Chaplin
(2003, színes tusrajz, 40×60 cm)

Nagy Zsolt

A magyar népi dísznövénykultúra kutatásának története

Jelen kutatástörténeti áttekintésben elsősorban a (háztáji vagy egyéb) virágoskertekre és (kisüzemi, nagyüzemi) virágkertészetekre, műkertészetekre, illetve tágabb értelemben a magyar dísznövénytermesztés kialakulására, (át)alakulására, az említett kertekben és kertészetekben fellelhető növényanyagra vonatkozó vizsgálati előzményeket, szemléleteket, elméleteket, illetve eredményeket kívánom történetiségében láttatni.¹ Összegzésemben tehát a magyar népi kertkultúra dísznövényeivel, a virág(os)kertekkel és -kertészetekkel, a virágok ismeretével, gyűjtésével, termesztésével, alkalmazásával, felhasználásával, értékesítésével stb. foglalkozó, vagy e témákat valamilyen módon érintő publikációkat, kéziratokat tekintettem át. Mivel a magyar népi kertkultúrán belül a dísznövénykultúra vizsgálata azonos időben akár több tudományterület és -ág révén, (jórészt) párhuzamosan, több síkon folyt, s e tudományterületek és -ágak a magyar népi dísznövénykultúránknak különböző szintjeit (paraszti, polgári, egyházi, főúri stb.), illetve időszakait (középkori, török hódoltság korabeli, újkori stb.) – az eltérő történelmi, gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális stb. kontextusokba ágyazva – vették górcső alá, ennek megfelelően a kutatások történeti összefoglalása sem szorítkozik kizárólag az eddig született eredmények időrendben való bemutatására.

---

¹ Jelen tanulmány az ELTE Márton Áron Szakkollégiuma által meghirdetett Szülőföldi Felsőoktatási Tanulmányi Támogatás segítségével készült. Nem foglalkozom a dísznövényeknek a magyar tárgyi (nép)művészetben, díszítőművészetben betöltött szerepével, a *virágkozás* mint növényi ornamentikát alkalmazó síkdíszítési eljárás és a *virágtő* mint díszítőelem kutatásának az áttekintésével. Ezen eredmények összefoglalása egy önálló kutatástörténeti írás tárgyát képezhetné. Hasonló módon nem foglalkozom jelen áttekintésben azon folklóralkotásokkal és/vagy -műfajokkal, melyekben gyakran feltűnő (szimbolikus) elemek a virágok, dísznövények.

Egyetértve Kósa László etnográfussal, aki szerint tudománytörténetet és kutatástörténetet élesen elválasztani nem lehet (Kósa 2001: 11), jelen áttekintésben is a magyar népi dísznövénykultúra kutatásának eredményeit úgy próbálom ágazatokra, intézményekre, illetve személyekre vonatkozóan rendszerezve, korszakolva, reprezentatívan példázva számbavenni és értékelni (azaz kutatástörténetét megírni), hogy közben a dísznövénykutatások mögött kirajzolódó elméletekről, eszmékről, gondolatokról is – lehetőség szerint – átfogó tudománytörténeti képet igyekszem felvázolni.

Természettudományos-botanikai érdeklődés a magyar (paraszt)kertek dísznövényei iránt a 16–18. században

A 16. század természettudósai egyre inkább törekedni kezdtek saját megfigyeléseik, gyűjtéseik, tereptapaszataik rögzítésére, így mivel a botanikai-kertészeti ismeretek tekintetében sem elégedtek meg már az előzmények, görög–római klasszikusok (így Plinius, Galenus és mások) adatainak kritikátlan átvételével, idézésével, hamarosan – a könyvnyomtatás széleskörű elterjedésével egyidőben – Európában és magyar nyelvterületen is megjelentek az első vadon termő és kertekben termesztett növények rendszeres leírását, orvosi hasznát és táplálkozási felhasználhatóságát tartalmazó, a korabeli paraszti növényismeretet bizonyos mértékben tükröző, és a paraszti növényhasználatra főúri-nemesi-egyházi közvetítéssel ható úgynevezett füveskönyvek, fűvészkönyvek, herbáriumok.

Az első magyar nyelvű, nyomtatásban megjelent természettudományi kézikönyv Melius Péter (1532–1572) református lelkész, botanikus 1578-as kolozsvári *Herbárium*a (Melius 1578) volt, mely a „népi növényismeret mélyen gyökerező hagyományát fejlesztette írásos emlékké, friss könyvhajtássá” (Szabó [T. E.] A. 1978: 5). Kiadási évének 400. évfordulója alkalmából Szabó T. E. Attila rendezte újból sajtó alá e művet, mely emlékkiadásként a Kriterion Könyvkiadó gondozásában jelenhetett meg (Szabó [T. E.] A. [bev. tan. és magy. jegyz. s. a. r.] 1978).² Az ő kutatásaiból tudjuk, hogy Meliust már egészen korán, élénken foglalkoztatta a hazai tájak növényzete (Szabó [T. E.] A. 1978: 35), s bár *Herbárium*a jórészt ko-

² Melius újrakiadása: Bukarest 1979, valójában Kolozsvár, illetve Nagyvárad, 1978 és 1979 ([Szabó T. E. A.] 1996: 206).

rabeli szakmunkákból, ókori, középkori művekből inspirálódott, magyar nyelvre fordított és „rendre hozott” mű, mégis számos magyarországi vonatkozású dísznövényadattal jelent meg.³

Az első valódi pannóniai flóramű szerzője az a németalföldi Carolus Clusius (1526–1609) botanikus volt, aki 1575 és 1586 között utazta be Nyugat-Pannónia ma Ausztriához, Magyarországhoz, Szlovákiához és Szlovéniához tartozó területeit (*Pannonia Transdanubiana*), illetve Horvát-Szlavónország Varasd vármegyei részét (*Pannonia Interamnis*). Gyűjtéseinek eredményeit három munkában foglalta össze,⁴ melyek közül az 1583-as kiadású *Rariorum aliquot Stirpium, per Pannoniam, Austriam, & vicinas quasdam Prouincias obseruatarum Historia*⁵ szempontunkból talán a legjelentősebb. A *Melius* munkáját követő, alig fél évtizeddel később megjelent mű az első olyan közép-európai botanikai szintézis ugyanis, mely egy adott térség növényvilágát mutatta be, köztük mintegy négyszáz fajt a történelmi Magyarország területéről (Clvsii 1583). A munka számos etnobotanikai vonatkozású adatot tartalmaz,⁶ közülük pedig néhány a kerti virágokra, korabeli dísznövényekre vonatkozik.⁷ Az osztrák udvaroknál hosszasan időző, Bécsben császári kertfelügyelőként működő Clusius az új kerti virágok európai, magyarországi terjesztésének úttörője is lett.⁸

Clusius baráti köréhez tartozott Beythe István (1532–1612) botanikus, lelkész, aki gyakran csatlakozott a nyugat-magyarországi gyűjtőutakhoz,

³ A mintegy 403 magasabb rendű és 10 alacsonyabb rendű növényfaj mellett 43 természetben lévő faj alatti egység (alfaj, változat és forma) is bemutatásra, leírásra került a herbárium lapjain, köztük több – akkor ismert, népszerű – dísznövényvel (puszpáng, kerti rózsza, kerti gamandor, sáfrányos szeklice, piros gyűszűvirág, szúrós csodabogyó stb.).

⁴ Az utolsó (1601-ben kiadott) egy mikológiai munka, így azt jelen kutatástörténeti áttekintésben nem tárgyalom.

⁵ Szabad fordításban: *Pannónia, Ausztria és a szomszédos tartományokban megfigyelt növények leírása*.

⁶ Vö. Csaba 1973.

⁷ Clusius közli például a perzsiai császárkorona, az erdei tulipán magyarországi meghonosodásának vagy a sárga sásliliom németújvári járásban, a spontán flórában való felfedezésének és kerti megtelepítésének a történetét. Utóbbi a kor kedvelt kerti virágai közé tartozott, s Bécs közvetítésével jutott vissza ismét a hazai kertekbe „egzotikus” növényként.

⁸ A Batthyány-birtokokra (Németújvár, Szalónak, Körmenđ), mecénása kertjeibe közvetítésével kerülhettek különféle dísznövények, melyek hamarosan a parasztkertekben is kedveltekké váltak (Ubrizsy 1975, Bobory 2006: 68, Balogh 2009: 6, 8, 21–22). Vö. még Balogh 2010.

így segítségével a szintén 1583-ban kiadott első növénynévjegyzékben, a *Stirpium nomenclator Pannonicus*ban⁹ (Clvsio 1583) már magyar népi növénynevek, több dísznövénynev is megörökítésre kerülhetett,¹⁰ jóval később, Czvittinger Dávid (1675/1679–1743) irodalmár, lexikoníró révén pedig a német nevek pótlásával, illetve a magyar névanyag javításával és bővítésével az első magyar vonatkozású, latin nyelvű írói lexikonban is helyet kaphatott (Czvittingeri 1711).¹¹

Beythe István fia, András (1564–1599), református prédikátor herballistaként is működött. 1595-ben *Fives Könüv* címen, saját neve alatt adta ki ismét Melius Péter herbáriumát, melybe édesapja magyar növényneveit és Dioszkoridész, illetve Matthiolus növényleírásait is beépítette (Beythe 1595). Ez tekinthető a Melius-féle *Herbárium* alapján készült átdolgozások egyetlen napvilágot látott változatának, mely a közönséges növények, így a dísznövényanyag tekintetében is teljesebb (Szabó [T. E.] A. 1978: 78–79). A nyomtatott munkák közül Melius munkájára való bizonytalan utalás már csak a következő században, Apáczai Csere János (1625–1659) teológus-enciklopédista-filozófus *Magyar Encyclopædiájában* bukkan fel (vö. Apáczai Tseré 1653), a jelentősebb kéziratok emlékek közül pedig a Kájoni- (1629–1687) és a 18. századi Vay Ádám-féle herbáriumokkal fedezhető fel szorosabb kapcsolat, 1673-ból, illetve 1766-ból (Szabó [T. E.] A. 1978: 85–89). Szabó T. E. Attila utóbbi években végzett kutatásai ugyanakkor arra is rávilágítottak, hogy az úgynevezett németújvári iskolát képviselő, előbb említett Clusius, Beytheék, a Batthány család,¹² valamint a sárvári¹³ és az erdélyi iskola képviselője,¹⁴ Melius Péter között személyes kapcsolat lehetett (Szabó T. [E.] A. [szerk.] 1992).¹⁵ Ugyancsak e század

⁹ Szabad fordításban: *Pannon növénynevek jegyzéke*.

¹⁰ A gyöngyvirágnál például *zent György veraga* olvasható. 1583-ban megjelent kiadásának egyetlen ismert példányát a németújvári ferencesek könyvtárában őrzik. A növénynévjegyzéket rövidebb változatban, némi különbségekkel 1584-ben Antwerpenben is kiadták ([Clvsii] 1584). Szakmai körökben általánosan elfogadott immár az a feltevés, hogy Beythe István e mű főszerkesztője, sajtó alá rendezője lehetett.

¹¹ Többek között olyan dísznövényfajok említésével, mint az *istenfa*, az *árva leány haja*, a *fejér malva*, a *kökörcsén*, a *harangfű*, a *szögfüvirága*, a *télizöld* vagy épp a *kék liliom* (Czvittingeri 1711: 52–66).

¹² A család jelentőségéről az európai és magyar botanikában lásd Csoma 2006.

¹³ Az iskola további képviselői a Nádasdyak, Sylvester János és Kőrösi Fraxinus Gáspár.

¹⁴ Az iskola további képviselői a kolozsvári Heltai család és Váradi Lencsés György.

¹⁵ Vö. még Szabó T. [E.] A. 2013a, 2013b.

jeles személyiségei között kell még említeni Szikszai Fabricius Balázs (1530 k.–1576) református prédikátort, akinek 1590-ben, halála után tizennégy évvel, Debrecenben adták közre latin–magyar szójegyzékét, a kertészettörténet máig értékes forrását, benne több korabeli dísznövény nevével (Fabricium Szikbauianum 1590).

A pozsonyi és bécsi iskolákban tanult Lippay János (1606–1666) a 17. század közepén mint jezsuita rendtag került a bátyja által átalakított pozsonyi érseki kertbe. A kertben kiemelt helyet kaptak a dísznövények is (Lauter 1993: 91), s ebben a környezetben íródott a *Calendarium oeconomicum perpetuum* című, a virágok gondozására is kitérő munka (Lippay 1662), majd a *Posoni kert* című három kötetes mű első darabja, amely a *Viragos-kert* címet viselte (Lippay 1664). Utóbbi esetében egyértelmű, hogy Lippay ismerte az ókori keleti mellett a görög és római gazdasági szakirodalmat is, ugyanis nagy mértékben az antik szerzők (Varro, Vergilius, Columella, Plinius, Martialis, Plutarkhosz, Palladius stb.) munkáira támaszkodott (Géczi 2010, Nagy Zs. 2015: 523), mégis a kötet mint a korabeli magyar dísznövényismeretet és -használatot hitelesen rögzítő fűvészkönyv értékelhető, mely másfél évszázadon át hatással volt magára a virágkertészetre is. Lippay az ország területén díszkertek általános elterjedéséről adott hírt. A *Viragos-kertet* 16 részre tagolta. A közel másfélszáz oldalas mű többek között kitért a 17. században általánosan elterjedt kerttájolási, -kialakítási és -beosztási ismeretekre, melyből megtudhatjuk, hogy magyar nyelvterületen a kerteket ebben az időben már a sokáig (esetenként napjainkig) érvényben maradó hármas felosztás jellemezte: „1. Virágos-kert. 2. Veteményes-kert. 3. Gyümölcsös-kert.”, míg a szőlős, komlós és „orvosságos” kertek csak a felsorolt három fő egységben kaphattak helyet (Lippay 1664: 15). Maguknak a virágoskerteknek a részletes tárgyalása, bemutatása tulajdonképpen a mű 24. oldalától kezdődik. A Lippay által részletesebben bemutatott, a 17. századi főúri-egyházi kertekben elterjedt, s fokozatosan a paraszti kertekbe is bekerülő dísznövényfajok között több hagymás-gumós, élő, egy- és kétnyári lágyszárú növényt, valamint díszcserjét és -fát is említ,¹⁶ de a mű további részeiből – az ún. „magas-kertkultúra” részletes ismeretése mellett – szórványos adatokat kaphatunk a magyar népi, paraszti

¹⁶ A fehér lilium esetében megjegyzi például, hogy az „közönséges Virág” a magyarországi kertekben (Lippay 1664: 61).

díszkertkultúráról is,¹⁷ illetve az egyes fajnévváltozatokról és a növények felhasználási módjáról,¹⁸ valamint egyebekről.

Néhány évvel később, 1669-ben Nadányi János (1643–1707) református lelkész, történetíró tett közzé a Lippay-féle kertészeti szakmunkához sokban hasonlító kötetet, Antoninus Mizaldus (1510–1578) orvos művének magyarázatokkal, jegyzetekkel ellátott fordítását, melyben külön részt szentelt a kert „szagos vagy szagotlan” virágai¹⁹ bemutatásának (Nadányi ford. és magy. ell. 1669: 90–117).

Itt érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy az utóbbi évtizedekben, a tisztán biológiai módszerekkel történő kertészkedés, az ún. biokertek reneszánszának időszakában ismét az érdeklődés homlokerébe kerültek a Lippay és Nadányi által közzétett művekben leírt praktikák. Surányi Dezső előbb felhívta a figyelmet ezek jelentőségére (Surányi összeáll., az utószót és jegyz. írta 1982), majd nemcsak válogatást tett közzé a két műből, de kommentárokkal is ellátta azokat. *Magyar biokertek a XVII. században* című kötetét ugyanakkor Clusius 16. századi illusztrációival tette tetszetősebbé (Surányi 1987b). Mindemellett húsz éve a budapesti Pytheas Kiadó és Nyomda a Lippay-féle mű teljes, változatlan (reprint) díszkiadását is közreadta kilencvenkilenc számozott példányban (Lippay 2002).

Benkő József (1740–1814) református lelkész, botanikus a meliusi hagyományok folytatójaként, a népi növényismeret és -nevek gyűjtője volt (Szabó [T. E.] A. 1978: 89). Úttörő botanikusként először nála láthatjuk leírva több dísznövényfaj magyar nevét,²⁰ de elsőként közölt román növényneveket is (Bordi–Csáki–Kocs–Vörösváry–Wanek 2014: 7). Közben az akkor élenjárónak számító Linné-rendszert követte, nagy számban tett közzé gazdaságtörténeti és termelési adatokat (Szabó Gy. 2014: 13, 47). Legtöbb növénytani műve (így az 1776-os *Scintilla botanica*) sajnos kéziratban maradt, elveszett vagy ma már nehezen hozzáférhető időszakos lapokban²¹ jelent meg. Botanikai gyűjtéseinek fő szintézise, melynek

¹⁷ „Tudgya minden paraszt ember-is micsoda az Pipacs” – írja egy helyen (Lippay 1664: 65).

¹⁸ A sárma fajokat *pannonikum*ként ismerik, gyökerét „parás hamuban megsütvén, eczettel, olajjal, megeszik a parasztok” (Lippay 1664: 73–74); a harangláb fajokat *harangvirág* és *gelesztafű* néven ismerik (Lippay 1664: 74); a tavaszi kankalint *Szent Péter-kulcsa* néven (Lippay 1664: 77) stb.

¹⁹ Rózsa, liliom, viola, koronás szegfű, levendula stb.

²⁰ Akácfa, hóvirág, vadgesztenye stb.

²¹ Így például a Brukenthal-féle feleki kertek dísznövényeiről szóló írása (Szabó Gy. 2014: 27, 30).

készültéről a sajtó, több korabeli szerző és maga Benkő is leveleiben említést tett, a *Transsilvanica Flora* vagy másként *Flora Dacica*, sosem jelenhetett meg. Megírását a hetvenes évek végén kezdte, s még a kilencvenes évek derekán is dolgozott a kéziraton a középajtai lelkész (Szabó Gy. 2014: 37). Pótolhatatlan vesztesége ez nemcsak az erdélyi természet- és kertészettudománynak, de a dísnövénykultúránkat kutató néprajztudománynak, etnobotanikának is. Megjelent viszont magyar, majd német nyelven egy *Rhus coriaria* nevű ecetfafajról és annak hasznairól írott dolgozata, mely nálunk először mágnások kertjeiben, dísnövényként tűnt fel, és ritkaságnak számított, később pedig széleskörben terjedt el (Benkő 1796a, 1796b). A *Transsilvania generalis* (Benkő 1778a, 1778b)²² egészen a közelmúltig csak a latinul tudó, „lassan a fehér hollónál is ritkább olvasók szűk közössége számára” volt hozzáférhető (Bordi–Csáki–Kocs–Vörösváry–Wanek 2014: 7), mígnem Szabó György fordításában 2014-es kiadási dátummal, valójában 2016 elején magyarul is napvilágot láthattott, a kéziratban maradt részletes résszel – *Transsilvania specialissal* – együtt (Benkő J. 2014). Ebben Benkő külön részt szentelt a lágyszárú növények bemutatásának, köztük az ún. „illatosak, koszorúkötéshez való” is felsorolásra kerülnek.

A Lippay és Nadányi által kitaposott úton a 18. században is számos más, növénytani szakismeretekkel rendelkező szerző járt, hozzátevé a magyar parasztkerti dísnövényekre vonatkozó korábbi ismeretekhez az újabban rögzített adatokat. Vaszelszki Antal (1730–1798) orvos-botanikus – Benkő József növénynévanyagát is tartalmazó – műve (Vaszelszki 1798) mellett legjelentősebb e korszakból talán a debreceni, szintén orvos-botanikus Csapó Józsefé (1734–1799) volt, aki 1775-től két kiadást is megélt füveskönyvének már a címében (*Uj füves és virágos magyar kert*) jelezte, hogy különös figyelmet szentelt a magyar kertek virágai, dísnövényei bemutatásának, melyekről pusztán említésük, nevük lejegyzése mellett általában megjegyezte azt is, hogy mennyire elterjedtek, kedveltek az országban, természetüknek milyen okai vannak (Csapo 1775, 1792). A mű reprint kiadását a Lippay-féle *Viragos kerthez* hasonlóan ugyancsak a Pytheas könyvmanufaktúra vállalta néhány éve (Csapo [é. n.]).

---

²² Második kiadását lásd Benkő 1833.

Az utolsó magyar nyelvű füvészkönyvet 1807-ben Diószegi Sámuel (1761–1813) református lelkész-botanikus Debrecenben adta közre sógorával, a magyar költő-botanikussal, Fazekas Mihállyal (1766–1828) ([Diószegi–Fazekas] 1807). A mű azért is kiemelendő, mert célul tűzte ki a „csupán” díszítő értékük miatt természetett növények bemutatását is, s a bevezető részben a korábbi füveskönyvekkel, herbáriumokkal szemben kritikaként fogalmazták meg Diószegiék, hogy azok eleddig szinte egyáltalán nem tárgyalták a dísznövények csoportját ([Diószegi–Fazekas] 1807: IX–X). A munka mindent egybevetve a 18–19. század fordulójának egyik leggazdagabb magyar nyelvű dísznövény-adatbázisaként, a parasztkertek dísznövényeinek „kincsesbányájaként” értékelhető. Hasonló mennyiségű, a magyar kertek dísznövényeire vonatkozó adatot a sokáig kéziratban lappangó, a kutatás homlokterébe így csak az utóbbi három évtizedben került 17–19. századi herbáriumok, füvészkönyvek, orvosló könyvecskék sem tudtak hozni.²³

Paraszti–polgári dísznövénykultúrára vonatkozó adatok a 19. századi útleírásokban, államismereti munkákban és a virágoskertek iránti néprajzi érdeklődés kezdetei

A 19. századtól a füvészkönyvek helyét fokozatosan elfoglalták a tudományos botanikai, illetve orvosi munkák. Erre az időszakra datálható ugyanakkor a magyar néprajztudomány „születése” (Kósa 2001: 39–54), önállósodása, intézményesülése is, így a paraszti-polgári dísznövénykultúra kutatói hamarosan a botanikusok mellett az etnográfusok lettek.

A 19. századtól, az úgynevezett államtudományok meghonosodásának és gyors gyarapodásának korszakában Magyarországon különös figyelem irányult az ország megismerésére. Már a 18. század második felétől megsokasodtak az ország történelméről, néprajzáról és lélektanáról írt államismereti munkák, melyek kiadásának szükségességét többen felismerték. Csak kevesek figyelme terjedt ki azonban ebben az időszakban a kutatók közül a paraszti kertkultúra növényeinek dokumentálására is. Györffy Katalin a 18. századi magyarországi útleírásokban található

²³ Vö. [Diószegi] 1813; Halászné Zelnik (szerk.) 1992; Olosz 2002 stb.

kertleírásokat elemezte önálló tanulmányban (Granasztóiné Györffy 2000), a 19. századi úti beszámolók kertkultúrára vonatkozó adatai azonban nem kerültek még módszeres feldolgozásra. A magyar parasztkertek flórájának tudományos igényű vizsgálata kezdeményezőiként a szakirodalom eddig jórészt csak Anton von Kerner (1831–1898), Erdélyben is dolgozó botanikust és Jacob Czihak (1800–1888), illetve Szabo Iosif (1803–1874) moldvai gyűjéseket is végző orvos-gyógyszerészeket, és az általuk publikált adatokat (Kerner 1855, Czihak–Szabo 1863) emelte ki, holott az 1800-as évek első felében mások tollából is születtek számottevő eredmények e téren.

Kitaibel Pál (1757–1817) botanikus 1792–1817 között az általa bejárt területeken a nép életének számos vonatkozását igyekezett feljegyezni, így minden vidéken, ahol megfordult gyűjtött és jegyzett le népi növényneveket (Gombocz 1938), melyek jelentőségét – a lelőhelyek és időpontok precíz azonosíthatósága mellett – azok minden kétséget kizáróan pontos, legtöbbször faji szintű azonosításai adják. Feljegyezte ugyanakkor a természetett növények legkülönbözőbb célú hasznát. Főként ugyan a nagyobb gazdasági jelentőséggel bíró takarmány- és más haszonnövényekre irányult figyelme, de feljegyzéseiben néhol dísznövényeket is említ (Molnár V. 2015: 168–169).²⁴

Détári Borbás Vince (1844–1905) a 19. század egyik kiemelkedő magyar botanikusaként, egyetemi tanáráként és a flóra-, illetve növényföldrajzi kutatások megújítójaként élete során mintegy 874 különböző közleményt adott közre a magyar nyelvterület flórájáról. A növényvilágot mindig az ember irányából igyekezett megközelíteni, s amint halála után Gunda Béla (1911–1994) az *Ethnographia* hasábjain írta, ennek megfelelően az etnobotanikai eredményei is számottevőek, ugyanis az említett mintegy kilencszáz publikáció között „alig van olyan, amelyben ne lappangana egy-egy értékes néprajzi megfigyelés, az ember és a növény viszonyát tárgyaló művelődéstörténeti fejtegetés, népnyelvi kifejezés, tájszó.” (Gunda 1971: 2). Borbás Vince a legtartalmasabb etnobotanikai tanulmányainak egyikét a Balaton-melléki lakosság növényismeretéről írta, melyet 1894-ben, a *Földrajzi Közlemények* című folyóiratban pub-

²⁴ Kitaibel Pál néprajzi munkásságára hívja fel a figyelmet dr. Horváth Géza is (Horváth G. [közl.] 1919). Kitaibel Pál életéről és munkásságáról lásd még Jávorka 1957; Molnár V. 2007.

likált (Borbás 1894). Maga a cím is – *A Balaton partmellékének botanikai néprajza* – kifejezi, hogy Borbás tisztában volt az etnobotanika jelentőségével, s e téren kifejtett munkásságának jelentőségét emeli, hogy felhívta a figyelmet a paraszti, falusi virágos kertek, illetve a temetők dísznövényeinek tanulmányozására. Gunda szerint a magyar paraszti virágoskertek tanulmányozása terén détári Borbás Vince valóságos úttörő volt: „a botanika területén haladva széles barázdákat szántott a magyar néprajz számára”, melyekbe „ma is lenne vetnivalónk” (Gunda 1971: 12). Egy 1885-ben, szintén a *Földrajzi Közleményekben* publikált cikkében Borbás már külön bekezdést szentelt az alföldi kertek általánosan jellemző²⁵ és ritkább²⁶ dísznövényeinek bemutatására. „Ne kerüljük el az Alföld virágos kertjeit se.” – írta (Borbás 1885: 589). Öt évvel később, 1890-ben, ugyancsak a *Földrajzi Közleményekben* adta közre a *Kelet virágaitól pórkertjeinkig* című művelődéstörténeti-növényföldrajzi áttekintését (Borbás 1890), amelyben elsősorban ugyan a virágok esztétikai szerepét hangsúlyozta, de ezzel egyidőben a különböző világvallásokban, mitológiákban, népszokásokban vagy egyéb területeken való megjelenésüket is kiemelte, illetve áttekintette több kultúrkör ide vonatkozó tudásanyagát, egyes dísznövények ókori, középkori és újkori szimbolikáját, s értekezett a nemzeti növények kérdéséről, majd külön, terjedelmesebb részben a magyar nyelvterület „virágdíszeiről”. Érdeklődésén tetten érhető Ipolyi Arnold (1823–1886) 1854-es *Magyar mythológiájának hatása*,²⁷ melyre egyebütt többször is hivatkozott már, de tudjuk, hogy később Kandra Kabos (1843–1905) 1897-es mitológiáját (Kandra Kabos 1897) is elolvasta. E romantikus szemlélettel megírt cikkében több értékes, ma is helytálló gondolatát közölte Borbás. Elsőként figyelt fel arra, hogy a parasztkertek virágainak megválasztása nem csupán a küllem, a szín és forma alapján történik, hanem egyéb szempontok is érvényesülhetnek, melyek már túlmutatnak a pusztán esztétikai funkción.

Borbás mellett a 19. század második felének legnagyobb magyar flórakutatója Simonkai Lajos (1851–1910) volt. Munkássága Borbáséval részben párhuzamos volt, részben pedig azt követte (Tuzson 1910: 253). *Erdély edényes flórájának helyesbített foglalata* című monográfiájában,

²⁵ Hamvas istenfű, citruserdő, menta, büdöske, pántlikafű stb.

²⁶ Széplegényfű, kanna stb.

²⁷ Vö. Ipolyi 1854.

Erdély növényzetének kritikai feldolgozásában, a század legkiválóbb magyar flóraművében – kortársához hasonlóan – a helyi díszkertekben fellelhető egyes növényeket is felvette enumerációjába (Simonkai 1886: 148, 166, 178, 300, 302–303, 466). Később Arad vármegye területéről jegyzett le dísznövényként hasznosított növényfajokat (Simonkai 1893: 2, 79, 113, 158, 160, 184, 215, 262).

A század egyik legnagyobb, legteljesebb vállalkozása *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című sorozat volt. A nagyközönség számára, népszerűsítő stílusban írt, 21 kötetes összefoglaló mű a Monarchia növényvilágáról és néprajzáról is képet kívánt adni. 16., illetve 17. kötetei a század végén, 1899-ben láttak napvilágot. Előbbiben a szerzők a helyi lengyelek, utóbbiban pedig a szintén helyi rutének körében dokumentálták a virágos kiskertek meglétét, azoknak néhány fajával²⁸ (Matusiak 1899: 264, Manastyrski 1899: 248).

Külön említendők az államismereti munkák sorában a Székelyföld-leírások. Daniel Gottlieb Scheint (1772–1835) medgyesi orvos német nyelvű, 1833-as munkájában, mely az első nyomtatásban megjelent Székelyföld-leírások egyike,²⁹ jelezte, hogy minden „rendes” udvarhoz „füves kert”, azaz gyógynövényes-virágos kiskert is tartozik (Scheint 2012: 158).³⁰

Benkő Károly (1805–1863) történetíró, megyei hivatalnok ugyan szintén tervezte egy hiányzó nagy székelyföldi monográfia megírását, de életében csak a Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékek leírása jelenhetett meg (Benkő K. 1853). Marosszék ismertetése posztumusz (Benkő K. 1868–1869), Marosvásárhely leírását pedig Pál-Antal Sándor rendezte sajtó alá a szerző halála után közel másfél évszázaddal, a 2000-es évek elején (Benkő K. 2001). Háromszékről írott dolgozata kéziratban maradt. A felsoroltak közül, a magyar népi dísznövénykultúra kutatástörténete szempontjából a marosszéki Benkő-monográfia a legjelentősebb. Ebben a szerző a szék „növényeit” is számba véve hírt adott az erdőszentgyörgyi,

²⁸ Őszirózsa, pünkösdi rózsa, bazsalikom stb.

²⁹ Lakatos István 1702-es latin nyelvű munkája (*Siculia delineata et descripta accuratius quam hactenus, nunc ad Lucem data dedicataque A:C: 1702* – szabad fordításban: *Az eddiginél nagyobb pontossággal lerajzolt és leírt Székelyföld. Most, a megváltás 1702. évében*) kéziratban maradt fenn. Nyomtatásban jelent meg korábban Szilatsek Pál jezuita szerzetes latin nyelvű munkája (vö. Szilatsek 1731).

³⁰ A magyar fordítás alapjául szolgáló eredeti kiadást lásd Scheint 1833.

koronkai, kelementelki, mezősámsoni virágházakról, a mezőségi és Nyárád menti virágtermesztő asszonyokról, az atosfalvi sóvirágról stb. (Benkő K. 1868–1869: 13–16, 217, 348).

Végül a Scheint-féle monográfiát is ismerő, hivatkozó Orbán Balázs (1829–1890) valósította meg korának legteljesebb Székelyföld-leírását (Orbán 1868–1873). Annak ellenére, hogy a több kötetes mű igyekezett „természetráji s népismeit” szempontból is értékelni a székelyföldi régiókat, az 1868–1873 között kiadott hat kötetben csak szórványos adatokat találunk a dísznövénykultúrára vonatkozóan.³¹

Végül érdemes megemlíteni, hogy Orbán Balázs hatrészes szintézisének megjelentét követően Kozma Ferenc külön bekezdésben is tárgyalta a székelyföldi díszkertek 19. század végi állapotát a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet felhívására beküldött, *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota* című pályamunkájában. Mint írta, a virágtermesztés „egészen általános”, a legkedveltebb virágok között említve mintegy tizenhárom dísznövényt, – Orbán Balázshoz hasonlóan – kitérve röviden a virágcsokrok, bokréták népszokásokban betöltött szerepére, illetve a gyimesi virágoskertek meglétére (Kozma 1879: 210–211).

Gyűjtési-módszertani útmutatók születése, tematikus kérdőívek és az ezek mentén körvonalozódó dísznövénykutatások a 20. században

Míg a 19. század végén összeállított különböző gyűjtési segédletek, kérdőívek csak a spontán flóra elemeinek és a kerti növényeknek a gyógyászatban, festésben vagy más „különös” területen betöltött szerepére, ezen szerepek dokumentálására tértek ki,³² a 20. század elején a néprajzkutatók és a társtudományok képviselői már fokozottabb figyelemmel fordul-

³¹ Itt említendő, hogy ugyancsak Orbán Balázs adta közre 1889-ben Torda és környékének leírását. E kötetben a szerző Torda város esetében említette a telkeken található, „virágokkal díszlő kerteket”, melyek – leírása szerint – nemcsak kellemes küllemet adtak a városnak, hanem az „egészségi viszonyokra is kedvező befolyást” gyakoroltak. Külön fejezetben (XL.) is kitért ugyanakkor Torda „virágtenyésztésére”. Később a helyi bányatelep virágairól is megemlékezett részletesen (Orbán 1889).

³² Vö. például Olosz 2003: 46–47; Szabó S. 2009: 581.

tak a díszítő értékük miatt gyűjtött, illetve termesztett növények felé is. Ugyancsak e század legelejétől dokumentálható a növényvilág és ember kapcsolatát módszeresebben feltáró, néprajzi-antropológiai szempontokat hangsúlyosabban érvényesítő kutatások kezdete, melyeknek első eredményeit Szutorisz Frigyes (1854–1926) botanikus-tanár művelődéstörténeti tanulmánykötetben adta közre. *A növényvilág a széperzék szolgálatában* című fejezetben a szerző olyan, korábban kevésbé kutatott résztémákra hívta fel kollégái figyelmét, mint az élővirágdíszek, a rózsaművelés európai terjedése és meghonosodása, a kertművészet stílusirányzatai stb. (Szutorisz 1905).

A terepmunka helyes kivitelezését bemutató munkák, amellet, hogy ismertették, miképpen kell egy kutatónak a terepen adatokat gyűjtenie, arról is szóltak, hogy mi az a tudásterület, amelyhez a kutató további ismereteket adhat hozzá a munkája révén. A néprajztudománynak is tehát, a 20. századtól, alapvető igényévé vált, hogy folyamatosan meghatározza, pontosítsa, milyen adatokkal dolgozik, a korábbi hiányosságokból pedig igyekezett egyre alaposabb, átfogóbb adatfelvételre alkalmas útmutatókat, kérdőíveket készíteni. Útmutató és kérdőív jellegükből adódóan ezek a publikációk azonban a magyar népi dísnövénykultúra kapcsán is inkább a hagyományos tudásterületek felmérését, s nem az új típusú problémák felvetését szolgálták.

A 20. század elején a parasztság és a magyar falvak, illetve a tanyák élete iránt érdeklődő ún. radikális szociológusok, a *Huszádik Század* és a Társadalomtudományi Társaság tagjai William I. Thomas professzor, a pszichológiai szociológia amerikai képviselője munkáit, tanácsait követve empirikus kutatásra szánt útmutató kérdőívet készítettek (Kósa 2001: 171–172), melyet végül az Arad megyei Maroscsicséren (Cicir) feljegyzett mintaválaszok kíséretében az említett Társaság Szociográfiai Szakosztályának elnöke, Braun Róbert tett közzé 1913-ban, *A falu lélektana* címmel. Az amerikai mintára összeállított kérdőív tizenegy nagyobb témakörbe sorolt 97 kérdés(csoportot) tartalmazott, s a munka 42. pontjában kitértek a szerkesztők a virágos kertekre is (Braun 1913: 1–4, 29). A kérdőívet nemcsak a szociológia, szociográfia képviselői, hanem az etnográfusok is nagy lelkesedéssel fogadták (Madarassy 1914), később a falukutatók is szívesen forgatták, így az közvetve hozzájárult olyan monografikus leírások megjelenéséhez, melyek adott települések dísnövénykultúrájára is kitértek, ekkor még egyértelműen és kizárólag a díszítő funkcióját hang-

súlyozva a háztáji kertekbe ültetett virágoknak.³³ A század elején tehát a néprajzkutatók is már tudatosabban figyeltek nemcsak a virágos kertek meglétére, azok helyére, gyakoriságára, hanem érdemesnek tartották dokumentálásra az egyes dísznövényfajokat, illetve feljegyzésre azok alkalmazásának módját és a fajválasztás, -használat motivációit, esetleges időbeli változásait is.³⁴

Bodor Antal (1878–1955) közgazdászként, gazdasági szakíróként elsősk között irányította a falukutatók figyelmét a dísznövények esetleges gazdasági szerepére és hasznára, az üvegházi-melegági termesztésre, a virágok nagybani kereskedelmére (Bodor 1935: 54).

Nyárády Erazmus Gyula (1881–1966) mint a 20. század legjelentősebb romániai magyar botanikus szakembere első etnobotanikai szempontokat is érvényesítő dolgozatait csak későn, az 1940-es évektől adta közre (Nagy Zs. 2018c: 41). Mint terepbotanikust elsősorban a spontán flórában fellelhető, s nem a termesztett növények érdekelték, de munkásságában a parasztkertek dísznövényeinek dokumentálása is végül helyet kapott, amikor nyugdíjazását követően, az 1948-ban megalakult Román Népköztársaság újjászervezett Akadémiája rendes tagjai sorába fogadta, és fontos tudományos feladatok elvégzésére kérte fel. Az elnök, Traian Săvulescu javaslatára az akadémia tudományos tervébe foglalták Románia edényes növényeinek feldolgozását, s a munkacsoport élére Nyárády Erazmus Gyulát választották, aki felelt a kollektíva és a rajzolók munkájáért (Nagy Zs. 2018c: 42). Nyárády a végül tizenhárom kötetben, 1952–1976 között megjelentetett *Flora RPR/RSR* című botanikai monográfiának nemcsak az összeállításában vállalt szerepet, hanem jelentős részének (társ)szerzője is volt. Az 1976-ban megjelent utolsó kötet, amelyben a romániai dísznövények lajstroma is helyet kapott, Nyárády halála után látott napvilágot (Săvulescu főszerk. 1976: 129–133). Az európai botanikai terepmunkát a 20. század második felében többek között a hasonló volumenű térképezési programok jellemezték. A kutatások nemzetközi áttekintését és a romániai irányvonalakat Nyárády Erazmus Gyula fia, Nyárády Antal és E. C. Vicol két alapvető módszertani cikkben

³³ Ezt az idézett kérdéseknek az említett kötetben, az *Esztétika és kultúra* témakörben való szerepeltetése is szépen jelzi.

³⁴ Sajnos a legújabbban – hasonló céllal és tartalommal – kiadott kérdőívek többségéből már elmaradnak a dísznövénykultúrára vonatkozó kérdések. Vö. például Veres 2006.

adták meg (Nyárády–Vicol 1969, 1973). A kizárólag népi kertkultúrára, netán a parasztkertek virágaira fókuszáló kérdőívek, illetve gyűjtési útmutatók megjelenésére végül egészen az 1970-es évek közepéig várni kellett, hisz a *Magyar Népkutatás Kézikönyve* sorozat füzetei,³⁵ illetve a később indított *Palóc Kutatás Módszertani Közlemények* sorozat darabjai³⁶ is növénykultúránk kapcsán nem a kertészeti kultúrákra, s így a dísznövényekre, hanem a szántóföldi növénytermesztésre, a rét- és takarmánygazdálkodásra, a szőlő- és borkultúrára, a gyűjtőgető gazdálkodásra, valamint egyébekre koncentráltak.

1976-ban jelent meg az *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató* című kézikönyv, mely újabb fejezetet jelentett a magyar népi dísznövénykultúra kutatásának módszertani kidolgozásában, nemcsak azért, mert a szerzők kötetük végén gyűjtőcédula-mintát, gyűjtőnapló kérdőívet és egyéb, terepen használható mellékleteket (Szabó [T. E.] – Péntek 1976: 206–209), illetve dísznövényekre vonatkozó tájékoztató jellegű szakirodalom-jegyzéket (Szabó [T. E.] – Péntek 1976: 213–214) adtak közre, hanem azért is, mert a Szabó T. E. Attila természettudományi szakíró-biológusból és a Péntek János nyelvész-néprajzkutatóból álló szerzőpáros az élő népi növényismeret gyűjtése mellett – a Braun Róbert-féle kezdeményezéssel szemben – az adatok értelmezéséhez is egyfajta útmutatót kívántak nyújtani. Szándékuk az volt, hogy a növénytan, a nyelvészet, a néprajz és a növénytermesztés szempontjait együttesen figyelembe véve mutassák be a hagyományos népi növényismeretet, s a gyűjtés három alapkérdésére (mit?, miért?, hogyan?) adjanak konkrét válasz helyett támpontokat. Igénykielégítés helyett tehát igényteremtés történt, s valójában elsők között emelték be a gyerekeket az etnobotanikai gyűjtőmunkába, bizonyítva, hogy az amatőrök, illetve az ifjúság számára kidolgozott módszertanok alkalmazhatóak, és kellő irányítás mellett értékes, új adatokat hozhatnak felszínre dísznövényeink kapcsán is (Szabó [T. E.] – Péntek 1976: 7–10). A tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő kötet előzménye, a két országos gyűjtőpályázat gyakorlati példákkal is igazolta mindezt.

Az *Ezerjófű* 1972 néven indított önkéntes növényismereti gyűjtés szervezését „lappangó etnobotanikai értékeink megmentésére” (Sz[abó T. E.] 1972: 14) az országos pionírtanács (Pionírszervezet Országos Taná-

³⁵ Vö. például Gunda 1948, Kovács 1948, Vajkai 1948 stb.

³⁶ Vö. például Ujváry 1970, Paládi-Kovács 1971, Balassa 1972, Kecskés 1973 stb.

csa) hetilapja, a *Jóbarát* vállalta, az irányítással pedig az érdekelt szakterületek egy-egy kutatóját (az említett 1976-os útmutató szerzőpárosa mellett Dr. Rácz Gábort, Kónya Ádámot, Szabó T. Attilát, Faragó Józsefet, Dr. Kós Károlyt és Kovács Sándort) bízta meg. Bár Forró László, a *Jóbarát* akkori munkatársa eredetileg egy gyógynövénygyűjtő verseny meghirdetését javasolta, a várható tudományos értéket mérlegelve, a részletes versenyjavaslat kidolgozása során a szakértők jobbnak látták, ha nem korlátozzák a jelentkezők figyelmét a gyógynövényekre, hanem arra ösztönzik őket, hogy figyeljenek mindenre, ami a szűkebb környezetük népi növényismeretével kapcsolatos (Szabó T. E.–Péntek 1974: 51), ilyen módon tehát a dísnövények dokumentálására is sor kerülhetett. Az egyesítő módszertani utasításokat a *Jóbarát* 1972. évi számai közölték.³⁷ A korabeli sajtóban megjelent cikkek szerint ugyan ez az adatgyűjtés távolabb állt a „gyermeklélektől”, mint a nagy sikerrel zárult *Varrj ruhát Zsuzsibának*³⁸ vagy a népi gyermekjátékokat összegyűjtő *Síppal, dobbal...* verseny (Sz[abó T. E.] 1972: 14),³⁹ a közel száz helyséből beérkezett mintegy 4950 herbáriumi lap⁴⁰ (az ezeket tartalmazó mintegy 4000 növényvel) és a kapcsolódó gyűjtőnaplók, jegyzetanyag (mintegy 5000 nyelvi adattal), a felhívás sikerét jelzi. A pályamunkákat végül 1973-ban helyezték el az Árkosi Agronómusok Házában kialakított *Etnobotanikai (és Mezőgazdasági) Herbárium*ban. A verseny első díjasai az árapataki Lőrinczi testvérek, Ferenc (V. osztályos) és Zoltán (IV. osztályos) lettek, akik 229⁴¹ növényfajról, köztük 41 dísnövényről (bazarózsza, rezedá stb.) gyűjtöttek adatokat (Szabó T. E.–Péntek 1974: 57). Itt kell ugyanakkor említenünk, hogy a Lőrinczi testvérek 1972-es árapataki gyűjtésének „hézagait” később Szabó T. E. Attila és Péntek János kiegészítették,

³⁷ 3. sz.: *Ezerjófű* 1972 [bevezető]; 5. sz.: *Növényvilág a folklórbán*; 6. sz.: *Etnobotanika Romániában*; 7. sz.: *A népgyógyászat növényei*; 8. sz.: *A népi növénynevek gyűjtéséről*; 9. és 10. sz.: *A növénygyűjtés ábécéje, Hogyan készül az Ezerjófű növénygyűjtemény?, Kérdőív, a növény kísérőlapja, versenyfelhívás*; a későbbi számokban pedig gyűjtési utasítások (például 21. sz.: *Az Ezerjófű postája*).

³⁸ 1971-ben zárult népviseletvarró-verseny.

³⁹ 1972 áprilisáig mindössze 360 benevezési lap érkezett a lap szerkesztőségébe (nagy részt Hargita és Maros megyéből, Szilágy megyéből 6, Kolozs megyéből 11, Bihar megyéből 22, Szatmár megyéből 16, Temes megyéből 2, Beszterce-Naszód, Brassó és Fehér megyékből pedig 1–1).

⁴⁰ Más adat szerint 4951 (vö. Szabó T. E.–Péntek 1974: 52).

⁴¹ Más adat szerint 228 (vö. Péntek–Szabó T. E. 1976: 203).

a hibásan rögzített adatokat pontosították, javították, s további gyűjtőmunkát szorgalmazva 1973-ban újabb 150 adat érkezett be, elsősorban a dísnövényekről (Péntek–Szabó T. E. 1976: 204), melyeket az 1972-es gyűjtéssel együtt az *Ethnographia* hasábjain 1976-ban adtak közre.⁴² Ugyancsak itt említendő, hogy az 1972-es versenyfelhívással egyidőben és azt követően az etnobotanikai gyűjtőmunka módszertanát tárgyaló újságcikkek láttak napvilágot a romániai magyar sajtóban, hangsúlyozva, hogy „érdekes és jóformán felmérhetetlen a falvak parasztkertjeiben természetett dísnövényfajok vidékenkénti változatossága.” (Szabó T. E. 1972: 19).

1975-ben szintén a *Jóbarát* című folyóirat felhívására – ugyancsak egy kidolgozott módszertani-gyűjtési útmutató és részletes tájékoztató kíséretében⁴³ – a termelt helyi babfajtákat gyűjthették össze a lapolvasó gyerekek. A *Csodabab 1975* pályázatra mintegy 975 magpróba, 473 herbáriumi lap és 600 fajtaleírás érkezett, melyeket az említett árkosi gyűjteményben helyeztek el.⁴⁴ A dokumentált típusok közül több dísnövényként (is) használatos volt egyes településeken, így e kezdeményezéssel a lap munkatársai és a felkért szakemberek ráirányították a figyelmet az ún. díszzöldségeink témakörének kutatási lehetőségeire, a kutatás szükségességére.

Végül is az 1976-ban közreadott, az ismertetett pályázatok eredményeire és a szerzők terepmunkáira alapozó *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató* című kötet anyagáról a korabeli szakmai kritika pozitívan vallott, elismerően nyilatkozott. Szabó István botanikus szerint a kiadvány „az etnobotanika területén alkalmazott botanikai, mezőgazdasági, néprajzi és nyelvészeti alaptudományok módszereinek összefoglalója”, s „az elérhető értékes, szép tudományos eredmények reprezentálója.” (Szabó I. 1976). Fiers Márta nyelvész többek között azt emelte ki az *Ezerjófű* kötet kapcsán, hogy azt a szerzők úgy állították össze, hogy az érdeklődő bármely érintett szakterület felől indulva megismerkedhet az etnobotanikai

⁴² A korábban dokumentált 41 dísfajjal szemben összesen 97 fajról, ami a terület dokumentált összkultúrlórájának mintegy 61%-át, összflórájának pedig 25%-át jelentette.

⁴³ 11., 12. és 13. sz.

⁴⁴ Az *Ezerjófű 1972* és a *Csodabab 1975* gyűjtemények jelenleg a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum természettudományi részlegén vannak elhelyezve. A gyűjtemény kezelője – nyugdíjazásáig – Kocs Irén biológus volt, míg napjainkban nincs állandó munkatársa a részlegnek (Szócsné Gazda Enikő írásbeli közlése, 2021. ápr. 21.).

kutatás céljával és módszereivel, bepillanthat a népi növényismereti gyűjtés szépségeibe. „E kis könyvben megvalósul a tudomány és az ismeretterjesztés helyes aránya.” – írja. A szerzők tehát „hasznosan szórakoztató” olvasmányt adtak közre (Fiers 1977). Csoma Zsigmond agrártörténész szerint a mű megjelentetésével „újabb értékkel gyarapodott a romániai magyar nemzetiségi könyvkiadás”, s az útmutató mentén elképzelhetőnek tartotta többek között „a rituális, liturgikus események [...] virágait jelentéstartalmukkal együtt összegyűjteni és rögzíteni”, véleménye szerint pedig a kötetbe foglalt módszerrel válhatnak végre ismertté az „eddig szinte kutatatlan” virágoskertek is (Csoma 1977).

A kötet első része a saját gyűjtésekre⁴⁵ és a már jelzett, beküldött adatokra alapozva a nép által is számontartott növényfajokról és -fajtákról, a második a növények hagyományos felhasználásáról, a harmadik a népi növénynevekről, a negyedik pedig az etnobotanikai gyűjtőmunka megszervezéséről szól, s valamennyi részben kiterjedt a szerzők figyelmére a dísnövényekre. Hasonló volumenű, monografikus útmutató közreadására azóta sem vállalkoztak szakembereink, így nem csoda, hogy a rendszerváltás után, az 1976-os megjelenést követően mintegy húsz évvel, az anyaországban, Budapesten, a Nemzeti Tankönyvkiadó az *Ezerjófű* második kiadásának gondozását vállalta (Szabó T. [E.]–Péntek 1996). A kötet újbóli kiadásának felvállalása azért is dicséretes, mert az 1970-es és 1980-as években – bár próbálkozás történt rá⁴⁶ – a magyarországi könyvesboltok polcaira nem kerülhetett el a Kriterion-féle első kiadás (Fiers 1977: 241). A második kiadást közzétévő *Növekedvén nevelünk...* sorozat későbbi szerkesztőjében, Deme Tamásban már ekkoriban megfogalmazódott az útmutató magyarországi közzétételének igénye (Deme 1996: 8). A kiadás gyakorlatilag változatlan, átdolgozatlan formában látott a '90-es évek közepén napvilágot, s a megváltozott politikai-kulturális-társadalmi viszonyok között, egy „megfakult és megkopott” környezet-

⁴⁵ Almásmálom, Bábonny, Bedecs, Daróc, Farnas, Gyerőmonostor, Gyerővásárhely, Hororódalmás, Kalotaszentkirály, Kászon, Kiskapus, Kispetri, Korond, Körösfő, Magyarókerke, Magyarvalkó, Mákófalva, Méra, Nagykapus, Nagypetri, Nyárszó, Pányik, Türe, Vista, Zsobok.

⁴⁶ „[...] a kötet magyarországi kiadását pl. annak idején egy közismert farmakobotanikus bíráló azzal utasította el, hogy a gyógynövényekkel kapcsolatos téveszméket terjesztene” ([Szabó T. E.] 1996: 204).

ben nem arathatott olyan sikert, mint az erdélyi első kiadás, mely a maga módján „hagyományt teremtett” ([Szabó T. E.] 1996: 203).

Nem jelenti mindez azt, hogy a szocialista Magyarországon ne jelent volna meg hasonló, a parasztkerti dísznövényekre vonatkozó tudás dokumentálását segítő útmutató. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Skanzen) a Balassa M. Iván által szerkesztett *Kérdőívek és gyűjtési útmutatók* című sorozatában 1981-ben jelentette meg Holló László *Népi növény- és kertkultúra* című útmutatóját (Holló 1981). A Holló-féle útmutató több, máig érvényes és fontos kérdést, szempontot, illetve megállapítást ajánlott a népi (dísz)növénykultúra iránt érdeklődő gyűjtők figyelmébe: paraszti (virágos)kertek időbeni, térbeli és igények mentén való folyamatos alakulásának rögzítését; a csere- és gazdasági tevékenységek hatásának vizsgálatát; a parasztkerteknek azon sajátosságát, hogy az esetlegességnek sokkal nagyobb szerepe volt, mint a szakszerű kertészetekben; az egyes (virágos)kertek közötti különbségek és azok okainak rögzítését;⁴⁷ átfogó kép megrajzolását egy település kertkultúrájáról, szakaszonként végzett gyűjtéssel; fényképek, vázlatrajzok, kertalaprajzok készítésének fontosságát a kertről, a benne található növényekről, az „évközi változásokról”. A virágoskertekre vonatkozóan Holló László egy 23 kérdésből álló kérdéscsoportot is összeállított.

A rendszerváltást követően, 1991-ben Szabó T. E. Attila az erdélyihez hasonló, az *Ezerjófű* mintájára írott galanthológiai program indítására tett próbát *A hóvirág* címmel, immár a nyugati „végeken”, Vas- és Zala-megyékben ([Szabó T. E.] 1991). A spontán flórában és a kultúr-növények sorában is megtalálható dísznövényre vonatkozó ismeretek gyűjtésére ún. „hóvirág-gyűjtőversenyt” hirdettek, mely nyomán e növényt napjainkig mint *modellnövényt* tartják számon (Horváth 2015).⁴⁸ A szétküldött gyűjtési útmutatókra az első évben 47 egyéni és 7 csoportos gyűjtő küldött be adatokat, herbáriumi lapokat, élő növényeket.

⁴⁷ A különbségek egy része – Holló szerint – a termőhelyi, biológiai adottságokra vezethető vissza, míg más része a „gazdálkodási, telekszerkezeti, felekezeti, nemzetségi, érzelmi, szokásbeli, életkorbeli, táplálkozási, stb. okokra”

⁴⁸ Vö. még Szabó T. E. Attila 2015-ben, Vágner Lajos születésének 200. évfordulója tiszteletére rendezett nemzetközi tudományos konferencián, Beregszászon bemutatott *Snowdrops (Galanthus spp.) for Genecology and Inquiry Based Learning (IBL)*. A „Project Announcement” *Galanthus Studies* 6. című előadásával.

A következő években ez a szám gyarapodott, annak ellenére, hogy – az *Ezerjófű* gyűjtéssel szemben – *A hóvirág* pályázatnak „nem sikerült sem a sajtóban, sem a televízióban támogatást szerezni” ([Szabó T. E.] 1996: 208).

Végül az utolsó, dísnövényekre koncentráló tematikus útmutatót és kérdőívet Pálfalvi Pál, erdélyi magyar növényteni szakíró tette közzé 1993-ban *Kerti virágok és dísnövények* címmel, a Kriza János Néprajzi Társaság értesítőjében. A kérdőív és útmutató kutatástörténeti jelentőségét az adja, hogy összeállítója explicit módon megfogalmazta, hogy a kerti virágoknak és dísnövényeknek díszítő szerepükön túl gazdasági hasznuk is lehet, azokat értékesítési, eladási céllal is termesztetik hagyományos közösségekben. Emellett ismételten felhívta a kutatók figyelmét a spontán flóra növényeinek virágoskertekben való meghonosításának kérdéskörére (Pálfalvi 1993).

A legtöbb itt bemutatott gyűjtési-módszertani útmutató, illetve kérdőív, valamint az ezek mentén körvonalazódó kutatások hozzájárultak ahhoz, hogy a 20. század második felétől napvilágot látó magyar néprajzi szintézisekbe, tanulmányokba a dísnövénykultúra bizonyos leglényesebb elemei, kérdései bekerülhessenek.

Dísnövénykultúrára vonatkozó szórványos adatok a magyar néprajz szintéziseiben – az intézményesült tudomány összegző eredményei (20. század második fele, vége)

Az Ortutay Gyula főszerkesztésében 1977–1982 között megjelent *Magyar Néprajzi Lexikon* önálló 'dísnövény' szócikket nem tartalmaz, csupán utaló címszóként szerepel a szintézis első kötetében (Ortutay főszerk. 1977: 592). A magyar virágoskertekről felgyűlt tudást Kósa László igyekezett tömören összefoglalni az ötödik kötetben (1982). A 'virágoskert' szócikk írója történetiségében, az ókori előzményektől a 19. századi virágos tájkertekig követte nyomon a lakóépületek közelében szépségükért, illatukért ültetett növények együttesének alakulását a magaskultúrában (királyi és főnemesi udvarokban, kolostori és érseki kertekben, kastélykertekben), de rendkívül szűkszavúan értekezett a magyarországi parasztkertekről. Az ötkötetes lexikonban szereplő kultúrnövények közül 23 esetben említik (esetleg hangsúlyozzák) a szócikkírók a dísnövényi

funkciót, az esztétikai értéket.⁴⁹ Mindent egybevetve tehát elmondható, hogy a *Magyar Néprajzi Lexikon* – szűkszavúan bár és helyenként ma már vitatható adatulással, megállapításokkal, de – a magyar dísnövénykultúra leglényegesebb elemeit, kérdéseit mégis illusztratíván, egy összegző szaklexikontól elvárható szinten mutatta/mutatja be, a szócikkek írásához felhasznált (szak)irodalom pedig reprezentatívnak mondható.

Ezzel szemben a *Magyar Néprajz* II., *Gazdálkodás* kötetében mindössze néhány szórványos mondatot találunk csupán a kerti növénytermesztést, kertészkedést tárgyaló részben a dísnövényekről, virágoskertekről, mely azt mutatja, hogy a monográfia megjelenésekor, az ezredfordulón a dísnövényekre még mindig nem úgy gondoltak, mint gazdasági jelentőséggel bíró, gazdálkodásban jelentősebb szerepet betöltő növényekre. Azokra mint „önmagáért való szépséget” megjelenítő növényekre, a virágtermesztésre pedig csak mint „asszonyi-leányi gondosságra” tekintettek. Mindösszesen egyszer fordul elő maga a „dísnövény” kifejezés az említett kötetben, mégpedig az újvilági növények korai, magyarországi megjelenését tárgyaló részben.⁵⁰ A lakáskultúrát bemutató IV., *Életmód* kötet egyetlen adatot sem közöl ugyanakkor a szobai dísnövényekről vagy a házbelső cserepes, illetve vágott virággal való díszítéséről.⁵¹ A *Magyar Néprajz* tehát gyakorlatilag még annyi információt sem közölt dísnövénykultúránkról, mint az előzményének tekinthető sorozat, *A magyarság néprajza* megfelelő kötete.⁵²

⁴⁹ Kósa László az árvalányhaj, a bab, a bazsarózsa, a büdöske (1977), a gyöngyvirág (1979), a liliom, a margaréta, a muskátli, a nefelejcs (1980), az orgona, az őszirózsa, a paprika, a paradicsom, a rezeda, a rozsmaring (1981), a tubarózsa és a viola (1982), ugyanő K. Csilléry Klárával közösen a rózsa, a szegfű (1981) és a tulipán (1982), Takács Lajos a napraforgó (1980), Kecskés Péter a vadszőlő (1982), egy, a szócikk végén nem jelölt, ismeretlen szerző pedig az istenfia esetében (1979). Szintén a paraszti dísnövénykultúrára vonatkozó szórványos adatokat tartalmaz még többek között Bárh János előkertés beépítéséről (1977), Flórián Mária kalapdíszekről (1979), Kósa László fűvészkönyvekről (1979), illetve Györgyi Erzsébet lakodalmi díszekről és jelvényekről (1980) írott szócikke. A szerkesztők ugyanakkor külön lexikoni egységet szenteltek a *virágzás* mint növényi ornamentikát alkalmazó síkdíszítési eljárás és a *virágtő* mint díszítőelem bemutatásának (1982).

⁵⁰ Vö. Paládi-Kovács (főszerk.) 2001.

⁵¹ Vö. Balassa (főszerk.) 1997.

⁵² Vö. Györffy–Viski [1934]: 230–231.

A 20–21. századi kutatások fő kérdései: eredetviták és igény a dísznövényfajok terjedési irányának, körülményeinek tisztázására

A 20–21. századi magyar dísznövénykutatások jórészt az egyes fajok eredetére, terjedési irányára, körülményeire vonatkozó kérdések megválaszolását tartották a legfontosabbnak. Ugyanakkor e kérdések mentén, az egyes elemek korszakolása kapcsán alakult ki a legtöbb (szakmai) vita is. A dísznövényfajok eredetének, terjedési irányának kérdéseit sok esetben, általában egyes néprajzi határterületek és társtudományok tisztázták.⁵³

Thoroczkai-Wigand Ede már 1921-ben *A kert* című művelődéstörténeti áttekintésében kitért a „parasztkertek” és „régii magyar kertek” virágainak eredetére, valamint a „parókia és táblabíra korabeli kertekre” (Thoroczkai-Wigand 1921). Ugyancsak ő Marosvásárhelyen adta közre, s a helyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság ülésén olvasta fel *A kert és virágai* című eredettaglaló dolgozatát [Toroczkai-Vigand (é. n.)]. Natter-Nád Miksa biológus, újságíró 1939–1964 között kiadott, méltán népszerű, könnyed hangnemben írott, közérthető virágoskönyvei (Natter-Nád 1939, 1942, 1964) a kerti és szobai növények ápolása mellett azok származására, történetére, kultúrtörténeti és etnobotanikai vonatkozásaira szintén kitértek. A század első felének legjelentősebb eredményeit mégis a botanikus Rapaics Raymund jegyezheti.

Rapaics mint a növényföldrajz hazai úttörője már egészen korán, 1916-ban a „magyarföldi” kertek virágai „érdekében” kért szót két részes tanulmányban, a *Kertészet* című szaklap hasábjain (Rapaics 1916a, 1916b), 1931-ben a *Posoni kert* virágairól írt kétrészes áttekinthető tanulmányt (Rapaics 1931a, 1931b), s a *kassai rózsza* származásáról esettanulmányt (Rapaics 1931c). Hamarosan megjelent *A magyarság virágai. A virágkultusz története* című kultúrtörténeti monográfiája is, melyben 15 dísznövényfaj köré csoportosítva élvezetes, közérthető stílusban tárgyalt olyan „kényes”, később több vitát generáló kérdésköröket, mint az ősmagyar virágkultusz hiánya, a népies herbák egyetemessége, a keresztény virágkultusz eredete, a virágkultusz lovagkori elemei,

⁵³ Ezekről bővebben lásd ugyanezen kötetben: *Néprajzi kutatásterületek, határterületek és társtudományok hozzájárulása a magyar népi dísznövénykultúra megismeréséhez.*

a nemzeti virágkultusz és a magyar virágornamentika nyugati eredete, a „renaissance-kert” elmélete, az amerikai, ázsiai és afrikai „jövevény-növények”, a magyar flóra hatásának hiánya a magyar kertekben, a magyar tulpománia, a virágkultusz népiessége és természetessége stb. A kötet valójában közel 100, a magyarság körében kedvelt dísznövény eredetére, terjedésének kontextusaira világít rá, így napjainkig a legát-fogóbb magyar virágmonográfia (Rapaics 1932), mely szépen kiegészíti, példázza és megalapozza a *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon* (Rapaics [1940]) és *Termesztett növényeink eredete* (Rapaics 1943) című további Rapaics-kötetekbe foglalt megállapításokat, de az ezzel egyidőben (Genthon 1932) vagy később (Jávorka–Csapody 1962, Dankó 1971, Ujváry 1972) kiadott, a virágok és a magyar nép kapcsolatát tárgyaló áttekintéseket is.

Dr. Surányi Dezső mint agrobiológus tett közzé az 1980-as évek közepén újabb összegző kötetet kerti növényeink eredetére vonatkozóan. Ebben – az *Élő ékszer* című részben –, a dísznövények története mellett „pórkertjeink virágait” is bemutatta (Surányi 1985: 251–342), később *Lyra Florae* című kötetében több dísznövényfaj⁵⁴ eredetét tisztázta (Surányi 1987a).

A tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő jelleggel, céllal írott későbbi, különböző (etno)botanikai munkákban egyes dísznövényfajok eredete szintén fókuszba került.

Bill Laws 2010-ben megjelent *Fifty Plants that Changed the Course of History* című népszerű művét a Kossuth Kiadó adta ki magyar nyelven. A fordítás mellett az anyagot magyar vonatkozásokkal egészítette ki Molnár V. Attila és Papp Márta. A kötetben dísznövények⁵⁵ eredetére, elterjedésére vonatkozó kultúrtörténeti adatokat is szép számmal találunk, az egyes taxonoknak az emberi történelem alakításában betöltött szerepére kaphatunk rálátást (Laws 2012, 2016). Kemendi Ágnes néhány festőnövényként is használt dísznövény eredetére tért ki kötetében (Kemendi 2014).⁵⁶ Nagy Zsolt növényatlaszaiban amellet, hogy egyes dísznövények

⁵⁴ Frézia, kerti kardvirág, tubarózsa, jácint stb.

⁵⁵ Piros gyűszűvirág, harasztok, levendula, vadrózsa, tulipán stb.

⁵⁶ Kiemelte például, hogy a *büdöskeként* ismert bársonyvirág fajok Mexikóból kerültek a 16. században Európába és Ázsiába, míg a menyecskeszem Amerikából és a trópusi Afrikából, a festőmályva pedig Délnyugat- és Közép-Ázsiából került a parasztkertjeinkbe.

származását, földrajzi elterjedését, a hozzájuk kapcsolódó fontosabb kultúrtörténeti adalékokat vette számba, a dísznövények fogalmának definiálására is vállalkozott, s azokat haszonnövényként tárgyalta (Nagy Zs. 2018a, 2018b).

Az általános áttekintő, illetve a tudományszerűsítő, ismeretterjesztő munkák mellett a magyar virágkultúra egy-egy történeti korszakát, rétegét feltáró tanulmányok az utóbbi évtizedekben szép számmal születtek. Legátfogóbb képünk eleddig öt – részben egymást átfedő és egymásra ható – (stílus)történeti korszak virágkultúrájáról áll rendelkezésünkre:

1. Több szerző egyes dísznövények megjelenése kapcsán a középkori keresztény hatás és a kolostori eredet mellett tette le voksát (Saly 2017: 54, Fatsar–Mohácsi–Balogh 2012).
2. A török hódoltság korabeli díszkertelemek, növények szintén a kutatások fókuszába kerültek az utóbbi évtizedekben (Takáts 1917: 358). Legtöbb (szakmai), azóta is eldöntetlen vita talán a tulipánfélék elterjedésére, eredetére vonatkozóan alakult ki az elmúlt évszázadban (Takáts 1917: 378–387; Surányi összeáll., az utószót és jegyz. írta 1982: 185–194; Varga 1999: 99–100; Érdy 1987, 1991).
3. A magyar díszkertkultúra reneszánsz elemeiről Erdély vonatkozásában Csoma Zsigmond és Tüdősné Simon Kinga adtak közre tanulmányt *Virág és virágkultúra a késő reneszánsz erdélyi kertekben (16–17. század)* címmel (Csoma–Tüdősné Simon 2010). A kora reneszánsz magyar dísz- és tájkertekről Herczeg Ágnes írt monográfiát (Herczeg 2008).
4. A magyar kertek barokk elemeiről, a magyarországi barokk kertművészetről Fatsar Kristóf publikált összegző kötetet (Fatsar 2008).
5. A polgárosodás virágkultúrájának kutatása a magyar néprajzi vizsgálatok homlokterében áll. Az eddig publikált számos eredmény közül a nemzeti növényként számontartott muskátli terjedésének kontextusaira vonatkozó írások kiemelendők.⁵⁷ Szinte

⁵⁷ Csak példaként említendő, hogy Sári Zsolt a 19. század végi vidéki modernizáció legfontosabb „motorjának”, a vasút megjelenésének tulajdonítja egyes virágfajok, így a muskátli szélesebb körben való elterjedését is (Sári–Zöld közrem. 2011).

semmit sem tárt még fel a néprajz és a gazdaságtörténet azonban a főként zöldségkultúrájukról elhíresült bolgárkertészek dísnövénytermesztésben betöltött szerepéről, paraszti virágkultúrára gyakorolt hatásáról, holott szórványos adatok e kérdéskör kutatásának szükségességét vetítik elő.⁵⁸

Virágoskertek néprajzi megközelítésben – fókuszban a terep: települések, kisebb és nagyobb régiók dísnövénykultúrájának felmérése, az összegző tájmonográfiák születése

Megállapítható, hogy a magyar népi dísnövénykultúráról szóló, néprajzosok tollából született eddigi publikációk többsége nem növény(faj)-, hanem terepközpontú. Arra vállalkozik tehát, hogy adott kert, település, kisebb-nagyobb régió dísnövénykultúráját a teljesség igényével, annak minden dokumentálható fajával feltérképezze. Így például Tóth Ferenc elsők között egy makói városi parasztház telkén jegyezte fel a virágoskert fajait 1974-ben (Tóth 1974: 444).

Szabó T. E. Attila és Péntek János 1980-ban, a *Népismereti Dolgozatokban* tette közzé kerti virágokról és dísnövényekről szóló kalotaszegi esettanulmányát. A dolgozat túlmutatott a korábbi adatközlő, gyűjtési beszámolók szintjén, s olyan elméleti kérdéseket vetett fel, melyek a későbbi dísnövénykutatásokat is nagyban meghatározták. Ugyanakkor elsők között láthatjuk leírva néprajzi publikációban a *dísnövénykultúra* kifejezést nem mint az agráriumból kölcsönzött, virágtermesztésre,

⁵⁸ Czibulya Ferenc sajtó alá rendezett kéziratában a Szentés környékén megtelepedett bolgárkertészek Bulgáriában maradt mesteréről, a plovdivi tanítóról is szó esik, akit mindenki kiváló tudósnak tartott „a virág- és a rózsatermesztésben.” (Czibulya 1987: 74). A marosvásárhelyi bolgárkertész-társadalom örök megújulásra, alkalmazkodásra való készségéről számolt be posztumusz írásában Kemény Zsuzsa is, aki a Korcsev család virágtermesztésre való fokozatos áttéréséről, specializációjáról írt (Kemény 1979). E szórványos adatok mentén kezdte el feltárni az utóbbi években Nagy Zsolt a marosvásárhelyi bolgárkertészek és az udvarfalvi virágtermelő körzet kialakulása közötti kapcsolatokat (Nagy Zs. 2021: 125). Bővebben lásd még László Lóránt interjúja Nagy Zsolttal a marosvásárhelyi bolgárkertészekről (László 2021), mely a Marosvásárhelyi Rádió *Múltkereső* című történelmi műsorában 2020. szept. 5-én elhangzott interjú sajtó alá rendezett, szerkesztett változata. Az interjút 2021. nov. 27-én, a fent megnevezett rádióban ismét műsorra tűzték.

díszkertművelésre utaló terminust, hanem mint a dísznövények ismeretének és használatának kultúráját, a virágokra vonatkozó, ember által létrehozott anyagi és szellemi értékek összességét jelölő (szak)kifejezést.⁵⁹ Ugyancsak e tanulmányban hívták fel a figyelmet a szerzők arra, hogy a dísznövények elhatárolása más növénykategóriáktól „esetenként problematikus lehet” (Szabó [T. E.]–Péntek 1980). Megállapításaikat és az 1980-ban közölt gyűjtéseiket az öt évvel később megjelentetett *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete* című monográfiába is beépítették (Péntek–Szabó [T. E.] 1985: 137–146). E kötetből ugyanakkor részletesebb rálátásunk nyílik arra a több éves, rendszeres terepmunkára, melyet a szerzők a Nádas és a Kapus patakok vízgyűjtő területén, és kis részben a Sebes-Körös, valamint az Almás vízgyűjtő területének felső részén végeztek.⁶⁰

E kalotaszegi etnobotanikai monográfia, akárcsak az egész Erdélyt és a Partiumot felölelő, korábban tárgyalt *Ezerjófű*, csak a turistaforgalom révén juthatott el a 80-as évek Magyarországra. „Hatását ezért itt nehéz felmérni. Nem igazolható, hogy ezeknek a kiadványoknak bármilyen hatása lett volna a hagyományos növényismeret iránt Magyarországon tapasztalható érdeklődés fokozódására, etnobotanikai szakkollégiumok kialakulására, az etnofarmakológia iránti érdeklődés felerősödésére, a történeti és jelenkori etnobotanika témakörébe vágó kötetek egyre gazdagodó folyamának a megjelenésére” ([Szabó T. E.] 1996: 206–204),

⁵⁹ A szerzők egy átfogó népi növényismereti gyűjtés részeként az Erdélyi Szigethegység északkeleti peremvidékén fekvő falvak dísznövényismeretét mérték fel, s adták közre 276 dísznövényfajra vonatkozó eredményeiket. Tanulmányukban felhívták a figyelmet többek között arra, hogy a hasznosság fogalma igencsak tág, illetve változó, s a népi növényismeret rendszerében, a dísznövények hasznossága esetében az „első lépés”, ha egy spontán flórában fellelhető fajt a helyi közösség 'szép' jelzővel minősít, „második lépésként” csokorba kötve hazavisz, vagy épp – mint „harmadik lépés” – gyökereitől udvarában meghonosít, a ház körül elültet. Megjegyezték azonban, hogy az esztétikai értékükért, illatukért, színükért termesztett növényeknek a paraszti életben „nem volt túlságosan nagy szerepe”, s miközben sokáig a dísznövénykultúrát – a viszonylagos szegényesség mellett – nagyfokú megállapodottság, konzervativizmus jellemezte, a hagyományos paraszti életforma átalakulásával elkezdődött több régi dísznövény háttérbe szorulása, s ezzel mintegy párhuzamosan a dísznövényállományok gazdagodása.

⁶⁰ A dísznövényekre vonatkozóan a kérdőívük közel 300 – elsősorban növényfajokra, azok gyakoriságára, felhasználására, részeire stb. kitérő – kérdést tartalmazott. A teljes anyag hagyományos felhasználási módok szerinti elemzése hozta talán a legérdekesebb eredményeket, hiszen Kalotaszegen a fajok mintegy 64%-át dísznövényként termesztették a múlt század második felében.

így például Papp József, Makkai Béla, Kiss József, Oláh Andor, Babulka Péter, Borsányi László, Surányi Dezső, Várkonyi Ágnes és mások kutatásaira, illetve publikációira. Iskolateremtő hatása volt viszont Erdélyben, hiszen e publikációk nyomán indultak Rab János, Pálfalvi Pál és Miklóssy V. Vilmos „egyetemi doktori munkákba torkolló” ([Szabó T. E.] 1996: 207) gyimesi, gyergyói, illetve csíki kutatásai, s e kötetek szemlélete jegyében kezdte szervezni közülük utóbbi Csíkszeredában az ún. etnobotanikai szimpoziumokat, melyre 1979-től (Nagy O. 1980: 10) 1985-ig négy alkalommal kerülhetett sor különböző diszciplínák képviselőinek részvételével. R. Várkonyi Ágnes és Kósa László szerint a kalotaszegi kutatás épp „interdiszciplinaritása okán” volt példaadó (Várkonyi–Kósa 1993: 18). Rab János végül 2001-ben kötetben is megjelentette gyergyói etnogeobotanikai eredményeit (Rab 2001), Pálfalvi Pál Dénes Emesével közösen pedig felcíki és lemhényi „régí és új” dísnövényekről adott közre tanulmányt (Pálfalvi–Dénes 1994). Kialakultak ugyanakkor az ún. etnobotanikai körök is Gyergyószentmiklóson, Székelyudvarhelyen, Zilahon, Szovátán (Szabó [T. E.] 1982: 9), „ez is hatott Gub Jenőnek, Németh Jánosnak, Vasas Samunak és társainak kutatásaira” ([Szabó T. E.] 1996: 207). Közülük Gub Jenő a Sóvidékről közölt dísnövényekre vonatkozó jelentős gyűjtést kötetekben (Gub 1996, 2001) és cikkeiben (Gub 2005a, 2005b, 2005c, 2005d, 2005e, 2005f, 2005g).⁶¹

⁶¹ Az *Ezerjófű* és az *Ember és növényvilág* kötetek közvetlen-közvetett hatására jelent meg néhány új kutatási terület is, így a növényi házkörnyezetkutatás, az (a)edobotanika vagy az 1990-es évektől fellendülő etnobiológia mellett az 1986 nyarán, a berni Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszuson önmagát megfogalmazó új tudománynak, a történeti ökológiának (Várkonyi–Kósa 1993: 10, 13) a társtudománya, az etnogeobotanika (népi növényzetismeret és használat), illetve az etnoökológia. Képviselői már nem elsősorban faji szintű vizsgálatokat végeztek, hanem a nehezebben megfogható, növényzetre, illetve a virágoskertekre mint élőhelyekre vonatkozó tudást kezdték figyelni. A népi növényzetismeret és az etnogeobotanikai, ökológiai antropológiai megközelítés szerepéről napjaink vegetáció- és táj kutatásában Molnár Zsolt és munkacsoportja adtak közre tanulmányt (Molnár–Bartha–Babai 2009). Az eddig megjelent fontosabb publikációk (vö. Rab–[Szabó T. E. Attila] 1993, Molnár 2012, Babai–Molnár–Molnár 2014 stb.) mind kiemelik és megalapozónak, mintaszerűnek találják Péntek János és Szabó T. E. Attila kalotaszegi monográfiáját. Olyannyira, hogy 2013-ban 49 résztvevővel, a Pannon Egyetem Georgikon Kar, a Szegedi Tudományegyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Corvinus Egyetem, az ELTE és a Nyugat-Magyarországi Egyetem oktatói, illetve hallgatói részvételével Sztánán és Zsobokon etnoökológiai kutatótábort is szerveztek a MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézetének munkatársai, mintegy megismételve azt, amit Péntek János és Szabó T. E. Attila az előző század hetvenes éveiben Kalotaszegen

A kalotaszegi tájmonográfiát követő, később született, terepközpontú eredmények közül említésre méltó itt még P. Madar Ilona magyarrétfalvi (Madar 1997), Grynaeus Tamás és Szabó László hadikfalvi (Grynaeus–Szabó 2002), Nagy Netta Szeged környéki (Nagy N. 2003), Gecséné Tar Imola újírázi (Gecséné Tar 2006), Sigrainé Kovács Ágnes balatonfelvidéki (Sigrainé Kovács 2007), Nagy Enikő felsősófalvi (Nagy E. 2012),⁶² Papp Nóra és munkatársainak csinódi (Papp–Brikás–Frendl–Farkas–Pieroni 2013) gyűjtése.

Valamennyi felsorolt publikáció egy-egy település vagy térség helyi (parasztkerti) virághasználati szokásait tárta fel több-kevesebb sikerrel, s hozzájárult ahhoz, hogy 2015-ben végül napvilágot lásson az első, s azóta egyetlen magyarországi dísznövény-tájmonográfia, melyet a néprajzkutatói szakma is lelkesedéssel, elismeréssel fogadott.⁶³ Annál is inkább, hiszen a szerző, Csoma Zsigmond eddig elsősorban a szőlő- és bor-, valamint a zöldségkultúra avatott kutatójaként volt ismert. A kötet (*Én kis kertem kerteltem... Paraszti virágkultúra Magyarországon*) a virágkultúra egészét leszűkítve, több forrástípus felhasználásával csupán a paraszti kertek virághasználatát, a nőkultúra kutatásával párhuzamosan vizsgálta. A szerző egyik legfontosabb következtetése, amellet, hogy az erdélyi virágoskerteket egyfajta „prototípusként” írta le, hogy a paraszti virágkultúra általában funkcióelvű, s ezzel hozható összefüggésbe, hogy a paraszti kertek nagyon hosszú ideig ún. vegyes kertek maradtak (Csoma 2015).⁶⁴

---

végzett (Molnár–Molnár szerk. 2015). „Tekintható ez a [...] kutatás négy évtized utáni folytatásnak, változásvizsgálatnak, a kutatás elmélyítésének és tematikai kiterjesztésének egy szűkebb, de adottságaiban közismerten változatos régióban” – írta a tábor főbb eredményeit, beszámolóit tartalmazó kötet ajánlójában Péntek János (Péntek 2015: 6).

⁶² A gyűjtést a szerző 1984-ben végezte.

⁶³ Vö. Lackovits 2016, 2017; Szócsné Gazda 2017.

⁶⁴ A Csoma Zsigmond monográfiájának megjelenését követően napvilágot látott terepközpontú eredmények, kutatások közül említendőek és kiemelendők Székely Ferenc néprajzkutatónak a vadasi gyűjtőgyűjtésre, virágoskertekre és virághasználatra vonatkozó írásai (vö. Székely 2020).

Összegzés, következtetések

Az elmúlt fél évezredben botanikusok, természettudósok, orvosok, történészek, szociográfusok, néprajzkutatók és más szakterületek avatott képviselői számos adatot rögzítettek a magyar népi dísnövénykultúráról. A publikált eredmények időbeni és térbeni eloszlása azonban nem egyenletes. Bizonyos időszakokban és térségekben fellángolni látszott a dísnövények, virágoskertek iránti érdeklődés, máskor és máshol azonban nem jegyezhetünk számottevő eredményeket. A publikált adatok mennyisége és „minősége” szintén egyenlőtlen eloszlást mutat. Néprajzkutatók tolalából született publikációk esetében valójában igen kevésnek mondható azon írások száma, melyek fő kutatási tárgyuknak, témájuknak tekintették volna a dísnövényeket. Alig tíz-tizenöt önálló tanulmány, s egy-két tematikus monográfia született mindösszesen eleddig a témában. A dísnövényekre vonatkozó önálló publikációk száma kevés.

Bizonyos részterületek, résztémák a dísnövények kapcsán többet kutatottnak mondhatóak, míg egy-egy terület vagy téma szinte egyáltalán nem került eleddig feldolgozásra.

Érdekes módon a magyar tárgyi néprajzi kutatások jóval hamarabb felfigyeltek a szépen díszített tárgyakra (például a festett, virágos fazekascifrákra), mint az egyszerű használati tárgyakra (például a mázatlan cserépedényekre). Hasonlóan fordult a folklórkutatók figyelme is előbb a szépen formált balladák, népdalok, tündérmesék és egyéb „díszített” műfajok, azaz a „folklór virágai” felé, míg csak később, az utóbbi évtizedekben a „folklór vadhajításai”, a mindennapok története, a populáris írásbeliség, a „kevésbé díszes” műfajok, alkotások irányába. Ezzel szemben „díszes”, „díszített” növényeinkkel, a dísnövényekkel kutatóink mostohán bántak. A magyar néprajzi kutatások előbb – s többnyire azóta is – az ún. „hasznövényeinket”, a gyakorlati hasznót hozónak tartott, gazdasági értékkel bírónak vélt növényi kultúránkat (szántóföldi-, zöldség-, gyümölcs-, szőlő-, gyógy- stb. növényeket) kezdték monografikusan vizsgálni, míg a virágoskertek pompázó növényei nem tudták magukra kellő módon felhívni a figyelmet, s csak később kerültek a kutatások homlokterébe. De hasonlóan későn eszméltek rá a kutatók arra, hogy a dísnövényeknek lehet az esztétikai funkción túlmutató más, netán gazdasági szerepe is.

Végül az eddig megjelent, népi dísnövénykultúránkat görcső alá vevő publikációk többségével szemben azt a kritikát kell megfogalmaznunk,

hogy azok ritkán haladták meg az ismeretterjesztés, tudománynépszerűsítés vagy az adat- (esetleg forrás)közlés szintjét, kevesen vállalkoztak dísznövényeink kapcsán a pusztá listázáson, enumeráción túl egy mélyebb, elemző, tudományos szempontok szerinti értékelő vizsgálatra.

Szakirodalom

Apatzai Tsere Janos

1653 *Magyar Encyclopædia. Az az, minden igaz és hasznos Böltsésegnek szep rendbe foglalása és Magyar nyelven világra botsátása.* Ex Officinâ Joannis à Waesberge, Ultrajecti.

Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt

2014 „*Ahogy gondolzza, úgy veszi hasznát*” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben. Traditional ecological knowledge and land use in Gyimes (eastern Carpathians).* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet–MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet, Budapest–Vácrátót.

Balassa Iván

1972 *Kérdőív a hagyományos palóc szántóföldi földművelés kutatásához.* (Palóc Kutatás Módszertani Közlemények, 15.) Dobó István Vármúzeum, Eger.

Balassa Iván (főszerk.)

1997 *Magyar Néprajz IV. Anyagi kultúra 3. Életmód.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Balogh Lajos

2009 *Carolus Clusius Nyugat-Magyarországon.* (Testis temporis – Az idő tanúja, 23.) Körmenđ Város Önkormányzata, Körmenđ.

2010 Carolus Clusius (1526–1609) élete és munkássága. *Vasi Szemle* LXIV. (4) 395–421.

Benkő Iosepho

1778a *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus. Olim Dacia Mediterranea dictus orbi nondum satis cognitus. Tom. I.* Typis Iosephi nob. de Kvrtzbök, Vindobonae.

1778b *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus. Olim Dacia Mediterranea dictus orbi nondum satis cognitus. Tom. II.* Typis Iosephi nob. de Kvrtzbök, Vindobonae.

- 1796a *A' Közép-Ajtai Szkumpia, vagy esmeretesebb néven eczetfa és annak Kordovány-bőr készítésére való haszna.* k. n., [Kolozsvár].
- 1796b *Die Közép Ajtaer Szkumpia, gewöhnlich der Essigbaum genannt, und dessen Nutzen in Bearbeitung der Kordovan-Felle.* k. n., [Kolozsvár].
- Benkő Josepho
- 1833 *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus. Olim Dacia Mediterranea dictus orbi nondum satis cognitus. Tom. II* [Editio secunda]. Typis Lycei Regii, Claudiopoli.
- Benkő József
- 2014 *Az egykor Dacia Mediterraneának mondott a világ előtt még nem eléggé ismert Erdély vagy Erdélyi Nagyfejedelemség.* Székely Nemzeti Múzeum–Tortoma Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Barót.
- Benkő Károly
- 1853 *Csík, Gyergyó és Kászon leírások két általános és részletes osztályokban.* k. n., Kolozsvár.
- 1868–1869 *Marosszék ismertetése.* Nyomatott a róm. kath. Lyceum be-tüivel, Kolozsvár.
- 2001 *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Beythe Andras
- 1595 *Fives Könüv Fiveknek és Fáknac nevökröl, természetökröl, és hasznokrul, irattatot és szöröztetöt Mag'ar nyelven, az fő Doctoroknak Dioscoridesnek és Matthiolusnak bölts irasokbul.* Manlius Janos által, Nymet-Vivar.
- Bobory Dóra
- 2006 *Batthyány Boldizsár és a természettudományok. Egy kísérletező és befogadó főúr a XVI. századi Magyarországon.* In: Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29.* Körmend Város Önkormányzata, Körmend–Szombathely, 65–72.
- Bodor Antal, dr.
- 1935 *A falukutatás vezérfonala.* Kiadja a Magyar Társaság Falukutató Intézete, Budapest.
- Borbás Vince
- 1885 *Az alföldi rónaság egyhangúsága és pirossága. Földrajzi Közlemények XIII. (szám n.) 582–594.*

1890 Kelet virágaitól pórkertjeinkig. Művelődéstörténeti és növényföldrajzi vázlatok. *Földrajzi Közlemények* XVIII. (szám n.) 34–60.

1894 A Balaton partmellékének botanikai néprajza. *Földrajzi Közlemények* XXII. (szám n.) 57–78.

Bordi Zsigmond Lóránd – Csáki Árpád – Kocs Irén – Vörösváry Gábor – Wanek Ferenc

2014 A kiadás előszava. In: Uók. (lekt., gond., jegyz. ell.): *Az egykor Dacia Mediterraneának mondott a világ előtt még nem eléggé ismert Erdély vagy Erdélyi Nagyfejedelemség amelyet most sokoldalúan és röviden bemutat Benkő József erdélyi székely, középajtai lelkész és a helvét hitet vallók nagytiszteletű erdővidéki egyházmegyéjének rendes jegyzője*. Székely Nemzeti Múzeum–Tortoma Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Barót, 7–11.

Braun Róbert

1913 *A falu lélektana*. (A Huszadik Század könyvtára, 47. – Társadalomtudományi Társaság Szociográfiai Szakosztályának közleményei, 1.) Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, Budapest.

Clvsii, Caroli

1583 *Rariorum aliquot Stirpium, per Pannoniam, Austriam, & vicinas quasdam Prouincias obseruatarum Historia*. Ex officina Christophori Plantini, Antwerpiaë.

[Clvsii, Caroli]

1584 *Stirpium nomenclator Pannonicus*. Ex officina Christophori Plantini, Antwerpiaë.

Clvsio, Carolo

1583 *Stirpium nomenclator Pannonicus*. Iohannem Manlium, Nemetvvarini.

Czibulya Ferenc

1987 *Bolgárkertészet magyar földön. Történetek és módszerek egy adatközlő bolgárkertész tollából*. (Mindennapi hagyomány) Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Czihak, Jacob – Szabo, Iosif

1863 *Heil und Nahrungsmittel Farbstoff, Nutz und Hausgerathe welche die Ost-Romanen Moldauer und Wallachen aus dem Pflanzenreiche Gewinnen*. k. n., Regensburg.

Czvittingeri, Davidis

1711 *Specimen Hungariæ Literatæ virorum rvditione clarorum natione hungarorum, almatarum, croatarum, slavorum, atque transylvanorum, tas, scripta, elogia et censuras ordine alphabetico exhibens accedit bibliotheca scriptorum qui extant de rebus hungaricis.* Vniv. Altdorf. Typogr., Lipsiæ.

Csaba József

1973 Magyar ethnobotanikai adatok Clusius műveiben. *Vasi Szemle* XXVII. (4) 595–599.

Csapo József

1775 *Uj füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fünek és virágnak Neve, Neme, Ábrázatja, Természete és Ezekhez képest külömbféle Hasznai, értelmessen meg-jegyezettettek.* Landerer Mihály költségével és betüivel, Posonyban.

1792 *Uj füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fünek és virágnak Neve, Neme, Ábrázatja, Természete és Ezekhez képest külömbféle Hasznai, értelmessen meg-jegyezettettek* [II. nyomtatás]. Fűskuti Landerer Mihály költségével és betüivel, Posonyban és Pesten.

(é. n.) *Uj füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fünek és virágnak Neve, Neme, Ábrázatja, Természete és Ezekhez képest külömbféle Hasznai, értelmessen meg-jegyezettettek* [reprint kiadás]. Pytheas Kiadó és Nyomda, Budapest.

Csoma Zsigmond

1977 [Ismertetések. Szabó T. E. Attila – Péntek János: Ezerjófű]. *Ethnographia* LXXXVIII. (4) 619–620.

2006 A Batthány család jelentősége a XVI. század végi európai és a magyar botanikában. In: Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29.* Körmend Város Önkormányzata, Körmend–Szombathely, 73–80.

2015 *Én kis kertem kerteltem... Paraszti virágkultúra Magyarországon.* Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest.

Csoma Zsigmond – Tüdősné Simon Kinga

2010 Virág és virágkultúra a késő reneszánsz erdélyi kertekben (16–17. század). *Korunk* XXI. (1) 24–33.

Dankó Imre

1971 A virág a magyar népeletben. *Múzeumi Kurír* (évf. n.) (6) 72–75.

Deme Tamás

1996 Előszó. In: Szabó T. [E.] Attila – Péntek János: *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató* [II. kiadás]. (Növekedvén nevelünk..., 5.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 5–8.

[Diószegi Sámuel]

1813 *Orvosi Fűvész Könyv, mint a' Magyar Fűvész Könyv' praktika része*. Nyomtatta Csáthy György, Debreczen.

[Diószegi Sámuel – Fazekas Mihály]

1807 *Magyar Fűvész Könyv. Melly a' két magyar hazábann található növényeknek megismerésére vezet a' Linné alkotmánya szerint*. Nyomtatta Csáthy György, Debreczen.

Érdy Miklós

1987 *A magyar díszítőművészet alapelemeinek eurázsiai kapcsolatai* [előadás a clevelandi XXVI. Magyar Kongresszuson, 1986. november 29-én, az Árpád Akadémia Orientalisztikai Osztályának ülésén, különlenyomat]. Árpád Könyvkiadó Vállalat, Cleveland–Ohio.

1991 A koronázási palást szegélyén a daru, a tulipán és István király bal keze. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére*. Ethnica Alapítvány, Debreczen, 405–442.

Fabricium Szikbauianum, D. Balázs

1590 *Nomenclatura sev dictionarum latino–ungaricum*. Excubedit Ioannes Czaktornyaj, Debrecini.

Fatsar Kristóf

2008 *Magyarországi barokk kertművészet*. Helikon, Budapest.

Fatsar Kristóf – Mohácsi Sándor – Balogh Péter István

2012 *Van egy kert. Útikalauz monostori kertekhez. There is a Garden. Guide to Monastic Gardens*. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma.

Fiers Márta

1977 [Szemle. Szabó T. E. Attila – Péntek János: Ezerjófű]. *Magyar Nyelvőr* CI. (2) 240–241.

Géczi János

2010 A virágok virága, a rózsa a Posoni kertben. *Korunk* XXI. (1) 15–23.

Gecséné Tar Imola

2006 Virághasználati szokások az újirázi parasztkertekben. *4D* (évf. n.) (1) 28–33.

Genthon István

1932 A virágkultusz Magyarországon. *Magyar Szemle* XV. (3) 259–263.

Gombocz Endre, dr.

1938 Kitaibel gyűjtötte népies magyar növénynevek. *Botanikai Közlemények* XXXV. (5–6) 278–283.

Granasztóiné Györfly Katalin

2000 Magyarországi kertek 18. századi útleírásokban. In: Galavics Géza (szerk.): *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. (Források és tanulmányok a magyarországi kertművészet történetéhez, 2.)

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 199–205.

Grynaeus Tamás – Szabó László Gy.

2002 A bukovinai hadikfalvi székelyek növényei (Növénynevek, növényismeret és -felhasználás). In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 153–246.

Gub Jenő

1996 *Erdő-mező növényei a Sóvidéken (fűben-fában orvosság)*. (Hazanézó könyvek) Firtos Művelődési Egylet, Korond.

2001 *Kertek, mezők természetett növényei a Sóvidéken. Sóvidéki etnobotanika*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

2005a Dísznövények. *Népűjság* LVII. (53) 4.

2005b Dísznövények. *Népűjság* LVII. (59) 4.

2005c Dísznövények. *Népűjság* LVII. (75) 4.

2005d Dísznövények. *Népűjság* LVII. (87) 4.

2005e Dísznövények. *Népűjság* LVII. (110) 4.

2005f Egzotikus növények. *Népűjság* LVII. (122) 4.

2005g Egzotikus növények. *Népűjság* LVII. (158) 4.

Gunda Béla

1948 *A magyar gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása*. (Magyar Népkutatás Kézikönyve) Néptudományi Intézet, Budapest.

1971 Borbás Vince és a magyar etnobotanika. *Ethnographia* LXXXII. (1) 1–12.

Györfly István – Viski Károly

[1934] *A magyarság tárgyi néprajza*. (A magyarság néprajzának második kötete) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Halászné Zelnik Katalin (szerk.)

1992 *Gelencei orvosló könyvecske. Kézirat a XVIII. századból*. Antológia Kiadó, Lakitelek.

Herczeg Ágnes

2008 „Szép és kies kertek” A kora reneszánsz kertek Itáliában és Magyarországon. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Holló László

1981 *Népi növény- és kertkultúra*. (Kérdőívek és gyűjtési útmutatók) Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.

Horváth Erika

2015 A hóvirágok (*Galanthus* spp.) mint modell-növények a génökológia tartamkísérletek oktatásában. In: Szikura József, dr. – Keresztény István, dr. – Bacsó Róbert, dr. – Iváncsó Ernő, dr. (szerk.): *Limes. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. II. évfolyam*. Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász–Ungvár, 229–238.

Horváth Géza, dr. (közl.)

1919 Kitaibel Pál néprajzi megfigyelései. *Ethnographia* XXIX. (5–6) 295–297.

Ipolyi Arnold

1854 *Magyar mythologia*. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest.

Jávorka Sándor

1957 *Kitaibel Pál*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Jávorka Sándor – Csapody Vera

1962 *Kerti virágaink. Közép-európai dísnövények színes atlasza*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Kandra-Kabos Jakab

1897 *Magyar mythologia*. Kiadja Dr. Pásztor Bertalan–Beznák Gyula Könyvkereskedő Nyomdája, Eger.

Kecskés Péter

1973 *Kérdőtív az észak-magyarországi népi szőlő- és borkultúra tanulmányozásához*. (Palóc Kutatás Módszertani Közlemények, 17) Dobó István Vármúzeum, Eger.

Kemendi Ágnes

2014 *Festés növényekkel. Fonalak, textíliák*. CSER Kiadó, Budapest.

Kemény Zsuzsa

1979 Bolgár kertészek – Marosvásárhelyen. *Új Élet* XXI. (14) 12.

Kerner, Anton von

1855 Flora der Bauergärten in Deutschland. *Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien* V. (szám n.) 787–826.

Kósa László

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete* [II., javított, bővített kiadás]. (Osiris Tankönyvek) Osiris Kiadó, Budapest.

Kovács László, K.

1948 *A magyar földművelő gazdálkodás kutatása*. (Magyar Népkutatás Kézikönyve) [Szerzői kiadás], Budapest.

Kozma Ferenc

1879 A virágtenyésztés. In: Uő: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet–Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest.

Lackovits Emőke, S.

2016 [Könyvespolc. Csoma Zsigmond: *Én kis kertem kerteltem... Paraszti virágkultúra Magyarországon*]. *Honismeret* XCIV. (4) 101–102.

2017 [Könyvismertetések. Csoma Zsigmond: *Én kis kertem kerteltem... Paraszti virágkultúra Magyarországon*]. *Ethnographia* CXXVIII. (1) 173–175.

László Lóránt

2021 Bolgárkertészetek Marosvásárhelyen és Erdélyben. Interjú Nagy Zsolt néprajzkutatóval, a Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola doktoranduszával. *Művelődés* LXXIV. (5) 8–11.

Lauter Éva, S.

1993 Főúri kertek és reprezentáció a 17. században. In: R. Várkonyi Ágnes – Kósa László (szerk.): *Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról*. Orpheusz Könyvkiadó, Budapest, 87–104.

Laws, Bill

2012 *Ötven növény, amely megváltoztatta a történelmet* [Ford. és magy. vonatkozásokkal kiegészítette Molnár V. Attila – Papp Mária]. Kossuth Kiadó, [Budapest].

2016 *Ötven növény, amely megváltoztatta a történelmet* [Ford. és magy. vonatkozásokkal kiegészítette Molnár V. Attila – Papp Mária, II. kiadás]. Kossuth Kiadó, [Budapest].

Lippay János

1662 *Calendarium oeconomicum perpetuum, Az az esztergami érsek urunk ő nagysága Posoni Gondviselőjének Majorságról irt Laistroma, minden Esztendőre, kívül minden Maior Gazda hórúl hóra egész esztendő által mit munkáltasson az Majorság körül, meg tudhattya*. Az Akadémiai bötűkkel Schneckenhau Menyhárt Venczeszló által, Nagy-Szombat.

1664 *Posoni kert. Kiben minden kerti Munkák, Rendelések, Virágokkal, Veteményekkel, Fákka, Gyümölcsökkel és Kerti Csömötékkal való baimolódások: azoknak Nemek, hasznok, bé-csinálások bővségesen Magyar nyelven le-irattatnak, kivált-képpen azok, az kik Esztergami érsek urúnk ő nagysága posoni kertében találtatnak. Első könyv. Viragos-kert.* Nyomtatott az Academiai bötűkkel, Nagy-Szombat.

2002 *Posoni kert. Kiben minden kerti Munkák, Rendelések, Virágokkal, Veteményekkel, Fákka, Gyümölcsökkel és Kerti Csömötékkal való baimolódások: azoknak Nemek, hasznok, bé-csinálások bővségesen Magyar nyelven le-irattatnak, kivált-képpen azok, az kik Esztergami érsek urúnk ő nagysága posoni kertében találtatnak. Első könyv. Viragos-kert* [reprint]. Pytheas Kiadó és Nyomda, Budapest.

Madar Ilona, P.

1997 Magyarrétfalu virágkultúrája. *Néprajzi Látóhatár* VI. (1–4) 207–216.

Madarassy L[ászló]

2006 [c. n.] *Ethnographia* XXV.(1) 50–51.

Manasztyrski Sándor

1899 A rutének. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben előbb néhai Rudolf trónörökös főherczeg ő császári és királyi fensége kezdeményezéséből és közreműködésével, most Stefánia özvegy trónörökösne főherczegnő ő császári és királyi fensége védnöksége alatt. Bukovina.* Magyar Királyi Államnyomda Kiadása, Budapest, 222–266.

Matusiak Simon

1899 A lengyel nép élete. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben előbb néhai Rudolf trónörökös főherczeg ő császári és királyi fensége kezdeményezéséből és közreműködésével, most Stefánia özvegy trónörökösne főherczegnő ő császári és királyi fensége védnöksége alatt. Galícia.* Magyar Királyi Államnyomda Kiadása, Budapest, 248–374.

Melius Péter

1578 *Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól.* Nyomtatott Heltai Gáspárné Műhelyébe, Kolosvárat.

Molnár Krisztina – Molnár Zsolt (szerk.)

2015 *Élet és rend a határban. Etnoökológiai kutatótábor Kalotaszegen.* (Sztánai füzetek, 19.) Művelődés Egyesület–Szentimrei Alapítvány, Kolozsvár–Sztána.

Molnár V. Attila

2007 *Kitaibel Pál élete és öröksége.* Kitaibel Kiadó, [Biatorbágy].

2015 Kitaibel életművének néprajzi és gazdaságtörténeti vonatkozásai. In: Uő: *Kitaibel. Egy magyar tudós élete.* Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar Növénytan Tanszék, Debrecen, 165–188.

Molnár Zsolt

2012 *A Hortobágy pásztorszemmel. A puszta növényvilága. Traditional ecological knowledge of herders on the flora and vegetation of the Hortobágy.* Hortobágy Természetvédelmi Közalapítvány, Debrecen.

Molnár Zsolt – Bartha Sándor – Babai Dániel

2009 Népi növényzetismeret és az etnogeobotanikai, ökológiai antropológiai megközelítés szerepe napjaink vegetáció és táj kutatásában. *Botanikai Közlemények* XC. (1–2) 95–116.

Nadanyi Janos (ford. és magy. ell.)

1669 *Kerti dolgoknak le-írása.* Nyomtatott Veres-Egyhazi Szentely Mihály által, Colosvarat.

Nagy Enikő

2012 Dédanyáink virágskertjéből. *Örökségünk* VI. (3) 8–9.

Nagy Netta

2003 Virág- és kertkultúra három Szeged környéki településen. In: Bárkányi Ildikó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Néprajzi tanulmányok. Studia Ethnographica* 4. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 133–156.

Nagy Olga

1980 Mit kutatunk, mit őrzünk? (Egy néprajzos vallomása) 2. *A Hét* XI. (24) 9–10.

Nagy Zsolt

2015 A fajidegen fákön termő alma hiedelme és egy 1880-ban leírt (kézdiszentléleki) almafajta. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica 2014–2015. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve.* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 519–576.

- 2018a *Növények. Gyermekatlasz*. Norand–Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely.
- 2018b *Atlas botanic* (Czegényi Dóra-Andrea [trad.]). Editura Kreativ, Târgu Mureș.
- 2018c Nyárády Erazmus Gyula külföldre került hagyatéka. *Erdélyi Múzeum* LXXX. (2) 36–52.
- 2021 Műkertészek, kertész-vállalkozók a 19–20. századi Marosvásárhelyen. In: Berekméri Árpád-Róbert – László Lóránt – Pál-Antal Sándor – Sebestyén Mihály – Simon Zsolt (s. a. r.): *A Maros megyei magyarság történetéből V*. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 101–127.
- Natter-Nád Miksa
- 1939 *Virágoskönyv. Kerti és szobai növényeink származása, története és ápolása*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- 1942 *Uj virágos könyv. Kerti és szobai növényeink származása, története és ápolása*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- 1964 *Újabb virágoskönyv*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Nyárády Antal – Vicol, E. C.
- 1969 Contribuție la un proiect pentru cartarea florei din Republica Socialistă România. *Lucr. St. Inst. Agr. „Dr. Petru Groza” Ser. Agr.* XXV. (25) 142–152.
- 1973 O nouă contribuție metodologică la cartarea florei României. *Not. Bot. Hort. Agrobot. VII.* (szám n.) 35–37.
- Olosz Katalin
- 2002 17–19. századi kéziratos magyar orvosló könyvek kolozsvári könyvtárak gyűjteményeiben. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 31–43.
- 2003 *Egy kiállítás emlékképei*. (Kriza Könyvek, 16.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Orbán Balázs
- 1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. Első kötet [Udvarhelyszék]. Ráth Mór bizománya, Pest.

- 1869a *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népis-
isei szempontból.* Második kötet [Csík-szék]. Ráth Mór kiadása,
Pest.
- 1869b *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s nép-
isei szempontból.* Harmadik kötet [Háromszék]. Ráth Mór kiadá-
sa, Pest.
- 1870 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s nép-
isei szempontból.* Negyedik kötet [Marosszék]. Ráth Mór kiadása,
Pest.
- 1871 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s nép-
isei szempontból.* Ötödik kötet [Aranyosszék]. Tettey Nándor és
társa bizománya, Pest.
- 1873 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s nép-
isei szempontból.* Hatodik kötet [Barcaság]. Tettey Nándor és
társa bizománya, Pest.
- 1889 *Torda város és környéke.* Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság,
Budapest.
- Ortutay Gyula (főszerk.)
- 1977 *Magyar Néprajzi Lexikon.* Első kötet A–E. Akadémiai Kiadó, Bu-
dapest.
- 1979 *Magyar Néprajzi Lexikon.* Második kötet F–Ka. Akadémiai Kiadó,
Budapest.
- 1980 *Magyar Néprajzi Lexikon.* Harmadik kötet K–Né. Akadémiai Ki-
adó, Budapest.
- 1981 *Magyar Néprajzi Lexikon.* Negyedik kötet N–Szé. Akadémiai Ki-
adó, Budapest.
- 1982 *Magyar Néprajzi Lexikon.* Ötödik kötet Szé–Zs. Akadémiai Kiadó,
Budapest.
- Paládi-Kovács Attila
- 1971 *Kérdőív rét- és takarmánygazdálkodás kutatásához.* (Palóc Kuta-
tás Módszertani Közlemények, 10.) Dobó István Vármúzeum, Eger.
- Paládi-Kovács Attila (főszerk.)
- 2001 *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pálfalvi Pál
- 1993 *Kérdőívek, útmutatók. Kerti virágok és dísznövények.* In: Zakariás Er-
zsébet – Pozsony Ferenc (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság
Értesítője 1993/1.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 17–19.

Pálfalvi Pál – Dénes Emese

1994 Régi és új dísznövények Felcsíkban és a Kovászna megyei Lemhény községben. In: Németh János (szerk.): *Pro Natura. Természet- és környezetvédelmi útmutató*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 61–80.

Papp Nóra – Birkás-Frendl Kata – Farkas Ágnes – Pieroni Andrea

2013 An ethnobotanical study on home gardens in a Transylvanian Hungarian Csángó Village (Romania). *Genetic Resources and Crop Evolution* LX. (4) 1423–1432.

Péntek János

2015 Ajánlás. In: Molnár Krisztina – Molnár Zsolt (szerk.): *Élet és rend a határban. Etnoökológiai kutatótábor Kalotaszegen*. (Sztánai füzetek, 19.) Művelődés Egyesület–Szentimrei Alapítvány, Kolozsvár–Sztána, 6–7.

Péntek János – Szabó [T. E.] Attila

1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Péntek János – Szabó T. E. Attila

1976 Egy háromszéki falu népi növényismerete. *Ethnographia* LXXXVII. (1–2) 203–225.

Rab János

2001 *Népi növényismeret a Gyergyói-medencében*. Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Rab János – [Szabó T. E. Attila]

1993 Az etnogeobotanika – mint történeti ökológiai segédtudomány (Szakirodalmi áttekintés és gyergyói esettanulmány). In: R. Várkonyi Ágnes – Kósa László (szerk.): *Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról*. Orpheusz Könyvkiadó, Budapest, 223–257.

Rapaics Raymund

1916a Néhány szó a magyarföldi virágok érdekében. *Kertészet* IV. (szám n.) 186–187.

1916b Néhány szó a magyarföldi virágok érdekében. *Kertészet* IV. (szám n.) 212–213.

1931a A „Posoni kert” virágai. *Kertészeti Szemle* III. (szám n.) 125–130.

1931b A „Posoni kert” virágai. *Kertészeti Szemle* III. (szám n.) 160–165.

1931c Kassai rózsa. *Magyar Nyelv* XXVII. (5–6) 165–169.

- 1932 *A magyarság virágai. A virágkultusz története.* Természettudományi Könyvkiadóvállalat, Budapest.
- [1940] *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [h. n.]
- 1943 *Termesztett növényeink eredete.* (Kincsestár) Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Saly Noémi
- 2017 Jóságú aprószentek: a fűszerkert kincsei. In: Uő: *Szerzetesek asztalánál.* Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 54–57.
- Sári Zsolt – Zöld Attila (közrem.)
- 2011 A vasút virágai – Flowers of the railway. In: Uők: *A vasút fénykora – A vidék modernizációja. The golden age of railways – rural modernization.* (Skanzen Könyvek – Kiállítási katalógusok, 2.) Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 47.
- Sävulescu, Traian (főszerk.)
- 1976 *Flora Republicii Socialiste România XIII.* Editura Academiei, București.
- Scheint, Daniel G.[ottlieb]
- 1833 *Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht. Die Landes- und die Volkskunde. Nebst einer Karte des Szeckerlandes.* K. A. Hartleben's Verlag, Pesth.
- 2012 *Az erdélyi székelyek földje és népe természeti, politikai, statisztikai és történelmi szempontból (1833)* [Boér Laura (ford.), Boér Hunor – Csáki Árpád (szerk., gond.)]. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
- Sigrainé Kovács Ágnes
- 2007 *Kertek és tavaszi virágaik balatonfelvidéki falvakban.* Magánkiadás, Budapest.
- Simonkai Lajos, dr.
- 1886 *Erdély edényes flórájának helyesbitett foglalata. Enumeratio floræ transilvanicæ vesiculosæ critica.* Kir[ályi]. Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- 1893 *Aradvármegye és Arad szabad királyi város természetrajzi leírása. Második rész. Aradmegye és Aradváros növényvilága (Flora comitatus et urbis Arad).* Monographia-Bizottság, Arad.

Surányi Dezső

1987a *Lyra Florae. A növények örök himnusza*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

1987b *Magyar biokertek a XVII. században*. Natura, Budapest.

Surányi Dezső, dr.

1985 *Kerti növények regénye*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Surányi Dezső (összeáll., az utószót és jegyz. írta)

1982 *A szenvedelmes kertész rácsudálkozásai*. (Magyar Hírmondó) Magvető Könyvkiadó, Budapest.

[Szabó T. E. Attila]

1991 *Gyűjtési útmutatók 1. A hóvirág*. Természettudományi Múzeum–Növénytár–Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Növényteni Tanszék, Budapest–Szombathely.

1996 Utószó. In: Szabó T. [E.] Attila – Péntek János: *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató* [II. kiadás] (Növekedvén nevelünk..., 5.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 203–212.

Sz[abó T. E.]. A[ttila]

1972 Gondolatok a Jóbarát „Ezerjófű” versenyéről. *A Hét* III. (19) 14–15.

Szabó [T. E.] Attila

1978 Melius Péter és a kolozsvári Herbárium. In: Uő. (bev. tan. és magy. jegyz. s. a. r.): *Mélius Péter. Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetéről és hasznairól*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–90.

1982 Etnobotanika – divat vagy szükséglet? *A Hét* XIII. (35) 9.

Szabó [T. E.] Attila (bev. tan. és magy. jegyz. s. a. r.)

1978 *Mélius Péter. Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetéről és hasznairól*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Szabó [T. E.] Attila – Péntek János

1976 *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1980 Kerti virágok és dísznövények Kalotaszegen. In: Kós Károly, dr. – Faragó József, dr. (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1980*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 100–114.

Szabó György

2014 Benkő József és Transsilvaniája. In: Bordi Zsigmond Lóránd – Csáki Árpád – Kocs Irén – Vörösváry Gábor – Wanek Ferenc (lekt., gond., jegyz. ell.): *Az egykor Dacia Mediterraneának mondott a*

világ előtt még nem eléggé ismert Erdély vagy Erdélyi Nagyjedelemiség amelyet most sokoldalúan és röviden bemutat Benkő József erdélyi székely, középcjaiti lelkész és a helvét hitet vallók nagytiszteletű erdővidéki egyházmegyéjének rendes jegyzője. Székely Nemzeti Múzeum–Tortoma Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Barót, 13–52.

Szabó István

1976 [Könyvismertetés. Szabó T. E. Attila – Péntek János: Ezerjófű]. *Botanikai Közlemények* LXIV. (1) 12.

Szabó Sámuel

2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. [Összegyűjt., szerk., bev. tan. és jegyz. közzét. Olosz Katalin]. Európai Folklór Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely.

Szabó T. [E.] Attila

2013a Váradi Lencsés György (1530–1593) és a magyar orvosi-élettudományi szaknyelv a XVI. században az Egész orvosságról való könyv, azaz *Ars Medica* (1577 k.) tükrében. *Magyar Orvosi Nyelv* XIII. (2) 82–91.

2013b 450 éve hunyt el Szegedi Kőrös Gáspár (1525 k.–1563), az első dokumentáltan sikeres magyar méhdaganat-kezelő orvos. *Magyar Orvosi Nyelv* XIII. (1) 36–42.

Szabó T. [E.] Attila (szerk.)

1992 *A pannon etnobotanika kezdetei: Stirpium nomenclator pannonicus S(tephanus) B(eythe) (1583), Carolus Clusius (1584) és Czwittinger Dávid (1711) kiadásában. The beginnings of Pannonian ethnobotany: Stirpium nomenclator pannonicus edited by S(tephanus) B(eythe) (1583), Carolus Clusius (1584), David Cwittinger (1711)*. (Collecta Clusiana, 2. – Bio Tár, Etnobotanika és Etnobiodiverzitás] Nyugat-Magyarországi Egyetem, Szombathely.

Szabó T. [E.] Attila – Péntek János

1996 *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató* [II. kiadás]. (Növekedvén neve-lünk..., 5.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Szabó T. E. Attila

1972 Az etnobotanikai gyűjtőmunkáról. *Művelődés* XXV. (7) 18–19.

Szabó T. E. Attila – Péntek János

1974 Népi növényismereti gyűjtés (tájékoztató és szemelvények). *Művelődés* XXVII. (3) 51–57.

Székely Ferenc

2020 *Vadasd és vidéke. Néprajzi és helytörténeti tanulmányok*. Üveghegy Kiadó, Százhalombatta.

Szilatsek Pál

1731 *Dacica Siculica brevi compendio exhibita*. Typis Acad. Societ. jesu, per Simonnem Thaddaeum Weichenberg, Claudiopoli.

Szőcsné Gazda Enikő

2017 Milyenek voltak nagyszüleink virágoskertjei? *Erdélyi Múzeum* LXXIX. (2) 169–171.

Szutórisz Frigyes

1905 *A növényvilág és az ember. Művelődéstörténeti tanulmányok*. K[irályi]. M[agyar]. Természettudományi Társulat, Budapest.

Takáts Sándor

1917 Kertészkedés a török világban. Első tulipánjaink. In: *Uó: Rajzok a török világból* III. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest, 358–387.

Thoroczkai-Wigand Ede

1923 *A kert*. „Pátria” Nyomda R.-T.-Táltos, Budapest.

Torockai-Vigand Ede

(é. n.) *A kert és virágai*. Révész Béla Könyvnyomdája, Maros-Vásárhely.

Tóth Ferenc

1974 A makói városi parasztház telke. *Ethnographia* LXXXV. (2–3) 421–445.

Tuzson János

1910 Simonkai Lajos (1851–1910). *Botanikai Közlemények* IX. (6) 251–255.

Ubrizsy Andrea

1975 Carolus Clusius és a termesztett növények. *Botanikai Közlemények* LXII. (3) 223–226.

Ujváry Zoltán

1970 *Kérdőív a mezőgazdasági szokások és hiedelmek gyűjtéséhez*. (Pálóc Kutatás Módszertani Közlemények, 5.) Dobó István Vármúzeum, Eger.

1972 Virág a magyar népi kultúrában. In: Holló László – Papp János – Ujváry Zoltán: *Ej-haj, gyöngyvirág...* Déri Múzeum Baráti Köre, Debrecen, 7–79.

Vajkai Aurél

1948 *Népünk természetismerete*. (Magyar Népkutatás Kézikönyve) Néptudományi Intézet, Budapest.

Varga Géza

1999 A tulipán. In: Uő: *A magyarság jelképei*. (Írástörténeti tanulmányok) Írástörténeti Kutató Intézet, Budapest, 99–110.

Várkonyi Ágnes, R. – Kósa László

1993 A legfiatalabb tudomány. In: Uők. (szerk.): *Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról*. Orpheusz Könyvkiadó, Budapest, 7–23.

Vaszelszki Antal

1798 *A növény-plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény vagyis fa és fűszeres könyv, mellyben azoknak deák, magyar, német, frantz, tseh, és oláh neveik, külső, belső és közhasznaikkal egyetemben Mathiolusból 's más több Fa- és Fűvész-Írókból a' közrendű Hazafiak' kedvéért szálanként egybe-szedettek*. Találtatik Trattner Mátyásnál és Kiss István' Nemzeti Könyvtáros boltjában, Pesthen.

Veres Péter

2006 *Segédlet falumonográfia írásához*. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

Istoria cercetării culturii plantelor ornamentale populare maghiare

În cadrul studiului, autorul prezintă istoricul cercetării, abordările, teoriile și rezultatele privind grădinile de flori și serele de flori, formarea și dezvoltarea producției de plante ornamentale maghiare și plantele ornamentale întâlnite în grădini și sere de flori. Pe lângă descrierea științelor naturii și botanice a secolelor XVI–XVIII, prezintă și datele jurnalelor de călătorie și monografiilor din secolul al XIX-lea, dar și începuturile interesului etnografic pentru grădinile cu flori. În următoarele ne oferă ghidurile de colectare și de metodologie, precum și chestionarele tematice ale secolului al XX-lea, după care evaluează datele sintezelor etnografice maghiare referitoare la plantele ornamentale. Dintre principalele probleme ale cercetării din secolul al XX-lea, articolele privind clarificarea dezbaterilor originilor, precum direcția și condițiile răspândirii plantelor ornamentale sunt prezentate mai detaliat în studiu. La final, studiul oferă o scurtă prezentare istorică despre nașterea monografiilor și lucrărilor de sinteză.

The History of the Research of the Hungarian Folk Ornamental Plant Culture

In the study the author presents the research antecedents, approaches, theories and results concerning flower gardens and horticultural gardens, the formation and development of Hungarian ornamental plant production, and ornamental plants found in gardens and horticulture. In addition to its interest in natural sciences and botany of the 19th century, the study covers the data of 19th century travelogues, monographs and the beginnings of ethnographic interest in flower gardens. After that, it enumerates the collection-methodological guidelines and thematic questionnaires of the 20th century, followed by the evaluation of data of the syntheses of Hungarian ethnography regarding ornamental plants. Among the main issues of the 20th–21th century research, the articles regarding the clarification of origins and the direction and conditions of the spread of the ornamental plants are presented in more detail in the study. Finally, the study offers a brief historical overview of the birth of summary works and monographs.

Nagy Zsolt

Néprajzi kutatásterületek, határterületek és társtudományok hozzájárulása a magyar népi dísznövénykultúra megismeréséhez

A magyar népi dísznövénykultúra kutatástörténetének felvázolását követően,¹ érdemes számba venni azon néprajzi kutatásterületeket, határterületeket és társtudományokat, melyek dísznövénykultúránk kapcsán a legtöbb s legértékesebb adatokat, legszámottevőbb eredményeket tudták felmutatni az utóbbi évtizedekben.²

Népi építészeti kutatások – (a)edobotanikai adatok és a virágoskertek skanzenbeli reprezentációjának lehetőségei

Az ún. aedobotanikai vagy edobotanikai vizsgálatok,³ növényi házkörnyezet-kutatások, illetve az épületek körüli népi növény- és növényzet-használat-kutatások magyar nyelvterületen az 1990-es évek második felében vettek nagyobb lendületet. Céljuk az volt, hogy hozzájáruljanak annak megértéséhez, miért szép vagy csúf, gazdag vagy sivár egy-egy település épületeinek növényi környezete, rögzítsék egy adott (nem feltétlenül hagyományos) építmény növényi környezetének állapotát egy adott időpontban vagy korszakban, a mélyebb vizsgálatoknak pedig, hogy megválaszolják, van-e kapcsolat egyes építménytípusok és egyes növényfajok térbeli terjedése között, illetőleg, hogy mikor jelezheti egy-egy növényfaj

---

¹ Lásd e kötetben *A magyar népi dísznövénykultúra kutatásának története* címmel.

² A tanulmány az ELTE Márton Áron Szakkollégiuma által meghirdetett Szülőföldi Felsőoktatási Tanulmányi Támogatás segítségével készült.

³ A házkörnyezet-kutatás növénytani részterülete, az etnobioidiverzitás-kutatás, a kertészet és a kertépítés segédtudománya.

azt, hogy adott környezetben valamikor egy sajátos építmény (például kápolna, malom, tanyai ház stb.) állott.

Szabó T. E. Attila tollából született meg az etnobotanika és népi építészet kérdéskörét egyesítő új tudományág, az (a)edobotanika első magyar nyelvű előtanulmánya, melyben a szerző – rendszeres feldolgozások hiányában – csak sejtette, hogy a növényi házkörnyezetnek voltak a különböző történelmi korokra jellemző megkülönböztető jegyei egy adott területen, s különböző területekre jellemző sajátosságai egy adott korban. Különböző társadalmi rétegeket és funkciókat szolgáló épületeknek is többé-kevésbé eltérő, jellegzetes növényi környezete lehetett ugyanabban a korban és ugyanazon a területen. Szabó T. E. Attila munkacsoportjával a Nyugat-Dunántúlon mintegy 30 falusi jellegű település településrészletét vizsgálta, Szlovákia területén 10 falusi jellegű település növényi környezetének vizsgálatát folytatta, Kalotaszegen pedig több mint 50 településen folytatott felmérést. Tájékoztató vizsgálatok folytak ugyanakkor a Várvidéken, a Nagy-Alföldön, a Muraközben, a Vajdaságban, valamint Kárpátalján és a magyar nyelvterülettel szomszédos vidékeken. Valamennyi említett térségben a díszkertek elhelyezkedésére, esetenként azok fajösszetételére is figyeltek a munkacsoport tagjai (Szabó T. [E.] Attila 1995).

Bár a hagyományos néprajzi indíttatású tanulmányok a növényi házkörnyezetre kevesebb figyelmet fordítottak,⁴ az elmúlt közel másfél évszázadban több olyan értékes, szórványos adatot publikáltak a népi építészet kutatói, melyek az épületeket állító közösségekről és virágoskertjeikről is információt nyújtanak. Ugyancsak Szabó T. E. Attila jegyezte meg, hogy mivel ez a kérdéscsoport a magyar szakirodalomban „nem tartozik a népi építészet hagyományos kutatási körébe [...] A magyar népi épületek növényi környezetéről elsősorban nem a tanulmányok szövegei, hanem a közölt fényképek tájékoztatnak” (Szabó T. [E.] Attila 1995: 512).⁵ Az (a)edobotanika

⁴ A népi építészeti kutatások is elsősorban magukkal az épületekkel, esetleg a növényekkel csak mint építőanyagokkal foglalkoztak, és kivételesen vizsgálták azok környezetét.

⁵ Vö. például a budapesti Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteményében található felvételek közül: NM F 200, NM F 336427, NM F 232791, NM F 99143, NM F 109694, NM F 111597, NM F 112000 stb. Ugyanitt jegyzem meg, hogy 2013-ban, a kalotaszegi II. etnoökológiai táborban Újházy Noémi, Szalay Péter és Biró Marianna a régi fényképfelvételek megismétlésének módszerével, azaz azonos helyről és nézőpontból való újrafényképezéssel világítottak rá nemcsak a táj változására, de – az *Ember és növényvilág 1975–85* kötetéhez készült egyes felvételek megismétlésével – a háztáji virágoskertek (át)alakulására is. A szerzők beszámolóját lásd Újházy–Szalay–Biró 2015.

területéről a magyar népi építészet-kutatások elsősorban belső növényi házkörnyezeti (mansiotanikai), növényi ablak-, erkély- és tornáckörnyezeti (atriobotanikai), növényi udvarkörnyezeti (kuriobotanikai), kertkörnyezeti (hortobotanikai), élősvényekre és árnyékfákra vonatkozó (pomerobotanikai), határban lévő (kerti) épületek, nyári szállások növényi környezetére vonatkozó (tuskulobotanikai) adatokkal gazdagították a népi virágkultúrára vonatkozó eddigi ismereteinket.

Jankó János a virágoskertek kialakításának érdekes okát dokumentálta Kalotaszegen, ahol az *első ház* ablakai kicsiny virágoskertre nyíltak. Ezeket „rendszerint a tisztára meszelt falak védelméért készítették” – írja (Jankó 1892: 70). Juhász Antal a virágoskertek telepítését az igényesség jelének, nem kötelező elemnek tartotta (Juhász 1974). Holló László szerint azonban, „ha valahol nem volt virágos kiskert, annak sokszor az volt az oka, hogy a ház az utcavonalra épült, és a telek is keskeny volt”, s nem az, hogy a ház lakói igénytelenek lettek volna (Holló 1981: 2). Ugyanerre a megállapításra jutott korábban a Belső-Somogy településszerkezeti és építkezési változásait feltáró Knézy Judit (Knézy 1974: 56). Hofer Tamás volt az első, aki megjegyezte, hogy a funkcionális udvar-szkéma egyik fő rendezőelve emberek és állatok szimbiózisának megoldása, s a virágoskertek elkülönítésére való törekvést kiegészíti az igény a viszonylag közeli elhelyezésre. A Hofer által leírt modell tényleges megvalósulása függ azonban a tereptől, a telek nagyságától, az állatállománytól, a szomszédos telkek fekvésétől, az ott lakók igényeitől, vagyoni helyzetétől, munkarejétől stb. (Hofer 1972: 35).

A lakóház előtti díszkertek meglétére több, népi építészetet kutató szakember is felfigyelt az elmúlt évtizedekben. Györfly István a Nagykunságban (Györfly 1908: 15–17), Thoroczky Thurinszky Pál Erdélyben (Thoroczky Thurinszky 1912: 102), Dr. Endes Miklós Csík-, Gyergyó- és Kászon-székek kutatásakor jelezte az út és ház között lévő kis területek virágokkal való „díszítését” (Endes 1994: 78). Dr. Kós Károly Györgyfalva településszerkezetét vizsgálva mutatta be a ház előtti virágos *kiskerteket*, melyeket előbb *gazzal* lefedett, *hágcsóval* vagy *sövényajtóval* ellátott *sövénykerítéssel*, később pedig *léckerttel* (kerítéssel) választottak le az udvar többi részétől (Kós 2000b: 26–27). A település mint a Mezőség és Kalotaszeg peremvidékén fekvő, a két tájegység között egyfajta átmenetet képező helység már a 19. században is rendelkezett a *főház* ablaka előtti virágoskertekkel, amelyekben – a helyi lányok, asszonyok – azon voltak,

hogy „mindig nyíljon valami”. Dr. Kós Károly a faluból mintegy 26 dísznövényfajt, több szín- és alakváltozatot írt le a múlt század '80-as éveiben (Kós 2000a: 228). Ugyanő – a bizonyos értelemben szintén atipikus mezőségi településen – Széken további több tíz dísznövényfajt jegyzett fel, katonai Nagy Jánosné Chindea Ana virágoskertjéből 1950-ben pedig 6 fajt dokumentált (Kós 2000a: 229). Utóbbi tekinthető az első olyan gyűjtésnek, mely egy település adott személy által gondozott egyetlen virágoskertjét mérte fel, s a benne található díszfajokat⁶ listázta. A „régí” Mezőség halmazfalvairól általánosságban Dr. Kós Károly ugyanakkor megjegyezte, hogy a változatos alakú telkeken általában nem volt a virágoknak megszokott helyük, csupán ideiglenes jellegű, kezdetleges kerítéssel védett kiskertek voltak jellemzőek néhol (Kós 2000a: 228).

Kardos László a Szentgyörgy-pusztai volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulását kutatva hívta fel a figyelmet arra, hogy mivel a ház közvetlen környékével nem rendelkezettek a cselédek, a cselédlakások előtt a közcselédek számára többnyire a virágos kerteket sem engedélyezte az uradalom, de a gazdák, mesterek lakása előtt nem tiltották a virágoskertet, egy-két gyümölcsfa ültetését is engedélyezték, s ezt földbe szúrt sövényvel be is keríthették (Kardos 1955: 293–294).⁷

A virágoskertek kijelölése gyakran már a házhely körülhatárolásakor megtörtént. Szabolcs megye keleti részéről Szabó László közölt adatokat, miszerint a gazda és az építkezést vezető mester közösen jelölték ki a ház helyét, megbeszélve, hogy merre nézzen annak ablaka, s hogy az utca vonalába kerüljön-e, vagy hagyjanak előtte virágoskertet (Szabó L. 1968: 531).

Szolnoky Lajos a Hajdú-Bihar megyei Ebes, az akkoriban újnak számító szocialista község kialakulásával kapcsolatban közölt a virágoskertekre vonatkozó értékes leírást, a földbirtokreform után épült tanyák udvarán is helyet kaptak ugyanis e kertek. Létesítésük feltétele a kerítés megléte volt,⁸ amely megvédte az oda – nem táblákba, foltokba (gruppokba), hanem a cselédek veteményeseit idéző sorokba – ültetett növényeket az utcán játszó gyermekektől, illetve a gazdasági udvaron lévő aprójószágoktól. A belső telkek felosztása során általában a szobák ab-

⁶ *Buszujok*, majoránna, viola, *tátíngó*, *györgyina*, rezedá.

⁷ A cselédek által kedvelt virágok között a szerző az ósziroztsát, a krizantémot, a sarkantyúvirágot, az árvácskát, a kardvirágot, a mávaróztsát, a muskátlit említi.

⁸ „Ahol még nem futotta kerítésre, ott virágoskert sincsen.”

laka előtti területet jelölték ki virágoskertnek, ahová – a szerző szerint – több helyen „csak színesen nyíló virágokat”⁹ ültettek, de sokan „hasznos kerti növényeket is” (Szolnokyi 1953).¹⁰

Kinda István a Ceaușescu-féle előírások szerint 1960–1970-es években átépült, típusházak-jellemezte Kis-Küküllő menti faluképeket értékelve figyelt fel arra, hogy az út mentén, közvetlenül a betonozott vízvezető árok melletti lejtőn lévő 1–1,5 méter széles földsvárat egyes helyeken virágokkal ültették be, s hogy a művelhető területet megnöveljék, az egymás mellé két sorba helyezett járdalapok közül az egyik sort felszedték. A járda és a ház között újabb, ezúttal szélesebb megművelt parcella található, melybe sok helyen krumplit, sárgarépat, káposztát ültetnek, az ágyások szélébe pedig virágmagot vetnek, a portákat a frontra néző hármablak előtt egy-egy állványra futtatott rózsabokor díszíti (Kinda 2017: 250). Ezzel szemben Orbaiszéken, a „napi szinten működtetett gazdálkodás” környezetében a virággruppokkal beültetett kapueleje vagy az udvar nem sokáig maradhatna eredeti állapotában, így Kinda e térségben már a virágos kiskertek viszonylagos hiányáról adott számot (Kinda 2017: 252).¹¹

A hagyományos házak növényi környezetének kialakítási kérdését sok erdélyi és magyarországi falumúzeumban ma már fontosságának megfelelően kezelik, olyannyira, hogy már nem csupán csak az egykori virágoskertek rekonstrukcióját, hanem gyomtársulásuk hű bemutatását is szem

⁹ Rózsa, magas törzsű rózsza, sarkantyúvirág, pöszmétéfa, mályva, árvácska, éjjeli viola, őszirózsa, istenfű, rozmaring.

¹⁰ Paradicsom, paprika, karalábé, sáfrány, barack, szilva, dió stb. A tanulmányban többször is hangoztatott megjegyzés arra utal, hogy a szerző a dísznövényeket másodlagosnak, haszontalannak, vagy legalábbis gyakorlati haszon szempontjából elhanyagolhatónak tartotta a gyümölcsfélékkel, zöldség-, illetve fűszernövényekkel szemben. „Míg azonban a régi gazda kertjében általában csak virágok díszítettek, az új gazda már becsempészte oda a hasznos növényeket is. Benne van ezekben a kiskertekben a szép iránt fogékony, de a racionalistól, a hasznostól még ilyenkor is nehezen elszakadni tudó egykori cselédek akaratlan önvallomása.” – írja egy helyen.

¹¹ A népi építészeti, településszerkezeti kutatások tehát számos értékes adalékkal szolgáltak dísznövénykultúránk meglétére, alakulására vonatkozóan. Éppen emiatt tartom sajnálatosnak, hogy az utóbbi évtizedben megjelentetett, Furu Árpád tollából született, – egyébként igencsak értékes, igényes és kitartó terepmunkával pontosan adatolt – erdélyi népi építészeti tájmonográfiák teljesen mellőzték a hagyományos udvarrendezések leírásakor a virágoskertek említését, netán részletesebb bemutatását (vö. Furu 2007, 2011, 2012a, 2012b, 2017, 2021).

előtt tartják (Szabó T. [E.] 1995: 515). A helyi növények múzeumi adaptációjának legelső, példaértékű megvalósítását talán a szentendrei Skanzen Kisalföld-épületcsoportja esetében jegyezhetjük (Kecskés 1993: 195). Az ormánsági drávacsehi porta flórája szintén tartalmazza és fenntartja a bemutatás idejére – az 1920-as évek elejére – jellemző helyi gyümölcs-, zöldség- és gyomnövények mellett a családi emlékezet alapján dokumentált dísnövényfajokat¹² (Zentai 2005: 478–480). A Skanzen munkatársai által kezdeményezett, 2006 óta folyó szisztematikus erdélyi terepmunka során¹³ a hagyományos virágoskertek és dísnövényhasználat is rögzítésre kerültek. Az Erdély tájegység telepítési terveihez kapcsolódóan ugyanakkor minden portához etnobotanikai terv készült, ami az adott településeken végzett gyűjtéseken alapszik (Vass 2011: 3). A háromszéki terepmunka eredményeiről Jakab Lászlóné önálló tanulmányban is beszámolt (Jakab 2013),¹⁴ s a Skanzen Örökség Iskola múzeumpedagógiai programokat, foglalkozásokat is épített már a háztáji kertekben folyó munka, az ott található (dísz)növények megismertetésére.¹⁵

2009-től a szombathelyi Vasi Múzeumfalu etnobiológiai tervezése indult meg, melynek keretében az egyes házaknak megfelelő dísnövényi környezetet továbbfejlesztése is elkezdődött (Balogh 2013: 458).

Romániában a nagyszebeni Astra szabadtéri néprajzi múzeum jár élen a háztáji kertek, virágoskertek múzeumi reprezentációjában. Az intézmény az utóbbi években egy norvég, *Kulturális és természeti örökségeink mentése és revitalizációja* elnevezésű program¹⁶ keretében alakított ki a múzeum területén az erdélyi kulturális sokszínűséget és kiemelkedéseket bemutató, – tíz motívum köré felépített – útvonalakat, melyek közül az egyik a virágok, egy másik pedig a fenyő témáját dolgozza fel. A látogatókat román, magyar, német és angol nyelven kiadott füzetek

¹² Szákszirmú rózsák, kásavirágok, jácint, nárcisz, tőzike, gyöngyike, tulipán, fehér liom stb.

¹³ Amelyhez 2008 óta az *Erdély néprajzi képe a 19–20. században. Alap kutatás a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély tájegységéhez* című OTKA-kutatás nyújt háttérrel (K 72428 sz.).

¹⁴ Itt jegyzem meg ugyanakkor, hogy a szentendrei intézmény legutóbb, 2021 májusában kertész-mérnök-tájéépitész állást is hirdetett a múzeum egész területére vonatkozó kertészeti koncepció kidolgozására, a megvalósításhoz kapcsolódó feladatok koordinálására.

¹⁵ Vö. például Jakab 2011.

¹⁶ EEA Grants 2009–2017.

segítik a tematikus útvonalak bejárásában [(n. n.) 2017a, 2017b, 2017c, 2017d, 2017e, 2017f, 2017g, 2017h].

Továbbra is szórványos adatokkal rendelkezünk azt illetően, hogy egyes népi mesterségek, szakmák őröinek életében, tevékenységében, házkörnyezetében milyen szerepe lehetett a virágoskerteknek, illetve a díszítő értékű virágoknak. Ide kapcsolódó adatokat részben a népi építészet, részben más jellegű (például népi mesterség-kutatások, etnoökológiai felmérések stb.) hoztak felszínre. Román János a sárospataki fazekasság vázlatos ismertetésében az ún. Fazekas-sor házai előtt kialakított virágoskerteket (Román 1951: 309), Szabadfalvi József – történeti forrásokra hivatkozva – a tokaji méhészek virágoskertjeit (Szabadfalvi 1956: 459, 1967: 43), Solymos Ede a Paks–Mohács közötti dunai alsó szakaszon tevékenykedő bérlő és szövetkezeti halászsok kunyhóinak virágoskertjeit említette. Utóbbi kutató két érsekcsanádi kunyhó képét is közölte, melyek előtt szépen kialakított virágos- és konyhakertet láthatunk, és hangsúlyozta, ezek a kertek csak abban az esetben voltak jelen, ha a halászsok feleségei is egész nyáron kint laktak férjükkel a kunyhókban (Solymos 1955: 458–459). A hajdúhadházi káposztatermelők a vetőmagtermesztést a virágoskertjeikben oldották meg, hiszen – amint Enyedi József írja – ott a méhek hamarabb megtalálták, jobban beporozták a káposzta virágait (Enyedi 1962: 407). Molnár Zsolt és Hoffmann Károly a hortobágyi pásztorok között gyűjtötték a spontán flórában előforduló növények díszítő értékére vonatkozó néhány adatot (Molnár Zs. 2012).¹⁷

A népi építészeti és településszerkezeti kutatások egy másik jelenségre is ráirányították a figyelmet, mégpedig arra, hogy a házak előtti virágos kiskertek gondozása hagyományos paraszti társadalmakban szinte kizárólag a nők feladata volt. Ilyen módon a nőkkel (és gyerekeikkel) foglalkozó társadalomnéprajzi, szociográfiai kutatások is hoztak néhány újabb adatot a népi dísznövénykultúra vonatkozásában.

---

¹⁷ Így például a magyar sóvirágról feljegyezték, hogy a „vázában szárazvirágként egész télen szép marad” (Molnár Zs. 2012: 26).

Nő-(és gyermek)kutatások, társadalomnéprajzi és szociográfiai felmérések

Nagy Olga udvarfalvi szociográfiai jegyzeteiben csupán fél mondatban jegyezte meg, de megállapítása kutatástörténeti szempontból is igen fontos: az udvarfalvi asszonyok körében a virágtermesztés 1975-re már „rendszeres pénzkereseti forrás” volt (Nagy O. 1975: 281, 2020: 124). Később e településen végzett terepmunkájára visszaemlékezve említette a házak előtti és mögötti virágoskertek látványát (Nagy O. 2001: 84). S. Lackovits Emőke *Asszonyok kertje* címmel a köveskáli kismemesi virágoskertekről közölt nők kertészkedésére vonatkozó adatokat az 1980-as években (Lackovits 1986). Zakariás Erzsébet az erdővidéki növénytermesztés rendszerében határolta körül a nemi szerepeket. Mind a háztáji, mind pedig a temetői virág gondozást a női munkák között írta le (Zakariás 1995: 31–32). Gaálné Torma Erzsébet Szabadi községbeli századeleji emlékeit írta meg cikkben, melyben az asszonyok virágokkal, virágoskertekkel való kapcsolatára is részletesebben kitért (Gaálné Torma 1972). André Mária Irén mesteri disszertációjában mutatott rá arra, hogy a gyimesközéploki könyvtár nőegyletének tagjai a növények közül leggyakrabban a dísznövények kategóriájába sorolható virágokról beszélgetnek egymás között (André 2020a: 80). Ugyancsak ő adott közre tanulságos felmérést a helyi általános iskolások jelenkori (dísz)növényismeretéről (André 2020b).

A legtöbb, itt felsorolt publikáció szerzője megegyezik abban, hogy nemcsak a virágoskertek gondozása, hanem a termesztett dísznövények vágottvirágként, szálas vagy csokros változatban való esetleges piaci értékesítése is általában a nők vagy a gyermekek feladata volt. Nagy Zsolt legutóbb egy marosvásárhelyi, arisztokrata, grófi családból származó, a diktatúra idején meghurcolt virágáros asszony élettörténetét dolgozta fel önálló publikációban (Nagy Zs. 2022a), Chyzer Béla és Deáky Zita az utcai, kávéházi virágáruslást, illetve a művirágkészítést említette a gyermekmunkák között (Chyzer 1909a: 14–15, 1909b; Deáky 2015: 515, 518). Ugyancsak Nagy Zsolt hívta fel a figyelmet a virágtermesztői tevékenység fokozatos elférfiasodására egy udvarfalvi család négy generációjának tagjait vizsgálva (Nagy Zs. 2020: 126–127). A korábban említett településszerkezeti, népi építészeti kutatások, illetve az itt felvázolt nőkutatók dísznövénykultúránk kapcsán a temetői virághasználatra, illetve a temetkezési helyek dísznövénykészletére is ráirányították a figyelmet.

A dísznövények különböző célú és szempontú, mértékű használata, az újabb szerepkörök és jelentések nemcsak temetkezési, hanem más szokásaink esetében is a kutatások fókuszába kerültek az elmúlt évtizedekben. A dísznövények temetkezési és egyéb szokásainkban betöltött szerepéről Nagy Zsolt külön kutatástörténeti áttekintést publikált nemrégiben (Nagy Zs. 2021c), így részletes tárgyalásától ezúttal eltekintünk.

Név- és nevezéktani kutatások (szótárak, névtárak)

A név- és nevezéktani kutatások úttörőjeként Benkő József *Fűszeres nevezetek (Nomenclatura Botanica)* című 1780-as műve emelendő ki, mely – a külföldi és hazai forrásmunkák mellett – a teológus-szerző terepmunkáinak eredményeit is tartalmazta. A nyomtatott törzsszöveg 113 lapon ismertette a növények latin, magyar, német és francia neveit, névváltozatait, míg a kéziratos változat a francia helyett a román növényneveket tartalmazta, ugyanakkor terjedelmesebb is. Ehhez szorosan kapcsolódik a *Nomina vegetabilium* (1781), mely a német neveket nem tartalmazza, s a francia helyett román neveket közöl (Szabó Gy. 2014: 35).¹⁸

A Benkő munkáját követő számtalan név- és szótár közül szempontunkból mégis talán Szinnyei József magyar tájszótára jelentős, hisz a két kötetben kiadott anyag több száz dísznövény népi megnevezését tartalmazta, mindezt a gyűjtés-dokumentálás helyszínének jelölésével (Szinnyei 1893–1896, 1897–1901).

A másik kiemelendő személy Alexandru Borza román botanikus-biológus, aki mint etnobotanikus korszakteremtő szakember is ismert magyar néprajzos körökben. Már fiatalon felfigyelt a népi növénynevekre, s azok gyűjtésébe kezdett. Első névanyagát egy máramarosi népköltési

¹⁸ Például „Iris germanica. Kék Liliom. Lílie vunet.” Az említett két munkához hasonló, de nagyobb lélegzetű botanikai szakszótárában, a *Philosophiae Botanicae Compendiumban* Benkő a Christian Friedrich Reuss által 1774-ben közzétett, hasonló című művet akarta követni, melyben a terminológiát latinul, németül és magyarul közölte volna, előkészítve az *Erdély flórája* című nagyszabású vállalkozást. Feltehetően ugyanarról a dolgozatról van szó, melynek készültét a *Magyar Hírmondó* hasábjain *Az esmeretesebb Kerti, mezői, erdői füveknek, és Virágoknak Magyar nevezetek. Azoknak mindenféle hasznai, és erei. Mely hiteles Irókból, különös tapasztalásokból edgybe szedetett, és betű szerént alkalmaztatott néven említettek, hoztak az olvasók tudomására.*

gyűjteményben névtelenül közölte 1906-ban. „[...] ettől a 28 népi növény-névtől – hatvankét esztendő munkája: kitartó helyszíni gyűjtés, állandó bibliográfiai tájékozódás és adatkiegészítés, 44 szigorúan etnobotanikai tárgyú, illetve etnobotanikai vonatkozásokat is tartalmazó szakközlemény vezetett el a nagy szintézishez” (Szabó T. [E.] 1972: 46), a romániai növények román népi és másnyelvű elnevezéseit – mintegy 2095 növényfaj közel 11 000 román, 5000 magyar és több ezer egyéb nevet – tartalmazó etnobotanikai szótára 1968-as kiadásához, amely részletes népi növényismereti szakirodalmat közöl, s mely akkoriban élvonalba emelte a román(iai) etnobotanikát (Borza 1968). Gunda Béla szerint e kötetével Borza a magyar néprajz művelői számára is „nélkülözhetetlenné”, megkerülhetlenné vált (Gunda 1971: 116), tulajdonképpen viszonzta Benkő József román növényneveket is tartalmazó „interetnikus ajándékát”, hisz ez mindeddig a legteljesebb magyar anyagot is tartalmazó összehasonlító etnobotanikai szótár ([Szabó T. E.] 1996: 205).¹⁹

Napjaink növénynévkutatásainak kiemelkedő/kiemelendő alakja Rác Zsolt, aki 2016-ban adta közre a 340, hazánkban fellelhető mezei és kerti virág, illetve virágzó dísnövény nevének eredetét, a növények leírását tartalmazó *Virágnévszótárát*. Ennek bevezetőjében, illetve szótári részében a szerző különös figyelmet szentelt a népi megnevezések, tájnyelvi megfelelők bemutatásának, vállalkozott továbbá a – már 1300 körül, az *Ómagyar Mária siralomban* is feltűnő („Vylag vilaga viragnac viraga”) – ‘virág’ szavunk eredetének, lehetséges jelentéseinek tisztázására, illetve a magyar nyelvtörténet, szótáriródalom és botanikai irodalom alapján az egyes díszfajokra vonatkozó ismeretek, adatok közlésére (Rác 2016). 2017-ben ugyancsak ő *Virágneves könyvet* adott közre (Rác 2017). E kötetekkel a szerző megtörte azt a több évszázados magyar „hagyományt”, hogy a növénynév(szó)táraknak a fajnevek összegyűjtése, betűrendes listázása mellett esetlegesen csak rövid magyarázatok, jegyzetek megtételére, közlésére kellene vállalkozniuk.

¹⁹ Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy amellet, hogy Borzának életében sora jelentek meg közlései a Románia területére vonatkozó 16–18. századi florisztikai és etnobotanikai adatokról, a 17. és 18. században szójegyzékekben és szótárakban előforduló román népi növénynevekről és a régi szláv–román lexikográfia etnobotanikai adatairól, számos más publikációjában – így például az Erdélyi Szigethegység vagy a Bánát parasztkertjeiről szólóban – is található értékes népi dísnövénykultúrára vonatkozó nevezéktani adatokat, illetve egyéb adalékokat (Szabó T. [E.] 1972: 46).

A szótárak és névtárak mellett kell említenünk azokat az etimológiai tanulmányokat, amelyekben több kutató is igyekezett történeti növénynévanyagot feldolgozva különböző következtetésekre jutni egyes dísznövényfajok névváltozataira vonatkozóan. Barlay Szabolcs a Clusiusnál található magyar (dísz)növénynevek kérdését nyelvtörténeti szempontból járta körül befejezetlenül maradt cikksorozatában (Barlay 1948, 1949). Beke Ödön a magyar (dísz)növénynevek „népetimológiájáról” értekezett (Beke 1960a, 1960b, 1960c). Grynaeus Tamás és Papp József 15–17. századi történeti munkákban, oklevelekben, glosszáokban, szótárakban, füves, valamint orvosló könyvekben és más nyelvemlékekben található (dísz)növényneveinket elemezve jutottak arra a következtetésre, hogy az említett források kizárólag szóbeli hagyományokból, s nem írott forrásokból meríthettek, a nevek tekintetében tehát a szerzők a népi eredet mellett tették le voksukat (Grynaeus–Papp 1977). Szabó T. E. Attila Melius Péter *Herbáriumának* emlékkiadásához írott bevezető tanulmányában elemezte részletesen a műben fellelhető mintegy 1236 magyar növénynevet nyelvi szempontból, eredet szerint, valamint szókinccstani és jelentéstani megközelítésben (Szabó [T. E.] Attila 1978: 41, 64–77). A hasonló publikációk bemutatását még hosszasan folytatni lehetne.

Végül itt kell említenünk azon névtani kutatásokat, melyek nem a dísznövényfajok neveire, hanem helyneveinkre fókuszálva hoztak újabb adatokat. E tekintetben, dísznövényekre vonatkozó helynévanyagban rendkívül gazdag például Pesty Frigyes 1864–1865 közötti, elsősorban Székelyföldre koncentráló erdélyi gyűjtése, melyet az utóbbi években rendeztek sajtó alá a budapesti Országos Széchényi Könyvtár és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum munkatársai.²⁰

²⁰ E monumentális, több kötetben kiadott munkában találjuk például a „sok kék és fehér virágról” elnevezett aldobolyi *Kék mezőt* (Csáki közzét. 2012: 18), a harangvirágokról nevet kapó kisborosnyói *Harangos kútat* (Csáki közzét. 2012: 79), a sárga *bányavirág* jelenlétére utaló kökösi *Bányát* (Csáki közzét. 2012: 82), a pávai *Bene György kertjét* (Csáki közzét. 2012: 136), a keresztvári „virágokkal teli” *Méhkertet* (Csáki közzét. 2012: 159), a bikfalvi rabonbánok virágoskertjét, ahol „kaphatni vad muszkátát és rozsmarintot” (Csáki–Pál–Antal közzét. 2013: 40), a sárga színű virágokról nevet kapó kobátfalvi *Sármezőt* (Csáki–Pál–Antal közzét. 2013: 140), a kék virágokról elnevezett csöbi *Kékes dombot* (Csáki–Pál–Antal közzét. 2014: 41), a gyulakuti Bethlen birtok virágoskertjét (Csáki–Pál–Antal közzét. 2014: 61), a magyarigeni, egykori „fejedelmi botanicus kert” maradványait, ahonnan „az itten termő virágokat [...] május hónapjában gyűjtik a szakértők” (Csáki közzét. 2015: 62), a tordai *Kis és Nagy virágos* nevű dűlőket, melyek „bő virágtermésről nevezettek” (Csáki közzét. 2015: 140), illetve egyéb adatokat.

Kultúr- és művészettörténeti, művészetantropológiai kutatások

Elenyésző azon publikációk száma, mely művészettörténészek, műemlékvédelmi szakemberek tollából született, s a magyar paraszti kert- és virágkultúrát tárgyalják.²¹ A magyar nyelvterületen található történeti kertekkel is többnyire tájépítészek, botanikusok, építészek foglalkoztak, noha a művészettörténész Zádor Anna, „háború utáni művészettörténész-generációk nevelője”, már az 1930-as években publikált kerttörténeti írásokat, majd az 1970-es évektől több kitűnő tanulmánya jelent meg magyarországi angolkertekről (Galavics 1997: 3). Később tulajdonképpen neki köszönhetően növekedett művészettörténész körökben is az érdeklődés a kerttörténet iránt.

1973-ban B. Nagy Margit 17–18. századi vár-, kastély- és udvarházkeretek, az itt elkülönített virág díszkertek leírását közölte a korabeli leltárokat, összeírásokat feltáró, forrásközlő monográfiájában (Nagy M. 1973). S. Lauter Éva a 17. századi főúri kertek reprezentációjáról írt összefoglaló tanulmányt, melyben többek között az egykori virágoskerteket is bemutatta. Mint írja, a jelzett évszázad főúri és főrangú asszonyai között „nemes versengés folyt, hogy ki tud előbb meghonosítani kertjében egy-egy újfajta virágot” (Lauter 1993: 89). A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete a budapesti Kertészeti Egyetemen karöltve intézményesen a '90-es évek második felétől kapcsolódott be a magyarországi történeti kertek kutatásába. A kertművészetéről szóló folyóiratcikkek 1857–1944-es repertóriumát az említett egyetem hallgatói, Alföldy Gábor és Zolnai Dóra állították össze, míg az intézet munkatársa, Galavics Géza köteté szerkesztve azt, előszóval látta el, s a *Források és tanulmányok a magyarországi kertművészet történetéhez* sorozat első köteteként publikálta (Alföldy–Zolnai összeáll.–Galavics szerk. és előszót írta 1997). A soron következő kiadványok közül kiemelendő a szintén Galavics által szerkesztett *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem* című, 2000-ben napvilágot látott tanulmánykötet (Galavics szerk. 2000), mely többek között Szabó T. E. Attila erdélyi történeti kertekről (Szabó T. [E.] 2000) vagy Stirling János 16–17. századi kertjeink divatnövényeiről, kuriózuma-

²¹ Vö. például Péntek–Szilágyi 1978.

iról (Stirling 2000) szóló írását tartalmazta. Ugyancsak e kötet mellékletében helyezték el az 1995–1999 között Magyarországon megjelent, kerttörténettel foglalkozó önálló kiadványok jegyzékét (Alföldy 2000).

Az erdélyi kastélykertkutatások részben arra is rávilágítottak, hogy miént hatottak az arisztokrácia által fenntartott kertek a paraszti kertkultúrára. Bicsok Zoltán és Orbán Zsolt történészek több mint 60 erdélyi nemesi család és az általuk építtetett vagy birtokolt mintegy 130 kastély bemutatását monográfiában publikálták. Több kiadást is megélt kötetük nemcsak az erdélyi nemesség és az erdélyi kastélyépítészet történetének összefoglalása, hanem az erdélyi kastélykertekre, a kastélyok környezetében létrehozott egykori dendrológiai parkokra, virágházakra stb. vonatkozó eddigi tudásunk egyfajta rezüméje, szintézise is (Bicsok–Orbán 2011, 2012, 2015, 2019). Megjegyzendő, hogy még ezt megeelően tette közzé Maros (Fekete 2007) és Szamos menti (Fekete 2012) kastélykertekről szóló átfogó köteteit, és a mezőségi kastélykertekről szóló esettanulmányát (Fekete 2010) Fekete Albert.

A magyar néprajztudomány a közelmúltig kevés figyelmet fordított a 19–20. századi uradalmi és műkertész-társadalom vizsgálatára, éppen ezért csak szórványos adataink vannak arra vonatkozóan, hogy egy-egy uradalmi vagy műkertész tevékenysége milyen hatással lehetett adott térségek, települések dísznövény- és virágkertkultúrájára. Bár Bodor Antal (1878–1955) közgazdászként, gazdasági szakíróként elsők között irányította a kutatók figyelmét a dísznövények esetleges gazdasági szerepére és hasznára, az üvegházi-melegági termesztésre, a virágok nagyban kereskedelmére és a műkertészek tevékenységére (Bodor 1935: 54), a vizsgálatok kezdetét az ezredfordulóra datálhatjuk. E tekintetben Csoma Zsigmond (Csoma 1997), illetve Nagy Zsolt (Nagy Zs. 2021a, 2021b, 2022b) Keszthely és Marosvásárhely központokat kutatva jelentetett meg eredményeket, Orbán János Bodor Péter műkertészi tevékenységére hívta fel a figyelmet (Orbán 2015), míg Takács Katalin doktori értekezésben járta körül alaposabban a 19. századi magyarországi uradalmi kertészetek témáját, érintve benne a műkertészi hivatást is (Takács K. 2017). A valódi monografikus áttekintés várat még magára. Megtörtént viszont egy-egy – műkertész által városi környezetben kialakított – park, díszkert történetének²² vagy egy-egy szakismeretekkel rendelkező néptanító

---

²² Lásd például Szilágyi O. 2008.

iskolakerti²³ tevékenységének és díszkertészeti szerepének esettanulmányokban²⁴ való, részleges feltárása.

A kultúr- és művészettörténeti kutatások külön csapásvonalát képviselik az ún. művészetantropológiai vizsgálatok. Török Gyöngyi tanulmányban (Török 1997), Szikszai Mária pedig egyetemi jegyzetben (Szikszai 2009) MS Mester *Vizitáció* című festményét és a középkori oltár intézményét, Albrecht Dürer, Hugo van de Goes, Martin Schongauer munkáit elemezve tértek ki részletesebben a középkor magyarországi virágábrázolásaira,²⁵ a növények szimbolikájára, kulturális és szakrális kontextusára. Fráter Erzsébet a Biblia növényeinek módszeres, monografikus áttekintésekor tért ki egy-egy dísznövényfaj²⁶ bemutatására, figyelt azok keresztény (magyar) kultúrkörben betöltött szerepének a hangsúlyozására, kultúr- és művészettörténeti jelentőségük ismertetésére (Fráter 2017, 2018). Tánczos Vilmos a folklór archetipikus képeiről, szimbolikus formáiról írott egyetemi jegyzetében (Tánczos 2006: 281–284) és monográfiájában (Tánczos 2007: 364–368) a virágokat és a bokrétát az élet-, termékenység- és szerelemjelképek csoportjába sorolva, egyetemes jelképekként tárgyalta.

Gazdaságantropológiai, gazdaságtörténeti kutatások

Csoma Zsigmond szerint a kertészet fokozatos változását többek között a dísznövénykertészetek, a vágott virágot előállító kisebb-nagyobb üzemi szintű telepek megjelenése is mutatta a 19. században (Csoma 2005: 205). Dr. Wass András 1939-ben a virágtermesztésről már mint „hasznothajtó” kertgazdasági „üzemágról” írt (Wass 1939), de a gazdaságantropológia és -történet a virágot mint árucseretárgyat vagy mint haszonnövényt csak az utóbbi években kezdte vizsgálni.

²³ Itt jegyzem meg, hogy az 1910-es években a középiskolai művészi oktatás tantervében a parasztkertek ismertetése is szerepelt (vö. Nádai 1918: 27).

²⁴ Lásd például Csoma 2005: 215, 218–220, 227, 230, 234, 239.

²⁵ Nőszírom, pünkösdi rózsza, szamóca, rózsza, fehér liliom, ibolya.

²⁶ Mályvák, közönséges júdásfa, fehér liliom, tazettanárcisz, sároni tulipán, koronás szel-lőrózsza, koronás margitvirág stb.

Kinda István két székellyöldi régió (Orbaiszék és a Kis-Küküllő felső folyása) gazdálkodási mintáinak összehasonlító vizsgálata során, az agrárfalvak új struktúráit elemezve rögzítette Cófalva 1990-es években elterjedt *kispados* virágkereskedelmét mint kiegészítő gazdasági tevékenységet (Kinda 2017: 231), illetve egy hármásfalusi virágkertészeti vállalkozás születését (Kinda 2017: 232).

Molnár Ágnes a polgárosodó kiskanizsai „sáskák” esetében írta le, hogy a Nagykanizsa vonzáskörzetében élő falusias kistermelők több mint egy évszázada vannak jelen a megyei jogú város piacain a virágpalántáikkal. Technológiájukban a valódi újítást a fóliasátras virágtermesztés bevezetése, majd a természetöltesítmények kifűtése jelentette. Elsők között hívta fel a figyelmet a nagy áruházláncok importált virágkínálatának hatásaira, a fokozódó „belső és külső” konkurenciára, e helyzetben pedig a specializáció szükségességére (Molnár Á. 2005: 199, 204–205, 207–208).

Nagy Zsolt a Maros megyei Udvarfalva 21. századi gazdasági modelljeit, stratégiáit és gyakorlatait elemezte, a helyi nagyüzemi virágtermesztés témakörét járta körül. A szerző tanulmányában azt az 1989 után bekövetkezett gazdasági alapú kényszer-visszarendeződési folyamatot mutatta be, amely az iparosodó, urbanizálódó Románia vidéki lakosságának életében tulajdonképpen szinte mindenhol lejátszódott (Nagy Zs. 2020). Ugyanakkor elsőként hívta fel a figyelmet az egykori, Nagyszében környéki landler virágosok, a 18. században a százok mellé betelepült, német ajkú, osztrák telepeselek virágkereskedelmi hagyományaira (Nagy Zs. 2020: 120), melynek dokumentálására később önálló kutatást is indított (Nagy Zs. 2021d).

A gyűjtögető gazdálkodás és gyűjtögetés kutatása

A vadon előforduló növények dísznövényként való hasznosításának, piaci értékesítésének a kérdéseit is elsősorban gazdaságnéprajzi, gazdálkodás-antropológiai szempontokat érvényesítő publikációk rögzítették.

Vajkai Aurél Cserszegtomaj gyűjtögető gazdálkodását elemezve tért ki a spontán flórából gyűjtött „dísznövények” különböző hasznosítási lehetőségeire (Vajkai 1941: 247–248). Konrád Béla nemrég adta ki 1980-ban végzett felmérését Mezőpanit és környékének természetes növénytársu-

lásairól és az azokat alkotó főbb flóraelemekről, melyben a térség dísznövényként ültetett²⁷ vagy gyűjtött²⁸ spontán flóraelemeiről is közölt adatokat (Konrád [2021]: 190). Viga Gyula a gazdasági kapcsolatok hagyományos formáit elemezve tért ki a táji munkamegosztás és árucseréje Bükkvidéken dokumentálható formáira. A gyűjtögetett javak kereskedelménél említette a halottak napja előtt kötött répáshuti és diósgyőri fenyőkoszorúk mellett a kisgyőri vadvirággal²⁹ piacozó asszonyokat, s a cserépi gyöngyvirág-, ibolya- és hóvirágárusokat, akik „évtizedekig szervezeten [...] nőnap előtt [...] nem csupán a Bükk környező lejtőin szedték a hóvirágot, de elmentek gyűjteni a dunántúli erdőkbe is (Pécs, Villány, Kaposvár, Dombóvár, Nagykanizsa környékére).” Viga szerint a két világháború között e csokrokat főként az egri és a kövesdi piacokon értékesítették (Viga 2007: 134), míg Huseby Éva Veronika mutatott rá korábban arra, hogy azokkal főként a főváros piacait látogatták, nem elhanyagolható haszonnal téve szert (Huseby 1982). Ugyancsak e vidék asszonyai, Noszvajban és környékén főleg a gyöngyvirágot szedték jövedelemkiegészítés céljából, melyről Bakó Ferenc adott hírt *A Bükk-vidék néprajzában* (Bakó 1977: 144). Ennél korábbi tudósítás a helyi asszonyok ilyen jellegű tevékenységéről csak az országos-regionális sajtóban jelent meg. Medve Imre a *Vasárnapi Ujság* hasábjain az egri lányok népviseletét elemezve jegyezte meg, hogy „a virágbokréták Tárkányból kerülnek ide, mert a tárkányi lányok az első ibolyával együtt jelennek meg Egerben, s ott míg a szamóca meg nem érik, virágokkal kereskednek” (Medve 1858: 342). E. Fehér Julianna Viga Gyulára hivatkozva, az észak-magyarországi árucseréről és migrációról szóló kötetében említette, hogy a bernecebaráti asszonyok a Börzsönyben szedett hóvirágot Ipolyságra és Balassagyarmatra vitték eladni, s a szendehelyi nem gazdálkodó szegényeket *hóvirágszedő embernek* is nevezték (Fehér 1957: 282).³⁰

Szilágyi Miklós 2008-ban megjelent, *A népies halászat, vadászat és gyűjtögetés lexikona* című, tematikus kézikönyve az ún. „ősfoglalkozá-

²⁷ Közönséges akác, kislevelű hárs, tatárjuhar, mezei juhar.

²⁸ Margareta, nagy ezerjófű, kockás liliom, turbánliliom, erdei gyöngyvirág, hóvirág.

²⁹ Ibolya, kankalin „és másfajta virág”.

³⁰ E. Fehér Julianna a hóvirág gyűjtése mellett dokumentálta a gyöngyvirág, a sárga kökörcsin, a kakastaréj, a szentgyörgyvirág, a sárga liliom, a barka begyűjtését is (Fehér 1957: 283).

sok” monografikus összegzésének hiányára válaszolva, azok helyett született. A szerző a lexikon szócikkeibe a vadon termő növények gyűjtőgyűjtésével foglalkozó magyar néprajzi szakirodalom korábbi eredményeit is beépítette, a növényekre, valamint az élőhelyismeretre és -használatra vonatkozó önálló szócikkeinek száma a lexikon teljes anyagához viszonyítva azonban elenyésző, s a népies halászat és vadászat tárgykörébe tartozó fogalmakhoz mérve mindenképpen eltörpül, alig haladja meg a hatvanat. Ezek közül szempontunkból azonban a „gyűjtőgyűjtett növények” (Szilágyi M. 2008: 67–68) és a „vadvirágok gyűjtése” (Szilágyi M. 2008: 194) című önálló szócikkek kiemelendők.

Magyarországi etnoökológusok 2014-ben adtak közre Gyimesekről olyan monográfiát, melyben adatokat találhatunk a díszítő értékük miatt kedvelt, netán gyűjtött spontán flóraelemekről is (Babai–Molnár–Molnár 2014).³¹

A spontán flóraelemek parasztkerti meghonosítására vonatkozóan az első leírások már az 1880-as évek végén megjelentek (Mágócsy [Dietz] 1887, Bandt 1888), majd Dáné Tibor 1958-ban adott ki útmutatót. A közel 3000 példányban kiadott, igencsak népszerű kötet hatására minden bizonnyal számos erdélyi parasztkertbe kerültek be olyan vadvirágok, melyek azelőtt mint spontán flóraelemek esetleg csak virágcsokrokba kötve kerülhettek a települések határain belül (Dáné [1958]).³²

Invázióbiológiai/-ökológiai és herbológiai kutatások

Az idegenhonos dísznövényfajok inváziós tulajdonságainak biológiai-ökológiai szempontú tudományos kutatása tulajdonképpen a 2000-es

³¹ Fehér fenyő, hóvirág, havasi gyopár stb. Fontosnak tartom ugyanakkor megjegyezni, hogy e munkacsoport tagjai emelték be a magyar néprajzi szakirodalomba a fontos szerepet játszó, mindennapi életet meghatározó növényfajok megnevezésére a *kulturális kulcsfaj* fogalmát.

³² Legutóbb 2021 áprilisában a Debreceni Egyetem munkatársai adtak közre felhívást *Kertek kerestetnek!* címmel. A Molnár V. Attila botanikus által kezdeményezett kutatási program keretén belül konyha- és díszkertek élővilágát kutatják, különös tekintettel a kertekbe ültetett dísznövényekre, azon belül is a spontán flórából származó fajok kerti meghonosítására. Vö. <https://molnar-v-attila.blogspot.com/2021/04/kertek-kerestetenek.html> (Utolsó letöltés: 2021. máj. 18.).

évek elején vett nagy lendületet, főként a magyar nyelvterület Romániára és Magyarországra eső részén.³³

Az invázióbiológiai és -ökológiai kutatások egyrészt számos, a háztáji kertekbe korábban vagy újonnan bekerült idegenhonos dísznövényfajról, azok hatásáról tudósítanak, másrészt a hatósági programoknak, tájékoztató kampányoknak és egyebeknek köszönhetően e növények népi megítélésének és kezelésének változásáról is hasznos információkat szolgáltatnak a népi dísznövénykultúrát kutató etnobotanikusok számára. Az invázióbiológiai és -ökológiai kutatások mentén vizsgálhatóvá, „megfoghatóvá” váltak a népi és a hatósági/szakmai kategorizálások, terminológiák közötti – gyakran éles – eltérések, különbségek, azaz például, hogy míg egyes fajok a nép körében tetszetős, esztétikai értéket képviselő dísz(ítő)növények, a hatóságok és a biológus-ökológus-kertész-agrár stb. szakemberek szemében értéktelen, irtandó, esetleg veszélyes gyomnövények. Szemléletes példa erre Kunt Ernő 1983-ban megjelent, temetők népművészetét bemutató monográfiájának borítóképe, melyen a fejfák előtt dísznövényként ültetve/meghagyva látjuk a kanadai arany vesszőt, a fejfák háttérében pedig két másik, élősvényt alkotó növényfajt (orgonát és fehér akácot), amelyeket napjaink invázióbiológusai és -ökológusai kivétel nélkül veszélyes, gyorsan terjedő gyomként kezelnek.³⁴ A magyar népi dísznövénykultúra kutatástörténetének minél teljesebb körű felvázolása tehát az említett tudományterületek legfontosabb eredményei mellett sem mehet el.³⁵ A terepbotanikai programoknak köszönhe-

³³ Az e téren eddig született fontosabb publikációk szinte kivétel nélkül hangsúlyozzák, hogy a háztáji kertekből kivaduló idegenhonos dísznövények vagy az oda bekerülő és ott megtűrt, netán dísznövényként szaporított, szaporodni „hagvott” taxonok egy jelentős része invazív tulajdonságokkal rendelkezik, özönnövényként veszélyeztetve a spontán- és kultúrflóra változatosságát, illetve általában a biológiai sokféleséget.

Az 'invázió' (= előzölés) fogalma alatt ebben az esetben azt a folyamatot értjük, amikor egy faj sikeresen leküzdi a barriereket, a természetes terjedési akadályokat, és rövid időn belül egy területen tömegesen elszaporodik, rohamosan terjed, jelentős károkat okozva ezzel az őshonos flórában, illetve a kultúrállományokban (Pásztor–Oborny 2007: 51–63).

³⁴ Vö. Kunt 1983; Molnár V.–Schmotzer–Csathó–Mészáros–Takács–Löki 2018: 172.

³⁵ Az idegenhonos inváziós fajokkal kapcsolatos kockázatok és problémák a világ egészét érintő, határokon átnyúló kihívást jelentenek. A *Secretariat of the Convention on Biological Diversity (Biológiai Sokféleség Egyezmény Titkársága)* és nemzetközi, illetve nemzeti szervezetek, pártok, kormányok, civil szervezetek között létrejött egyedülálló együttműködésnek köszönhetően kidolgoztak, és 2002 áprilisában Hágában határozatban fogadtak el egy olyan globális stratégiát [Decision VI/9. *Of the Conference of the*

tően 2004-re már elkészült Dihoru tollából a román spontán flóra invazív növényeiről szóló első összegzés (Dihoru 2004), s mintegy 351 oldal terjedelemben megjelent a Románia szegetális gymmnövényzetét bemutató monográfia is (Ciocârlan–Berca–Chirilă–Coste–Popescu 2004).

Az ún. „színes listák”³⁶, a román vörös lista (*Lista Roșie*) (Oltean–Negrean–Popescu–Roman–Dihoru–Sanda–Mihăilescu 1994) és a román *Vörös könyv* (*Cartea roșie*) (Dihoru–Negrean 2009) mintájára, a fent említett publikációk után 2005-ben elkészült a romániai fekete lista is, melybe az országban azonosított idegenhonos 433 növényfaj közül azokat az adventív fajokat sorolták be (köztük több, a nép körében dísznővényként számontartottat is), amelyek fellépésükkel biológiai környezetszennyezést (flóraszennyezést) okoznak, terjedésük invazív (Anastasiu–Negrean 2005). Megjegyzendő, hogy nemzetközi téren még nem általános a fekete listák használata, hiszen nincs olyan egységes, elfogadott kategóriarendszere, mint például a vörös listáknak (Bartha 2012: 40). Szintén 2005-ben, áprilisban került sor Romániában az első olyan nemzeti szintű tudományos konferencia megszervezésére, mely *Neofiták Romániában* címmel kiemelt figyelmet szentelt az invazív növényfajok vizsgálatának (Bartók 2009: 27).³⁷

Az idegenhonos invazív növények romániai feltérképezése és listázása terén 2011 és 2012 voltak kiemelendő évek, hiszen megjelent a Románia adventív flóráját bemutató szintézis *Plante adventive în flora României* címmel (Sîrbu–Oprea 2011), közreadták a legutóbbi román gyomatlaszt (*Atlasul principalelor buruieni din România*), amely több kertekből kivaduló dísznövényfajnak is kiemelt figyelmet és számos térképlapot szentelt (vö. Chirilă–Ciocârlan–Berca 2012), de megjelent Culiță Sîrbu tollából az

---

Parties to the Convention on Biological Diversity on the Global Strategy for Plant Conservation, 2002, Hague. Vö. <http://www.botanicgardens.ie/gspc/pdfs/gspc.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. ápr. 22.)], amelynek ajánlására minden ország 2004 és 2006 között el kellett készítenie az idegen invazív növényfajok listáját, annak érdekében, hogy megelőzhető legyen a biodiverzitás csökkenése, melyet ezek a növények okoznak (Bartók 2009: 26).

³⁶ Kipusztult és/vagy veszélyeztetett növényfajokat tartalmazó *Vörös Könyvek / Vörös Listák*; rövid időn belül vélhetően veszélyeztetetté váló növényfajokat felsorakoztató *Rózsaszín Listák*; aktív védelemnek köszönhetően csökkenő veszélyeztetettségű növényfajokat magába foglaló *Kék Listák*; állományaik számában és nagyságában nem változó növényfajokat felleltározó *Zöld Listák* stb. (vö. Bartha 2000: 3).

³⁷ Árokalja, BBTE Biológia és Geológia Kar.

első romániai invazív karanténnövényeket (plante de carantină invazive) áttekintő kiadvány is (Sîrbu 2012).

Magyarországon az uniós csatlakozás közeledtével, 2003-ban napirendre került a természetes „növényzeti örökség” felmérése és összehasonlító vizsgálata,³⁸ melynek keretén belül a hazai botanikusok több adatot gyűjtöttek az özönnövényekről. Ennek eredményeként jelenhetett meg 2004-ben az *Özönnövények* (Mihály–Botta-Dukát szerk. 2004) és 2006-ban az *Özönnövények II.* (Botta-Dukát–Mihály szerk. 2006) című összefoglaló, 2012-ben pedig az az invazív fajokat számbavevő nagymonográfia, mely hangsúlyosan, részletesen tárgyalta az egykori parasztkertek, illetve napjaink háztáji kertjeinek invazív tulajdonságokkal rendelkező idegenhonos dísznövényeit (a kötetben bemutatott fajok többsége tulajdonképpen dísznövényként termesztett faj). A mű egységes szempontok alapján, (kül)önálló tanulmányokként, történeti és (erdélyi, kárpátaljai, örvidéki stb.) etnobotanikai adatok, valamint mai elterjedést mutató térképek, fényképfelvételek kíséretében közölte több dísznövény-faj³⁹ taxonómiai, morfológiai, biológiai, terjedési, előfordulási, ökológiai, természetvédelmi és gazdasági leírását (Csiszár szerk. 2012).

Az utóbbi évtizedekben megjelent fontosabb herbológiai (gyomnövényntani) szakmunkák sorában⁴⁰ egészen egyedülálló, s a magyar népi

³⁸ A magyar nyelvterületet lefedő országok közül Magyarország, Szlovákia és Szlovénia 2004-től, Románia 2007-től, Horvátország 2013-tól az Európai Unió csatlakozásával, Szerbia 2012-től pedig mint hivatalos tagjelölt vállalja, hogy az Európai Tanács által korábban hozott, érvényben lévő szabályrendeleteket, így a természetvédelmi vonatkozású határozatokat is betartja. Az Unión belül az invazív (dísz)növényekre és növényi inváziókra való tudatos odafigyelés, az Unió számára veszélyt jelentő idegenhonos inváziós fajok Unióba történő szándékos vagy gondatlan behozatalára, szaporítására, nevelésére, szállítására, beszerzésére, értékesítésére, használatára, kereskedelmére, tartására és környezetbe történő kibocsátására vonatkozó tilalmak bevezetése tulajdonképpen a fent említett államok csatlakozásától datálható, így már helyi szakemberek és döntéshozók is részt vállalhattak az ide vonatkozó legfontosabb dokumentumok összeállításában, rendelkezések meghozatalában.

³⁹ Amerikai és kínai karmazsinbogyó, több óriáskeserűfű-faj, süntök, sárga selyemmályva, arany ribizske, parti szőlő és hibridjei, közönséges vadszőlő, indiai szamóca, kései meggy, japán komló, turkesztáni szil, nyugati ostorfa, keskenylevelű ezüstfa, cserjés gyalogakác, fehér akác, mirigyes bálványfa, ecetszömörce, zöld juhar, bíbor nebáncsvirág, kaukázusi medvetalp, közönséges selyemkóró, illatos nyáriorgona, amerikai kőrís, közönséges orgona, magas és kanadai aranyvessző, több észak-amerikai őszirózsafaj, egynyarú seprence, magas kúpvirág, csicsóka, közönséges csavarhírnár, úszó kagylótutaj.

⁴⁰ Lásd például Vajdai szerk. 2000, Hunyadi–Béres–Kazinczi szerk. 2011 stb.

dísznövénykultúra kutatástörténete szempontjából is kiemelendő a Pinke Gyula és Pál Róbert által közreadott *Gyomnövényeink eredete, termőhelye és védelme* című kötet, mely elsők között képezett hidat a botanika, az archeobotanika, a növényvédelem, a növénytermesztés, az ökológia, a néprajz és a természetvédelem tudományágai között úgy, hogy közben az említett tudományok gyomnövényekkel szembeni negatív előítéleteit próbálta átformálni egy pozitívabb szemlélet irányába (Pinke–Pál 2005). A kötet szerzői a gyomnövények hasznai között a dísznövényként való alkalmazás lehetőségeit is részletesen tárgyalták (Pinke–Pál 2005: 183–184). Gyomok hasonló megközelítésben, dísznövényként való bemutatásával a magyar szakirodalomban eddig csak elvétve találkozhattunk. Udvardy László például az archeofiton gabonagyomjaink dekoratív szépségére és kertészeti jelentőségére hívta fel a figyelmet egy szimpozionon, hangsúlyozva, hogy – a népművészeti díszítőmotívumként is gyakran feltűnő – pipacs és kék búzavirág, vagy a konkoly és a tinóöröm magjai egy-nyári dísznövényként nálunk is kaphatóak a boltok polcain, illetve piacon, kedvelt dísznövényei parasztkertjeinknek (Udvardy 2000).

Alkalmazott kertészettudományi és kertészeti-növényteni (hortibotanikai) kutatások

Végül a társtudományok sorában a dísznövénytermesztésre, kertészeti dendrológiára, virágkötészetre stb. vonatkozó eredmények vázlatos áttekintése is szükségszerűnek mutatkozik. Egyrészt a korán önállósult virág- és díszkertészeti szakma irodalma, a tudománynépszerűsítő és ismeretterjesztő munkák, a kézi- és tankönyvek, szaklapok stb. több évszázadon át meghatározták, alakították a magyar népi kert- és virágkultúrát, a paraszti-polgári-főúri-egyházi kertek faj-, illetve fajtaösszetételét, újabb és újabb ismeretek, módszerek, eszközök meghonosodását.⁴¹ Másrészt az alkalmazott kertészettudományok és kertészeti-növényteni (hortibotanikai) kutatások (beleértve a farmakobotanika ide vonatkozó eredményeit is), gyakran fókuszáltak egy-egy kisebb-nagyobb térség, régió hagyományos virágkultúrájának a bemutatására, a virágokhoz kap-

⁴¹ Napjainkban terepen is gyakran találkozhatunk adatközlők magánkönyvtárában e kiadványokkal.

csolódó hagyományok dokumentálására, netán elemzésére, vagy adtak teret falusi, városi adatközlők közléseinek, publikáltak ezek feljegyzéseit, leveleit stb.

Az 1500-as évektől kibontakozó, folyamatosan fejlődő magyar kertészeti szakirodalom dísznövényekre vonatkozó, második világháborúig megjelent tételeiről kiváló áttekintést nyújthatnak a budapesti Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum (Dóczy–Wellmann–Bakács [összeáll.] 1934, Dóczy–Bakács–Gerendás [összeáll.] 1938), később pedig a Mezőgazdasági Múzeum (Szabó F. [szerk.] 1956; Takács I. [s. a. r.] 1959, 1961, 1963; Szabó F. [szerk.] 1966, 1968) tematikus bibliográfiái. Sajnos az 1945–1959 közötti másfél évtized eredményeire vonatkozóan nem született hasonlóan átfogó könyvészet, két előző kötetet – az 1796–1899 közötti időszakot (Turányi [összeáll.] 1958), illetve az 1900–1944 közötti időszakot (Mados [összeáll.] 1961) feldolgozó szakfolyóirat-bibliográfiát – követően csupán az 1945–1962 közötti időszakban megjelent mezőgazdasági folyóiratcikkek áttekintése történt meg (Mados összeáll. 1963). Az 1960–1989-et közrefogó szűk három évtizedet⁴² az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ által indított *Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia (MMB)* időszakosan, általában évi négy önálló füzetben (lapszámmal) megjelent, teljességre törekvő listái, név-, cím- és tárgymutatói révén lehet nyomon követni. Az 1989-től megjelent magyar nyelvű, ide vonatkozó publikációkat jórészt az Országos Mezőgazdasági Könyvtár adatbázisa⁴³ tartalmazza.

Az 1800-as évek második felére datálható az első magyar nyelvű virág- és díszkertészeti szaklapok, illetve a virág- és díszkertészeti témákat is közlő folyóiratok, közlönyök, értesítők megjelenése, míg az ún. magazinszerű időszakos kiadványok az 1989-es rendszerváltást követően kezdtek napvilágot látni tömegesen. Mindenekelőtt érdemes itt azt kiemelni, hogy magyar nyelvterületen az előbbi kategóriába sorolható, tematikus, dísznövényekre fókuszáló szaklap jóval kevesebb volt, mint a kertészet valamennyi ágát bemutatni szándékozó, s így a virágkertészetet is felkaroló folyóirat, illetve a hobbikertészeket megcélzó képes

⁴² Könyveket, tanulmányokat, folyóiratcikkeket, különnyomatokat, egyetemi jegyzeteket, disszertációkat stb. egyaránt.

⁴³ Lásd <http://alephsrv1.omgk.hu/F?RN=850295496> (Utolsó letöltés: 2021. ápr. 30.).

magazin.⁴⁴ A magyar népi dísznövénykultúra megismeréséhez az elmúlt

⁴⁴ Az egyik első szaklapnak tekinthető az 1887–1899 között Temesváron megjelent, kéthavi rendszerességgel jelentkező *Rózsa Ujság*, melyet előbb Kaufmann Ernő, majd 1893-tól Mühle Vilmos szerkesztettek. A szerkesztőség székhelye nem Temesváron, hanem Pécsen volt, s a lapnak német nyelvű kiadása is megjelent *Ungarische Rosenzeitung* címmel 1889–1895 között. Mindkét lapban elsősorban a rózsakertészetre vonatkozó cikkekkkel, bírálatokkal, kiállítások beszámolóival, szakirodalmi szemlével, színes mellékletekkel találkozhatunk. A dísznövények termesztésére szakosodott városi műkertészeknek 1902-ben indult szaklapjuk *Magyar Műkertészek és Kertgazdák Cultur Egyesületének Országos Szakközlönye* címmel. A kéthavonta megjelenő közlöny egyesületi tudnivalók, üzleti közlemények mellett rövid szakkikkeket tartalmazott, főként a díszkertészet témaköréből. Utódlapja, a *Magyar Műkertész* 1904-től 1915-ig jelent meg, s az 1910-es évektől a virágkertészeti témák mellett már más, a mezőgazdaság egész területéről vett, rövidebb ismeretterjesztő cikkeket és híreket is közöltek benne. Közben 1909-től két évfolyamot élt meg társlapja, az *Alföldi Gazdával* egyesült *Magyar Műkertész és Alföldi Gazda*. 1929 decembere és 1930 között a „Virágos Budapest – Virágos Magyarország” mozgalom, valamint a Dendrológusok és Kertbarátok Szakosztályának hivatalos lapja (*Virágos Budapest – Virágos Magyarország*) Darvas Ferenc szerkesztésében jelent meg. Célja a mozgalom népszerűsítése mellett a kiváló szakírók tollából származó virágkertészeti szakkikkek publikálása volt. A különböző parkismertetések mellett a városszépítés témakörében is számos írást közöltek e lapban. Az 1928–1930 között havonta megjelenő *Budapesti Gazdálkodók és Kertészkedők Lapja* 1933-ban *Budapesti Gazdálkodók és Kertészkedők Egyesülete* címmel indult újra, s – bár a cím nem erről árulkodik – szinte kizárólag csak a dísznövénytermesztés, virágápolás tárgykörébe tartozó szaktanácsokat, üzeneteket közölt hasábjain. A Füredi Jenő által szerkesztett egyesületi lap rövid életűnek bizonyult, még alapítása évében megszűnt. 1935-től 1948 októberéig havi rendszerességgel jelent meg a budapesti Virágkedvelők Egyesületének folyóirata, a *Virágkedvelők Lapja*, Sándor Arnoldné szerkesztésében, mely hasznos tudnivalókat tartalmazott a kerti- és szobanövények gondozására, ápolására vonatkozóan, s figyelmeztette olvasóit az idénymunkák elvégzésére. A fent felsorolt néhány szaklap mellett számos kertészeti folyóirat látott napvilágot az elmúlt másfél évszázadban, melyek közül több külön rovatot is szentelt a dísznövénytermesztés témakörének. A legelső magyar nyelvű, átfogó kertészeti szaklap, a Magyar Kertészeti Társulat hetiközlönye, a *Kerti Gazdaság* (1857–1863) még csak elvétve, utódlapja, a *Kertészetiünk* (1863) és a *Nép Kertésze* (1864–1866, 1869–1891) azonban már gyakrabban publikálta neves kertek ismertetése mellett a virágtermesztésről szóló írásokat. Az 1861–1865 között hetente megjelenő, 1863-tól a *Magyar Kertész* című hetilapot (1863) is magába olvasztó *Falusi Gazda* [I.] – amint neve is jelezte – tartalmával elsősorban a falun élőköt célozta meg. A közkedvelt kertészeti lap az Országos Magyar Kertészeti Társulat közlönyeként és az Első Magyar Kertgazdászati Ügynökség értesítőjeként jelent meg Girókuti P. Ferenc szerkesztésében. Ez tekinthető a legelső olyan kertészeti lapnak, mely a dísznövénytermesztésre vonatkozó cikkeiben is széles rétegekhez – például a kertészkedő nőkhöz is – kívánt szólni, s ezért olyan „közhasznú” rovatokat is felvett, mint a *Társalgás az olvasókkal*, *Gazdasszonykodás* stb. A lap megszűnte után azonos címmel (*Falusi Gazda* [II.]) jelent meg ugyan 1866–1868 között, szintén Pesten egy lap, de ennek szerkesztője (Farkas Mihály) földbírtokosként szakított Girókuti népszerűsítést kereső irányzatával. Csak a későbbi, 1873–1895 között *Falusi Gazda* [III.]

címmel indított képes gazdasági lapnak (szerkesztője előbb Máday Izidor, majd Wagner László, Bosányi Endre, végül Herényi Gothard Sándor) sikerült megközelítenie a Girókuti által elért népszerűséget. Célcsoportját elsősorban a lelkesek és a néptanítók képezték. Emellett, ebben az időszakban, 1883-tól két éven át jelent meg a *Képes Családi Lapok* ingyenes mellékleteként a *Gazdasági és Háztartási Lapok*, melyben a konyha- és virágoskert gondozására vonatkozó tanácsokat is olvashattak az érdeklődők. E lap célközönségének a vidéki értelmiség képviselői és a kis-, illetve középbirtokosok számítottak. Girókuti 1865-ben indított új lapot *Kertész-Gazda* címmel, mely 1873-ig a magyar gazdák és gazdasszonyok képes hetilapjaként látott napvilágot, hasonló tartalommal és célkitűzésekkel, mint korábban az általa szerkesztett *Falusi Gazda* [I.]. A lap 1867–1868 között *Kertészgazda s a Nép Kertésze* címmel jelenhetett meg. Ebben Girókuti számos olyan cikket közölt, mely a magyar népi dísznövénykultúra kutatástörténete szempontjából is jelentős. Így például 1871-ben rövid tanulmányt tett közzé a mezei virágok szerepéről a díszkertekben ([Girókuti P.] 1871). A *Kertészeti Füzetek* Mauthner Ödön szerkesztésében 1878–1880 között a díszkertészet haviközlönyének is számított. A *Kert* című, szintén Mauthner-féle szaklap pedig havonta kétszer jelent meg, s a „kertészet összes ágait magába foglaló” kertészeti folyóiratként volt jelen a magyar lappiacon 1895-től egészen az 1919-es megszűntéig. Rendszeres rovatai között találjuk a *Díszkertészet*, a *Kerttervezés és fajkertészet* címűeket, melyekkel még a korábban indult *Kertészeti Lapok*nál (1886–1912, 1924–1933) az Országos Magyar Kertészeti Egyesület havi majd kétheti közlönyénél is nagyobb népszerűsége tehetett szert. Utóbbi lapban jelent meg Råde Károly ismeretterjesztő cikke a magyar földbirtokosok új virágfajok és -fajták meghonosításában betöltött szerepéről (Råde 1910). A lapban ugyancsak hangsúlyosan jelen voltak a virág- és tájkertészeti témák, a századfordulótól állandósult rovatai között szintén ott volt a *Díszkertészet*, emellett pedig külön a *Virágkertészet*, a *Kérdések és feleletek*, illetve a *Levelezés* rovat is. Utódlapja 1913-tól a *Kertészet* [I.] (1924-ig), amely a *Kertészeti Lapok*at és a *Gyümölcskertészt* egyesítette magába. Az említett egyesület 1929–1944 között az Okleveles Kertészek Országos Egyesületével együtt adta ki hivatalos lapját (*Kertészeti Szemle*). Ebben olyan cikkek is helyet kaphattak, mint például Domokos Jánosnak a „*magyar*” *parasztkert* című vitaindító írása (Domokos 1934). Mauthner magánkiadványaként jelent meg ugyanakkor a *Kertészeti Füzetek*hez hasonló népszerűségnek örvendő, tartalmában azonban kissé eltérő *Mauthner Utmutatója* (1899–1912). Virágkertészettel foglalkozó cikkeket közölt a felsoroltak mellett a *Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek* (1880–1899, havonta), a *Házi Szármáyasaink* állandó melléklete, a *Gyümölcsészeti, Borászati és Kertészeti Ujság* (1887), illetve utódlapja, a *Gyümölcsészeti, Szőlészeti és Kertészeti Ujság* (1887), az Erdélyrészi Kertészeti Egyesület Kolozsváron kiadott havi közlönye, a *Kertészgazdasági Lapok* (1893–1899), ritkábban pedig a budapesti *Magyar Kertész* [I.] (1885–1886), a nagyszöllősi *Magyar Kertész* [II.] (1890–1891), valamint *Az Okszerű Gazda* (1887–1888). A virágoskertekkel is foglalkozó szaklapok sorában kell említenünk még az újvidéki *Bastovant* (1900, kéthavi), a Papp Samu szerkesztette sepsiszentgyörgyi *A Kertészet* két megjelenő lapszámát (1901), illetve utódlapját, a *Kertészeti Közönyt* (1902–1906, havi) is, melyet 1913–1914 között *Kertészeti Közölnyként* mint szakismeretterjesztő lapot, erdélyi kertészeti havilapot indítottak újra útjára. A *Magyar Kertésztözsde. Ungarische Gärtnerbörse* a magyar palánták és virágok kétnyelvű hirdetési haviközlönye volt 1904–1905 között. A dísznövények természetében igencsak jártas, osztrák származású, temesvári majd marosvásárhelyi műkertész, Wencselas Franz

Niemitz (Niemetz) szerkesztésében jelent meg kéthavi rendszerességgel az ismeretterjesztő rövidcikkekkel tartalmazó *Kertgazdasági Lapok* képes szaklap (1910–1911). *Kött Kertészeti Közlönye* Pécsen, havonta jelent meg mint a virág- és „kertkedvelők tanácsadója a kertben és a ház körül”. A lapot a Kött J. Kertészet adta ki, négy évfolyama (1927–1930) Knotik Rezső szerkesztésében látott napvilágot. Ugyancsak 1927-ben indult a Kerekes Lajos által szerkesztett, 1944-ig havonta megjelenő *Kertészet* [II.]. Lapjain számos, szempontunkból értékes írással találkozhatunk, így például *Virágos tanyai, falusi és városi kerteket!* című hírrel (*Kertészet* 1928: 241), falusi virágágycik kialakítására vonatkozó tanácsokkal, útmutatókkal stb. A Debreceni és Hajdúvármegyei Kertészeti Egylet *Kertgazdaság* [I.] című lapjának (1932–1934) szerkesztője (Fráter Jenő) és szerzői „a kertkedvelőknek virágos kertjeik ápolásában” is segítséget kívántak nyújtani. A később egyesületté vált egylet 1938-ban indított, s még abban az évben meg is szűnt *Tiszántúli Kertészeti Tanácsadója* szintén hasznos tanácsokat kívánt adni a „családi házak virágos-[...] kertjeinek gondozására.” A *M. Kir. Kertészeti Tanintézet Közleménye*iben 1935–1939 között több tudományos kutatómunkán alapuló tanulmány jelenhetett meg a virágtermesztés területéről, szakemberek tollából. A Békésvármegyei Gyümölcsstermelők Egyesülete és a Békésvármegyei Kertészeti Egyesület havonta megjelenő értesítője (*Gyümölcsstermesztés és Kertészet*, 1938–1941) szintén rendszeresen közölt virágkertészeti témában. 1949–1951 között kéthavi rendszerességgel adták ki a Földművelésügyi Minisztérium kertészeti szakfolyóiratát, a díszkertészeti cikkeket is közlő *Kert és Szőlő* című lapot. Hasonló névvel (*Kertészet és Szőlészet*) 1952-től jelent meg virágtermesztésről szóló írásokat is hozó szaklap, melynek *Kiskert* című mellékletét 1962-től olvashatták az érdeklődők. Az 1956-ban indult *Kertész Híradó* később, 1990-ig *Kertészmérnök* címmel jelent meg. Hasábjain elvéve a magyar parasztkertekről szóló cikkekkkel is találkozhatunk (vö. például Szilágyi 1986). 1969-től indult útjára, s napjainkig megjelenik *Horticulture* alcímmel a *Kertgazdaság* [II.], míg 1977-ben Bálint György, „a nemzet kertésze” alapította meg a *Kertbarát Magazint*. E lapokat kivéve a diktatúra éveiben sem Magyarországon, sem Romániában nem jelent meg számottevő, virágkultúránkat is népszerűsítő kertészeti periodika. A virágkertészet a szocialista országokban másod-, illetve harmadlagos kertészeti ágazatként volt számontartva, a különböző folyóiratok és más időszakos kiadványok ennek megfelelően inkább a zöldség-, gyümölcs- és szőlőkultúrák, valamint a szántóföldi termelés propagálását, népszerűsítését tűzték ki célul (Vö. például a *Magyar Mezőgazdaság* 1946-tól megjelent lapszámaival). A rendszerváltás évére kialakult helyzetet szépen jellemzi, hogy a diktatúra bukásakor, 1989-ben Romániában például mindössze 31 magyar, illetve kétnyelvű sajtótermék jelent meg összesen, ugyanakkor a rendszerváltás első másfél esztendejében több száz lap indult, s az évtized sajtóbibliográfiájában már 935 sajtótermékcímet találunk, amelyek közt ismét feltűnnek a kertészeti lapok [Vö. <https://kuszalik2.adatbank.transindex.ro/index.php?action=keres> (letöltve: 2021. május 1.)]. A 2000-es évektől számos, elsősorban hobbikertészeket megcélzó, magazinjellegű, képes kertészeti lap is megjelen a kínálatban. Kolozsváron 1991-ben indult a *Kertbarátok Lapja*. Melléklapjának mint a „virágkedvelők” lapjának 1993-ban öt száma jelenhetett meg *Bokréta* címmel, Balázs Katalin szerkesztésében. 1993-tól a romániai magyar gazdák lapjaként kezdte, napjainkban (1994-től) a Romániai Magyar Gazdák Egyesületének lapjaként jelenik meg az *Erdélyi Gazda* új folyama (elődje az 1869-ben alapított, 1945-ig megjelenő *Erdélyi Gazda* volt), benne elvéve díszkertészeti vonatkozású cikkekkkel is. A rendszerváltás évétől, de főként a 2000-es évektől tömegével megjelenő képes magazi-

évszázadokban nemcsak a fentiekben részletesen bemutatott néprajzi kutatásterületek, határterületek és társtudományok, hanem e folyóiratok és magazinok is nagyban hozzájárultak.

Szakirodalom

Alföldy Gábor

2000 Az 1995–1999 között Magyarországon megjelent, kerttörténettel foglalkozó önálló kiadványok jegyzéke. In: Galavics Géza (szerk.): *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. (Források és tanulmányok a magyarországi kertművészet történetéhez, 2.) MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 237–241.

Alföldy Gábor – Zolnay Dóra (összeáll.) – Galavics Géza (szerk. és előszót írta)

1997 *Kertművészet a régi magyar kertészeti folyóiratokban 1857–1944. Repertórium*. (Források és tanulmányok a magyarországi kertművészet történetéhez, 1.) MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest.

Anastasiu, Paulina – Negrean, Gavril

2005 Invasive and potentially invasive plants in Romania (Black List). In: Mihăilescu, Simona (ed.): *Bioplatform – Romanian National Platform for Biodiversity*, 2. Editura Academiei Române, Bucharest, 107–114.

---

nok közül itt említendőek a Magyar Mezőgazdaság Lapcsoport által kiadott sajtótermékek (a már említett, napjainkig megjelenő *Kertészet és Szőlészet*, illetve a *Kertbarát Magazin* mellett a *Kerti Kalendárium* 1989-től – rovata a *Diszkertészet* –, valamint a *Dísznövénykereskedelem* című önálló melléklet 2005–2018 között), a Szép Kertek Lapcsalád két periodikája (a *Szép Kertek – Kertészet & Kertépítészet* 1999-től és a *Tájépítészet* 2000–2005 között), az Oázis kertészetek lapja, az *Oázis Magazin* (2004-től), a *Blikk Nők* önálló mellékleteként megjelenő *Otthon & Kert* (2006-től), a dévai kiadású *Corvin KERTÉSZ Magazin* (2010-től), a *Nők Lapja* önálló mellékleteként megjelenő *Kert és Virág* (2011-től), a Fitoland kertészetek lapja, a *Növényimádó* (2018), a *Növénybarát Újság* (2018), mindezek mellett pedig több, külföldi licenc alapján magyarul is futó, magyar vonatkozású anyagokkal is gyakran kiegészített lap. Közülük szempontunkból a két legfontosabb a magát „Európa legkedveltebb” kertmagazinjaként reklámozó, a Burda lapcsaládhoz tartozó *Csodakert* és román változata, a *Grădina mea de vis* (2008-tól), valamint a BBC lapcsalád *Gardeners' World Magazine* című folyóiratának magyar megfelelője, a *Kertvilág* (2017-től).

André Mária Irén

2020a *A növényismeret és növényhasználat kontextusai. Tudás és tudástranzsfer Gyimesközéplokon* [mesteri disszertáció]. Babeş–Boilyai Tudományegyetem, Kolozsvár.

2020b *A majomkenyérfától az ördögbordáig. A gyimesközéploki általános iskolások jelenkori növényismerete. Erdélyi Múzeum LXXXII.* (2) 25–55.

Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt

2014 *„Ahogy gondolja, úgy veszi hasznát” Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben. Traditional ecological knowledge and land use in Gyimes (eastern Carpathians).* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet–MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet, Budapest–Vácrátót.

Bakó Ferenc

1977 *A Bükk-vidék néprajza.* In: Hevesi Attila (szerk.): *Bükk. Útikalauz,* Budapest, 143–155.

Balogh Lajos

2013 *„Az idő a gazda mindenütt...” A Vasi Múzeumfalú etnobiológiai fejlesztésének eredményei 2009-től 2012-ig, különös tekintettel az etnobotanikai vonatkozásokra. Savaria XXXV.* (szám n.) 443–487.

Bandt Henrik

1888 *A hazai flóra kiválóbb növényeinek ismertetése, kultúrája, alkalmazása és termőhelye. Kertészeti Lapok III.* (3) 62–66.

Barlay Szabolcs

1948 *A Clusiusnál található magyar növénynevek kérdése. Magyar Nyelv XLIV.* (2) 151–153.

1949 *A Clusiusnál található magyar növénynevek kérdése [folytatás]. Magyar Nyelv XLV.* (1) 91–93.

Bartha Dénes

2000 *Bevezetés.* In: Uő. (összeáll.): *Vörös Lista. Magyarország veszélyeztetett fa- és cserjefajai. Kék Lista. Magyarország aktív védelemben részesülő fa- és cserjefajai. Fekete Lista. Magyarország adventív fa- és cserjefajai.* LövérPrint Nyomda, Sopron, 3.

2012 *Vörös listák és egyéb listák.* In: Uő. (szerk.): *Természetvédelmi növénytan.* Mezőgazda Kiadó, Budapest, 33–40.

Bartók Katalin

2009 *Az élő természet védelme. A biodiverzitás védelme Romániában* [II., javított kiadás]. Ábel Kiadó, Kolozsvár.

Beke Ödön

1960a Népetimológia a magyar növénynevekben. *Magyar Nyelv* LVI. (2) 264–267.

1960b Népetimológia a magyar növénynevekben [folytatás]. *Magyar Nyelv* LVI. (3) 399–408.

1960c Népetimológia a magyar növénynevekben [folytatás]. *Magyar Nyelv* LVI. (4) 477–481.

Bicsok Zoltán – Orbán Zsolt

2011 *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben*. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda.

2012 *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben* [II. kiadás]. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda.

2015 *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben* [III. kiadás]. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda.

2019 *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben* [IV. kiadás]. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda.

Bodor Antal, dr.

1935 *A falukutatás vezérfonala*. Kiadja a Magyar Társaság Falukutató Intézete, Budapest.

Borza, Alexandru

1968 *Dicționar etnobotanic cuprinzând denumirile populare românești și ale plantelor din România*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.

Botta-Dukát Zoltán, dr. – Mihály Botond, dr. (szerk.)

2006 *Biológiai inváziók Magyarországon. Özönnövények II.* (A KVVM Természetvédelmi Hivatalának tanulmánykötetei, 10.) [TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó], Budapest.

Chirilă, C[onstantin]. – Ciocârlan, V[asile]. – Berca, M[ihai].

2012 *Atlasul principalelor buruieni din România*. Editura Ceres, București.

Chyzer Béla

1909a *A gyermekmunka Magyarországon*. (Az Országos gyermekvédő Liga Könyvtára, 5.) [Országos Gyermekvédő Liga], Budapest.

1909b *A gyermekmunkáról általában*. *Iparegészségügy* VIII. (24) 9.

Ciocărlan, V[asilie]. – Berca, M[ihai]. – Chirilă, C[onstantin]. – Coste, I. – Popescu, G.

2004 *Flora segetală a României*. Editura Ceres, București.

Csáki Árpád (közét.)

2012 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége I. Kovászna megye. (Függelék: a Barssó megye területére vonatkozó magyar nyelvű jelentések)*. Országos Széchényi Könyvtár–Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

2015 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége IV. Kiegészítő kötet (Az aranyosszéki felvétel, a Fehér és Szeben megyei, valamint a Torda vármegyei Kolozs megyei területre vonatkozó további magyar nyelvű felvétel; Hunyad megyei függelék a szász királyföldi magyar felvételtől; Brassó és Maros megyei területre vonatkozó pótlások az I. és III. kötethez Felső-Fehér vármegyéből)*. Országos Széchényi Könyvtár–Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

Csáki Árpád – Pál-Antal Sándor (közét.)

2013 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége II. Hargita megye. (Függelék: a mai moldvai megyék területére vonatkozó csíkszéki felvétel)*. Országos Széchényi Könyvtár–Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

2014 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége III. Maros megye. (A megye területére vonatkozó székelyföldi felvétel és a többi magyar nyelvű jelentés)*. Országos Széchényi Könyvtár–Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

Csiszár Ágnes (szerk.)

2012 *Inváziós növényfajok Magyarországon*. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron.

Csoma Zsigmond

1997 *Kertészet és polgárosodás (A európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban, a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig)*. *Agrártörténeti, agrártudomány-történeti monográfia*. (Centrál-Európa Alapítvány Könyvek, 6.) Centrál Európa Alapítvány, Budapest.

2005 Egy felsőőri népiskolai kéziratos gyümölcsstermesztési jegyzet 1856-ból, és tanulmányai (adatok Nyugat-Magyarország és az Alpok vidékének újkori népi és államilag szakoktatott, felkarolt gyümölcs-kultúrájához). *Ethnographia* CXVI. (2) 183–246.

Dáné Tibor

[1958] *Vadvirágszelidítő*. (A kis ezermester) Ifjusági Könyvkiadó, Bukarest.

Deáky Zita

2015 A gyermekmunka első kérdőíves vizsgálata Magyarországon. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 509–520.

Dihoru, Gheorghe

2004 Invasive plants in Romania's flora. *Analele Universitatea Craiova* IX. (45) 73–83.

Dihoru, Gheorghe – Negrean, Gavril

2009 *Cartea roșie a plantelor vasculare din România*. Editura Academiei Române, București.

Dóczy Jenő, dr. – Bakács István, dr. – Gerendás Ernő, dr. (összeáll.)

1938 *Bibliographia litterarum hungariae oeconomicarum. Tomus II. (1805–1830). A magyar gazdasági irodalom könyvészete. II. kötet (1806–1830)*. M. Kir. Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára–Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Dóczy Jenő, dr. – Wellmann Imre, dr. – Bakács István, dr. (összeáll.)

1934 *Bibliographia litterarum hungariae oeconomicarum e prioribus saeculis (1505–1805). A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete (1505–1805)*. M. Kir. Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára–Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Domokos János

1934 A „magyar” parasztkert. *Kertészeti Szemle* VI. (10) 307–308.

Endes Miklós, dr.

1994 *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Enyedi József

1962 A káposzta jelentősége a népéletében Hajdúhadházon. *Ethnographia* LXXIII. (3) 404–431.

Fehér Julianna, E.

1957 Adatok Bernecebaráti gyűjtőgető és zsákmányoló gazdálkodásához. *Néprajzi Közlemények* II. (3–4) 267–292.

Fekete Albert

2007 *Az erdélyi kertművészet – Maros menti kastélykertek*. Művelődés Kiadó, Kolozsvár.

2010 Szemelvények az Erdélyi Mezőség nemesi kertkultúrájából. In: Keszeg Vilmos – Szabó Zsolt (szerk.): *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom*. Művelődés Kiadó, Kolozsvár, 408–415.

2012 *Az erdélyi kertművészet – Szamos menti kastélykertek*. Művelődés Kiadó, Kolozsvár.

Fráter Erzsébet

2017 *A Biblia növényei*. Scolar Kiadó, Budapest.

2018 *A Biblia növényei* [az I. kiadás javított utánnomása]. Scolar Kiadó, Budapest.

Furu Árpád

2007 *Kalotaszeg népi építészete*. Gloria Kiadó, Kolozsvár.

2011 *Udvarhelyszék népi építészete*. Gloria Kiadó, Kolozsvár.

2012a *Kalotaszeg népi építészete* [II., bővített kiadás]. Exit Kiadó, Kolozsvár.

2012b *Udvarhelyszék népi építészete* [II., javított kiadás]. Exit Kiadó, Kolozsvár.

2017 *Táji tagolódás Erdély népi építészetiében*. Exit Kiadó–Teleki László Alapítvány, Kolozsvár.

2021 *Táji tagolódás Erdély népi építészetiében* [II. kiadás]. Exit Kiadó, Kolozsvár.

Gaálné Torma Erzsébet

1972 Emlékeim Szabadi község századeleji életéből. *Somogyi Honismereti Híradó* III. (2) 60–69.

Galavics Géza

1997 Előszó. In: Alföldy Gábor – Zolnay Dóra (összeáll.) – Galavics Géza (szerk. és előszót írta): *Kertművészet a régi magyar kertészeti folyóiratokban 1857–1944. Repertórium*. (Források és tanulmányok a magyarországi kertművészet történetéhez, 1.) MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 3.

Galavics Géza (szerk.)

2000 *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem.* (Források és tanulmányok a magyarországi kertművészet történetéhez, 2.) MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest.

[Girókuti P. Ferenc]

1871 Mezei virágok szerepe a díszkertekben. *Kertész-Gazda* VII. (szám n.) 33.

Grynaeus Tamás – Papp József

1977 Régi magyar (gyógy)növénynevek, 15–17. század. *Historia Pharmaceutica* (évf. n.) (Suppl. 9–10) 31–49.

Gunda Béla

1971 [Könyvszemle. Borza Al., Dictionar etnobotanic]. *Ethnographia* LXXXII. (1) 115–116.

Győrffy István

1908 A Nagykúnság és környékének népies építkezése. – Első közlemény. *Néprajzi Értesítő* IX. (1–2) 1–18.

Hofer Tamás

1972 A magyar kettős udvarok kérdéséhez. *Ethnographia* LXXXIII. (1) 29–52.

Holló László

1981 *Népi növény- és kertkultúra.* (Kérdőívek és gyűjtési útmutatók) Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.

Hunyadi Károly – Béres Imre – Kazinczi Gabriella (szerk.)

2011 *Gyomnövények, gyombiológia, gyomirtás.* Mezőgazda Kiadó, Budapest.

Huseby Éva Veronika

1982 Hóvirágózás (Alkalmi gyűjtés Cserépfaluban). *Múzeumi Kurír* IV. (10) 95–102.

Jakab Lászlóné [Judit]

2011 *Bio-kert-ésszel. Hagyományos kiskertek és haszonnövények mai szemmel.* (Skanzen füzetek. Skanzen Örökség Iskola füzetek, 8.) Skanzen, Szentendre.

2013 Etnobotanikai gyűjtőúton Háromszéken. In: Cseri Miklós – Bereczki Ibolya (szerk.): *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve* 25. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 249–272.

Jankó János

1892 *Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány.* Az Athenaeum R. Társulat Kiadása, Budapest.

Juhász Antal

1974 Telekrendezés a szegedi tanyákon. *Ethnographia* LXXXV. (2–3) 276–314.

Kardos László

1955 Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról (Szentgyörgy-puszta). *Ethnographia* LXVI. (1–4) 225–344.

Kecskés Péter

1994 Kisalföldi épületcsoport a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. In: Perger Gyula (közrem.) – Cseri Miklós (szerk.): *A Kisalföld népi építészete (A Győrött 1993. május 24–25-én megrendezett konferencia anyaga).* Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Győri Xantus János Múzeum, Szentendre–Győr, 175–202.

Kinda István

2017 *Kontrasztok. Gazdálkodási minták két székellyöldi régióban.* Kriza János Néprajzi Társaság–Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár.

Knézy Judit

1974 Települési és építkezési változások Belső-Somogyban a reformkor végétől a XX. század elejéig. *Ethnographia* LXXXV. (1) 48–60.

Konrád Béla

[2021] *Mezőpanit és környékének természetes növénytársulásai és az azokat alkotó főbb flóra elemek.* Garabontzia Kiadó, [Marosvásárhely].

Kós Károly, dr.

2000a *A Mezőség néprajza I.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2000b *A Mezőség néprajza II.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Kunt Ernő

1983 *Temetők népművészete.* Corvina Kiadó, Budapest

Lackovits Emőke, S.

1986 Asszonyok kertje... Adatok a köveskáli kismemesi virágoskertekhez. In: Uő. (szerk.): *Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből.* Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 38–43.

Lauter Éva, S.

1993 Főúri kertek és reprezentáció a 17. században. In: R. Várkonyi Ágnes – Kósa László (szerk.): *Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról*. Orpheusz Könyvkiadó, Budapest, 87–104.

Mados Lászlóné, dr. (összeáll.)

1961 *Mezőgazdasági szakfolyóirataink bibliográfiája* II. 1900–1944. (Az Agrártudományi Egyetem Központi Kiadványai IV. sorozat. A kutatás és tájékoztatás segédkönyvei, 4.) Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

1963 *Mezőgazdasági szakfolyóirataink bibliográfiája* III. 1945–1962. (Az Agrártudományi Egyetem Központi Kiadványai, 14.) Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Mágócsy [Dietz Sándor]

1887 Kertészet és botanika. *Kertészeti Lapok* II. (12) 311–312.

Medve Imre

1858 Mátraalji képek (Hevesmegyei népviselet). *Vasárnapi Ujság* V. (29) 342.

Mihály Botond – Botta-Dukát Zoltán, dr. (szerk.)

2004 *Biológiai inváziók Magyarországon. Özönnövények* (A KVVM Természetvédelmi Hivatalának tanulmánykötetei, 9.) TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest.

Molnár Ágnes

2005 Alkalmazkodó polgárosodás: a paraszti társadalom átalakulásának egy lehetséges útja a 20. század folyamán. A kiskanizsai „sáskák” példája. *Korall* (évf. n.) (19–20) 190–217.

Molnár V. Attila – Schmotzer András – Csathó András István – Mészáros András – Takács Attila – Löki Viktor

2018 Temetők kezelésének és fenntartásának természetvédelmi kérdései. In: Molnár V. Attila (szerk.): *Élet a halál után. A temetők élővilága*. Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar Növénytan Tanszék, Debrecen, 162–191.

Molnár Zsolt

2012 *A Hortobágy pásztorszemmel. A puszta növényvilága. Traditional ecological knowledge of herders on the flora and vegetation of the Hortobágy*. Hortobágy Természetvédelmi Közalapítvány, Debrecen.

Nádai Pál, dr.

1918 Előadói tervezet a középiskolai művészi nevelés ügyében. Az Orsz[ágos]. *Közzoktatási Tanács nyomtatványai* (évf. n.) (2) 1–34.

Nagy Margit, B.

1973 *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták: XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Nagy Olga

1975 *Lányok és asszonyok Udvarfalván I. Szociográfiai jegyzetek. Korunk XXXIV. (4) 279–284.*

2001 *Egy botcsinálta riporter emlékei*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

2020 *Lányok és asszonyok Udvarfalván I. Szociográfiai jegyzetek*. In: *Uő: Önkorrekción története. Válogatott esszék, tanulmányok*. Exit Kiadó, Kolozsvár, 119–130.

Nagy Zsolt

2020 *Parasztkertektől a nagyüzemi (virág)termesztésig – gazdasági modellek, stratégiák és gyakorlatok a 21. században a Maros megyei Udvarfalván*. In: *Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. (Kriza Könyvek, 47.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 119–132.

2021a *Műkertészek, kertész-vállalkozók a 19–20. századi Marosvásárhelyen*. In: *Berekméri Árpád-Róbert – László Lóránt – Pál-Antal Sándor – Sebestyén Mihály – Simon Zsolt (s. a. r.): A Maros megyei magyarság történetéből V*. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 101–127.

2021b *Az árnyékban maradt Öllerer család. Egy osztrák virágkertész-család a „rövid 20. században”, Erdélyben*. *Erdélyi Múzeum LXXXIII. (2) 102–119.*

2021c *A virágok mint alkalmi-, ajándék- és/vagy céltárgyak népszokásainkban*. In: *Pozsony Ferenc – Visy Zsolt (szerk.): Székely népszokások. Énlaka konferenciák VIII. Pro Énlaka Alapítvány, Énlaka [közlésre elfogadva, megjelenés alatt].*

2021d *Az utolsó landler virágos – Sara Eiwendt [kézirat]*. Marosvásárhely.

- 2022a Széki Teleki Gemma, „a virágáros grófnő” lokális mítosza Marosvásárhelyen. In: Bányai Réka – Berekméri Árpád Róbert – László Lóránt – Simon Zsolt (szerk.): *Ünnepi kötet Sebestyén Mihály 75. születésnapjára*. Lector Kiadó, Marosvásárhely [közlésre elfogadva, megjelenés alatt].
- 2022b Egy horvát műkertész-család, Chwoikáék Marosvásárhelyen (1901–1918). In: *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsi-szentgyörgy [közlésre elfogadva, megjelenés alatt].
- (n. n.)
- 2017a *Descoperim diversitatea culturală cu ajutorul florilor pe Calea minorităților etnice*. Complexul Național Muzeul Astra, Sibiu.
- 2017b *Felfedezzük a kulturális sokszínűséget. A virágok segítségével a Kisebbségek ösvényén*. Complexul Național Muzeul Astra, Sibiu.
- 2017c *Discovering cultural diversity aided by Flowers on the Path of Ethnic Minorities*. Complexul Național Muzeul Astra, Sibiu.
- 2017d *Wir entdecken kulturelle Vielfalt mit Hilfe die Blume auf dem Pfad der ethnischen Minderheiten*. Complexul Național Muzeul Astra, Sibiu.
- 2017e *Descoperim diversitatea culturală cu ajutorul bradului pe Calea minorităților etnice*. Complexul Național Muzeul Astra, Sibiu.
- 2017f *Felfedezzük a kulturális sokszínűséget. A fenyőfa segítségével a Kisebbségek Ösvényén [sic!]*. Complexul Național Muzeul Astra, Sibiu.
- 2017g *Discovering cultural diversity aided by the fir tree on the Path of Ethnic Minorities*. Complexul Național Muzeul Astra, Sibiu.
- 2017h *Wir entdecken kulturelle Vielfalt mit Hilfe der Tanne auf dem Pfad der ethnischen Minderheiten*. Complexul Național Muzeul Astra, Sibiu.
- Oltean, M. – Negrean, G[avril]. – Popescu, A. – Roman, N. – Dihoru, G[heorghe]. – Sanda, V. – Mihăilescu, S[imona].
- 1994 *Lista Roșie a plantelor superioare din România*. (Studii sinteze, documentații de ecologie, I/1994) Academia Română–Institutul de Biologie, București.
- Orbán János
- 2015 A „szerencsétlen művész”. Néhány szempont Bodor Péter munkásságának értékeléséhez. *Korunk* XXVI. (1) 56–69.

- Pásztor Erzsébet – Oborny Beáta
2007 *Ökológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Péntek György – Szilágyi Dezső
1978 Magyar parasztkertjeink. *Múemlékvédelem* XXII. (4) 342–346.
- Pinke Gyula – Pál Róbert
2005 *Gyomnövényeink eredete, termőhelye és haszna*. Alexandra, Pécs.
- Rác János
2016 *Virágnévszótár. 340 virágnév eredete és a növények leírása*. (Az ékeesszólás kiskönyvtára, 41.) Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- 2017 *Virágneves könyv*. Inter Kht–Prae.hu, Budapest.
- Ráde Károly
1910 Magyar földbirtokosok mint virágujdonság-tenyésztők. *Kertészeti Lapok* XXV. (szám n.) 156–158.
- Román János
1951 A sárospataki fazekasság vázlatos ismertetése. *Ethnographia* LXII. (3–4) 294–350.
- Sîrbu, Culiță
2012 *Plante de carantină invazive în România*. ANCS – UEFISCDI – USAMV, Iași.
- Sîrbu, Culiță – Oprea, Adrian
2011 *Plante adventive în flora României*. Editura Ion Ionescu de la Brad, Iași.
- Solymos Ede
1955 Bérló és szövetkezeti halászat a Duna alsó szakaszán. *Ethnographia* LXVI. (1–4) 445–470.
- Stirling János
2000 Kuriózum és divatnövények 16–17. századi kertjeinkben. In: Galavics Géza (szerk.): *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. (Források és tanulmányok a magyarországi kertművészet történetéhez, 2.) MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 157–166.
- [Szabó T. E. Attila]
1996 Utószó. In: Szabó T. [E.] Attila – Péntek János: *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató* [II. kiadás]. (Növekedvén nevelünk..., 5.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 203–212.
- Szabadfalvi József
1956 Méhészkedés a szatmári Erdőháton. *Ethnographia* LXVII. (4) 451–482.

- 1967 Népi méhészkedés a Zemplén-hegyvidék középső részén. *Ethnographia* LXVI. (1) 41–64.
- Szabó [T. E.] Attila
- 1978 Melius Péter és a kolozsvári Herbárium. In: Uő. (bev. tan. és magy. jegyz. s. a. r.): *Melius Péter. Herbárium. Az fáknek, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–90.
- Szabó Ferenc, S. (szerk.)
- 1956 *Bibliographia litterarum hungariae oeconomicarum ruralium (1831–1867). Tomus III. Bibliographiae litterarum hungariae oeconomicarum. A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészte (1831–1867). A Magyar gazdasági szakirodalom könyvésztének III. kötete*. Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
- Szabó György
- 2014 Benkő József és Transsilvaniája. In: Bordi Zsigmond Lóránd – Csáki Árpád – Kocs Irén – Vörösváry Gábor – Wanek Ferenc (lekt., gond., jegyz. ell.): *Az egykor Dacia Mediterraneának mondott a világ előtt még nem eléggé ismert Erdély vagy Erdélyi Nagyfejedelem-ség amelyet most sokoldalúan és röviden bemutat Benkő József erdélyi székely, középpajtai lelkész és a helvét hitet vallók nagytiszteletű erdővidéki egyházmegyéjének rendes jegyzője*. Székely Nemzeti Múzeum–Tortoma Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Barót, 13–52.
- Szabó László
- 1968 Mereglyés építkezés Szabolcs megye keleti részén. *Ethnographia* LXXIX. (4) 526–547.
- Szabó T. [E.] Attila
- 1972 Alexandru Borza etnobotanikai munkássága. *Művelődés* XXV. (1) 46–47.
- 1995 Növényi házkörnyezet-kutatás (aedobotanica és „in situ” génmegőrzés). Előtanulmány az etnobotanika és népi építészet kérdésköréhez. In: Cseri Miklós (szerk.): *A Nyugat-Dunántúl népi építészte (A Velemben, 1995. május 29–31-én megrendezett konferencia anyaga)*. Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Szombathelyi Savaria Múzeum, Szentendre–Szombathely, 509–536.
- 2000 Erdélyi történeti kertek egy növénybiológus szemével. In: Galavics Géza (szerk.): *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. (Források és tanulmányok a magyarországi kertművészet történetéhez, 2.) MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 69–86.

Szikszai Mária

2009 MS Mester *Vizitációja és a középkori oltár intézménye*. In: *Uó: A művészet antropológiája. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 5.) KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 137–144.

Szilágyi Dezső

1986 Magyar parasztkertjeink. *Kertészmérnök XXVIII.* (11–12) 7–9.

Szilágyi Miklós

2008 *A népies halászat, vadászat és gyűjtögetés lexikona*. (Magyar néprajzi könyvtár). Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.

Szilágyi Orsolya

2008 *A szatmárnémeti Kossuth-kert története*. (Erdélyi művelődéstörténeti források, 6.) Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár.

Szinnyei József

1893–1896 *Magyar tájszótár*. Első kötet A–Ny. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.

1897–1901 *Magyar tájszótár*. Második kötet Ó–Zs. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.

Szolnoky Lajos

1953 Néprajzi megfigyelések egy új szocialista község kialakulásával kapcsolatban (Ebes, Hajdú m.). *Ethnographia LXIV.* (1–4) 104–147.

Takács Imre (s. a. r.)

1959 *Bibliographia litterarum hungariae oeconomicarum ruralium (1868–1896). Tomus IV. Bibliographiae litterarum hungariae oeconomicarum. A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészetete (1868–1896)*. A Magyar gazdasági szakirodalom könyvészetének IV. kötete. Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.

1961 *Bibliographia litterarum hungariae oeconomicarum ruralium (1897–1919). Tomus V. Bibliographiae litterarum hungariae oeconomicarum. A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészetete (1897–1919)*. A Magyar gazdasági szakirodalom könyvészetének V. kötete. Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.

1963 *Bibliographia litterarum hungariae oeconomicarum ruralium (1920–1935). Tomus VI. Bibliographiae litterarum hungariae oeconomicarum. A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészetete (1920–1935)*. A Magyar gazdasági szakirodalom könyvészetének VI. kötete. Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.

Takács Imre (szerk.)

1966 *Bibliographia litterarum hungariae oeconomiarum ruralium (1936–1940). Tomus VII. Bibliographiae litterarum hungariae oeconomiarum. A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészetete (1936–1940).* A Magyar gazdasági szakirodalom könyvészetének VII. kötete. Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.

1968 *Bibliographia litterarum hungariae oeconomiarum ruralium (1941–1944). Tomus VIII. Bibliographiae litterarum hungariae oeconomiarum. A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészetete (1941–1944).* A Magyar gazdasági szakirodalom könyvészetének VIII. kötete. Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.

Takács Katalin

2017 *Uradalmi kertészetek a 19. századi Magyarországon* [doktori értekezés]. Szent István Egyetem, Gödöllő.

Tánczos Vilmos

2006 *Folklórszimbólumok. Egyetemi jegyzet.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 2.) KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

2007 *Szimbolikus formák a folklórbán.* Kairosz Kiadó, [Budapest].

Thoroczkay-Thurinszky Pál

1912 Adatok az erdélyi parasztház ismeretéhez. *Néprajzi Értesítő* XIII. (2) 94–103.

Török Gyöngyi

1997 MS Mester virágbrázolásai és a középkori műhelygyakorlat. In: Mikó Árpád – Poszler Györgyi (szerk.): „*Magnificat anima mea Dominum.*” *MS Mester Vizitáció-képe és az egykori selmecebányai főoltára.* Magyar Nemzeti Galéria–Pannon GSM, Budapest, 101–111.

Turányi Kornél (összeáll.)

1958 *Mezőgazdasági szakfolyóirataink bibliográfiája I. 1796–1899.* (Az Agrártudományi Egyetem Központi Kiadványai IV. sorozat. A kutatás és tájékoztatás segédkönyvei, 3.) Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Udvardy László

2000 Archaikus gabonagyomjaink mint dísznövények. In: Gyulai Ferenc (szerk.): *Az agrobiodiverzitás megőrzése és hasznosítása. Szimpózium Jánossy Andor emlékére, 2000. május 4–6. Budapest & Tápiószele.* Agrobotanikai Intézet, Tápiószele, 415–419.

Újházy Noémi – Szalay Péter – Biró Marianna

2015 A táj változásának vizsgálata újrafényképezés módszerével Sztána és Zsobok határában. In: Molnár Krisztina – Molnár Zsolt (szerk.): *Élet és rend a határban. Etnoökológiai kutatótábor Kalotaszegen.* (Sztánai füzetek, 19.) Művelődés Egyesület–Szentimrei Alapítvány, Kolozsvár–Sztána, 208–221.

Vajdai Imre (szerk.)

2000 *Fontosabb szántóföldi gyomnövények.* Mezőgazda Kiadó, Budapest.

Vajkai Aurél

1941 A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. *Néprajzi Értesítő* XXXIII. (3) 231–258.

Vass Erika

2011 *Erdély virágai. Egy kutatás pillanatképei 2006–2011. Flowers of Transylvania. Snapshots from a research programme 2006–2011.* (Kiállítási katalógusok, 3.) Skanzen, Szentendre.

Viga Gyula

2007 *Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza.* (Studia Folkloristica et Ethnographica, 50.) Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.

Wass András

1939 *Kertgazdaság. A hasznothajtó kert üzemágainak egész évi munkái. Termelés. Növényvédelem. Értékesítés.* Szerző kiadása, Budapest.

Zakariás Erzsébet

1995 Nemi szerepek a növénytermesztésben Erdővidéken. In: Uő. (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Zentai Tünde

2005 Ormánsági életkép 1921-ből. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum drávacsehi portája. *Ethnographia* CXVI. (4) 455–480.

Contribuția domeniilor de cercetare etnografice și a științelor auxiliare și conexe la cunoașterea culturii plantelor ornamentale populare maghiare

În studiul său autorul prezintă cele mai importante opt arii din cercetarea etnografică și științele auxiliare și conexe ale căror rezultate au contribuit foarte mult la studiul culturii plantelor ornamentale populare maghiare: 1.) cercetările arhitecturii populare – date (a)edobotanice și posibilitățile de reprezentare a grădinilor de flori în muzee în aer liber; 2.) cercetări despre femei (și copii), studii socio-etnografice și sociografice; 3.) cercetări onomastice și de nomenclatură (dicționare, directoare); 4.) cercetări în istoria culturii și artei, antropologia artei; 5.) cercetările de antropologie economică și istorie economică; 6.) cercetările cu privire la colectarea agricolă și colectare; 7.) cercetările biologiei plantelor invazive / ecologie și botanica buruienilor; 8.) cercetările aplicate horticole și botanicii horticole (hortibotanice).

Contribution of Ethnographic Research Areas, Border Areas and Auxiliary Sciences to the Knowledge of Hungarian Folk Ornamental Plant Culture

In his study the author presents the eight most important ethnographic research areas, border areas and auxiliary sciences, the results of which contributed a lot to the study of Hungarian folk ornamental plant culture: 1.) folk architectural research – (a)edobotanical data and possibilities of the representation of flower gardens in open-air museums; 2.) women's (and children's) research, socio-ethnographic and sociographic surveys; 3.) onomastic and terminological research (dictionaries, name catalogues); 4.) research in cultural and art history, art anthropology; 5.) economic anthropological and economic history research; 6.) research on foraging and gatherer lifestyle; 7.) research in the biology of invasive plants / ecology and botany of weed; 8.) applied horticultural and hortibotanical research.

Bodnár Mónika

Marjalaki Kiss Lajos egykori abrudbányai polgári iskolai tanár (1913–1918) munkássága és menekülése Abrudbányáról Miskolcra

Jelen tanulmány középpontjában Marjalaki Kiss Lajos élete, munkássága és emlékezete áll, aki Abrudbányáról került Miskolcra, ahol a Herman Ottó Múzeum jogelődjének, a Borsod-Miskolci Múzeumnak is munkatársa, tiszteletbeli osztályőre és könyvtárosa volt, miközben történeti, régészeti, néprajzi kutatásokat végzett a városban és a megyében. Kutatásai eredményeként ő vetette fel elsőként a később László Gyula által kidolgozott kettős honfoglalás elméletét. Földrajz tankönyveket írt, melyeket évtizedeken át országosan használtak a polgári iskolákban, ismeretterjesztő előadásokat tartott és közreműködött Miskolc első tudományos igényű periodikája, a *Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsod vármegye múltjából* című szakfolyóirat elindításában. Tevékenységével kiérdemelte, hogy bekerüljön a Herman Ottó Múzeum Pantheonjába.¹ Igaz, múzeumi feladatait inkább hobbiként végezte, fő kenyérkereseti tevékenységét a tanítás jelentette: a miskolci Magyar Királyi II. számú Állami Polgári Fiúiskolának volt megbecsült pedagógusa 1919. február 1-től 1949. december 31-i nyugdíjazásáig.

Marjalaki Kiss Lajos egy sokgyermekes, református parasztcsaládból származott, 1887. december 18-án született Kisújszálláson. Ő volt a család egyetlen gyermeke, akit felsőbb iskolában tanítottak. Tanítói oklevelet a debreceni kollégiumban szerzett, amit 1902–1906 között látogatott. Friss diplomás tanítóként egy évig a Torna megyei Szinpetriben oktatott, majd ezt követően sikerült szülővárosában elhelyezkednie. Ám néhány év elteltével olthatatlan vágyat érzett, hogy ismereteit tovább gyarapít-

---

¹ <https://hermuz.hu/muzeumi-pantheon/> (Utolsó letöltés: 2021. nov. 26.)

sa, ezért lemondott kisújszállási népiskolai tanítói állásáról, Budapestre ment, s ott elvégezte a polgári iskolai tanári főiskolát. Mint önéletrajzában írja: „itt mintegy három éven át rengeteget koplalva képeztem magam, a kötelező anyagon felül különösen a leíró földrajz szakszerű tanulmányozásában. 1913 nyarán az új oklevél birtokában Erdélybe, Abrudbányára kerültem az áll. polgári fiúiskolához.” (HOM HTD² 89.114.58.1) Mint egy másik önéletrajzában olvashatjuk: „azért választotta [ezt] a helyet, hogy a helyszínen kutassa a néprajzi viszonyokat. Ekkor jelent meg A magyar nyelvhatár című tanulmánya a Földrajzi Közlemények 1915. évf-ban (M. Kiss 1915: 443–451). Irodalmi téren itt kezdett dolgozni” (HOM HTD 89.114.79).

Abrudbánya Alsó-Fejér vármegyei városban az 1910-es népszámlálás szerint kisebbségben voltak a magyarok, a lakosság túlnyomó többsége román volt. A 7749 fős összlakosságból mindössze 1329 magyar, 35 német, 6 szlovák és 69 egyéb nációjú élt a 6316 románság mellett (Varga 2002: 13). Nemcsak etnikai, de felekezeti szempontból is rendkívül színes összetételű volt a település, melyben a 20. század elején ötféle templom és hétféle egyház működött. (K. 1917) Itt tanított Marjalaki Kiss Lajos 1913–1918 között a polgári fiúiskolában. Naplójából tudjuk, hogy az iskolába magyarok mellett román és német diákok is jártak, bár ez utóbbiak kevesen voltak. Viszont a románok sokan, számuk legtöbbször fölülmúlta a magyarokét. 1916-os naplójában ez áll: „Kb. 73 tanulónk van és pedig az I. o. 22, II. o. 24, III. o. 13, IV. o. 14. Elég szép szám. Nemzetiségileg M 40, N 1, O 32. A magyarok közé számítottam néhány fél-oláhot, mint Balosz, Schmidt, Komáromi, Horváth. Évek óta első eset, hogy magyar gyerek több van, mint oláh” (HOM HTD 73.911.28: 18).

Marjalaki Kiss Lajos abrudbányai éveit a tanítás mellett egyéb tevékenységeket is végzett, pl. 1917–1918-ban főmunkatársa, vagy azt is mondhatjuk, társszerkesztője volt az *Abrudbánya és Vidéke* című hetilapnak. Ez a szombatoként megjelenő társadalmi, bányászati és közigazgatási hetilap 1908. április 18-án indult és 1918. szeptember 28-án jelent meg az utolsó száma. Megszűnését az okozta, hogy szerkesztői elhagyták Erdélyt, s Magyarországon kerestek menedéket. A lap felelős szerkesztője végig Pongrácz Aladár volt, kezdetekben Ligeti Lajos, 1913

² Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentumtára (a továbbiakban HOM HTD).

novemberétől 1914 májusáig Derzsi Andor, majd 1917 júniusától M. Kiss Lajos segítette munkáját. A lapkiadó az első időszakban Kibédy Géza volt, nyomta a Pannonia könyvnyomda, majd 1909 májusától kiadta és nyomta az abrudbányai Árpád Nyomda, mely egyúttal laptulajdonos is volt. A hetilap tizenegy évfolyama fellelhető az OSZK-ban,³ a lapszámokat át-tanulmányozva sok információhoz jutunk a kisváros társadalmi életét illetően, valamint Marjalaki Kiss Lajosra vonatkozóan is. Engem elsősorban ez utóbbi motivált. Először abban az 1913-as híradásban találkozunk nevével, melyből megtudjuk, hogy a helybeli polgári fiúiskolába Orbán Gyula rendes tanár helyére „M. Kiss Lajos helyettes tanár küldetett, aki már meg is érkezett” a városba (n. n. 1913a).

Marjalaki Abrudbányán találta meg élete párját, itt ismerte meg, s vette nőül Geley Juliskát 1914. augusztus 25-én (n. n. 1914e). Eljegyzésük híre ugyanabban a lapszámban jelent meg, mint amelyik tájékoztatta a nagydemű olvasóközönséget a háború kitöréséről és az általános mozgósításról (n. n. 1914c). Az árkosi Geley (Gelei/Gelej) család Abrudbányán több évszázados múltra visszatekintő, régi erdélyi nemes család, amelyik ebben a vegyes felekezeti városban az unitárius közösséget erősítette (Nagy 1858. III: 357; M. Kiss 1917b). Abrudbányán azokban az években a református és unitárius egyházak rendszeresen közös vallási estélyeket szerveztek. Marjalaki Kiss Lajos és Geley Julianna házasságából egy leánygyermek született, aki 1915. február 19-én látta meg a napvilágot (HOM HTD 73.909.1.16), s aki édesanyja után a Júlia nevet kapta, majd később édesapja nyomdokaiba lépve szintén a tanári hivatást választotta.

Az ifjú Marjalaki korán beilleszkedett az iskola tanári közösségébe és az abrudbányai polgárság körébe. Szépen épült tanári karrierje, 1914-ben segédtanárrá (n. n. 1914d), 1915-ben rendes tanárrá nevezték ki (n. n. 1915d). Több alkalommal szónokolt vagy előadásokat tartott iskolai ünnepeken, pl. 1916-ban az Erzsébet ünnepélyen (n. n. 1916), 1918-ban a Zita ünnepély keretén belül a Zita Otthon árvaházról, ahol az ünnepély után a tanulóifjúság gyűjtést kezdett az erdélyi hadiárvák befogadására létesítendő Zita Otthon hadi árvaház részére (n. n. 1918a). Emellett aktívan bekapcsolódott az Abrudbányai Közművelődési Egyesület tevékenységébe, ennek négy működő szakosztályán belül elsősor-

---

³ Az lapszámok (kevés hiánnyal) fellelhetők az Országos Széchényi Könyvtárban, mikrofilmen kutathatók (OSZK FM3/2713).

ban a múzeumi és az ismeretterjesztő szakosztályok munkáját segítette. A múzeumi szakosztály a polgári fiúiskola természetrajzi, néprajzi és történelmi múzeumát használta. Az ismeretterjesztő szakosztály a szabadlíceumok, munkásgimnáziumi és a polgári iskola szakkönyvtára által működött (n. n. 1914b). Marjalaki könyvtárosként várta az olvasni szerető abrudbányai és abrudfalvi polgárokat (n. n. 1913b). A szabadlíceumi programok keretén belül számos alkalommal vállalkozott ismeretterjesztő előadások tartására, elsősorban földrajzi témákban, s gyakran ötvözve ezeket a világháborús aktualitásokkal.⁴ Kezelte a Közművelődési Egylet pénztárát, melyből különféle összegeket időnként jótékony célokra fordítottak (n. n. 1915b). Emellett polgártársaihoz hasonlóan ő maga is többször jótékonykodott, pl. adakozott a Vörös-Félhold részére (n. n. 1915a), ami a Vöröskereszthez hasonló nemzetközi humanitárius szervezet volt. Ő is megvásárolta a Vöröskereszt abrudbányai fiókja javára kiadott *Egyszerű történetek* című könyvet, (n. n. 1915e), felülfizetett az ifjúság által rendezett jótékonyági estélyen (n. n. 1915g), adakozott a „Kárpáti ház”-ra (n. n. 1915h), vagyis az orosz dúlta Felvidék újjáépítését célzó országos mozgalom felhívására az abrudbányaiak által megépíteni szándékozott Ungvár megyei Uzsokon építendő lakóház (n. n. 1915f) költségeire. 1917 januárjában ő lett az Abrudbányai Magyar Kaszinó jegyzője (n. n. 1917a), majd az Abrudbányai Szövetkezet felügyelőbizottsági tagja (n. n. 1917b). Amint fentebb már említettük, az 1917. június 30-án megjelent 26. számtól kezdődően az *Abrudbánya és Vidéke* című hetilap főmunkatársaként szerepel a neve a lap címlapján, majd néhány hónappal később a lapot megjelentető Árpád Nyomda Részvénytársaság új igazgatósági tagjai között találjuk a nevét (n. n. 1917c).

Saját visszaemlékezése szerint 1915-től jelentek meg írásai az *Abrudbánya és Vidéke* hetilapban, mint írja: „1915–18 között sok cikket írtam” (HOM HTD 89.114.58.1). Ám a lapszámokat átnézve ilyen irányú munkássága csak 1917-től követhető nyomon, ettől kezdve viszont folyamatosan publikált. Ez nem jelenti azt, hogy korábban ne írhatott volna a lapba, de ebben az esetben a cikkek nincsenek aláírva, a szerző neve nem jelenik meg, így a szerzősége nem állapítható meg bizonyossággal.

⁴ A föld története, vetített előadás (n. n. 1914a); Londonról és Párizsról jóízű megjegyzésekkel fűszerezett előadás (n. n. 1915c); Balkáni hadszíntér (n. n. 1915h); Egyiptomi harctér (n. n. 1915i).

Az 1917–18-as lapszámokban M. Kiss Lajos, M. Kiss L., M. K. L., K., m. aláírással, illetve szignóval látta el írásait. A vezércikkeket általában csak szignózta (K., m.), a többi írását a fentebb jelzett névváltozatokkal jelentette meg, az általa fellelt és közölt történeti forrásértékű dokumentumoknál is feltüntette saját – mint a forrás közlőjének – nevét, s általában feltüntette a forrás leelőhelyét is.

Fontosnak tartotta a régi, forrásértékű dokumentumok összegyűjtését és közkinccsé tételét, ezek a lap tárca rovatában láttak napvilágot. Első ilyen jellegű közlése a *Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848–49-ben – Bölöni Mikó Samu volt zalatnai kohófőnök egykorú eredeti kéziratából* címet viselő korabeli történeti visszaemlékezés volt, amit „Bölöni Mikó Dezső ny. tanácsos úr szíves engedélyével” öt hónapon keresztül 23 folytatásban közölt (M. Kiss 1917b). Ennek bevezetőjében írta: „Abrudbánya város története még nincs megírva, mert a történelmi források gyér volta miatt minden efféle szándék alig leküzdhető nehézségekbe ütközik. Az egykorú iratok nagy része megsemmisült, ami megmaradt, az is szét van szórva. Feladatunk egyelőre az, hogy gyűjtsük össze az ilyen elkallódható írásokat s mentsük meg városunk majdan megírandó történelme számára” (M. Kiss 1917a: 1). Ezt az írást néhány apró változtatással – már miskolci tartózkodása idején – önálló kis kiadványban is megjelentette (M. Kiss Lajos [1927]). A történesek túlélő szemtanú, Bölöni Mikó Samu „élményeit közvetlenül az események lezajlása után írta, amikor az átélt események frissessége emlékezetében nem halványult még el (M. Kiss [1927]: 6). Másutt úgy nyilatkozott, hogy a kézirat „az események lezajlása után 1–2 évvel kelt”, s „az 1848 októberi zalatnai és 1849 májusi abrudbányai, vérlázító kegyetlenséggel legyilkolt kétezer magyar nő és gyermek kiirtásának történetét beszéli el” (MNL OL K 501/215. csomó).

Nem sokkal ezt követően az abrudbányai unitárius egyház 1849 utáni újjáéledésének egyik dokumentumát közölte: Aranyosrákosi Székely Sándor püspök levelét, Gelei József széljegyzetével, miszerint „1810[! valójában 1850] március 10ik napján ezen fő pásztori levelet felolvastam a következő hívek előtt” (M. Kiss 1917c: 2), s a felsorolásban 17 családfő neve szerepel, az abrudbányai unitárius családok nevei.

Később egy 1500-ig visszanyúló abrudbányai nemzetség családfáját tette közzé, majd a következő lapszámában magyarázatokkal látta el az írást (M. Kiss 1918a, b). A dokumentum a *Paczkó Familiának Törzsök*

Fája címet viseli. A családfát „Szántó György, nemes Abrudbánya városának fiskálisa” állította össze 1794-ben. A dokumentumról készült 4 db üvegnegatív másolat a Marjalaki hagyaték részeként bekerültek a Herman Ottó Múzeum gyűjteményébe (HOM HTD 87.197.8.20–23).

A lap 1918 áprilisában Rákossy István, egykori abrudbányai polgármester 1848–49. évi naplójegyzeteit kezdte el közölni. Az írás 17 folytatásban az augusztus 3-i lapszámban zárult (Rákossy 1918). A sorozat végén nem szerepel a napló közreadójának neve, de témájából ítélve feltételezhetjük, hogy e napló megjelentetéséhez is köze lehetett Marjalakinak.

Szintén a tárcarovatban jelent meg egy kétrészes régészeti cikksorozat Marjalaki közlésében. Mint a bevezetőben írja: „Pár év óta az abrudbányai polgári iskola is megkezdte a római régiségek összegyűjtését, hogy a még itt maradt feliratos emlékeket megmentsse az elpusztulástól” (M. Kiss 1918c). Az iskolai múzeumba begyűjtött feliratos tábláknak részben a már mások által publikált leírását közli, valamint az újabban előkerült darabok első közlését adja (M. Kiss 1918c, d).

A tárcákon kívül a lap munkatársaként számos vezércikket és egyéb publikációkat is írt. Ezekben kitűnően kamatoztatta széleskörű történelmi, néprajzi és földrajzi ismereteit, hiszen ezekben szinte egytől egyig olyan témákat boncolgat, s oly módon közelíti meg az adott kérdést, ami csak e sokrétű tudás birtokában kivitelezhető (Marjalaki írásainak jegyzékét lásd az *1. sz. mellékletben*). Vannak a lapban további írások is, melyek témájukat és stílusukat tekintve feltehetőleg szintén neki tulajdoníthatók, de mivel nincsenek aláírva, ezek szerzősége nem igazolható. S hogy ez több pusztá feltevésnél, igazolni látszik az a tény, hogy egyik korai cikksorozatának első két része szerző feltüntetése nélkül jelent meg, a harmadik és negyedik rész után viszont ott szerepel a neve (M. Kiss 1916).

Az első világháború utáni időszakban Romániában is és az elcsatolt területeken másutt is alaposan megfogyatkozott a magyar értelmiségiek száma. 1918–1924 között a szomszédos országokhoz csatolt területekről 350 ezer⁵ magyar menekült az anyaországba, a legtöbben, mintegy 200 ezren Romániából (Frisnyák 1990: 161). Közöttük volt Marjalaki Kiss Lajos is, akinek 1918 őszén kellett elhagynia Erdély területét (HOM HTD

⁵ Más becslések szerint ez a szám 500 ezer is lehet.

89.114. 79). Ennek pontos körülményeit azért ismerjük, mert a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevében Imre Sándor államtitkár 1920. május 3-i dátummal az összes menekült és újonnan beosztott polgári iskolai tanárhoz levelet intézett azzal a kéréssel, hogy írják le a megszállt területen lévő egykori állomáshelyük elhagyásával kapcsolatos eseményeket, tapasztalataikat, benyomásaikat, s ezt a részletes leírást terjesszék be a minisztériumba. A felkérést 1920. június 1-én Marjalaki is kézhez kapta, s amint a sokszorosított felkérő levél hátoldalán Marjalaki kézírásával írott feljegyzésből értesülünk, válaszát ugyanazon hó 10-én el is küldte (HOM HTD 73.911.2). Ez a válaszlevél (amit nem közvetlenül Marjalaki, hanem felettese, Cseh Gusztáv igazgató küldött be egy másik kolléga, Fóris Ferenc jelentésével együtt) megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltárban (MNL OL K 501/215. csomó) Ez az irategyüttes mindeztidáig kiaknázatlan forrása a témának. Kutatása ugyan időigényes, mivel az iratok rendezetlenek, nincsenek mutatózva, de cserébe sok új információval kecsegtetnek. Ebből a Marjalaki által írott hétoldalas jelentésből tudjuk, hogy „[Abrudbányán 1918] November 8-án felhúzták a városházára az oláh zászlót. 9-én és 10-én már külön oláh őrség alakult. Az eddig meglapultak arcán folyton kaján vigyorgás éktelenkedett. Sokan nem akartak magyarul tudni. 11-én Vincze szocialista vezér Kolozsvárról azt az utasítást adta ki Abrudbányára, hogy a magyar őrség fele fegyverét adja át az oláh gárdának és ezentúl testvériesen együtt védjék a várost. Ekkor láttam, hogy személyem nincs tovább biztonságban, mert nem a csőcselék vad szenvedélyétől, nem annak rablási és rombolási vágyától kell tartani, hanem a zavarosban úrrá levő oláh agitátorok vad gyűlöletétől, s azoknak vért és bilincset kívánó bosszúszomjától. Ezért 12-én gyorsan leutaztam Tordára, hogy onnan szemléljem az eseményeket. Itt látva a helyzet vigasztalanságát, 8 nap múlva utánam jövő kis családommal kevés cókók kivételével minden ingóságomat hátrahagyva Kisújszállásra, szüleim hajlékába vonultam. Miért kellett elhagynom Abrudbányát? Ebben a városban 1913-tól 1918 novemberéig a legbékésebben éltem. Soha még csak összeszólalkozásom sem volt sem magyar, sem oláh egyennel. Volt azonban az oláhok szemében egy pár olyan tettem, amiért ők sohasem tudtak volna nekem megbocsátani. Egyik az volt, hogy 19 névmagyarosítást eszközöltem, akik közt 10 oláh ajkú tanulóé volt. Bár senkit sem erőltettem, felkérésre csináltam a dolgot, emiatt Popovics g. kel. esperes stb. engesztelhetetlen ellenségeim lettek, habár szemben az émely-

gésig előzékeny volt ezután is. Inkább fenekedtek rám azért, mert a helybeli lapban, az Abrudbánya és Vidékében (ennek 1^{1/2} évig társszerkesztője voltam) 1915-től kezdve sok földrajzi és néprajzi cikket írtam, s ha az oláhságról volt szó, nem az ő szájok íze, hanem a tárgyilagosság volt előttem az irányadó. Legjobban mégis azért haragudtak meg rám, mert 1917-ben leközöltem 40 folytatásban bölöni Mikó Samu zalatnai volt kohófnök naplóját Zalatna és Abrudbánya elpusztításáról, melyben az októberi zalatnai és májusi abrudbányai vérlázító kegyetlenséggel legyilkolt kétezer magyar polgár, nő és gyermek kiirtásának történetét mint túlélő szemtanú beszéli el. [...] Ez a napló minden erdélyi magyar olvasóra mint élmény hat, viszont az oláhokat a tehetetlen düh fogja el, hogy a legtitkosabb bűneik, jellemük férfiatlan foltjai kerülnek le nem tagadhatólag napvilágra benne. [...] Eljövetelem után megtudtam, hogy Abrudbánya nemzeti mozgalmainak vezetői közül engem és Dr. Pongrácz Aladárt, volt városi főügyészt, lapszerkesztőt (jelenleg Budapesten a Terület Védő Liga igazgatója) több ízben el akarták fogni. Lakásainkat lefoglalták, iratok után kutatva ott maradt holmijainkat szétszórták stb. [...] 1919. január 30-ig Kisújszálláson tartózkodtam, ekkor Miskolcra a II. sz. áll. polgári fiúiskolához kerültem, ahol jelenleg is működöm. Időközben az oláhok megszüntették Abrudbányán a magyar polgári iskolát, úgyhogy ha még lehetővé vált volna visszatérésem, akkor is tárgyaltalan lett volna régi állomáshelyem felkeresése.” (MNL OL K 501/215. csomó)

Az idézett jelentésben leírtakkal kapcsolatosan érdemes néhány megjegyzést tenni, néhány tényt pontosítani, illetve kiegészíteni. Pontosítást igényel a Zalatna és Abrudbánya elpusztításáról szóló kézirat megjelenítése. Mint fentebb már volt róla szó, valójában nem 40, hanem 23 folytatásban, az *Abrudbánya és Vidéke* 12–34. számaiban látott napvilágot a kézirat 1917-ben.

A névmagyarosítással kapcsolatosan említést érdemel, hogy a témában abrudbányai tartózkodása idején egy kis kiadványt is megjelentetett Marjalaki (M. Kiss 1913). Ez a könyvritkaságnak számító publikáció gyöngybetűs kézírással íródott, amit 1913-ban egy budai nyomdában sokszorosítottak, mindössze 100 példányban. Ez volt az első névmagyarosítási névjegyzék, melyet – Marjalaki előzetes hozzájárulásával – Lengyel Zoltán pár év múlva teljes egészében átvett nagy terjedelmű névkönyvébe (Lengyel 1917). Mindezt onnan tudjuk, hogy a kiadványnak egy példánya a Marjalaki hagyatékkal bekerült a miskolci múzeumba, s

ennek címdalán Marjalaki kézírásával feljegyezve olvashatók ezek az információk (HOM HTD 73.911.10).

Marjalaki Miskolcra kerülésének részleteit a trianoni békeszerződés 100. évfordulója apropóján kezdtem el kutatni. Így derült ki, hogy Erdélyből 1918. november 20-án családjával együtt, mindenüket hátrahagyva Kisújszállásra, szüleihez költöztek. Ide küldték számára a hódmezővásárhelyi ideiglenes áthelyezésről szóló értesítést is. Viszont ezt az állomást nem foglalta el, mivel időközben valaki Miskolcra invitálta. Marjalaki a hívást elfogadva Miskolcra érkezett, a hivatalos miskolci áthelyezéséről szóló dokumentumot is már Miskolcra címezték neki. A kulcs nyitja tehát az őt ide invitáló kézírásos levél, illetve a levelet aláíró „Rátkay” (Bodnár 2020a). A levél aláírójának személyére az *Abrudbánya és Vidéke* lapszámainak átnézése kapcsán sikerült fényt deríteni. Bizonyossággal megállapítható, hogy a Marjalakit Miskolcra invitáló levél írója nem más, mint egykori abrudbányai kartársa, Rátkai Károly, aki Abrudbányáról előbb Hajdúszoboszlóra, majd onnan 1918 júniusában a miskolci Felsőbb Leányiskolába került tanítani (n. n. 1918b). Tehát téves az az életrajzi adat, miszerint 1915-20-ban Miskolcon középiskolai tanár (Markó 2004: 629), mint a fentebbiekből kiderül, ez idő alatt három városban is megfordult. Rátkai Károly latint, történelmet és gyorsírást tanított a miskolci iskolában (Domby 1921: 8), de nem töltött ott hosszú időt, ugyanis az 1921–22-es iskolai értesítő már azt írja róla, hogy eltávozott (Domby 1922: 2). Rátkai a tanítás mellett újságírással is foglalkozott, sőt később ez volt a fő kenyérkereseti forrása. Újságírói pályafutását a miskolci *Reggeli Hírlap*nál kezdte. 1922-től különféle fővárosi lapoknak dolgozott, majd a második világháború után könyvet írt mauthauseni koncentrációs tábori élményeiről (Kenyeres 1982: 486).

Marjalakinak Miskolcon bontakozott ki tudományos munkássága, ahol elsősorban miskolci és Borsod megyei témákra koncentrált, de ennek kezdetei abrudbányai korszakára tehető. Erre ő maga is hivatkozik, amikor abrudbányai iskolájáról ezt írja: „Ez az iskola, melyet Apponyi gróf 1907-ben alapított, újabb időben a vidék tudományos kutatásának is központja volt. Bányai János a vidék geológiáját, alulírott pedig a vidék néprajzát és archeológiáját kutatták rendszeresen, s művelték irodalmilag is. A muzeálisan kiállított ásvány és kőzetgyűjteménynek nemcsak anyagi értéke volt nagy, de tudományos becse is jelentékeny, amint az iskolában sűrűn megforduló Lóczy és Papp Károly egyetemi tanárok elis-

merték” (MNL OL K 501/215. csomó). S ezt bizonyítja az *Abrudbánya és Vidéke* számos lapszáma, melyek budapesti kutatók érkezéséről, fogadásáról tudósítanak. Így pl. 1916-ban Dr. Czirbusz Géza földrajztudós két tanársegédével és 13 egyetemi hallgatóval látogatott Abrudbányára. A szakmai kirándulás egyik főszervezője Marjalaki volt, akit Czirbusz „egykori kedvelt tanítványom” megnevezéssel illetett köszönőlevelében (Czirbusz 1916).

Arra vonatkozóan, hogy Marjalaki többször emlegetett abrudbányai néprajzi gyűjtései hol lehetnek, elkallódtak-e, vagy lappanganak valahol, egyelőre nincs válasz. Az *Abrudbánya és Vidéke* hasábjain mindenesetre inkább földrajzi, történeti, régészeti és a világháborúra reflektáló írásai jelentek meg. Ám mivel a kolozsvári múzeummal is kapcsolatban állt, részt vett annak régészeti munkájában,⁶ talán ott is érdemes ilyen irányban is kutakodni.

Mi miskolciak, Borsod-Abaúj-Zemplén megyeiek híven őrizzük Marjalaki Kiss Lajos emlékét. Születésének 95., halálának 10. évfordulóján, 1982-ben egykori tanítványa, dr. Frisnyák Sándor Marjalaki emlékérmét készíttetett, melynek alkotója Kolarovszki Zoltán (Bodnár 2020b). Több tudományos konferenciát és egyéb rendezvényt szerveztünk már emlékére, pl. születésének 100. évfordulója alkalmából 1987-ben,⁷ legutóbb pedig 2017-ben, születésének 130. és halálának 45. évfordulója alkalmából került erre sor.⁸ Miskolcon utca őrzi a nevét, egykori lakóházát emléktábla jelzi. Hagyatéka bekerült a Herman Ottó Múzeumba (listáját lásd a 2. számú mellékletben), ennek teljes feldolgozása viszont még várat magára. Ám mint a fentiekből kiderül, miskolci éveit megelőzően Erdélyben, Abrudbányán is aktív tevékenységet fejtett ki. Mint egyik önéletírásában olvasható, „irodalmi téren itt kezdett dolgozni” (HOM HTD 89.114.79). Egyértelmű, hogy nem szépirodalomra (ilyennel soha nem foglalkozott), hanem publicisztikára, ismeretterjesztő és tudományos írásokra gondolt. Rövidebb írásai az *Abrudbánya és Vidékében*, hosszabb tanulmányai különféle szakfolyóiratokban jelentek meg. Jelen kis dolgozatommal erre kívántam ráirányítani a figyelmet, s felhívni az erdélyi kutatók figyelmét Marjalaki Kiss Lajos személyére és munkásságára.

⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/Marjalaki_Kiss_Lajos (Utolsó letöltés: 2021. dec. 15.)

⁷ Az 1987-es konferencián elhangzott előadásokat lásd Szabadfavi József–Viga Gyula szerk. 1987–1988: 44–67.

⁸ A 2017-es konferencia előadásait és az évforduló kapcsán született egyéb Marjalakiról szóló írásokat lásd Bodnár szerk. 2020. 6–26.

Szakirodalom

Bodnár Mónika

2020a ...1919. január 30-án Miskolcra kerültem... *Marjalaki Kiss Lajos Miskolcra kerülésének története*. Online publikáció: <https://tortenetitar.hermuz.hu/marjalaki-kiss-lajos/> (Utolsó letöltés: 2021. nov. 30.)

2020b Nyomozás a Marjalaki Kiss Lajos emlékérem ügyében. *Szülőföldünk XXXVIII–XXXIX*. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület közleménye. Miskolc, 25–26.

Bodnár Mónika (szerk.)

2020 *Szülőföldünk XXXVIII–XXXIX*. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület közleménye. Miskolc

Czirbusz Géza, dr.

1916 Különfélék. A budapesti tudományegyetem geográfiai hallgatóinak kirándulása. *Abrudbánya és Vidéke IX*. (24) jún. 10. 1.

Domby László (szerk.)

1921 *A Tiszáninneni Református Egyházkerület miskolczi Felső Leányiskolájának és Leánygimnáziumának és a vele kapcsolatos internátusnak értesítője az 1920/21. iskolai évről*. Klein, Ludvig és Szelenyi R.-T. Könyvnyomdája, Miskolc.

1922 *A Tiszáninneni Református Egyházkerület miskolczi Felső Leányiskolájának és Leánygimnáziumának és a vele kapcsolatos internátusnak értesítője az 1921/22. iskolai évről*. Klein, Ludvig és Szelenyi R.-T. Könyvnyomdája, Miskolc.

Frisnyák Sándor

1990 *Magyarország történelmi földrajza*. Tankönyvkiadó, Budapest.

K [Marjalaki Kiss Lajos]

1917 Egységes naptár. *Abrudbánya és Vidéke X*. (39) szept. 29. 1.

Kenyeres Ágnes (főszerk.)

1982 *Magyar életrajzi lexikon 2. L–Z*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lengyel Zoltán

1917 *Magyar névkönyv*. Országos Névmagyarosító Társaság, Budapest.

M. Kiss Lajos

[1913] *Magyar név. A névmagyarosítás szabályai és harmadfél ezer névből álló névjegyzék*. Összeállította Marjalaki Lajos. Magánkiadás, h. n. [Budapest].

- 1915 A magyar nyelvhatár. *Földrajzi Közlemények* XLIII. (10) 443–451.
- 1916 Hogyan ejtsük ki az idegen földrajzi neveket. *Abrudbánya és Vidéke*. IX. (4) jan. 22. 1, (5) jan. 29. 1, (6) febr. 5. 1, (7) febr. 12. 1. (4 folytatásban, az első kettőnél nincs feltüntetve a szerző neve)
- 1917a Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848–49-ben. Bölöni Mikó Samu volt zalatnai kohófőnök egykorú eredeti kéziratából [1]. *Abrudbánya és Vidéke* X. (12) márc. 24. 1.
- 1917b Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848–49-ben. Bölöni Mikó Samu volt zalatnai kohófőnök egykorú eredeti kéziratából. *Abrudbánya és Vidéke*. X. (12) márc. 24. 1, (13) márc. 31. 1, (14) ápr. 7. 2, (15) ápr. 14. 1–2, (16) ápr. 12 [helyesen: 21]. 1, (17) ápr. 28. 1–2, (18) máj. 5. 1, (19) máj. 12. 1–2, (20) máj. 19. 1, (21) máj. 26. 1–2, (22) jún. 2. 1–2, (23) jún. 9. 1, (24) jún. 16. 1, (25) jún. 23. 1–2, (26) jún. 30. 1, (27) júl. 7. 1–2, (28) júl. 14. 1–2, (29) júl. 21. 1, (30) júl. 28. 1, (31) aug. 4. 1, (32) aug. 11. 1, (33) aug. 18. 1–2, (34) aug. 25. 1–2.
- 1917c Az abrudbányai unitárius egyház újjáéledése 1849 után. (Aranyosrákosi Székely Sándor püspök levele.) *Abrudbánya és Vidéke* X. (39) szept. 29. 1–2.
- 1918a Egy régi abrudbányai nemzetség családfája az 1500–1792 közötti időből. Forrásközlés: *Abrudbánya és Vidéke* XI. (5) febr. 2. 1–3.
- 1918b Egy régi abrudbányai nemzetség családfája az 1500–1792 közötti időből. Magyarázatok: *Abrudbánya és Vidéke* XI. (6) febr. 9. 1.
- 1918c Római régiségek Abrudbányán [1]. *Abrudbánya és Vidéke* XI. (37) szept. 14. 1–2.
- 1918d Római régiségek Abrudbányán [2]. *Abrudbánya és Vidéke* XI. (38) szept. 21. 1–2.
- [1927] *Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848–49-ben*. Bölöni Mikó Samu volt zalatnai kohófőnök egykorú eredeti kéziratából. Leírta és előszóval ellátta: Marjalaki Kiss Lajos. Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat, Miskolc.
- Markó László (főszerk.)
- 2004 *Új magyar életrajzi lexikon* 5. P-S. Magyar Könyvklub, Budapest (n. n.)
- 1913a Személyváltás. *Abrudbánya és Vidéke* VI. (36) szept. 6. 3.
- 1913b Értesítés. *Abrudbánya és Vidéke* VI. (43) okt. 25. 3.
- 1914a Szabadlyceum VI. estélye. *Abrudbánya és Vidéke* VII. (3) jan. 17. 2.

- 1914b Közművelődési egyesületünk. *Abrudbánya és Vidéke* VII. (9) febr. 28. 1.
- 1914c Eljegyzések. *Abrudbánya és Vidéke* VII. (31) aug. 1. 3.
- 1914d Előléptetés. *Abrudbánya és Vidéke* VII. (34) aug. 23. 3.
- 1914e Házasság *Abrudbánya és Vidéke* VII. (35) aug. 29. 3.
- 1915a Különfélék. *Abrudbánya és Vidéke* VIII. (4) jan. 23. 3.
- 1915b Nyugta. *Abrudbánya és Vidéke* VIII. (7) febr. 13. 3.
- 1915c Szabadlyceum. *Abrudbánya és Vidéke* VIII. (9) febr. 27. 3.
- 1915d Kinevezések. *Abrudbánya és Vidéke* VIII. (10) márc. 6. 2.
- 1915e Különfélék – Elszámolás. *Abrudbánya és Vidéke* VIII. (31) júl. 31. 2.
- 1915f Építsen fel Abrudbánya is egy felvidéki házat. *Abrudbánya és Vidéke* VIII. (33) aug. 14. 1.
- 1915g Köszönetnyilvánítás. *Abrudbánya és Vidéke* VIII. (35) aug. 28. 1.
- 1915h A „Kárpáti ház”-ra adakoztak. *Abrudbánya és Vidéke* VIII. (36) szept. 3. 1.
- 1915i Szabadlyceum. *Abrudbánya és Vidéke* VIII. (48) nov. 27. 2.
- 1915j Szabadlyceum. *Abrudbánya és Vidéke* VIII. (51) dec. 18. 2.
- 1916 Különfélék. *Abrudbánya és Vidéke* IX. (48) nov. 25. 3.
- 1917a Tisztújítás az Abrudbányai Magyar Kaszinóban. *Abrudbánya és Vidéke* X. (5) febr. 3. 1.
- 1917b Az Abrudbányai Szövetkezet újonnan megválasztott tisztségviselői. *Abrudbánya és Vidéke* X. (25) jún. 23. 3.
- 1917c Új igazgatók az Árpád Nyomda Részvénytársaságnál. *Abrudbánya és Vidéke* X. (48) dec. 1. 1.
- 1918a Különfélék. Zita ünnepély. *Abrudbánya és Vidéke* XI. (19) máj. 11. 2.
- 1918b Különfélék. Tanár választás. *Abrudbánya és Vidéke* XI. (25) jún. 22. 2.
- Nagy Iván
- 1858 *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* 1–12. + pótkötet. Pest. (Reprint 8 kötetben: Helikon Kiadó, Budapest, 1987.)
- Rákossy István
- 1918 Rákossy István 1848–49. évi naplójegyzetei. *Abrudbánya és Vidéke* XI. (15) ápr. 13. 1–2, (16) ápr. 20. 1–2, (17) ápr. 27. 1–2, (18) máj. 4. 1–2, (19) máj. 11. 1–2, (20) máj. 18. 1–2, (21) máj. 25. 1–2, (22) jún. 1. 1–2, (23) jún. 8. 1–2, (24) jún. 15. 1–2, (25) jún. 22. 1–2, (26) jún. 29. 1–2, (27) júl. 6. 1–2, (28) júl. 12 [13]. 1–2, (29) júl. 20. 1–2, (30) júl. 27. 1–2, (31) aug. 3. 1–2.

Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.)

1987–1988 *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XXV.*

Varga E. Árpád

2002 Fehér megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850–2002. A csikszeredai Pro-Print Kiadónál 2001-ben „*Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*” címmel megjelent kötet vonatkozó részének javított és frissebb adatokkal bővített elektronikus változata. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/abetn02.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. dec. 06.)

Archivális források

HOM HTD – Herman Ottó Múzeum (Miskolc) Helytörténeti Dokumentumtár

73.908.1. Fényképek

73.909.1.1–41. Vegyes okmányok

73.911.2. Vegyes levelezés

73.911.10. *Magyar név. A névmagyarosítás szabályai és harmadfél ezer névből álló névjegyzék.* Összeállította Marjalaki Lajos. Magánkiadás. [Budapest, 1913]

73.911.28. Napló 1916–1918

76.555.27. Marjalaki Kiss Lajos: Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/49-ben. Miskolc [1927]

87.197.8.20–23. Vegyes (újságcikkek, kéziratok, fotók)

89.114.58.1. Marjalaki Kiss Lajos önéletrajza

89.114.79. Vegyes iratanyag (benne Marjalaki Kiss Lajos önéletrajza)

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 501/215. csomó 59 625 sz. beadány: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Polgári iskolák.

Mellékletek

1. Marjalaki Kiss Lajos publikációi az Abrudbánya és Vidéke című hetilapban

Tárcák:

Közölte M. Kiss Lajos:

Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848–49-ben. Bölöni Mikó Samu volt zalatnai kohófőnök egykorú eredeti kéziratából. [23 folytatásban] 1917. X. (12) márc. 24. 1, (13) márc. 31. 1, (14) ápr. 7. 2, (15) ápr. 14. 1–2, (16) ápr. 12. [helyesen: 21.] 1, (17) ápr. 28. 1–2, (18) máj. 5. 1, (19) máj. 12. 1–2, (20) máj. 19. 1, (21) máj. 26. 1–2, (22) jún. 2. 1–2, (23) jún. 9. 1, (24) jún. 16. 1, (25) jún. 23. 1–2, (26) jún. 30. 1, (27) júl. 7. 1–2, (28) júl. 14. 1–2, (29) júl. 21. 1, (30) júl. 28. 1, (31) aug. 4. 1, (32) aug. 11. 1, (33) aug. 18. 1–2, (34) aug. 25. 1–2.

Az abrudbányai unitárius egyház újjáéledése 1849 után. Aranyosrákosi Székely Sándor püspök levele, Gelei József széljegyzetével. 1917. X. (39) szept. 29. 1–2.

Egy régi abrudbányai nemzetség családfája az 1500–1792 közötti időből. Forrás-közlés: 1918. XI. (5) febr. 2. 1–3, Magyarzatok: 1918. XI. (6) febr. 9. 1.

Közli: M. Kiss Lajos:

Római régiségek Abrudbányán. [2 folytatásban] 1918. XI. (37) szept. 14. 1–2, (38) szept. 21. 1–2.

Szerző: M. Kiss Lajos:

Hogyan ejtsük ki az idegen földrajzi neveket. [4 folytatásban, az első kettőnél nincs feltüntetve a szerző neve] 1916. IX. (4) jan. 22. 1, (5) jan. 29. 1, (6) febr. 5. 1, (7) febr. 12. 1.

A turáni népek közös harca. 1916. IX. (14) ápr. 1. 1–2.

A turáni népek száma. 1916. IX. (15) ápr. 8. 2.

A turáni népek. [4 folytatásban] 1916. IX. (29) júl. 15. 1–2, (30) júl. 22. 1, (31) júl. 29. 1–2, (32) aug. 5. 1–2.

A háború hatása a német térképre. 1917. X. (3) jan. 20. 1.

Új polgári határőrvidék. Az erdélyi kérdés megoldása. 1917. X. (4) jan. 27. 1.

A földrajzi nevek írásához. [2 folytatásban] 1917. X. (49) dec. 8. 1, (50) dec. 15. 1. [Főbb vonásaiban megjelent a Néptanítók Lapja 1917. 22. számának ismeretterjesztő rovatában.]

Adakozzunk a verespataki ásatásra. 1918. XI. (34) aug. 24. 1.

M. Kiss L.:

Az oláhok eredete és története. [5 folytatásban] 1916. IX. (51) dec. 16. 1, (52) dec. 23. 1, (53) dec. 30. 1–2, 1917. X. (1) jan. 6. 1–2, (2) jan. 13. 1–2.

M. K. L.:

Szász telepítés Erdélyben. 1916. IX. (10) márc. 4. 1.

K. szignóval:

- Szemelvények Oláhország történetéből. 1916. IX. (39) szept. 23. 1–2.
 Az Osztrák-Magyar Monarchia nyelvkérdéséhez. 1916. IX. (46) nov. 11. 1.
 Általános és titkos. 1917. X. (26) jún. 30. 1.
 Bányaspekuláció. 1917. X. (27) júl. 7. 1.
 A választókerület beosztása. 1917. X. (28) júl. 14. 1.
 Finnország független. 1917. X. (29) júl. 21. 1.
 Az ántánt hadicélja. 1917. X. (32) aug. 11. 1–2.
 Olasz-szerb osztozkodás. 1917. X. (33) aug. 18. 1.
 A harmadik békekísérlet. 1917. X. (35) szept. 1. 1.
 Észak felé. 1917. X. (36) szept. 8. 1.
 Városunk jövője. 1917. X. (37) szept. 15. 1.
 Egységes naptár. 1917. X. (39) szept. 29. 1.
 Az erdélyi föld védelme. 1917. X. (45) nov. 10. 1.
 Oroszország válaszüton. 1917. X. (47) nov. 24. 1.
 Leszámolás a csehekkal. 1917. X. (49) dec. 8. 1.
 Abrudfalva belterületét Abrudbányához kell csatolni. 1918. XI. (2) jan. 15. 1–2.
 Szibériától Abrudbányáig. Fenczel István honvédhadnagy szökése orosz fogságból. 1918. XI. (5) febr. 2. 1–2.
 Az új ukrán állam. 1918. XI. (7) febr. 16. 1–2.
 Abrudbánya két századdal ezelőtt. 1918. XI. (7) febr. 16. 1–2.
 Oroszország bomlása. Három kis nemzet felszabadítása. 1918. XI. (9) márc. 2. 1–2.
 Finnország szabadsága. 1918. XI. (11) márc. 16. 1.
 Döntés. 1918. XI. (14) ápr. 6. 1.
 Lehet-e háború alatt községátcsatolás? 1918. XI. (18) máj. 4. 1.
 A bukaresti béke területi változásai. 1918. XI. (20) máj. 18. 1.
 Új tanterv a polgári fiú iskolában. 1918. XI. (23) jún. 8. 1–2.
 A hadi nyereség megadóztatása. 1918. XI. (26) jún. 29. 1–2.
 A zalatnai polgári leányiskola áthelyezése Abrudbányára. 1918. XI. (29) júl. 20. 1–2.
 Görög Keleti Magyar püspökség. 1918. XI. (33) aug. 17. 1–2.

m. szignóval:

- Eléri-e a buvárhajóharc a kitűzött célját? 1917. X. (40) okt. 6. 1.
 Leszámolás az olasszal. 1917. X. (44) nov. 3. 1.
 A szászok cselekszenek. 1918. XI. (6) febr. 9. 1–2.
 A délszláv kérdés. 1918. XI. (39) szept. 28. 1.

**2. Marjalaki Kiss Lajosra vonatkozó tételek
a Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentumtárában
és a Néprajzi Adattárban**

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
	HOM HTD Marjalaki Kiss Lajosmegjelent publikációi		
53.3278.1.	A Miskolczi Mészáros Céh négyszáz éves múltja. 1925.	1	31
53.3303.1.	Adatok a Tapolcai apátság történetéhez. 1926.	1	13
53.3338.1.	Az avasi templom és torony építése. 1927.	1	13
53.3339.1.	Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/49-ben – B. Mikó Samu 1927.	1	42
53.3430.1.	Anonymus és a magyarság eredete. 1929.	1	15
53.3431.1.	Régi népszámlálások Miskolcon 1929.	1	7
53.3432.1.	Mikor épült az avasi templom? 1929.	1	4
53.3485.1.	A Miskolci református egyház a statisztika tükrében. 1931.	1	6
53.3748.1.	Muhi puszta és környéke 1955.	1	25
53.3912.1.	Miskolc földjétől Nagy Miskolcig. Különnyomat. Borsod vármegye című műből. 12 old. 1938.	1	6
58.463.1.	A Honfoglaló Magyarország Borsodban. 1958.	1	12
58.538.1.	Miskolc ipara. 1958.	1	4
61.15.1.	Miskolc régi mellékutcai. Separatum 1958.	1	11
	HOM HTD Marjalaki Kiss Lajos hagyatéka		
73.267.1.	Marjalaki Kiss Lajos: Új Miskolc keletkezése. Gépelt kézirat, 1960 körül	1	3
73.907.1–8.	Marjalaki Kiss Lajosnak küldött gyászjelentések.	8	9
73.908.1.	Marjalaki Kiss Lajosról készült fényképek.	1	57
73.909.1–41.	Vegyes okmányok: Marjalaki Kiss Lajos hivatalos okmányai, igazolványai, kitüntetései.	41	117
73.910.1.	Vegyes képeslapok Marjalaki Kiss Lajos hagyatékából.	85	85

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
73.911.1-2.	Marjalaki Kiss Lajos zsebnaptárai 1960-ból és 1962-ből.	2	233
73.911.2.	Marjalaki Kiss Lajos vegyes levelezése.	188	272
73.911.3.	Táviratok, levelek, részvénytílvánítások Marjalaki Kiss Lajos halálakor.	28	41
73.911.4.	Újságcikkek, újságkivágások Marjalaki Kiss Lajosról és vele kapcsolatban.	28	186
73.911.5.	Meghívók, vegyes kisnyomtatványok Marjalaki Kiss Lajos hagyatékából.	18	22
73.911.6.	Különféle papírpénzek Marjalaki Kiss Lajos hagyatékából.	168	168
73.911.7.	Miskolc történetével kapcsolatos adatok, vegyes feljegyzések.	8	32
73.911.8.	Sassy Csaba verse, Móra Ferencre emlékezés. Címe: <i>Évfordulón.</i>	1	1
73.911.9.	Tapolca visszacsatolása Miskolchoz. Gépelt kézirat	1	2
73.911.10.	Magyar név. A névmagyarosítás szabályai és harmaďfélezerből álló névből álló névjegyzék. Összeállította: Marjalaki Kiss Lajos. [Budapest, 1913.]	1	16
73.911.11.	Borsod vármegye régi nevei. Kézirat	1	8
73.911.12.	A Sajó népies halászata. Tanulmány.	1	15
73.911.13.	Vegyes, kéziratos feljegyzések, adatok a pincek történetéhez.	1	36
73.911.14.	Miskolc és környékének régi földrajzi nevei 1526-ig. Kéziratos feljegyzés.	1	32
73.911.15.	Adatok, jegyzetek Miskolc 17–18. századi gazdaságtörténetéhez. Vegyes feljegyzések.	1	27
73.911.16.	Miskolci gazdaságtörténeti adatok 1686-ból. Feljegyzések.	1	9
73.911.17.	Népies és természetes gyógymódok. Kéziratos jegyzetek.	1	11
73.911.18.	A miskolci mészáros céh 400 éves múltja. Kéziratos feljegyzések.	1	29
73.911.19.	Miskolc tizedlajstromai: 1576-ból (gabona), 1549-ből (bordézszma) és 1557-ből (bortized). Kéziratos feljegyzések.	1	14

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
73.911.20.	Megyei és városi, ipar-, mezőgazdaság- és társadalomtörténeti jegyzetek, levéltári ki- jegyzések.	1	85
73.911.21.	Miskolc város legrégebbi jegyzőkönyve 1569– 1622. között.	1	107
73.911.22.	Magyar Adorján gépelt kézirata "A magyar történetírás új korszaka" c. Kézsmárki cikkel kapcsolatban.	1	13
73.911.23.	Tardona 1240. évi birtoklevelének kéziratos másolata.	1	2
73.911.24.	13–14. századi adatok Borsod megye falvai- ról (levéltári kijegyzések).	1	71
73.911.25.	Hejőkeresztúr történeti vázlata. Kézirat.	1	7
73.911.26.	Adatok a Boldog Asszony templom történe- tével kapcsolatban. Kézirat.	1	4
73.911.27.	Új-Miskolc, vagy Miskolc-Újváros. Kézirat.	1	5
73.911.28.	Napló 1916-tól 1938-ig. Kéziratos naplók.	3	64
73.911.29.	Ki volt az első csizmadia Miskolcon? Gépelt kézirat.	1	1
73.911.30.	A népművelés kezdetei Miskolcon. Gépelt kézirat.	1	3
73.911.31.	Diósgyőr vára. Gépelt kézirat.	1	7
73.911.32.	Az első miskolci táncos. Gépelt kézirat.	1	3
73.911.33.	Magyar nyelv-tanítási óravázlatok. Füzet.	1	59
73.911.34.	Miskolc város 600 éves. Ünnepi beszéd kéz- irata.	1	2
73.911.35.	Pótlás és javítás a Várad Regestrum helynév magyarázataihoz. Gépelt kézirat.	1	2
73.911.36.	Móra Ferenc meg Kinizsi. Kézirat.	1	7
73.911.37.	A honfoglalás mai szemmel. Gépelt kézirat.	1	2
73.911.38.	Anonymus és a magyarság eredete. Nyom- tatvány.	1	51
73.911.39.	Néhány Árpád-kori helyneviünk. Nyomtat- vány.	1	10
73.911.40.	Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/1849-ben. Nyomtatvány.	1	44

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
73.911.41.	Mikor épül fel az avasi templom? Nyomtatvány.	1	4
73.911.42.	Borsod megye községei, Miskolc utcái. Feljegyzések.	1	30
73.911.43.	A miskolci református egyház a statisztika tükrében. Statisztikai adatok.	1	12
73.911.44.	A magyar nyelvhatár. Nyomtatvány.	1	5
73.911.45.	Miskolc régi szőlőművelése. Vegyes feljegyzések.	1	27
73.911.46.	Marjalaki Kiss Lajos gyűjtőfüzete, benne vegyes feljegyzések.	1	67
73.911.47.	Régi földrajzi nevek eltorzulása Miskolc határában. Gépelt kézirat.	1	3
73.911.48.	Mégis csizma a csizma. Kézirat.	1	7
73.911.49.	1. Új úton a magyar őshaza felé. 2. A magyarok eredete és őshazája. Tanulmányok.	2	16
73.911.50.	Madách: Az ember tragédiája. Előadás vázlat.	1	3
73.911.51.	Római uralom Magyarországon. Előadás vázlat.	1	11
73.911.52.	Az 1556. évi borsodi tizedlajstromok fényképmásolatai.	1	23
73.911.53.	Marjalaki Kiss Lajos földrajz tanítási tankönyvei.	6	330
73.911.54.	Marjalaki Kiss Lajos újságcikkei, és a róla írt cikkek gyűjteménye.	43	60
73.911.55.	Miskolci vonatkozású újságkivágások.	46	60
73.911.56.	Általános kultúrtörténeti újságkivágások.	37	51
73.911.57.	Megyei vonatkozású újságkivágások, cikkek.	11	22
73.911.58.	<i>A Pesti Napló</i> 1930. LXXXI. (287) Újság.	1	12
73.911.59.	<i>A Reggeli Hírlap</i> 1919. XXVIII. (178) Újság.	1	2
73.911.60.	<i>A Szabad Magyarország</i> 1945. II. (47) Újság.	1	1
73.911.61.	<i>A Brassói Lapok</i> 1926. XXXII. (105) Újság.	1	2
73.911.62.1–5.	<i>A Kisiparos</i> 1925. VI. (17), (18), (19), (20), (26) Újság.	5	10

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
73.911.63.	A <i>Magyarság</i> karácsonyi melléklete (A magyarság az utódállamok torztükrében) 1932. Újság.	1	5
73.911.64.	Hajdu Béla: Borús idők – napsütések (Miskolci vonatkozású, folytatásos újságcikkek).	1	33
73.911.65.	"Csonka-Magyarország" áttekintő térképe.	1	1
73.911.66.	Szikszó térképe.	1	1
73.911.67.	A Magyar Királyi Állami Térképészet kiadványai.	1	16
73.911.68.	Abaúj-Torna vármegye térképe.	1	1
73.911.69.	A Felvidék katonai térképe.	1	1
73.911.70.	Miskolc belterületi és utcaterképe.	1	1
73.911.71.	Gönc és Csobád katonai térképe.	1	1
73.911.72.	Magyarország iskolai térképe.	1	2
73.911.73.	Miskolc város területi fejlődése a 10–17. században. Térképvázlat	1	1
73.911.74.	Magyarországi idénymunkás vándorlás 1937-ben. Térkép	1	2
73.911.75.	Déryné levelének fotómásolata.	1	3
73.911.76.	Veress István: A Debreceni Református Kollégium Tanítóképző Intézetének Története 1855–1930. Könyv	1	52
73.911.77.1–2.	A miskolci Tóth Pál leánygimnázium Évkönyvei 1941/42, 1943/44. iskolai évről.	2	123
73.911.78.1–2.	A miskolci II. számú Polgári Fiúiskola Évkönyvei 1941/42, 1943/44. iskolai évről.	2	45
73.911.79.	<i>Miskolci Katholikus Tudósító</i> 1930. XIX. (6). Folyóirat	1	10
73.911.80.	<i>Református Egyházi Értesítő</i> .	1	6
73.911.81.	A <i>Kohó</i> 1954. júniusi száma. Újság	1	64
73.911.82.	Litkey György: Hazánk őslakói. Nyomtatvány	1	29
73.911.83.	Erdey Gyula: Miskolc részletes kalauza (Térképpel). Nyomtatvány	1	8
73.911.84.	<i>Turisták Lapja</i> . Folyóirat	1	24

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
73.911.85.1–10.	Különlenyomatok Marjalaki Kiss Lajos hagyatékából.	10	129
73.911.86.	<i>Magyar Statisztikai Szemle.</i>	1	29
73.911.87.	<i>A Nyugat</i> 1930. XXIII. (12). (Marjalaki Kiss Lajos tanulmányával: Új úton a magyar őshaza felé).	1	46
73.911.88.	Európa válaszüton: Háború vagy béke? Nyomtatvány	1	48
73.911.89.	Miskolc általános rendezési tervének I. üteme. Sokszorosított nyomtatvány	1	48
73.911.91.1–16.	Különlenyomatok Marjalaki Kiss Lajos hagyatékából.	16	196
73.911.92.1–2.	Borsodi és Miskolci vonatkozású néprajzi adatok 1569-től 1700-ig. Néprajzi tárgyú gyűjtőfüzet.	2	78
73.911.93.	Tor, lakoma, áldomás, lakodalom, komaság a régi Miskolcon. Tanulmány	1	40
73.911.94.	Városi látképek, objektumokról készült színnyomatok (magyar és európai).	1	19
73.911.95.	Vegyes témájú, miskolci vonatkozású fényképek.	1	23
74.50.1.	Benkő S.: Topographia Oppidi Miskoltz. Gépelt fordítás, 1958. körül (M. Kiss Julianna)	1	88
74.176.1.	Marjalaki Kiss Lajos emlékezései (várostörténeti adalékok). Gépelt kézirat	1	25
74.287.1.	Marjalaki Kiss Lajos: <i>Gondolatok a magyar nép eredetéről.</i> 1956. Különlenyomat	1	18
74.305.1.	Marjalaki Kiss Lajos: <i>Anonymus és a magyarság eredete.</i> 1929. Különnyomat	1	18
74.363.1.	<i>Nyugat.</i> Társadalmi és irodalmi folyóirat. 1930. XXIII. (12). Benne: Marjalaki K. L.: Új úton a magyar őshaza felé.	1	48
74.423.1.	Vegyes feljegyzések, levéltári adatok. Miskolc régi mellékutcai 1702-ig. (Kossuth u. 1817-ig).	1	100
74.423.2.	Vegyes, kéziratos feljegyzések. Miskolc fő-utcájára vonatkozó adatok, térképek.	1	26
74.423.3.1–2.	A miskolci Kötelkönyv 1702-ből. Miskolc régi építményei 1702-ig. Különnyomat.	2	11

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap- szám</i>
74.423.4.	Miskolc régi háztelkei 1793-ban. Kézírtos feljegyzések.	1	32
74.423.5.	Miskolc teleklajstroma a város jegyzőkönyvéből 1724 (1793)-ig. Kézírtos feljegyzések.	1	38
74.423.6.	A miskolci műemlékek statisztikai táblázata.	1	2
74.423.7.	Gévelt kézirat térképpel. Miskolc város családjai 1666-ban.	1	26
74.423.8.	Az első borsodi parasztmegmozdulás 1406-ban. Gévelt kézirat	1	5
74.423.9.	Az első borsodi parasztmegmozdulás 1406-ban. Újabb adatok Miskolc 18. sz-i építkezéseihez. Különlenyomat	1	4
74.423.10.	Borsod-Gömör vármegye és Miskolc thj. város települési vázlata. Gévelt kézirat	1	29
74.423.11.	Móra emléktábla az Avason? Gévelt kézirat	1	2
74.423.12.	A tetemvári egyházközség presbitereinek névsora.	1	2
74.423.13.1–2.	Miskolc a középkorban. A honfoglalástól Rákócziig. Előadás anyaga	2	21
74.423.14.	Miskolc város területi fejlődése a X–XVII. században (térkép).	1	1
74.423.15.	Miskolc város ipartörténete. Gévelt kézirat	1	6
74.423.16.	Megay Géza: Miskolc város ipartörténete. Gévelt kézirat	1	6
74.423.17.	Miskolc város ipartörténete (céhek előtti kor). Gévelt kézirat	1	4
74.423.18.	Borbély–Frisnyák–Csabai: A megye nehézipara és bányászata, földrajzi képe, művészeti stílusok ismertetése. Tanulmány	1	11
74.423.19.	Kordos László: B-A-Z. megye története a honfoglalástól. Tanulmány	1	3
74.423.20.	Csorba Zoltán: Borsod és Miskolc szerepe az irodalomban és tudományban. Tanulmány	1	4
74.423.21.	Régi utcák, régi házak (feljegyzés: vásárpiaç). Gévelt kézirat	1	4
74.423.22.	Római uralom Magyarországon. Gévelt kézirat	1	8

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
74.423.23.	Orvoslás módja Miskolcon 1718. Gépelt kézirat	1	16
74.423.24.	Két öreg Miskolci ház eltűnése. Gépelt kézirat	1	4
74.423.25.	Gépelt és kéziratos adalékok. Emlékezés 1944–45-re.	1	14
74.423.26.	A miskolci Sárosi (?) ház. Kéziratos feljegyzés	1	11
74.423.27.	Miskolc város jegyzőkönyve 1764-ből.	1	31
74.423.28.	Falutörténeti feljegyzések. Sajókeresztúr történeti vázlata.	1	13
74.423.29.	Iskolai történelmi tételkidolgozások.	1	32
74.423.30.	Miskolc főutcája a 14–16. században. Tanulmány	1	10
74.423.31.	A honfoglaló magyarság Borsodban. Kézirat	1	10
74.423.32.	18. sz-i levéltári adatok Sajókeresztúr történetéhez. Kéziratos feljegyzés	1	23
74.423.33.	Sajószentpéter 1556-os gabona-tized lajstroma. Kéziratos feljegyzés	1	23
74.423.34.	1949-es adatok, statisztikák B-A-Z. megye községeire. Kézirat	1	8
74.423.35.	16–20. sz-i statisztikai adatok Rudabányáról.	1	16
74.423.36.	Visszaemlékezés Dr. Littke Aurél tanáromra. Gépelt kézirat	1	1
74.423.37.	16. századi szógyűjtemény. Kéziratos feljegyzés	1	14
74.423.38.	Válasz a "Diósgyőri vár" c. kiadvány lektori bírálatára. Kézirat	1	4
74.423.39.	Anonymus és a magyarság eredete. Különlenyomat	1	20
74.423.40.	Gondolatok a magyar nép eredetéről. Különlenyomat	1	19
74.423.41.	A Magyar Nemzet története az Árpádoktól napjainkig. Gépelt kézirat	1	8
74.423.42.	16. sz-i adatok: Miskolc, Diósgyőr, Hejőcsaba, Szirma, Görömböly, Novaj. Lászlófalva, Nyék. Gyűjtőfüzet	1	15

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap- szám</i>
74.423.43.	Miskolcra vonatkozó adatok 1703–1711. között. Kézírtos feljegyzés	1	82
74.423.44.	A Váradi Regestrum helyneveinek javítása és pótlása. Kézírtos feljegyzés	1	24
74.423.45.	Az egri levéltár Miskolcra és Borsodra vonatkozó adatai. Kézírtos feljegyzés	1	13
74.423.46.	Memoriale' 1658. (Szendrő). Kézírtos feljegyzés	1	2
74.423.47.	Miskolc város területi fejlődése. Gépelt kézirat	1	7
74.423.48.	Tervezet Borsod megye műemlékei c. kiadványához. Gépelt kézirat	1	2
74.423.49.	Hozzászólás Dr. Benedekfalvi Gáspár: A Pray-kódex c. előadásához. Gépelt kézirat	1	2
74.423.50.	Sokszorosított kiadvány. Vezető a HOM. kiállításához.	1	4
74.423.51.	Felső-Zsolca történeti összefoglalása. Gépelt kézirat	1	2
74.423.52.	Miskolc városmagma 896–1351. között. Gépelt kézirat	1	4
74.423.53.	Borsod vármegye történelmi vázlat. Kronológiai összegzés	1	3
74.423.54.	Jegyzetek Miskolc fazekas-iparáról. Kézírtos feljegyzés	1	10
74.423.55.	Miskolc ipara. Különlenyomat	1	4
74.423.56.	Régi miskolci fazekasok. Gépelt kézirat	1	10
74.423.57.	Ki volt az első csizmadia Miskolcon. Gépelt kézirat	1	1
74.423.58.	Az ipar története Miskolcon. Kézírtos feljegyzés	1	6
74.423.59.	Miskolci fazekas mesterek 1767. előtt. Levéltári kijegyzés	1	3
74.423.60.1–3.	Miskolc történeti fejlődése 1702-ig. Kézírtos feljegyzés	3	3
74.423.61.	Művészeti és irodalmi élet Miskolcon a XVIII–XIX. században. Gépelt kézirat	1	3
74.423.62.	A tőkés termelés kezdetei Miskolcon. Gépelt kézirat	1	10

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap- szám</i>
74.423.63.	Klír Vencel építész adatai, első miskolci építkezései. Gépelt kézirat	1	6
74.423.64.	Diósgyőr szerepe a végvári harcokban. Gépelt kézirat	1	3
74.423.65.	Kézirat, jegyzetek, adalékok. Népi fegyveres felkelés a diósgyőri vár ura ellen 1561-ben.	1	5
74.423.66.	Görög kolónia Miskolcon a 18. században. Gépelt kézirat	1	7
74.423.67.	Miskolci görög családok 1798-ban. Gépelt kézirat	1	3
74.423.68.	Pál Zoltán: Az aranyasszony boglárja. Lektorri vélemény	1	1
74.423.69.	Parasztmegmozdulás Diósgyőrben 1406-ban. Előadás anyaga	1	1
74.423.70.	Magyarországra vonatkozó statisztikai adatok 1935-ben. Feljegyzések.	1	6
74.423.71.	Régi miskolci népszámlálások. Gépelt kézirat	1	2
74.423.72.	Kézirattöredékek, jegyzetek. 1848. évfordulóival kapcsolatos megemlékezések jegyzetei.	1	6
74.423.73.	1848-cal kapcsolatos centenáriumi megemlékezések. Újságcikk	1	1
74.423.74.	Miskolc 1817. évi telekkönyve. Kéziratos feljegyzés	1	40
74.423.75.	A Miskolc-avasi református egyházközség 1948. VII. 11-i templomi ünnepélyének műsora. Műsorlap	1	1
74.423.76.	Miskolc régi (13–16. sz-i) helynevei. Kéziratos feljegyzés	1	9
74.423.77.	Diósgyőr várának keletkezése és pusztulása. Kéziratos feljegyzés	1	8
74.423.78.	Széchenyi utcai régi háztelkek. Kéziratos feljegyzés	1	80
74.423.79.	A Miskolci Kötel-könyv 1702-ből. Különnyomat	1	8
74.423.80.	Miskolci nevek és számok 1817-ből. Kéziratos feljegyzés	1	10
74.423.81.	Kéziratos levéltári feljegyzések. 18. sz-i utcarészek Miskolcon. Kéziratos feljegyzés	1	34

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
74.423.82.	Anonymus nyomdokain. Nyomtatvány	1	6
74.423.83.	A Borsod-Miskolci Hitelbank adópengő takarékbetétkönyve.	1	1
74.423.84.	Pap István levele Marjalaki Kiss Lajoshoz.	1	1
74.423.85.	A Muhi-pusztá és környéke. Gépelt kézirat	1	40
74.423.86.	Adatok Felsőzsolca vázlatos történetéhez. Gépelt kézirat	1	8
74.423.87.	Alsó- és Felső Zsolca lakói 1577-ben. Kézirat feljegyzés	1	16
74.423.88.	Feljegyzés a Műszaki és Természettudományos Egy. Szövetség Miskolci városrendezési komplex munkabizottság II. üléséről.	1	12
74.423.89.	Cseh Gusztáv: Kaffka Margit, mint pedagógus. Gépelt kézirat	1	5
74.423.90.	Miskolc és Borsod vármegye a szabadságharc idején. Gépelt kézirat	1	2
74.423.91.	Adatok Hejőkeresztúr és vidéke néprajzához. Kézirat feljegyzés	1	16
74.423.92.	Miskolc első két utcája. Gépelt kézirat	1	6
74.423.93.	Egy borsodi vashámor 1399-ben. Kézirat feljegyzés	1	10
74.423.94.	Diósgyőr vára. Gépelt kézirat	1	10
74.423.95.	Régi emeletes házak Miskolcon 1793-ban a ház-lajstrom alapján. Kézirat feljegyzés	1	7
74.423.96.	Gépelt kézirat, néprajzi adalékok. Vizafogó Tiszaszederkényben a 17. században.	1	2
74.423.97.	Mátyás király kapcsolata Diósgyőrrel. Gépelt kézirat	1	2
74.423.98.	Hejőkeresztúr története. Gépelt kézirat	1	7
74.423.99.	Történelmi kérdések, feleletek. Gépelt kézirat	1	3
74.423.100.	<i>Szendrő város és vára története</i> c. munka lektori véleménye. Gépelt kézirat	1	8
74.423.101.	Tokajjal kapcsolatos név-hozzászólás. Gépelt kézirat	1	3
74.423.102.	Felsőzsolca történeti összefoglalása. Gépelt kézirat	1	2

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
74.423.103.	Bem apó Erdélyben – 1848. A lengyel légió Miskolcon - 1850. Előadás anyaga	1	7
74.423.104.	Miskolci régi utcák – régi házak. Gépelt kézirat	1	4
74.423.105.	Régi halászat Sajóörsön. Gépelt kézirat	1	4
74.423.106.	Miskolc város családjai 1766-ban. Gépelt kézirat	1	25
74.423.107.	Miskolc város számadásai – 1700. Kézírtos feljegyzés	1	5
74.423.108.	Eltűnt faluk Miskolc környékén. Kézirat	1	19
74.423.109.	Új úton a magyar őshaza felé. Gépelt kézirat	1	46
74.423.110.	Kézírtos levéltári adatok. Az 1745. évi Kötelkönyv (Miskolci adatok). Kézírtos feljegyzés	1	19
74.423.111.	Kézírtos levéltári adatok. Miskolci adóajstromok 1686, 1690, 1694, 1732-es évekből.	1	60
74.423.112.	Miskolc – Fő utca 1741–1750. között. Kézírtos feljegyzés	1	12
74.423.113.	Miskolc város jegyzőkönyve 1756–1763. között. Kézírtos feljegyzés	1	13
74.423.114.	Hajdú Péter: A magyarság eredete. Nyomtatvány	1	10
74.423.115.	Vezérfonal Kühne László: Nagymiskolci séták c. ismeretterjesztő füzetével kapcsolatban. Gépelt kézirat	1	5
74.423.116.	Kézírtos jegyzetek Miskolcra.	1	6
74.423.117.	Miskolc város lakótelepének fejlődési szakaszai. Vegyes feljegyzések	2	11
74.423.118.	Vázlat Miskolc történetének I. részéhez. Gépelt kézirat	1	2
74.423.119.	Miskolc története a honfoglalás után. Feljegyzés	1	5
74.423.120.	Miskolc-Tapolca, vagy Görömböly-Tapolca? Gépelt kézirat	2	8
74.423.121.	Lektori vélemény Miskolc-Tapolca, vagy Görömböly-Tapolca kérdésében.	1	1
74.423.122.	Munkácsy Mihály szüleinek arcképe. Gépelt kézirat	1	2

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap- szám</i>
74.423.123.	Bontják a Ferenczi-házat. Gépelt kézirat	1	5
74.423.124.	Avasi séta. Gépelt kézirat	1	7
74.423.125.	Rákóczi és kurucai Miskolcon. Gépelt kézirat	1	5
74.423.126.	18. századi adatok Gesztely és Hernádkak történetéhez. Levéltári jegyzetelések	1	3
74.423.127.	Társadalmi rétegek (osztályok) Miskolcon a középkorban. Gépelt kézirat	1	6
74.423.128.	Miskolc város területi fejlődése a 18. századig. Gépelt kézirat	1	6
74.423.129.	Miskolc népességstatisztikai adatai 896–1786, 1786–1930. között (becslés ill. népszámlálás alapján).	1	1
74.423.130.	A Diósgyőri vár rövid története. Gépelt kézirat	1	2
74.423.131.	Statisztikai adatok a 15–17. sz-i diósgyőri református egyház történetéhez.	1	1
74.423.132.	Riedl Frigyes: Petőfi kéziratának néhány lapja. Nyomtatvány	1	4
74.423.133.	Részletek Miskolc történetéből. 1. Miskolc lakóinak élete a szállásföld idején. 2. Miskolc gazdasági élete az Anjouk idején. Kézirat	1	12
74.423.134.	Görömböly lakosai 1556-ban. Statisztikai adatok	1	1
74.423.135.	Miskolci zsellér és taksás háztelkek az 1702. évi Kötel Könyv alapján. Vegyes feljegyzések	1	18
74.423.136.	A Diósgyőri koronai uradalom és szab. Miskolcz városa közötti viszonyt feltüntető emlékirat. Nyomtatvány	1	5
74.423.137.	Kéziratos jegyzetek a régi népszámlálások Miskolcon c. tanulmányhoz.	1	5
74.423.138.	Miskolc időjárása 1871-ben (M. Kiss Julianna fordítása Benkó Sámuel: Topographia oppidi ... c. munkájáról). Különlenyomat	1	4
74.423.139.	A miskolci utcákkal kapcsolatos levéltári jegyzetek.	1	19
74.423.140.	Miskolc Rákóczi-korában (számadások). Kézirat	1	7

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap- szám</i>
74.423.141.	17–18. századi vegyes adatok Miskolc történetéhez. Gyűjtőfüzet	1	50
74.423.142.	B-A-Z. megye történetére vonatkozó vegyes levéltári jegyzetek.	1	21
74.423.143.	A miskolci református egyház jegyzőkönyvének adatai 1736-ból.	1	12
74.423.144.	Barcza (Kis-Barcza, Nagy Barcza) történeti adatai 14–20. században. Levéltári jegyzetek	1	33
74.423.145.	Miskolci adólajstrom 1666-ból. Levéltári jegyzetek	1	20
74.423.146.	Lektori vélemény Angyal Béla: Szerencs c. kéziratáról.	1	6
74.423.147.	Marjalaki Kiss Lajos tanári feljegyzései, történelem óravázlatjai.	1	58
74.423.148.	Az orvoslás módja és régi miskolci receptek 1718-ból. Kézírtos feljegyzés	1	19
74.423.149.	Vegyes kézírtos feljegyzések. Miskolc régi helyrajza.	1	21
74.423.150.	Kézírtos füzet, adalékok. Conscriptio Oppidi Miskolcz 1798.	1	11
74.423.151.	Fehér Géza: A Dunántúl lakossága a honfoglalás korában. Könyvismertetés kézirata	1	8
74.423.152.	Általános és magyar vonatkozású, vegyes statisztikai adatgyűjtemény.	1	16
74.423.153.	18–19. sz-i várostörténeti levéltári adatok. Gyűjtőfüzet, vegyes feljegyzések.	1	7
74.423.154.	Miskolcra vonatkozó ipari és céhtörténeti adatok. Töredékanyag, jegyzetek.	1	44
74.423.155.	Miskolc főutcája a XIV–XVI. században. Gépelt kézirat	1	5
75.53.1.	Várak és templomok B-A-Z. megyében. Gépelt kézirat	1	10
75.53.2.	Móra Ferenc levele Marjalaki Kiss Lajoshoz. Kézírtos levél	1	2
75.53.3.	"Híres levelek és levelezők." Marjalaki Kiss Lajosnak küldött kézírtos levelek.	1	63
75.53.4.	Kogutowicz Károly, Hóman Bálint, Györffy István, Palotay Gertrúd, Bátky Zsigmond, Germanus Gyula és Viski K. kézírtos levelei.	1	86

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap- szám</i>
75.53.5.	Marjalaki Kiss Lajos vegyes, történeti tárgyú iratai, feljegyzései.	1	
75.53.6.	Kassa és környéke katonai térképe.	1	1
75.53.7.	Veszprém térképe.	1	1
75.53.8.	Szeged és környéke térképe.	1	1
75.53.9.	Debrecen és környéke térképe.	1	1
75.53.10.	Makó és Nagyszentmiklós térképe.	1	1
75.53.11.	Európai Oroszország katonai térképe.	1	1
75.53.12.	Kárpátalja kincstári erdőbirtokainak beosztása 1919 előtt és 1939-ben. Térkép	1	1
75.53.13.	Magyarország közigazgatási térképe.	1	1
75.53.14.	Szerbia térképe.	1	1
75.53.15.	Magyarország néprajzi térképe az 1910-es népszámlálás alapján.	1	1
75.53.16.	Miskolc megyei jogú város térképe.	1	1
75.53.17.	Miskolc város területi fejlődése a 10–17. században.	1	1
75.53.18.1-10.	Magyarország 17–19. századi kisméretű térképei iskolai könyvekből.	1	1
75.53.19.	Marjalaki Kiss Lajosnak küldött levelek (személyes, családi jellegű).	1	87
75.53.20.	A Herman Ottó Múzeum kiállítási egységeinek fényképei.	7	7
75.53.21.1–2.	Az avasi templom papi székének javításáról és az Avas rendezésével kapcsolatos megbeszélés jegyzőkönyve.	2	15
75.53.22.	Marjalaki Kiss Lajos várostörténeti írásai. Újságkivágások	1	28
75.53.23.	Történeti jellegű, múzeumhoz kapcsolódó újságcikk gyűjtemény. Újságkivágások	1	45
75.53.24.	Vegyes képeslap-gyűjtemény.	40	40
75.53.25.	16–17. századi bor és gabonazied összeírások Miskolcon. Kéziratok jegyzetek, levéltári anyag	1	35

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
75.53.26.	Klír Vencel, Lieb Klára, Fabriczius Jakab és a Munkácsy család a 18–19. század-i feljegyzésekben. Kéziratos jegyzetek	1	48
75.53.27.	Felekezeti megoszlás a magyarországi megyékben. Statisztikai táblázat	1	6
75.53.28.	Miskolc régi helyrajza I. (Miskolc főutcája 1817-ig). Kézirat	1	22
75.53.29.	Borsod-Abaúj-Zemplén megye története. Vázlat	1	12
75.53.30.	Diósgyőr jobbágyainak gabonatized lajstroma. Fotómásolat levéltári anyagról	1	27
75.53.31.	A miskolci avasi templom, és a templom kriptája. Kéziratos forrásanyag	1	2
75.53.32.	"Hevesi kertek". Levéltári jegyzetek	1	12
75.53.33.	Miskolc város számadásai. Levéltári jegyzetek	1	18
75.53.34.	Családtörténeti adalékok (Megyei jellegű levéltári anyag). Kéziratos adatszolgáltató ívek	45	45
75.53.35.	Bodgál Ferenc: Miskolc város címere. Újságcikk	1	1
75.53.36.	Marjalaki Kiss Lajosra, Arany Jánosra, Jókai Mórra, Mátyás királyra és Móricz Zsigmondra vonatkozó jegyzetek. Újságcikk	1	25
75.53.37.	Szláv nyomok Borsod megye földrajzi neveiben. Kéziratos jegyzet	1	12
75.53.38.	Marjalaki Kiss Lajos személyes, vegyes iratanyaga.	5	10
75.53.39.	Vörös postás-katonák tömeges kivégzése. Gépelt kézirat	1	3
75.53.40.	Miskolc-monográfia vázlata.	1	2
75.53.41.	Falutörténeti vegyes jegyzetanyag (Nyék).	1	12
75.53.42.	Kettős vágányok Nagy-Miskolc felé. Kézirat	1	3
75.53.43.	Rákóczi és kurucai Miskolcon. Kézirat	1	1
75.53.44.	Köztisztaság megteremtése a régi Miskolcon. Gépelt kézirat	1	1
75.53.45.	Erdélyi János: Népnyelvünk tanulmányozása tudományos és nemzeti kötelességünk. Különlenyomat	1	5

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap- szám</i>
75.53.46.	Móra Ferenc és miskolci kapcsolatai. Vegyes újságanyag	6	6
75.53.47.	Miskolci tizedlajstromok a 16. századból. Vegyes kézirat, fotók	1	39
75.53.48.	Ládháza betelepítésének első történeti említése. Levéltári jegyzetek	1	1
75.53.49.	Miskolcra vonatkozó történeti feljegyzések 1752-től. Levéltári jegyzetek	1	17
75.53.50.	Adatok a miskolci templomokra a 15. századra vonatkozóan. Gépelt kézirat	1	1
75.53.51.	A búzavásár, a Szeles utca és a Rózsa köz. Rádióelőadás kézírata	1	3
75.53.52.	Várostörténeti adatok levéltári anyagból.	1	20
75.53.53.	Miskolci házösszeírás 1700–1710. között. Levéltári jegyzetek	1	4
75.53.54.	Zene, tánc a régi Miskolcon. Levéltári jegyzetek	1	16
75.53.55.	Fizetési lajstrom 1703-ból. Levéltári jegyzetek	1	1
75.53.56.	Adalékok Miskolc ősi településű jobbágy és zsellér háztelkeinek kérdéséhez. Kézírtos feljegyzés	1	192
75.53.57.	A Felvidék statisztikája és újsághírek a visszatérésről 1938-ban.	4	32
75.53.58.	Miskolc régi mellékutcainak története. Kézirat, térkép, statisztika	1	24
75.53.59.	"Ismerd meg városodat" és "Ismerd meg megyédet" c. pályázat kérdései-válaszai. Vetélkedő anyaga	18	18
75.53.60.	Miskolc és környéke középkori útjai, hídjai és közlekedése. Gépelt kézirat	1	3
75.53.61.	Töredékek a Diósgyőri-vár történetéhez. Gépelt kézirat	1	15
75.64.1.	Marjalaki Kiss Lajos: Az Avasi Templom toronyépítése /dedikált/. Nyomtatvány	1	20
75.199.1.	Marjalaki Kiss Lajosról készült fotók. 1928–1959.	3	3
75.323.1.	Az Amerikai Gyermekvédő Akció elismerő levele Marjalaki Kiss Lajosné nevére kiállítva. 1920.	1	1

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
75.744.1.	Marjalaki Kiss Lajos: <i>Emlékezés 1944–45-re. Emlékiratok</i> , 1960.	1	7
76.319.1.	Marjalaki Kiss Lajos: Az első borsodi parasztmegmozdulás 1406-ban és újabb adatok Miskolc 18. századi építkezéseihez. Tanulmány, 1955.	1	4
76.341.1.	Csák Miklós ózdi munkás levele Marjalaki Kiss Lajoshoz és ennek jegyzetei. 1919.	1	2
76.344.1.	Csallány Gyula, szentesi múzeumigazgató levele Marjalaki Kiss Lajoshoz. 1929. május 21.	1	2
76.555.21.1–2.	Marjalaki cikkek tartalmazó újságkivágások. 1931, 1933.	2	2
76.555.24.	Marjalaki Kiss Lajos: Mikor épült az avasi templom? Tanulmány, 1929.	1	4
76.555.25.	Marjalaki Kiss Lajos: Régi népszámlálások Miskolcon. Tanulmány, 1930.	1	8
76.555.26.	Marjalaki Kiss Lajos: Anonymus és a magyarság eredete. Tanulmány, 1929.	1	18
76.555.27.	Marjalaki Kiss Lajos: Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/49-ben.	1	43
76.555.32.	Marjalaki Kiss Lajos földrajzi tankönyv pályázata. Pályamunka, 1948.	1	49
76.555.33.	Marjalaki Kiss Lajos: Volt-e 3000 hold szőlő Miskolcon? Kézirat, 1963.	1	4
76.555.34.	Marjalaki Kiss Lajos: A honfoglalás mai szemmel. Kézirat, 1963.	1	4
76.555.35.	Marjalaki Kiss Lajos: Új városkapu Miskolcon. Kézirat, 1963.	1	2
76.555.36.	Marjalaki Kiss Lajos: Borsod megye régi földbirtokosai. Kézirat, 1955.	1	14
76.555.37.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc város legrégebb jegyzőkönyve 1569-ből. Kézirat, 1953.	1	8
76.1069.1.1–6.	Marjalaki Kiss Lajos a miskolci református egyházra vonatkozó feljegyzései. 1954.	6	11
76.1135.1.1–9.	Móricz Zsigmondnak Marjalaki Kiss Lajoshoz írt levelei fotó-másolatban. 1930–1939.	9	9
76.1145.1.1–4.	Levelek és levél-másolatok Marjalaki Kiss Lajoshoz. 1929–1962.	4	4

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
76.1146.1.	Marjalaki Kiss Lajos "Földrajz" c. tankönyvének prospektusa. 1930-as évek	1	2
77.238.1.	Marjalaki Kiss Lajos: Néhány Árpád-kori helynevek c. tanulmánya. 1928.	1	8
77.238.2.	Marjalaki Kiss Lajos: Régi népszámlálások Miskolcon c. tanulmánya. 1930.	1	8
77.238.3.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc ipara c. dolgozata. 1958.	1	2
77.238.4.1–2.	Megemlékezések Marjalaki Kiss Lajosról miskolci újságokban, halálakor. 1972.	2	2
87.194.1.	Szabó Lőrinc szülőháza. Marjalaki Kiss Lajos feljegyzései	1	2
87.194.2.	Lieb Ferencre vonatkozó adatok. M. K. L. feljegyzései	1	1
87.194.3.	Munkácsy Mihály miskolci gyökerei. M. K. L. feljegyzései	1	1
87.194.4.	Fabricsius Jakab Ignác képíró. M. K. L. feljegyzései	1	1
87.194.5.	Ki volt az az "edelényi piktor", aki a rendházban festett? M. K. L. feljegyzései	1	1
87.194.6.	A Bató-család 1858-ban. M. K. L. feljegyzései	1	1
87.194.7.	A tapolcai apátság történetének szakaszai. M. K. L. feljegyzései	1	1
87.194.8.	A Múzeum, Miskolc első középülete. M. K. L. feljegyzései.	1	4
87.194.9.	A miskolci Huba, Tass, Álmos utcai körzet lakóinak kívánságai. M. K. L. feljegyzései.	1	1
87.194.10.1–2.	Miskolc város 600 éves. M. K. L. feljegyzései.	2	4
87.194.11.	Füzet. Miskolc és környékének régi földrajzi nevei. M. K. L. feljegyzései.	1	19
87.194.12.1–4.	A miskolci Nagyváthy-családra és lakóházra vonatkozó adatok. M. K. L. feljegyzései.	4	4
87.194.13.1–2.	Irodalomtörténeti adatok Miskolcra: Benkő Sámuel. M. K. L. feljegyzései.	2	2
87.194.14.	Az első orvos és patikus Miskolcon. M. K. L. feljegyzései.	1	1

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap- szám</i>
87.194.15.1–2.	Móricz Zsigmond megtérítése. M. K. L. feljegyzései. Marjalaki Kiss Lajos feljegyzései	2	2
87.194.16.1–11.	Vegyes jegyzetanyag eltűnt falvakról. M. K. L. feljegyzései. Marjalaki Kiss Lajos feljegyzései	11	11
87.228.4.1–3.	A leninvárosi Lenin-kiállítás anyaga másolatban IV. Vegyes iratok	3	3
	<i>HOM HTD Marjalakival kapcsolatos dokumentumok a Megay-hagyatékban</i>		
69.5.65.	Marjalaki Kiss Lajos feljegyzései a miskolci viseletről, ruházkodásról. jegyzetek, 1956.	1	35
69.5.87.	Marjalaki Kiss Lajos: Borsod megye ipartörténeti vázlat. 1952.	1	52
69.5.89.	Marjalaki Kiss Lajos: Borsod vármegye történelmi vázlat. Előadás vázlat, 1952.	1	12
69.5.100.	Marjalaki Kiss Lajos feljegyzése idegen nemzetiségű lakosokról Miskolcon. Jegyzet, 1960.	1	1
69.5.101.	Ispotály Miskolcon. Marjalaki Kiss Lajos jegyzetei, 1962.	2	2
69.5.103.	Marjalaki Kiss Lajos jegyzetei a szolgák, cselédek béréről. 1962.	1	6
69.5.111.	Marjalaki Kiss Lajos feljegyzése a sajkóközi református templomról. 1934.	1	3
69.5.119.	Marjalaki Kiss Lajos adatai Kisgyőr nyelvi sajátosságaira vonatkozóan. Jegyzetek, 1929.	1	1
69.5.125.	Marjalaki Kiss Lajos leírása a XV. századi nagybarcai harangról. 1934.	1	1
69.5.141.	Varbó birtok 1303-as határjárásának fordítása Marjalaki Kiss Lajos által. 1936.	1	2
69.5.145.	Marjalaki Kiss Lajos jegyzete az abodi református templomról, rajzzal. 1934.	1	2
69.5.166.	Marjalaki Kiss Lajos jegyzete a Csörsz árkára vonatkozóan. 1913.	1	1

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap-szám</i>
	<i>HOM HTD Marjalakival kapcsolatos dokumentumok a Komáromy-hagyatékban</i>		
77.272.25.1–2.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc város területi fejlődése. Kézirat, 1954, 1955.	2	14
77.272.35.1–2.	Az 1817. évi miskolci telekkönyv (Liber fundus) Marjalaki Kiss Lajos kézirata.	2	33
77.272.37.1–11.	Klir Vencel miskolci munkássága. Marjalaki Kiss Lajos tanulmányának kézirata, jegyzetek	11	12
77.272.109.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolci személynevek (a 16. századból). Kézirat	1	9
77.272.110.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc város lakosai 1666-ban. Kézirat	1	26
77.272.133.	Marjalaki Kiss Lajos: Kőbe vésett emlékek. Kézirat, 1958.	1	1
77.272.134.	Marjalaki Kiss Lajos: Móra-emléktábla az Avason. Kézirat, 1934.	1	2
77.272.142.1–3.	Diósgyőr váruradalmához tartozó faluk 1280–1300 között. Különböző jegyzetek Marjalaki Kiss Lajostól. Archeológiai Értesítő XIV. k. 1894.	3	7
77.272.155.	Marjalaki Kiss Lajos: Társadalmi rétegek Miskolcon a középkorban. Kézirat	1	6
77.272.156.	Marjalaki Kiss Lajos: A honfoglaló magyarság Miskolc környékén. Kézirat	1	3
77.272.192.1–5.	Marjalaki Kiss Lajos: A honfoglaló magyarság Borsodban. Kézirat és vázlat, 1958.	5	10
77.272.224.	Marjalaki Kiss Lajos: Adatok a "Borsodi Képes Album" számára. Kézirat, 1950-es évek	1	15
77.272.261.	Marjalaki Kiss Lajos: Ki volt az első csizmadia Miskolcon? <i>Borsodi Szemle</i> 1969 (3)108. o.	1	1
77.272.268.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc első két utcája. <i>Borsodi Földrajzi Évkönyv</i> 1964. 65. o.	1	3
77.272.270.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc időjárása 1781-. <i>Borsodi Földrajzi Évkönyv</i> 1964. 90. o.	1	3
77.272.275.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc ipara. <i>Borsodi Földrajzi Évkönyv</i> 1958. 39. o.	1	3

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap-szám</i>
77.272.278.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc népességének fejlődése. Borsodi Földrajzi Évkönyv 1959 (2) 28. o.	1	4
77.272.303.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskóc földjéből Nagy Miskolcig. Különlennyomat Borsod vármegye c. műből. 1939.	1	6
77.272.385.	Miskolc lakóterületének fejlődése a IX. sz.-tól. Írta: Marjalaki Kiss Lajos. Gépirat, 1954.	1	1
77.272.386.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc főutcája a 14–16. században. Gépirat, 1955.	1	6
77.272.387.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc város területi fejlődése. Gépirat, 1954.	1	7
77.272.391.	Marjalaki Kiss Lajos: Borsod megye régi földbirtokosai 1945-ig. Cserépfalvi kiadás, é. n. [1955] 263–275.o.	1	14
77.272.404.1–2.	Marjalaki Kiss Lajos: Az 1406. évi diósgyőri parasztmegmozdulás. Különlennyomat a HOM Közleményei 1955. évi számából. Oklevél és különlennyomat	2	5
77.272.458.	Marjalaki Kiss Lajos: A miskolci mészáros céh 400 éves múltja. Tanulmány, 1925.	1	32
77.272.471.	Marjalaki Kiss Lajos: Mikor épült az Avasi Templom? Tanulmány, 1929.	1	4
77.272.493.	Miskolc időjárása 1781-ben. Benkő Sámuel latin nyelvű könyvéből fordította Marjalaki Kiss Julia. 1963	1	3
77.272.538.	Borsodi vonatkozású anyagok az egri állami levéltárban. Marjalaki Kiss Lajos jegyzetei, 1954.	1	6
77.272.577.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc ipara. Borsodi Földrajzi Évkönyv 1958.	1	4
77.272.584.	Marjalaki Kiss Lajos: Régi népszámlálások Miskolcon. Tanulmány, 1930.	1	8
77.272.597.	Marjalaki Kiss Lajos: A miskolci kötel könyv 1702-ből. HOM Közleményei 1956.	1	8
77.272.598.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc város lakótelepének fejlődése. Borsodi Földrajzi Évkönyv III–IV. k. 1962.	1	4

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap-szám</i>
77.272.599.	Marjalaki Kiss Lajos: Jobbágy- és zsellér-háztelkek a régi Miskolcon. <i>Borsodi Szemle</i> 1962. 6.sz.	1	3
77.272.600.	Marjalaki Kiss Lajos: A miskolci Nova civitas kérdése. Tanulmány, 1964.	1	6
77.272.606.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc régi mellékutcai. <i>HOM Évkönyv</i> II. 1958.	1	10
77.272.612.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc régi építményei 1702-ig. <i>Múzeumi Értesítő</i> 1955. szept.	1	4
77.272.613.	Marjalaki Kiss Lajos: A miskolci főutca topográfiája. <i>HOM Évkönyv</i> I. 1957.	1	13
77.272.614.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc régi mellékutcai. <i>HOM Évkönyv</i> II. 1958.	1	10
77.272.615.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc első két utcája. <i>Borsodi Földrajzi Évkönyv</i> II. kötetéből 1963.	1	3
77.272.623.	Marjalaki Kiss Lajos: Anonymus és a magyarság eredete – Visszhang Zajti híradására. Tanulmány, 1929.	1	18
	<i>HOM HTD Marjalakival kapcsolatos dokumentumok a H. Szabó-anyagban</i>		
89.114.1.	Marjalaki Kiss Lajos: A szentléleki zárda legrégebb adata. Tanulmány, 1926.	1	5
89.114.2.	Marjalaki Kiss Lajos: Régi népszámlálások Miskolcon. Dolgozat, 1930.	1	7
89.114.3.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc népességének fejlődése. Dolgozat, 1959.	1	4
89.114.4.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc régi építményei 1702-ig. Tanulmány, 1955.	1	4
89.114.5.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc időjárása 1781-ben. Tanulmány, 1963.	1	3
89.114.6.	Marjalaki Kiss Lajos: Egy borsodi vashámor 1399-ben. Dolgozat, 1958.	1	2
89.114.7.	Marjalaki Kiss Lajos: Adatok a tapolcai apátság történetéhez. Dolgozat, 1926.	1	5
89.114.8.	Marjalaki Kiss Lajos: Válasz "Egy új történelmi atlasz" c. bírálatra. Dolgozat, 1927.	1	2

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
89.114.9.	Fülöp László: Sátoraljaújhely 700 éve város. Lektorálta: Marjalaki Kiss Lajos. Dolgozat, 1961.	1	22
89.114.10.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc ipara. Cikk a Borsodi Földrajzi Évkönyvben. Dolgozat, 1958.	1	3
89.114.14.	Marjalaki Kiss Lajos: Új úton a magyar óshaza felé c. cikke a <i>Nyugat</i> XXIII. (12) 1930. VI. 16.	1	8
89.114.35.1–2.	H. Szabó Béla: Marjalaki Kiss Lajos 80 éves. <i>Észak-Magyarország</i> 1967. XII. 23. Újságkivágás	2	3
89.114.36.	H. Szabó Béla: Gondolatok a 80 éves Marjalaki Kiss Lajosról. Dolgozat, 1967.	1	3
89.114.37.	H. Szabó Béla: Gondolatok László Gyula: Hunor és Magyar nyomában c. könyvről és a 80 éves Marjalaki Kiss Lajosról. Dolgozat, 1967.	1	3
89.114.39.	Marjalaki Kiss Lajos gyászjelentése 1972. V. 1.	1	1
89.114.40.	H. Szabó Béla: Meghalt Marjalaki Kiss Lajos. Dolgozat, 1972.	1	2
89.114.41.1–4.	Frisnyák Sándor: Marjalaki Kiss Lajos földrajzi munkássága. Dolgozat, 1959.	4	5
89.114.42.1–7.	Marjalaki Kiss Lajos: A Sajó népi halászata c. dolgozat és jegyzetek. 1931.	7	14
89.114.43.	Beszélgetés Marjalaki Kiss Lajossal. Riport, 1959.	1	8
89.114.45.	Marjalaki Kiss Lajos: Forgó híd és lottóház. <i>Észak-Magyarország</i> 1961. XII. 10. Újságkivágás	1	1
89.114.46.	Marjalaki Kiss Lajos: Régi emeletes házak Miskolcon az 1793. évi házljstromban. <i>Észak-Magyarország</i> 1958. III. 16. Újságkivágás	1	1
89.114.47.	Marjalaki Kiss Lajos: Mende-mondák a diósgyőri várról. Újságkivágás, 1960.	1	1
89.114.48.	Marjalaki Kiss Lajos: Felsőszolca vázlatos története. <i>Észak-Magyarország</i> 1958. VIII. 3. Újságkivágás	1	1

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap-szám
89.114.49.1–2.	Marjalaki Kiss Lajos: A Szinva árvize 1878. aug. 31-én. <i>Észak-Magyarország</i> 1958. VIII. 31. Újságvivégás	2	2
89.114.50.	Marjalaki Kiss Lajos: Adatok Hejőkeresztúr és vidéke néprajzához. <i>Észak-Magyarország</i> 1958. I. 18. Újságvivégás	1	1
89.114.51.	Marjalaki Kiss Lajos: Egy palóc falu (Nagyvisnyó) életraja. <i>Reggeli Hírlap</i> 1930. VI. 3. Újságvivégás	1	1
89.114.52.	Marjalaki Kiss Lajos: Ónod 1707. <i>Észak-Magyarország</i> 1957. VI. 13. Újságvivégás	1	1
89.114.53.	Marjalaki Kiss Lajos: Régi fényben, ragyogjon Diósgyőr vára c. újságvivégás	1	1
89.114.54.	Leszih Andor jegyzete Marjalaki Kiss Lajos munkásságáról. 1953.	1	1
89.114.55.	H. Szabó Béla: Marjalaki Kiss Lajos életútja és életműve. Dolgozat	1	16
89.114.56.	H. Szabó Béla: Egy vidéki laikus. Marjalaki Kiss Lajos élete és munkássága. Dolgozat, gépirat.	1	5
89.114.57.	Frisnyák Sándor: 75 éves Marjalaki Kiss Lajos. <i>Észak-Magyarország</i> 1962. XII. 18. Újságvivégás	1	1
89.114.58.1–2.	Marjalaki Kiss Lajos önéletraja. Kézirat és gépelvény.	2	2
89.114.62.	Marjalaki Kiss Lajos: Vízafogó Tiszaszederkényben a 18. században. Újságvivégás, 1958.	1	1
89.114.64.	Emléklap Marjalaki Kiss Lajosnak. 1968. IV. 23.	1	1
89.114.67.	Kéziratos levélmásolat. Germanus Gyula levele Marjalaki Kiss Lajosnak. 1957.	1	1
89.114.73.1–8.	Móricz Zsigmond levelei Marjalaki Kiss Lajosnak. Levélmásolatok, 1930–1939.	8	8
89.114.74.1–9.	Vélemények Marjalaki Kiss Lajos munkáiról. Gépirat	9	21
89.114.75.	Marjalaki Kiss Lajos feljegyzése miskolci házakról. 1960.	1	1
89.114.77.	Marjalaki Kiss Lajos feljegyzése a miskolci Bató-családról. 1959.	1	1

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap- szám</i>
89.114.78.	Marjalaki Kiss Lajos munkásságának sajtó-visszhangja. Újságkivágások, 1938–1962.	1	23
89.114.79.	Marjalaki Kiss Lajosra vonatkozó vegyes iratanyag. 1919–1967.	1	73
89.114.560.1–2.	Marjalaki Kiss Lajos: Anonymus és a magyarság eredete c. munkája és ennek kiegészítése. 1929–1939.	2	13
89.114.583.	Marjalaki Kiss Lajos (1887–1972) műveinek válogatott bibliográfiája. 1987.	1	34
89.114.584.	Marjalaki Kiss Lajos: Történeti tanulmányok. Könyv, 1987.	1	122
	HOM HTD - további vegyes anyag Marjalakival kapcsolatban		
77.389.1.1–80.	Marjalaki Kiss Lajos gyűjtése a megye földrajzi neveiről. Cédulagyűjtemény.	80	80
80.35.1.	Marjalaki Kiss Lajos: A miskolci református egyház történetéhez. <i>Református Egyházi Értesítő</i> . Tanulmány, 1933.	1	9
81.222.1.	Marjalaki Kiss Lajos a lakása kapujában. Fotónegatív, 1930. körül	1	1
84.1.17.	Csoportkép, mely Marjalaki Kiss Lajos avasi pincéjében készült 1933. V. 16-án. A képen látható Móra Ferenc is. Fénykép, 1933.	1	1
87.193.1.	Manu Viktorné: Egy vidéki tudós tanár kapcsolatai levelezése tükrében, Marjalaki Kiss Lajos. Tanulmány, 1987.	1	57
87.197.2.1–2.	A <i>Magyar Nyelv</i> c. folyóirat 1950. XLVI (2). Benne Marjalaki Kiss Lajos tanulmánya.	2	52
87.197.3.	Marjalaki Kiss Lajos: <i>Földrajz (Magyarország)</i> . Tankönyv, 1926.	1	54
87.197.4.	Marjalaki Kiss Lajos: <i>Földrajz (Európa)</i> . Tankönyv, 1927.	1	50
87.197.5.1–18.	Marjalaki K. L.: Anonymus és a magyarság eredete c. cikksorozat. <i>Reggeli Hírlap</i> 1929. II. 24 – III. 21-ig. Újságkivágások	18	18
87.197.6.	Marjalaki K. L.: Adatok Hejőkeresztúr és vidéke néprajzához c. újságcikk. <i>Észak-Magyarország</i> 1958. I. 18. Újságkivágás	1	2

Leltári szám	Megnevezés, leírás	db szám	lap- szám
87.197.7.	Marjalaki K. L.: Az Avasról tartott előadás- nak plakátja az 1950-es évekből.	1	1
87.197.8.1–22.	Vegyes iratok: újságcikkek, kéziratok, család- di fotók Marjalaki Kiss Lajosról.	22	24
88.7.1.	Marjalaki Kiss Lajos: A váradai regestrum helyneveinek azonosítása. Feljegyzés, 1963.	1	2
88.64.1.	Dr. Deák Gábor: Marjalaki Kiss Lajos mis- kolci egyháztörténeti munkái. Tanulmány	1	8
88.103.1.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc lakosságának összetétele. Különlenyomat	1	13
89.49.1.	Eredeti levél Marjalaki Kiss Lajoshoz. 1923.	1	2
89.120.14.	Marjalaki Kiss Lajos: Néhány Árpád-kori helynevünk. Dolgozat, 1928.	1	10
96.1.34.	Kelemen Melinda: Miskolc város tudósa -Marjalaki Kiss Lajos. Pályamunka, 1995.	2	33
2004.14.	Fekete fehér csoportkép. A képen látható: Sassy Csaba, Marjalaki Kiss Lajos, Tauszig Mária, Leszih Andor, /Tauszig Mária felvé- tele/ Fotó, 20. század I. fele	1	1
2012.27.1.	Marjalaki Kiss Lajos: Régi népszámlálások Miskolcon. Füzet, 1960-as évek	1	14
2012.28.1.	Marjalaki Kiss Lajos: A miskolci mészáros céh négyszáz éves múltja. Könyv, 1925	1	63
2014.1.1.	Marjalaki Kiss Lajos: Történeti tanulmá- nyok /Miskolc várostörténeti közlemények I./ Könyv, 1987	1	241
2014.3.1.	Marjalaki Kiss Lajos: A miskolci mészáros céh négyszáz éves múltja. Fénymásolat, 1925.	1	15
2017.28.1.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc népességének fejlődése. 1959. (Dr. Zsadányi Guidó hagyatéka)	1	
2017.28.5.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc régi építmé- nyei 1702-ig. 1955. (Dr. Zsadányi Guidó hagyatéka)	1	
2017.28.6.	Marjalaki Kiss Lajos: Az első borsodi pa- rasztmegmozdulás 1406-ban. Újabb adatok Miskolc 18. századi építkezéseire. 1955. (Dr. Zsadányi Guidó hagyatéka)	1	

<i>Leltári szám</i>	<i>Megnevezés, leírás</i>	<i>db szám</i>	<i>lap-szám</i>
2017.28.8.	Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc ipara. 1958. (Dr. Zsadányi Guidó hagyatéka)	1	
gy. n. sz.: 72/2017	Marjalaki Kiss Lajos tanári zsebkönyvei (22 db) és előjegyző naptára (14 db) (Dr. Frisnyák Sándor ajándéka)	36	
	Marjalaki anyag a HOM NA-ban (Néprajzi Adattár)		
585	Régi utcák, régi házak-beszélgetés Marjalaki Kiss Lajossal. Gépelt szöveg, 1959.	1	15
998	Marjalaki Kiss Lajos gyűjtéseinek jegyzéke. Gyűjtés. Autográf szöveg, 1962.	1	1
2174	Halászati és néprajzi feljegyzések, kézírással, Marjalaki Kiss Lajos gyűjtése, 1929.	1	17
2175	Marjalaki Kiss Lajos néprajzi (főként halászati) feljegyzései, kézírással, 1930.	1	33
2180	Az orvoslás módja és régi receptek 1718-ból Marjalaki kéziratot receptgyűjteménye, 1952. (Megay-hagyatékából)	1	15
2182	Jegyzetek Viski Károly és Marjalaki Kiss Lajos néprajzi gyűjtőútjáról. Építkezésről, pásztorletről készült feljegyzések, tárgyleírások, babonák, kézírással. 1932.	1	5
2583	Babonák, boszorkány, népi sírfeliratok, csűrökre vonatkozó adatok. Kéziratot cédulák Marjalaki Kiss Lajos hagyatékából. 1925.	1	9
2993	Barlanglakások Szomolyán, Marjalaki Kiss Lajos gyűjtése. Gépirat és 2 fotó, 1944.	3	3
3457	Marjalaki Kiss Lajos és Orosz László nekrológiai. Írta: Bodgál Ferenc. Gépelt lapokon. 1972.	2	4
4724	Tagán Galimdsán levele Marjalaki Kiss Lajoshoz. Gépelt levelezőlap, 1938.	1	1
4725	Palotay Gertrúd levele Marjalaki Kiss Lajoshoz. Gépelt levelezőlap, 1936.	1	1
4726	Volly István levele Marjalaki Kiss Lajoshoz. Gépelt levelezőlap, 1953.	1	1
4727	Csizmadia Andor levele Marjalaki Kiss Lajoshoz. Gépelt levél, 1948.	1	1
4730	Györffy István levelei Marjalaki Kiss Lajoshoz.	5	5

Activitatea profesorului Lajos Marjalaki Kiss la Abrud (1913–1918) și plecarea sa la Miskolc

Ca profesie, Lajos Marjalaki Kiss a fost profesor, dar totodată a fost și autor de manuale școlare, geograf și s-a ocupat și de cercetări istorice, etnografice, arheologice. S-a născut într-o familie numeroasă, a ajuns la Colegiul Reformat din Debrecen, primind diploma de învățător în 1906, apoi la Budapesta a devenit profesor de istorie și geografie în 1913. A lucrat ca învățător la Szinpetri, apoi în orașul natal, Kisújszállás, iar după studiile superioare a ajuns profesor la Abrud, de unde s-a refugiat în Ungaria după Tratatul de la Trianon. Un fost coleg de la Abrud, Károly Rátkai, care predase deja la Miskolc, i-a atras atenția asupra unui post vacant la școala de băieți din localitate. Așa a ajuns Marjalaki la școala din Miskolc, unde a predat între 1919 și 1949, până la pensionarea sa. Pe lângă activitatea pedagogică s-a ocupat în mod constant și de cercetarea științifică. Această activitate s-a dezvoltat la Miskolc, însă a început deja la Abrud. Lucrările sale au apărut în reviste de specialitate și în săptămânalul local, la care a ajuns jurnalist principal între 1917–1918. Studiul de față încearcă să scoată la iveală activitatea lui Marjalaki la Abrud, în primul rând cu ajutorul articolelor din săptămânalul *Abrudbánya és Vidéke* (Abrudul și împrejurimile).

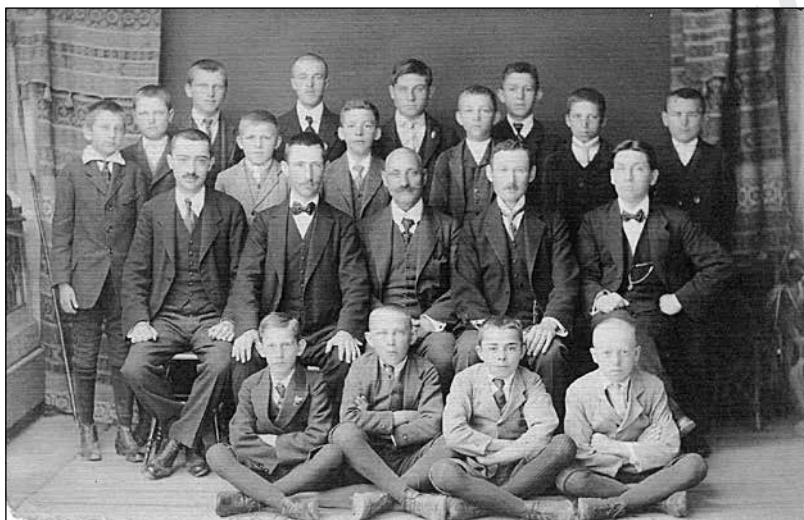
Achievements and Fleeing to Miskolc of the Teacher of Abrudbánya (1913-1918), Lajos Marjalaki Kiss

Lajos Marjalaki Kiss was by profession a teacher, but he also wrote textbooks, he was a geographer and did research on history, ethnography and archaeology. As a member of a large farmer family he studied at the Reformed College of Debrecen from where he graduated as an elementary school teacher in 1906. In 1913 he obtained a middle school teaching degree in history and geography in Budapest. He taught in Szinpetri and in his home town, Kisújszállás. After his graduation he became a teacher in Abrud. After the 1st World War Abrud became part of the territory annexed by Romania and therefore he fled to Hungary. One of his former colleagues from Abrud, Károly Rátkai, who taught in Miskolc from 1918, drew his attention to a vacancy in the Middle School for Boys of Miskolc that he applied for successfully. He worked as a teacher in this school from 1 February 1919 to 31 December 1949 when he retired. Besides teaching he did research regularly. His academic activity peaked during his life in Miskolc but started in Abrud. His articles were published in journals and the local weekly newspaper entitled *Abrudbánya és Vidéke* (Abrud and its Neighbourhood) where he was a senior member of the editorial staff between 1917 and 1918. This essay aims to explore Marjalaki's activity in Abrud primarily based on his articles from the above mentioned newspaper.

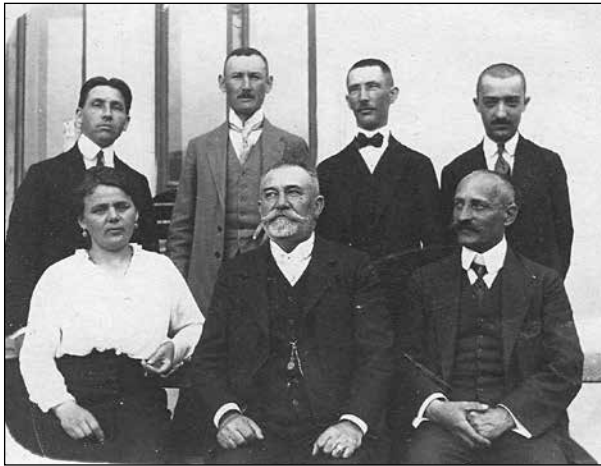
Képek

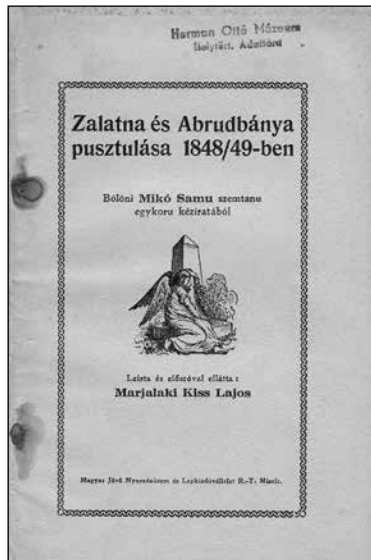
1. kép. Marjalaki Kiss Lajos féléjárú utazásra jogosító igazolványa 1913-ból, Abrudbányára kerülésének évéből (HOM HTD 73.909.1.37.)

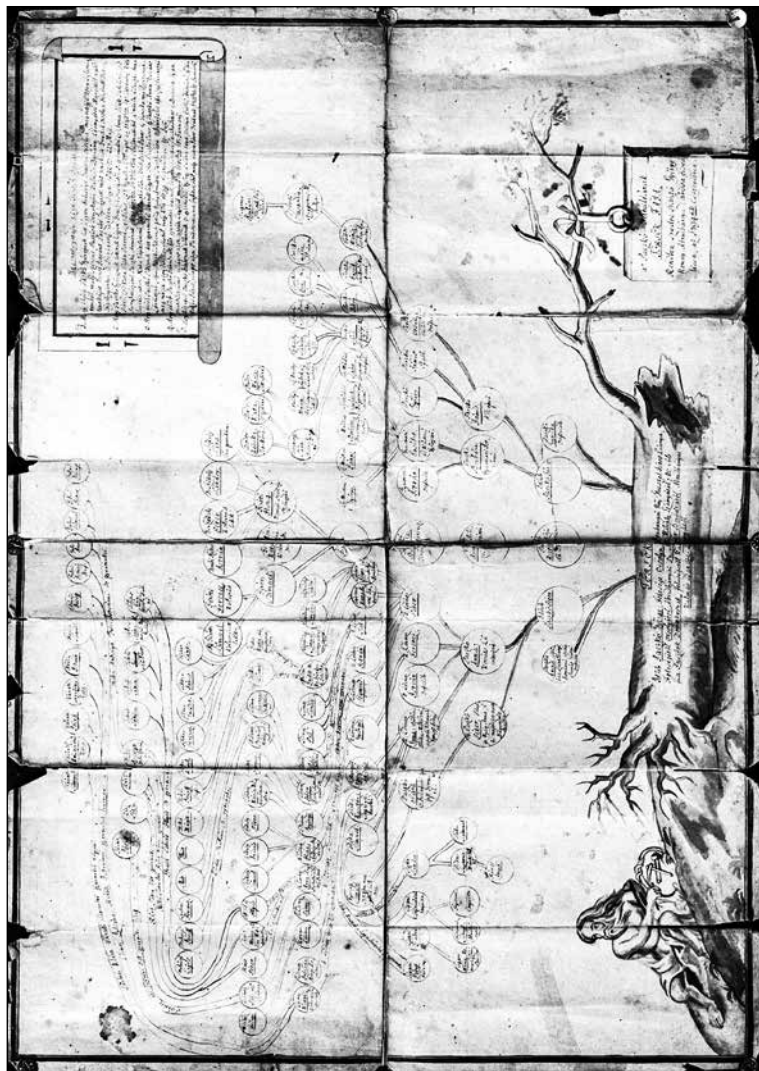
2. kép. Osztálykép az abrudbányai polgári fiúiskolából, 1916/17-es tanév. Marjalaki Kiss Lajos a tanárok között balról a második (HOM HTD 73.908.1.44.)

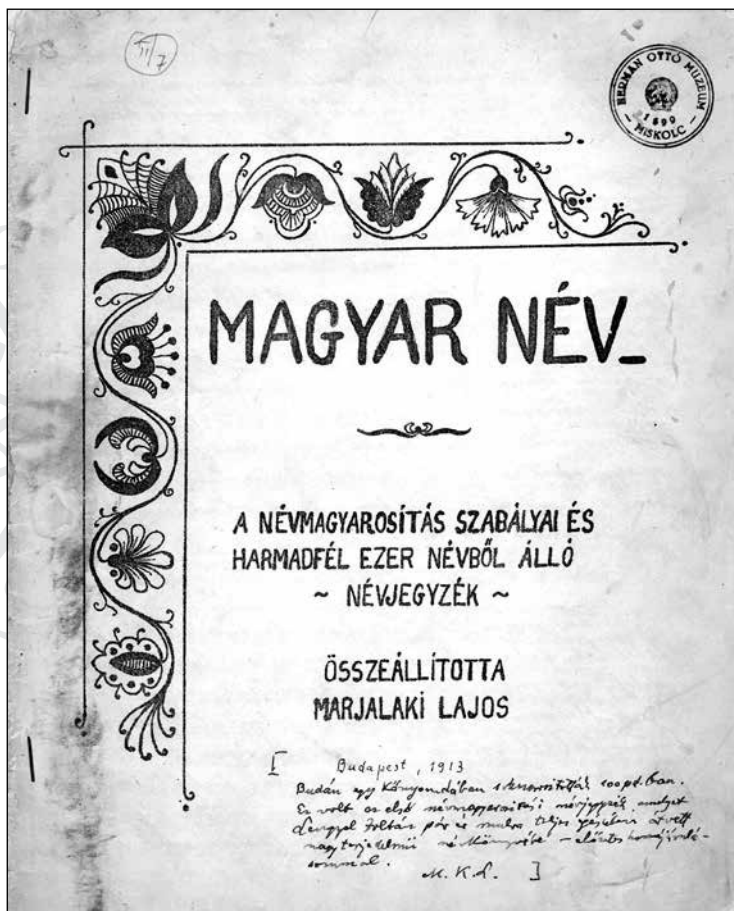
3. kép. Az abrudbányai polgári fiúiskola tantestülete az 1916/17-es tanév. Marjalaki Kiss Lajos az álló sorban jobbról a második (HOM HTD 73.908.1.45.)

4. kép. A Miskolcon 1927-ben kiadott könyv címlapja (HOM HTD 76.555.27)

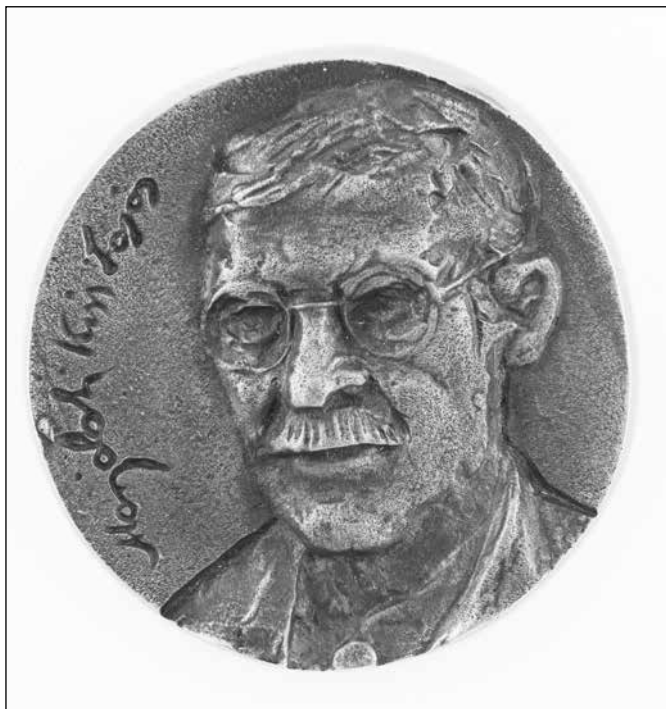

5. kép. A Paczkó Familianak Törzsök Fája címet viselő dokumentum fotója (üvegnegatíva)
(HOM HTD 87.1978.20)

6. kép. Marjalaki első önálló kiadványának címlapja (HOM HTD 73.911.10.)

*7. kép. Emlékplakett Marjalaki Kiss Lajos születésének 95.,
halálának 10. évfordulójára. Kolarovszki Zoltán alkotása, 1982.
(HOM Éremtára, ltsz. 97/1180)*

ANUARUL
ASOCIAȚIEI
ETNOGRAFICE
KRIZA JÁNOS
NR. 29.

ISSN 1841-3021

ISBN 978-606-9015-26-1

9 786069 015261